مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ جو ٽه ماهي علمي ۽ ادبي رسالو

جلد ٣٠، نمبر ٤

١٩٨١ع

Gul Hayat Institute

سنڌ تعليمي ڪانفرنس ڪراچي (۲۴- نومبر ۱۹۸۱ع) جي موقعي تي سنڌ جو گورنر ليفٽيننٽ جنرل ايس- ايم- عباسي، سنڌي ادبي بورڊ جي ڪتابن جو معائنو ڪري رهيو آهي. بورڊ جو چيئرمن علامه غلام مصطفيٰ قاسمي ساڻس گڏ آهي. هيٺ: بورڊ جو سيڪريٽري جناب غلام رباني گورنر موصوف کي بورڊ جي ڪتابن جو تحفو پيش ڪري رهيو آهي.

Gul Hayat Institute

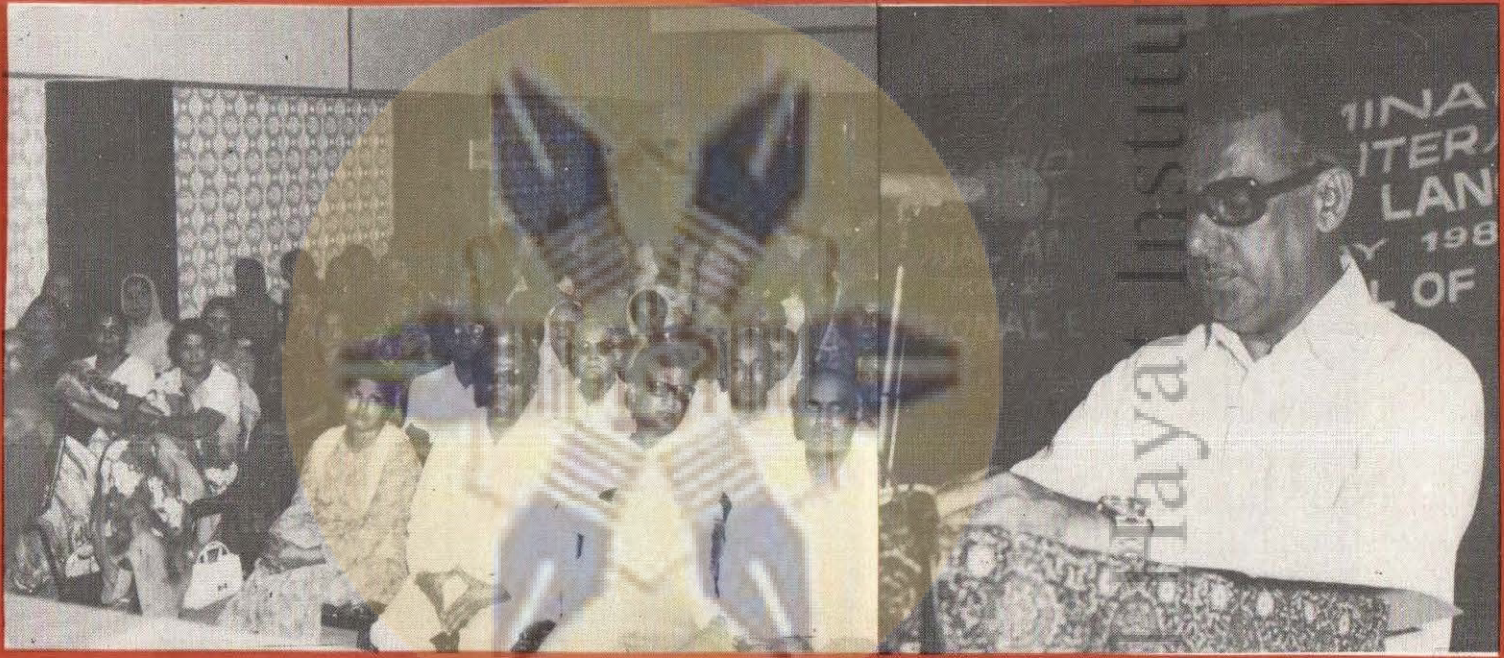

جسٽس سيد غوث علي شاهه، وزير تعليم ۽ ثقافت، سنڌ "ڪتابن تي سيمينار "جي
افتتاحي اجلاس کي خطاب ڪري رهيو آهي.

Gul Hayat Institute

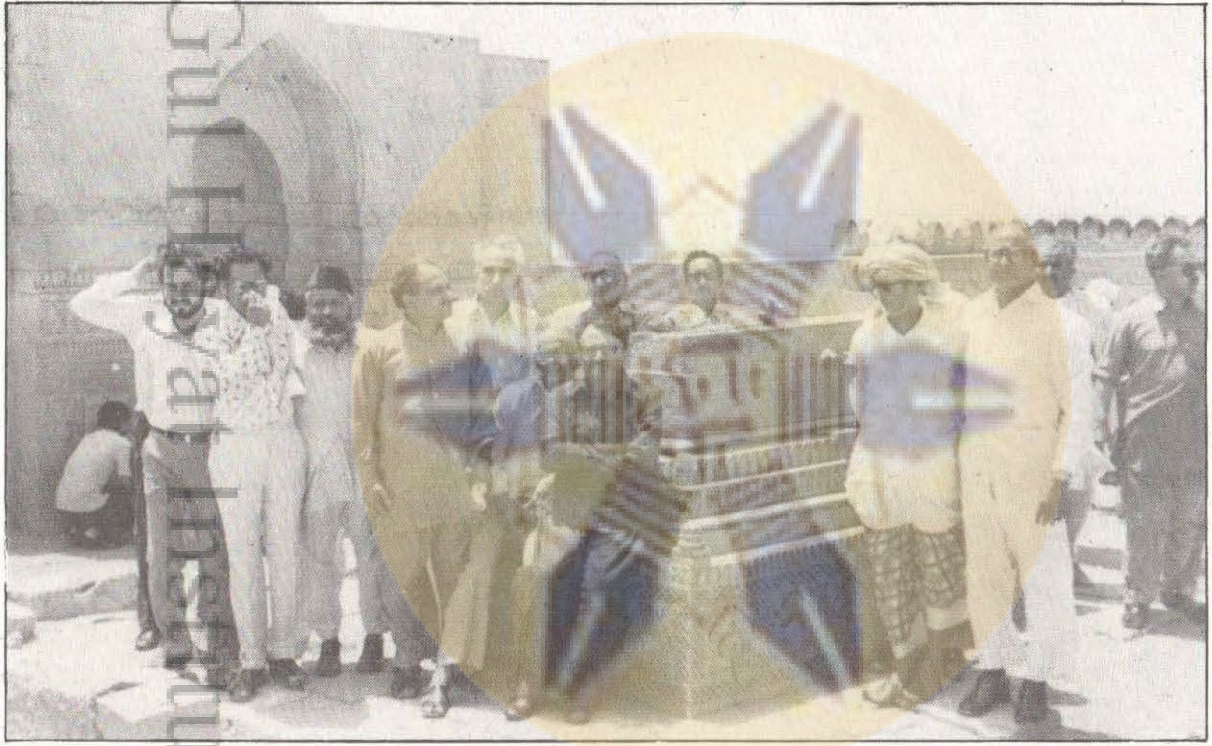

سيمينار جي مندوبين ٺٽي ۾ سنڌ جي سورهيه دولهه دريا خان جي مزار تي حاضري ڏني ۔

Gul Hayat Institute

سیمینار چې د ستوري اجلاس یې جناب انور عنایت الله (کراچي) جناب ډاکټر محمد نواز

" طائر " (پښاور) جناب خاطر غزنوي (پښاور) جناب ډاکټر غلام علي الانا (حیدرآباد)

جناب پُردل خټک (پښاور) او ډاکټر جي ۰ ایم ۰ مهکري (کراچي) ۰

Gul Hayat Institute

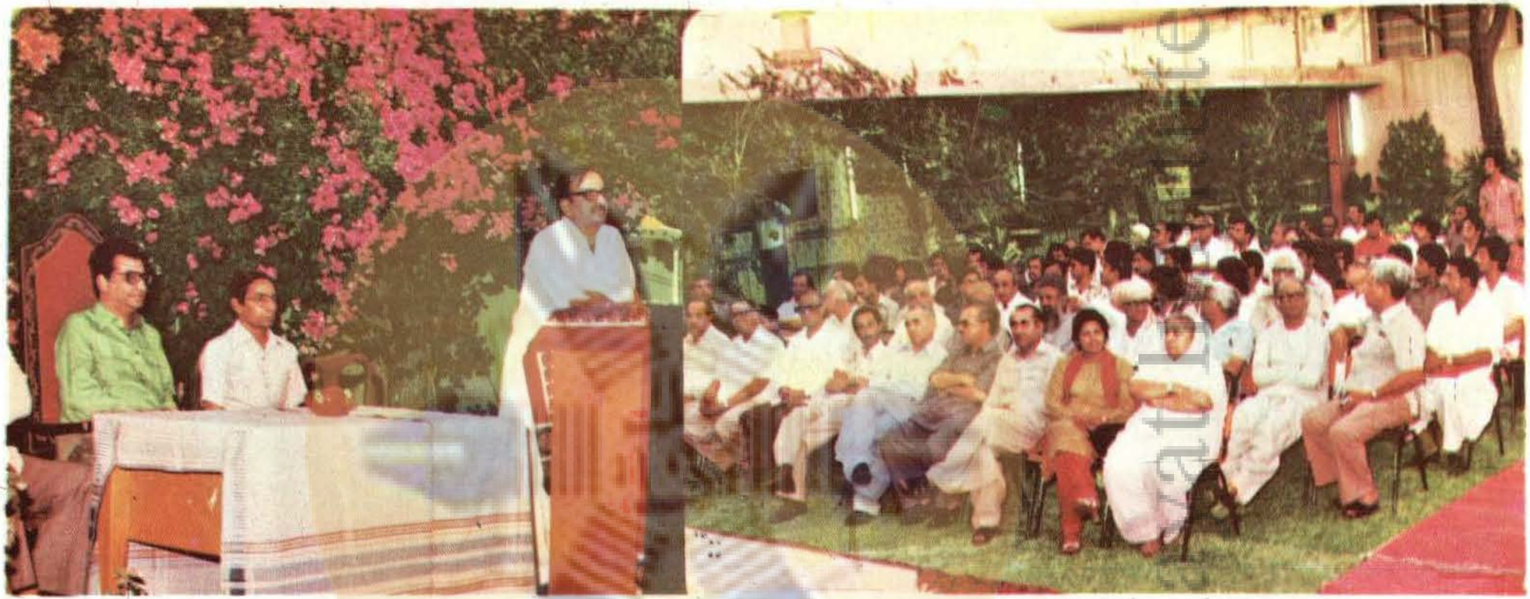

جناب عبدالله ميمڻ ڊويزنل ڪمشنر حيدرآباد ڪتابن جي نمائش جو افتتاح ڪيو. ان
موقعي تي سيمينار جو سيڪريٽري جنرل جناب غلام رباني افتتاحي تقريب کي خطاب
ڪري رهيو آهي. ان تقريب ۾ جناب شمس قريشي (ڪراچي) ۽ جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا
(حيدرآباد) پڻ ڪتابن جي مسئلن تي روشني وڌي.

Gul Hayat Institute

جناب عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن ڪتابن جي نمائش جو افتتاح ڪري رهيو آهي.

Gul Hayat Institute

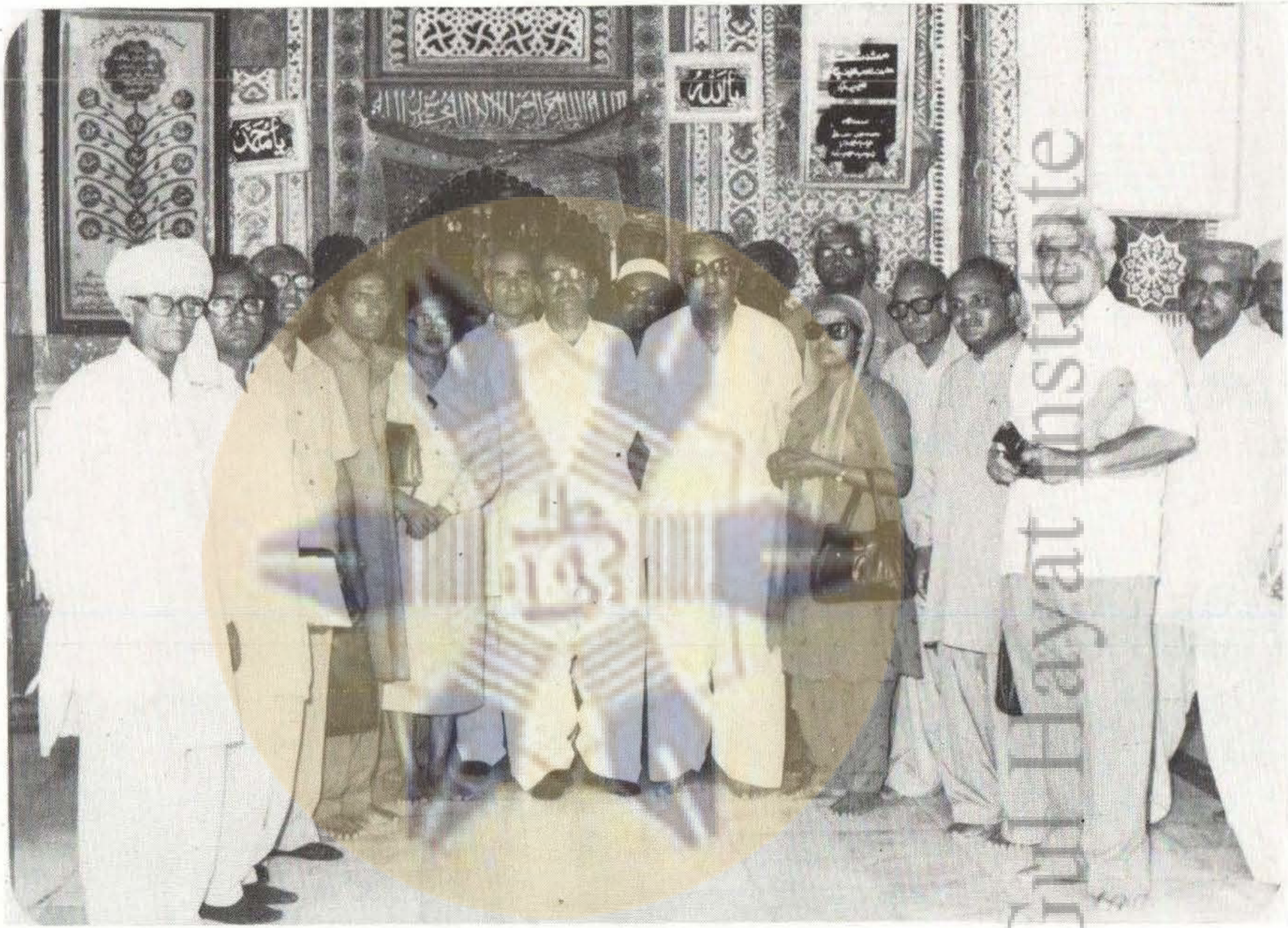

سيمينار جي افتتاح کان اڳ پاڪستان جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيل مندوبين سنڌ جي سدا حيات شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي مزار تي حاضري ڏني ۽ گلن جي چادر چاڙهي .

راڳ - راڻي عابده پروين جي سنڌي سرائڪي ڪافين کي مندوبين نهايت پسند ڪيو.

Gul Hayat Institute

مند وبين جو هڪ گروپ فوٽو ۔

Gul Hayat Institute

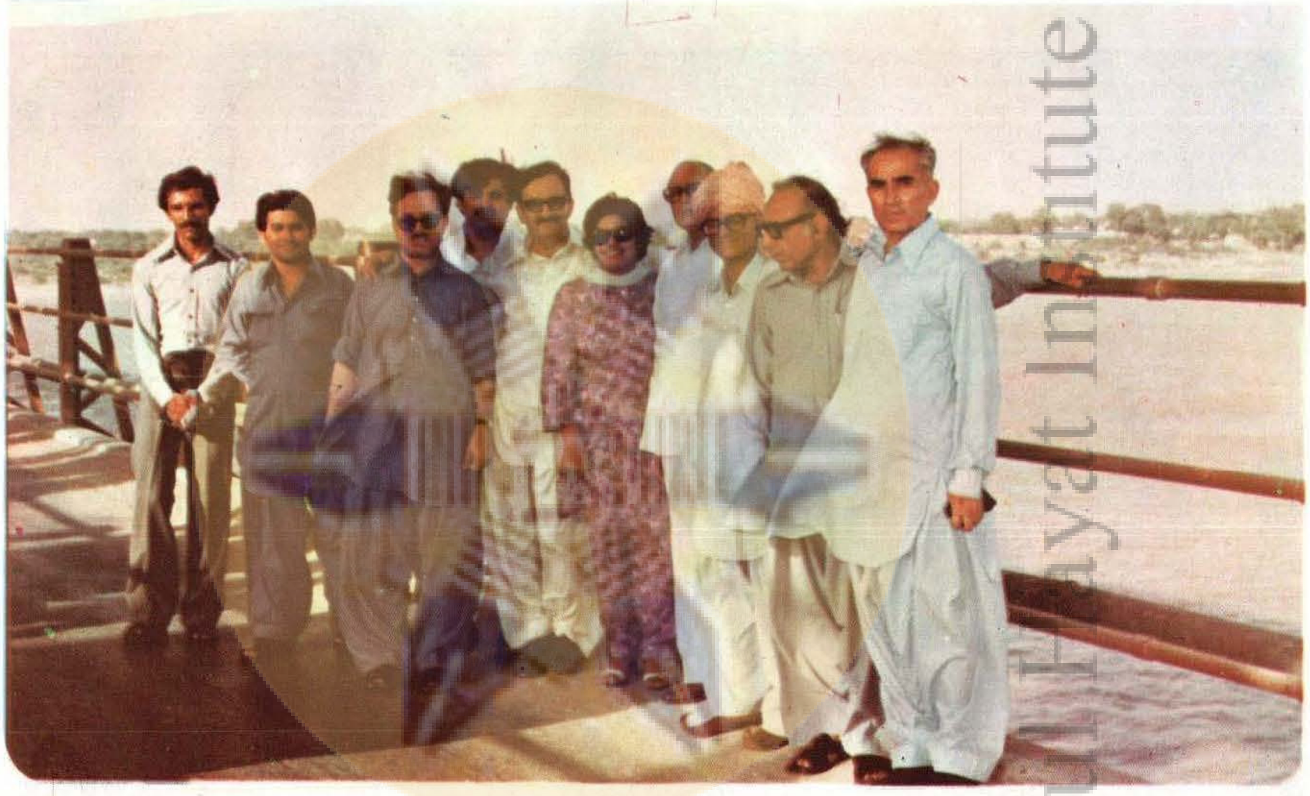

مندوبين ، حيدرآباد جي قريب سنڌو درياءَ تي ڪوٽڙيءَ واري سوساله پراڻي پل تي ۔

Gul Hayat Institute

ڪشور ناهيد ۽ خاطر غزنوي عابده پروين سان گڏ •

سيمينار جي دستوري اجلاس ۾ ڪراچيءَ جو نمائندو، جناب شمس قريشي پنهنجي مقالي جي سمجهاڻي ڏيئي رهيو آهي. ساڄي کان: محترمه ڪشور ناهيد (لاهور) علامه غلام مصطفيٰ قاسمي (حيدرآباد) جناب ابراهيم سعد (ڪراچي) جناب غلام رباني (حيدرآباد) جناب مظهر يوسف (ڪراچي) ۽ جناب خاطر غزنوي (پشاور) .

ڊسٽرڪٽ ڪائونسل ٺٽي ، سيمينار جي مڙني عالمن جي مان ۾ الوداعي لنچ ڏني. ان موقعي تي سرڪٽ هائوس ٺٽي جي اڳيان ورتل گروپ فوٽو .

Gul Hayat Institute

سنڌي ساهت سال ڪانفرنس ڪراچي (٢٦- نومبر ١٩٨١ع) جي موقعي تي ڪتابن جي نمائش ۾، وفاقي وزير صحت جناب نصيرالدين جوڳيزئي، بورڊ جي ڪم جو معائنو ڪيو. ان موقعي تي بورڊ جو چيئرمن علامه غلام مصطفيٰ قاسمي وزير موصوف کي بورڊ جي طرفان ديني ادب جي اشاعت بابت معلومات ڏئي رهيو آهي. بورڊ جو سيڪريٽري جناب غلام رباني سائس گڏ آهي.

مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ جو ٽه ماهي علمي ۽ ادبي رسالو

جلد ٣٠]   [نمبر ٤

آڪٽوبر، نومبر ۽ ڊسمبر

١٩٨١ع

•

ايڊيٽوريل ڪميٽي

علامه غلام مصطفيٰ قاسمي

ڊاڪٽر غلام علي الانا

سيد شاهه محمد شاهه شاد

ايڊيٽر انچارج

نفيس احمد شيخ

Gul Hayat Institute

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو / حيدرآباد سنڌ.

مھراڻ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس ڄامشورو، سنڌ.

مهراڻ 23888/6
هيڊ آفيس 71176
پريس 22764

ملڻ جو هنڌ
سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال
سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو
(پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ)
۽
سنڌ جا سمورا نامور ڪتب فروش

Gul Hayat Institute

قيمت: 00_8 رپيا

ساليانو چندو 00_30 رپيا

Printed by Ghulam Rabbani A. Agro, Seceretary Sindhi Adabi Board, at the Board's Printing Press, Tilak Incline, Hyderabad, Sind, and Published by him from Board's office, Sind University, New Campus Jamshoro.

بسم الله الرحمٰن الرحيم

گذارش

پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس

تازو اسلام آباد ۾ پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس ٿي گذري، آن جي ڪارگذاريءَ کان ملڪ جا ادبي حلقا خاص طرح سان باخبر آهن. ان قسم جي گڏجاڻين وسيلي، علمي ۽ ادبي نقطهٔ نگاهه کان، ملڪي ترقي ۽ استحڪام لاءِ جي دور رس نتيجا برآمد ٿين ٿا، آنهن جي اهميت ۽ افاديت بنهه تشريح جي محتاج ناهي. اسان کي توقع آهي ته هن ڪانفرنس جو انعقاد پنهنجن مقصدن جي حاصلات جي ڏس ۾ نتيجه خيز ثابت ٿيندو.

ڪانفرنس جي افتتاحي اجلاس ۾ صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق پنهنجي خطاب ۾ ڪيترين ئي اهم ڳالهين بابت گفتگو ڪرڻ فرمائي. قومي ادب جو مقصد، سينسرشپ جو خاتمو، اديبن جا مسئلا، خدمت اسلام لاءِ ادب جو ڪردار ۽ مختلف گروهن جي آويزش ــ سندس خطاب جا مکيه نقطا هئا، جن جي صدر موصوف جامع انداز سان اپٽار ڪئي. ان سلسلي ۾ سندس خطاب جو هڪ حصو خاص طرح توجهه طلب آهي ۽ اديبن کي سوچ ويچار جي دعوت ٿو ڏئي. جناب صدر فرمايو:

”...مان سمجهان ٿو ته وطن عزيز ۾ انتظامي، اقتصادي ۽ سماجي لحاظ کان بيشڪ حالتون قابو ۾ آهن، ليڪن فڪري ۽ نظرياتي سطح تي آويزش وڌندي پيئي وڃي. ٻن گروهن جون سرگرميون خاص طور تي

توجهه طلب آهن: هڪ آهي جيڪي اسان جي قومي وجود ۾ غيرملڪي نظرين جون بارودي سرنگون وڇائي رهيا آهن، ۽ انهيءَ تاڪ ۾ آهن ته جيئن ئي حالتون انهن لاءِ سازگار بنجن، ته اهي ڌماڪو ڪري پنهنجي آقائن جو حق، نمڪ ادا ڪن، ۽ ٻيا آهي، جيڪي اسلام جي نالي تي تنگ نظري، تعصب ۽ غير رواداري ڦهلائي رهيا آهن. جي ماڻهو انهن جي حوالي سان اسلام کي سمجهن ۽ سڃاڻن ٿا، سي اسلام کان بددل ٿيندا پيا وڃن.

”منهنجي توهان کي درخواست اها آهي ته اسلام جو نالو وٺندڙ ڪو به فرد، گروهه يا جماعت، توهان کي تنگ نظر، متعصب يا تاريڪ انديش نظر اچي ته اسلام کي هرگز تنگ نظر ۽ متعصب نه سمجهو. بلڪ اوهان پاڻ مسلمان آهيو. توهان پاڻ اسلام جي روح ۾ لهي ڏسو ته توهان کي هڪ اهڙو بحر بيڪران نظر ايندو، جنهن ۾ فراخ ئي فراخ آهي، فلاح ئي فلاح آهي، نجات ئي نجات آهي...“

صدر مملڪت جو اهو اظهار ۽ اعلان ڪنهن به تبصري، توضيح يا تعبير جو محتاج ناهي. صدر محترم نهايت بالغ نظريءَ سان ملڪي استحڪام جي حقيقي دشمنن جي نقاب ڪشائي ڪئي آهي. حڪومت جي مشينري ۽ عوام جي باشعور حلقن کي انهن ٻن گروهن تي گهري نگاهه رکڻ گهرجي. پهريون اهڙا عناصر، جيڪي غيرملڪي نظرين جا سبز باغ ڏيکاري، پاڪستان جي نظرياتي بنيادن کي ڪمزور ڪرڻ گهرن ٿا، ۽ ٻيا اهڙا عناصر، جن وٽ ڪفر ۽ الحاد جي فتوائن جاري ڪرڻ جا سانچا سدائين چالو آهن. اهي وطن ۽ قوم دشمن گروهه پنهنجي مڪروه ذاتي مفاد خاطر سوشلزم ۽ اسلام جي نعرن جي آڙ ۾ پاڪستان جي بنيادن کي کوکلو ڪندا رهيا آهن. انهن ٻنهي گروهن جي تخريبي عزائم کي نگاهه ۾ رکڻو آهي.

صدر موصوف پنهنجي نقطهء نگاهه جي وضاحت ڪندي فرمايو:

”...اسان تهذيبي ۽ ادبي لحاظ کان هڪ عظيم ورثي جا مالڪ آهيون. ان ورثي جي اساس رواداري وسيع المشربي ۽ علمي ۽ سائنسي تجسس تي آهي. ان عظيم روايت ۾ سعدي ۽ روميءَ کان وٺي علامه اقبال تائين ڪيترائي روشنيءَ جا مينار، پنهنجي تخليقات سميت، اسان جي رهبريءَ لاءِ

Gul Hayat Institute

موجود آهن. انهن عظيم ليکڪن هميشه پنهنجي قلم کي ”جهل ۽ تعصب“، ”جمود ۽ تنگ نظري“ جي بتن کي پاش پاش ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو آهي، بلڪ اگر آءٌ ائين چوان ته بيجا نه ٿيندو ته اسان جي اديب انهن منفي سوچن جي خلاف جهاد ڪري اسلام جي سچي خدمت ڪئي آهي. لهٰذا، اگر ڪوئي اسلام پسند فرد يا گروهه انهن شڪسته بتن کي وري ڪڙي ڪرڻ جي ڪوشش ٿو ڪري ته هو اسلام جي خدمت ڪرڻ بجاءِ اٿلو آن کي نقصان ٿو پهچائي....“

آديسي اُٿي ويا......

● ١٦-نومبر ١٩٨١ع تي برک ماهر تعليم، علمي ۽ ادبي شخصيت ۽ ممتاز سماجي ڪارڪن محترمه امينه هاليپوٽو جي رحلت جي خبر سنڌ جي تعليمي ۽ علمي حلقن ۾ نهايت ڏک سان ٻڌي ويئي.

مرحومه گورنمينٽ گرلس ڪاليج حيدرآباد جي پرنسيپال هئي ۽ سنڌس شمار ملڪ جي اعليٰ تعليم يافته خواتين ۾ ٿيندو هو ۽ اسلامي تعليمات جو خاص طرح وڏو مطالع حاصل هئس. هوءَ نهايت ديندار، ملنسار ۽ غريبن جي هڏڏوکي هئي.

اسان سنڌي ادبي بورڊ ۽ اداري مهراڻ جا ڪارڪن هن ڏکوئيندڙ موقعي تي مرحومه جي رفيق حيات ۽ بورڊ جي مربي ۽ محسن عالم دين جناب پروفيسر ڊاڪٽر عبدالواحد هاليپوٽي، ڊائريڪٽر اسلامڪ ريسرچ انسٽيٽيوٽ اسلام آباد، سان همدردي ڪريون ٿا.

● ٢٦ ۽ ٢٨-جنوري تي برک سنڌي ڪهاڻيڪار منير سنڌي (ماڻڪ) ۽ نامور شاعر ۽ نقاد حافظ خيرمحمد اوحدي وفات ڪري ويا. ماڻڪ سنڌي ڪهاڻيءَ کي جيڪو نئون اسلوب ڏنو ۽ ان ۾ جا نواڻ پيدا ڪئي، سنڌ جو جديد ادب ان کي ڪڏهن وساري نه سگهندو. ”لڙهندڙ نسل“، ”حويليءَ جا راز“، ”پاتال ۾ بغاوت“ ۽ ”ڇهه انام ڪهاڻيون“ ادب جا يادگار ڪتاب آهن.

حافظ خيرمحمد اوحدي، پراڻو ادبي خدمتگار هو. ادب، شعر و شاعري ۽ تنقيد سان گڏ صحافت ۽ سياست سان پڻ وابسته رهيو. سندس شمار مسلم ليگ

Gul Hayat Institute

جي مخلص ڪارڪنن ۾ هو ۽ قيام پاڪستان جي جدوجهد ۾ سندس خدمتون قابل فخر آهن.

● ۴-فيبروري ۱۹۸۲ع تي پيرمحمد پياسي ۽ مرزا اڪمل بيگ جي رحلت جون خبرون آيون. پياسي بنيادي طور شاعر هو ۽ سندس ڪافين کي مقبوليت حاصل آهي. پڙاڻو لکندڙ هو.

مرزا اڪمل بيگ، شمس‌العلماء مرزا قليچ بيگ جو فرزند هو ۽ سٺو شاعر هو.

اسان پنهنجن مڙني محترم اديبن ۽ عالمن جي وفات تي سندن پوين سان ڏک جو اظهار ڪريون ٿا ۽ رب جي در دعاگو آهيون ته ڪين پنهنجي مغفرت سان نوازي.

درستي

مهراڻ جي محترم اديب، جناب ڊاڪٽر نوازعلي شوق اطلاع ڏنو آهي ته سندس مضمون ”فقير هدايت‌علي تارڪ جا لکيل ڪتاب“ (مهراڻ ۳/۱۹۸۱ع، ص ۱۳۷-۱۴۸) ۾ ص ۱۴۵ تي، ڪتاب نمبر ۲۶ ”راز اظهار“ جي لکجڻ جو سن درست ڪري ۱۳۴۹ھ/۱۹۳۰ع پڙهڻ کپي ۽ ان نسبت سان اهو ڪتاب، ترتيب ۾، هاڻي ”جلوس‌التارڪين“ کان اڳ بيهي ٿو.

- نفيس‌احمد شيخ

فهرست

شاعري

.١	مخدوم محمد زمان طالب المولى	٩
.٢	سليم ڳاڙهوي	٢٧
.٣	عطا محمد حامي	٢٨
.۴	محبوب سروري	٢٩
.٥	حافظ محمد احسن	٣٠
.٦	بردو سنڌي	٣١
.٧	انور هالائي	٣٢
.٨	اسدالله شاهه بيخود حسيني	
.٩	مخدومزاده خليق الزمان	٣٣
.١٠	مخدومزاده سعيدالزمان عاطف	
.١١	رحيم بخش قمر	٣۴
.١٢	عنايت بلوچ	
.١٣	ڊاڪٽر نواز علي شوق	
.١۴	استاد بخاري	٣٥
.١٥	آثم ناٿنشاهي	
.١٦	احمد خان مدهوش	٣٦
.١٧	احمد خان آصف	
.١٨	خاڪي جويو	٣٧
.١٩	ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ	
.٢٠	تاج جويو	٣٨
.٢١	اياز گل	
.٢٢	ادل سومرو	
.٢٣	نصير مرزا	٣٩
.٢۴	رشيد ارشد	
.٢٥	مختار ملڪ	
.٢٦	وفا ناٿن شاهي	۴٠
.٢٧	مير محمد پيرزادو	
.٢٨	ج. ع. منگهائي	۴١
.٢٩	نور شاهين	
.٣٠	مريم مجيدي	۴٢
.٣١	مهر پروين	
.٣٢	عاجز آچڻ	۴٣
.٣٣	نثار بزمي	
.٣۴	سوز هالائي	۴۴
.٣٥	غلام هالائي	
.٣٦	واجد ناز	۴٥
.٣٧	شاهه زمان شير	
.٣٨	ملڪ نديم	۴٦
.٣٩	خوشتر سروري	
.۴٠	ڪنول لهاڻو	۴٧
.۴١	ذوالفقار سيال	
.۴٢	زيب سنڌي	
.۴٣	سريش	۴٨
.۴۴	غلام حسين رنگريز	
.۴٥	سيد اڪبر	۴٩
.۴٦	ارشاد ساگر	
.۴٧	غلام احمد بيدم	٥٠
.۴٨	پير بخش پياسي	٥١
.۴٩	نشتر ناٿنشاهي	
.٥٠	محمد اسحاق راهي	٥٢
.٥١	منير سولنگي	
.٥٢	ا. ح. جشنگهائي سام	٥٣
.٥٣	مختار گهمرو	
.٥۴	لقمان حڪيم	٥۴
.٥٥	جوهر بروهي	
.٥٦	مسرور سومرو	
.٥٧	اصغر آزاد منگي	٥٥
.٥٨	نظام الدين زائر	
.٥٩	عزيز بروهي	٥٦
.٦٠	بيوس بازيد پوري	
.٦١	مخمور ميرانپوري	٥٧
.٦٢	صابر نظاماڻي	
.٦٣	محمد شريف طالب	٥٨
.٦۴	اڪبر سومرو	
.٦٥	ناظم منگي	٥٩
.٦٦	مقصود گل	

Gul Hayat Institute

.٦٧ نياز پنهور ٦٠
.٦٨ ساجد لعلپوري ٦١
.٦٩ گل حسن گوپانگ شاد ٦٢
.٧٠ پيرل پرديسي سيتائي
.٧١ ياد لغاري ٦٣
.٧٢ سقراط سيتائي
٧٣ عاشق هالائي ٦٤
.٧٤ عرفان مهدي
.٧٥ امير ملاح ٦٥
.٧٦ ماڪن شاهه رضوي ٦٦
.٧٧ پارس حميد ٦٧
.٧٨ خليل لاکير
.٧٩ عبد مگسي ٦٨
.٨٠ محمد رمضان زلفي
.٨١ مومن مليرائي ٦٩
.٨٢ مير سنڌي ٧٠

ڪهاڻيون

١. ماءُ جي مامتا — محمد اسماعيل عرساڻي ٧٣
٢. ڪنچن ڪايا — حميد سنڌي ٧٩
٣. پيڙيل وجود جي ڪهاڻي — رزاق مهر ٨٤
٤ واردات — محمود مغل ١٠٠
٥. آن ماءِ بلائينڊليس — سعديه ميمڻ ١٠٤
٦. فيشن ايبل فريب — ظفر عباسي ١٠٦
٧. پکي ۽ پڊشي — پرل. ايس. بڪ
سنڌيڪار: شمس الدين عرساڻي ١١٠
٨. ڪنڪورزل — ايس. ايرون
سنڌيڪار: ولي رام ولڀ ١٢٩

مقالا

١. مخدوم بلال-
هڪ محب وطن بزرگ — ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ١٣٥
٢. مامويَن جي قصي جو
سنڌي ادب ۾ مقام — قريشي حامد علي خانائي ١٥١
٣. سنڌ ۾ عيسائيت جي تبليغ ۽
سنڌي علم ادب — ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ ١٦١
٤ حيدرآباد جو اڳيون اوج - (قسط ٢) — حبيب الله مرزا ١٧٤
٥. نئشنل بوڪ سيمينار حيدرآباد — نفيس احمد شيخ ١٨١
٦. پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس — نفيس احمد شيخ ١٩٢

[سروَرق جي پٺ تي آيل تصوير، جامع الازهر مصر، مخزن "پيامي"، يونيسڪو، جلد ٥، نومبر- ڊسمبر ١٩٨١ع تان شڪريي سان ڪنيل آهي.]

Gul Hayat Institute

شاعري

Gul Hayat Institute

مخدوم محمد زمان "طالب المولى"

آءُ ڪانگا، ڪر ڳالهه!

پکيئڙا، گذاريئي ڪيتي ڏينهن هي،
ڪٿان آيو آهين، تون ڪانگل کهي.

وري جلد جهاتي ڪا پاتي نه تو،
ڪڏهن ايتري دير لاتي نه تو.

تو ڪهڙي سبب ڏينهن لاتا گهڻا،
سون توکي سدا پاند پاتا گهڻا.

سون سمجهيو ته شايد ڇڏي وئين وطن،
يا وسري ويئي دل تان هي خسته تن.

ستان توکي لقمو سٺو ويو ملي،
جو ويهي رهئين خوب خوش ٿي ڪِلي.

ستان ڪنهن خوشامد سان سَنجي وئين،
سنت سيڙ تي ٿي پَرايو پئين.

نهاري نهاري سندءِ واٽڙيون،
گذاريم سڀئي ڏينهن ۽ راتڙيون.

اکن ٿي نهاريو پرينءَ پارِ ڏي،
ڪَنن جو توجهه خبرچار ڏي.

ڇيو دل اچين مَن تون ڪانگل ڪٽان،
ڪِنياتا ڪِنياتا ڪا ٻولي ٻڌان.

دعائون گهريم ٿئي، وڏي تو ڇمار،
ٻڌان پرت واري پرينءَ جي پچار.

پري ڪان پکيئڙو ڏٺم ٿي جيڪو،
ته ڀانيم ٿي قاصد اچي ٿو اهو.

آٿيو ان گهڙي مان ٿي بيهو رهيس،
ڏِسيو ڀيو پکي ٿي پريشان ٿيس.

ڪندون ڪير تو لءِ ٿي ٿاهي رکيم،
ڪڏهن ڪين توکان سوا سي چکيم.

سنگهي تي ٿي ويٺو پکي جي ڪو ڀٺو،
ته هڪدم اتهي ڪي مون هڪلي ڇڏيو.

ڇيو هر ڪنهين تي چريو ڙي چرئو،
پي منهنجي اندر ۾ ڪو ٻارڻ ٻرئو.

ڪڏهن ڏيهه ۾ مان ٻه ڏاهو هيس،
مگر نينهن آخر نهوڙي نيس.

زمانو تو حالت ڏسي ظاهري،
ڏسي ڪونه ڪنهن جي اندر جي ٻري.
زماني جا ساٿهو رڳوئي ٻڌن،
حقيقت ڏي هرگز نٿا هو ڏسن.
غلط فيصلوئي ڏيو ٿا ڇڏين،
حقيقت هميشه نه ڪي سي مڃين.
هجن پر ته هڪدم آڏامي وڃان،
وري يونءِ تي ڪونه هرگز لهان.

هتي جن جا لاڳاپا لاهي ڇڏيان،
توئي ساڻ آڪيرو ڳڏجي اڏيان.
مگر منهنجو گذران آهي اِتي،
هي بي درد ماڻهو رهن ٿا جتي.

وڃي ورهه واري ڪان هي ڪو پڇي،   هو ڇا جي ڪري پيو هميشه لڇي.
ته پاڻهي خبر هوند پئجي وڃي،   ٻڌي ماجرا سو به هرهر مڇي.
مگر ڪو زباني به همدرد ناهه،   جي آهي ڪٿي ڪو ته بي درد آهه.
محبّت ڪري، ڏوهه ڪهڙو ڪيم،   ٿيو ڇا، اگر پيچ پر سان پيم.
محبّت پلا ڪنهن نه آهي ڪئي؟   محبّت ڪيم، ڇا خطا ٿي پئي؟
لڳي ڪنهن ڪي ٺوڪر ته پو پئي خبر،   ته هن عشق ۾ ڪهڙا آهن اثر.
پلا ڪنهن جي چوري ته مون ڪانه ڪئي،   ڪيم دوست، پر سو به جند جان ڏئي.

ببانگِ دهل ٿو ٻڌايان ڇٽي،
محبّت ڪئي ٿم، ڪئي ٿم، ڪئي.

چيم جيڪي ڪانگل، هنيين سان هنڊاءِ،   ڪِنياتَل هجئي خير، وائي وراءِ.
چيائين ته ٻُڌ، ڪين دلگير ٿي،   ستان غم ڪرين، ڪنهن جون ڳالهيون ٻڌي.
مان سپ ڏينهن تنهنجي پرينءَ وٽ هيس،   ڪنهين ٻي طرف ڪونه هرگز ويس.
مون جانچي سڀئي حال ويئي ڏٺا،   سوين سور سختيون پيو تو لءِ سٺا.

وساريندو ڪو بي پتوئي وطن،
وطن تان ته قربان، جند جان، تن.
اتي ئي ته گهمڻو ۽ ڦرڻو به آهه،
اتي ئي ته جيئڻو ۽ مرڻو به آهه.
وطن ڏي ٻُريون نيتون جنهن رکيون،
انهي جون ڪڏي ڇڏبيون ٻيئي اکيون.

مان لُقمن جو هيراڪ ئي ناهيان،   جو تنهنجي اکيان ناهه ڪي ٿاهيان.
خوشامد ٿي ٻي جو نٿو ٿي سگهان،   نه ڪي چاپلوسي تي ڪنهن جي لڳان.
تو ننڍڙو ڪري مون کي پاليو سدا،   تون پڪ ڄاڻ توتي ئي رهندس فدا.
مان تنهنجو نمڪ خوار ئي آهيان،   مان احسان فراموش پڪ ناهيان.

هو انسان آهي جو مڃيو وڃي،
گهڙي ڪين ۾ ئي ٿيو پرايو پوي.
هو هڪدم وساري ٿو احسان ڪي،
هي انسان وڪڻي ٿو انسان کي.

هو اڪثر مريد آهه شيطان جو،
لڪن مان ليکي ٿو وفادار ڪو.
متان تون ڪرين ڪنهن تي ڪو اعتبار،
خبردار، هر وقت ٿي هوشيار.
انهي ڪي ته اک آهه، ناهي نظر،
يقين ڪر ته اڪثر گهڻا بي بصر.
محبت ڪرڻ جرم سمجهن ٿا هو،
تڏهن ئي ته الفت ليکيو ڪن ٿا هو.
محبت نٿا ڪن، سي چوري ٿا ڪن،
هو الله ڪان پڻ ليکيو پٺا ليڪن.
جي آهي ته بس آهه فرق ايترو،
چوان ڪيترو، صرف تيرن جيترو.
هو پنهنجي ئي نفسن جا آهن غلام،
برائي ٿا پردي ۾ ڪن عام جام.
گلا ڪوڙ رشوت هنن وٽ حلال،
هو بچڙائين ۾ بہ ڪن ٿا ڪمال.
ملي مال تن ڪي اگر مفت جو،
ته پنهنجي ڪي هٿ ڪونه لائن سگهو.
حقيقت ۾ نيت رکن ٿا بري،
هو ظاهر ته مومن، بغل ۾ ڇري.
هو شيطان ڪي هر گهڙي ڪن سلام،
ٻيو سڀ حلال ۽ محبت حرام.
محبت نہ جنهن ۾، سو انسان ناهه،
هو حيوان ڪان پڻ گهڻو بدتر آهه.

تون وينو فقط پنهنجو ناتو نباهه، پياري پرين ۽ ڪي نہ ڪي دل تان لاهه.
هي جيڪي چيم، سو سڀئي سچ چيم، ذرو ڪوڙ توسان نہ هرگز ڪيم.
چيو ڪانگ، مون تي تون ڪر اعتبار،
تہ آهيان ميٺا سائين! مان بي ميار.

[ڪوئيٽا، ١٠- جون ١٩٦١ع]

وراڻئين، نياپو ڏنم سربسر، ڪيم هن کي حالات کان باخبر.
حقيقت ٻُڌي هو تي خاموش ويو، مون سمجهيو، اوهان لاءِ سوچي پيو.
ٻڌي پانهون ان کي چيم هئن شتاب، ڏيو مون کي پيغام جو ڪو جواب.
مگر منهنجي دلبر نه ڪجهه تي ڪڇيو، اڪيون تَر ڪري پيار مان هن پڇيو.
ته ڪجهه ڏينهن مون وٽ نه تون ترسندين؟ جي هيت ترسندين، هت گهڻو مَرڪندين.
مان ڪجهه ڏينهن تنهنجي به خدمت ڪيان، جو آئين تون محبوب سائين وٽان.
مون سمجهيو مناسب ته ترسي پوان، اهو حڪم هڪدم انهي جو سڃان.
جڏهن مون کي آهي اجازت ملي، ته پهتس اوهان وٽ ڪيلي ۽ تلي.
پلا منهنجي جيڪر هجي ڪا خطا، ڪيو پو معافي جي مون تي عطا.
جي نه ته هاڻ انعام مون کي ڏيو، اوهان جو به ساروئي ڪم تي ويو.
ڪيل واعدو منهنجو پورو پرَئو، مٺو وات مصري سان منهنجو ڪرئو.

ڪندون ڪير ان کي پو ڪارائيم،
رُپا، سون پيرن ۾ پارائيم.

ڪيم پوءِ ڪانگل کان آڏي پڇا، ته محبوب جي ڏي خبر ڏي پلا.
چيائين اوهان کي ڏنئين ٿي سلام، ورائي ورائي چئين ٿي سلام.
هيس يادگيري گهڻي کان گهڻي، پرينءَ ڳالهه اوهان جي ئي ويئي ڳڻي.
اوهان جو مٺو سُحب خوش باش آهه، ڪيو هاڻ دلجاءِ، ڪو فڪر ناهه.
اوهان سان ملڻ لاءِ حيران آهه، نه حيران، پر هو پريشان آهه.
سندس جلدبازي تي نادم به هو، اڃا ڪيس ان جو وڏو غم به هو.
اوهان جائي ڳڻ خوب ٿي ڳايئين، هو جيڪي لکيئين تنهن تي پڇتايئين.
ڏنئين مون کي هر وقت ٿي خوب پيار، سڄاتائين سائين اوهان جوئي پار.
اجهو هي وَٺو خط، جو مون کي ڏنئين، 'ڏجئين هٿ ۾ جاني جي' ائين ٿي چئين.
لفافي تي 'ڪيس' جو ڏسو هي نشان، ٿيل سيل سُهر آهه سارو بيان.
امانت سلامت ڪريان پيش ٿو، مڃيندس ڪرئو حڪم جيڪو ٻئو.
خدا شال اوهان کي سلامت رکي، سلامت ٻنهي تاقيامت رکي.

مبارڪ اسان کي به هاڻي ڏجي،
خوشي، ڪامراني تي هر هر ڪجي.

وٺي خط کي پهرين اکين سان چُميم، اکين سان چُمي، پو چپن سان چُميم.
[راولپنڊي، ٢٦- نومبر ١٩٦٥ع]

Gul Hayat Institute

آڏر منهنجا ڪانگل پرين جي تون پار، هتي هاڻ هڪڙو نه ڪو دم گذار.
پڄائج پرينءَ کي تڻون ساري سلام، ڏجئين، جئن ڏيئين تو پڪا هي پيام.
وڃي چئج جاني، اهو ناهه ڪار، ڪيل قول پنهنجا پيارا تون پار.
ڇو ويهي رهئين تون ميٺا سُنهن سٽي، ڏکيا ڏينهن مهجور ويٺو ڪٽي.
هي توکي مناسب لڳو ڪئن ڀلا، الا، سڀ ميٺڙا رهڻ ٿي جدا.
اسان ۾ جي اوڻ هزارين هزار، اوهان تن کي سوڻ ڪريو يار غار.
چڱن کان سدائين چڱايون ٿين، هميشه سي عيبن تي پردا ڏين.
اهو ڪئن ٿهي ٿو ته ڪاوڙ ڪرئو، اسان جو اوهان ري نه هڪ دم سرئو.
جي ڪاوڙ ڪرئو ته ٻه وساري ڇڏئو، ۽ ساري جياريو، نه ساري ڇڏئو.
حياتي ته آهي سڄڻ دم گذر، ڪجي پرده پوشي سان نوري نظر.
جو آخر اوهان جو وهيٺو ٿيس، اوهان جي ئي سڪ سان سگهيٺو ٿيس.
مٺا ماٺهو ڪاوڙ ٻه اوهان جي سٺي، محبّت وري ٿي ”مٺي“ کان مٺي.
اسان جي محبّت جو شاهد خدا، اوهان تان اسان جي سدا دل فدا.
متان اوچتو سڀ وڃجي سري، جو دل آهه دلدار دردن ڀري.
تڏهن درگذر کان پرين ڪم وٺو، خوشيون هٿ ڪرئو ۽ نه ڪي غم وٺو.
وري ڪونه ٿڙندو قلم جو قدم، سڄڻ يار، اوهان جي ئي سر جو قسم.
اسان جو اوهان سان محبّت ڪئي، تڏهن هڪڙي حُجّت پرين تي پئي.
ڪيم سرخروئي جي هڪ جستجو، مگر ٿي وئي سا به بي آبرو،
اي جاني! هي دل ۾ ڪرئو ڪو قياس، ڪبو اڪ ڏئي جو به آهي تپاس.
اگر بخت منهنجو نٿو ساٿ ڏي، ته پو ڇئو هي مايوس ڪيڏهن وڃي؟
اها منهنجي قسمت جي ڪا ڳالهه آهه، اوهان جو انهي ۾ ذرو ڏوهه ناهه.
سندم هرڪا تدبير ناڪام ٿي، سندم هرڪا ڪوشش ئي الزام ٿي.
مان ڀانيان ٿو اينهين ئي ويندس مري، مگر آرزو دل جي دل ۾ رهي.
مان اينهين جيئڻ ئي نٿو چاهيان، جي محبوب اوهان کان پري آهيان.
خدا شال اوهان کي سلامت رکي، سلامت رکي ۽ بعظمت رکي.
وري پاڻ کان پاڻ ڪريو سوال، ته جيڪي به سمجهيم سو آهي بحال.
جي ڀيهر به ساڳيو ملي جي جواب، ته پوءِ سمجهجو آهيو برصواب.
ڀلا هاڻ ڪهڙو ٿا ڏئو فيصلو، ڇڏي ٿا ڏئو يا ڪرئو ٿا ڀلو.
سڏايو يا در تان ڌڪاري ڇڏئو، يا ماري ڇڏئو، يا جياري ڇڏئو،
مسيحا! مسيحائي جو وقت آهه، ٻڌايو ته ڇو دير اڄ سخت آهه.

ڪلامِ الاهي ئي آهي گواهه،
مُڪم جو اوهان ڏي سو منهنجي پناهه.

او ڪانگل! مان تنهنجو ڪندس انتظار، وري آڻ ورندي، ٿيس بيقرار.
مٺو وات مصري سان تنهنجو ڪندس، جي آئيندين احوال سارو سندس.
روانو ٿي، هوندءُ الله جو امان، نبي ٿيندو ناصر، علي مهربان.
هميشه ڪان سوڀارو آهين ٿيو، چيم جئن ٻ توکي تو تئن ٿي چيو.
تون چئجئين ت هو عاشقِ خسته تن،
وطن ۾ اوهان ڪان سوا بيوطن.

[ڪراچي، ٨- نومبر ١٩٨١ع]

وريو ڪون ڪانگل خبر ناهه ڇو، هو شايد حبيبن وهاري ڇڏيو.
مٿان هو خوشامد تي ٿيو بيوفا، مٿان هن ڪان سرزد ٿي ويئي خطا.
جو هن جا ڪپي پَر وهاري ڇڏئون، يا سورهئون سروٽي ئي ماري ڇڏئون.
يا هن کي ملي ئي نٿو ڪو جواب، يا محبوب آهي ٻڌو ٻيو حساب.
اکي دير ڪانگل نہ ڪئي ايتري، ڪئي دير، ت ٻ صرف تِر جيتري.
مگر دل چوي ٿي ت سڀ خير آهہ،
جو هيڏانهن پرين سندو پير آهہ.

وتو جلد بازي ڪان دلبر جو ڪم، ت محبوب پڇتائي پيو دم ٻ دم.
ڪري غور پئو هاڻ مان چا لڪان، جواب ان کي ڪهڙو پلا اڄ ڏيان.
هو جاني ب آخر ت انسان آهہ، ڪيئين ڏوهہ تسليم پو واهہ واهہ.
مڃئين جي ڪٿي پو پلا ان ۾ چاهہ، اها هڪ شڪست ئي سندس فتح آهہ.
هو هارائي مون کي ئي ڪئندو صنم، ڪو هن کي ٻڌائي وڃي هن ئي دم.
جي اينهين ڪيئين پو خريدي ڇڏيئين،
اهو سمجهندس هاڻ مون کي ڪٺئين.

ڪٿي ايندو ڪانگل نياپو سندس، مٺو وات ماکي سان ان جو ڪندس.
مان ڪانگل جي لاءِ ڏاڍو آتو آهيان، اوجاڳيل مگر ڏينهان راتو آهيان.
ڪنياتي جو بيحد اٿم انتظار، اکين مان ڪرن لڙڪ ٿا بيشمار.
اٿم اون ڪانگل ڪو آئي جواب،
ٿئي شال هاڻي ڪو تعمير خواب.

نٿي جهل ڏني جوش جذبن جڏهن، آئي پنڌ پيس دلربا در تڏهن.
اکين ٿي چيو پنهنجو پيارو پسون، ڪئي دل تقاضا ت هڪدم هلون.
هئي آرزوئن کي هي آرزو، ملون دلربا کي ڪريون جستجو.
نگاهون ڏسڻ لاءِ بيتاب ٿيون، ن بيتاب، پر خوب بيخواب ٿيون.
پيا جذبءِ شوق ۾ ولولا، ملڻ لاءِ يڪسر ڪيئون فيصلا.

Gul Hayat Institute

جنون خواهش جو جڏهن ويو وڌي، اميدن جي بي چيني بيحد ڏسي.
ارادن ۾ ايندي وئي پختگي، طبيعت ۾ پيدا ٿي برجستگي.
هلي نيت دلدار جي در ويس، چمي ان جي چائنٺ مشرف ٿيس.
مگر پاڻ محبوب گهر ڪونه هو، خبر ناهه، اڄ دلربا چو نه هو.
تڏهن ويهي ان جو ڪيم انتظار، ٿي آت خوب ڌڙڪي هي دل بيقرار.
چيائين ٿي جاني ويل شل وري، هيتان ٿو اچي، يا هُتان ٿو اچي.
گهڙي ڪن چيتن ۽ پيتن کي ڏٺم، نگاهن سان ويٺي سين کي چميم.
صنم ڪونه هو، هئي سندس آرزو، سندس آئي ٿي ذري ذري مان بُو.
مشامن کي ويهي معطر ڪيم، معطر ڪري خوب خوشتر ڪيم.
مون احسان پيرن جا هر هر مڃيا، جي مون کي وٺي دلربا در هليا.
ٿي پانيم ته ورندس مان پابوس ٿي، مگر موٽڻو پئوئي مايوس ٿي.

هي پهريون ئي پيرو هو جو مان ويس،
مگر واءِ قسمت، جو خالي وريس.

تمنائون سڀ ڦٽڪنديون ئي رهئون، ۽ جذبات پڻ ڌڙڪنديون ئي رهئون.
طبيعت تي اهڙو پيو هڪ اثر، رهيو ڦٽڪندو خوب دردِ جگر.
مون سمجهيو ته ورندس ملي ۽ کلي، اميدون ويون خاڪ ۾ سڀ ملي.
اکن لڙڪ سجبور لاڙي وڌا، گلن تان ڪري سيني آيا سڌا.

سڄي رات سُڏڪن ۾ ئي وئي گذر،
قيامت قيامت هئي سربسر.

نه ڪانگل جو پڻ ڪو پتوئي پيو، ته آخر ويچارو هو ڪيڏهن ويو.
هو شايد ڪٿي هو ڪو پڃري ۾ بند، ڪو مولا ڪري شل هجي صحتمند.
ملي ها ته ان کان پڇان ها پڇي، ڀلا محب ويهي رهيو ڇا رُسي.
ڪيم دلربا کاڻ دم دم دعا، چيم در ۽ گهر کي ته حافظ خدا.

مان موتيس تمنائون دل ۾ ڪٺي،
۽ پيهر به چائنٺ سڄڻ جي چمي.

سندس عشق اندر ۾ سنڀاليو اٿم، بکيو شينهن آهي، جو پاليو اٿم.
اگر ماس کائي ته هر هر ڏيان، بکيو ڪين هرگز انهي کي ڇڏيان.
مگر آهيان مجبور، مان ڇا ڪريان، مڙئي ان کي ويٺو ٿو ريجهائيان.
غذا ان جي آهي وصالِ صنم، اها مان ڪٿان آڻيان دم به دم.

ڪنياتي کي چوندس وڃي هئن چوينس،
يا هن کي غذا ڏي، يا قابو ڪرينس.

[هالا، ٢١- نومبر ١٩٦٥ع]

Gul Hayat Institute

کيو سخت کانگل جو سون انتظار، رهئو قلب بيحد سدا بيقرار.
سيئي ڏينهن ساري گذاريو ٿي سون، ۽ واٽون نهاري نهاريو ٿي سون.
ڏٺم اوچتو آيو کانءُ کندو، کٿي پيارو پيغام پرين سندو.
گهٽا ڏينهن لائي به آخر ورئو، کيل قول ان جو برابر پرئو.
پڇيوسانس: چا کان کئي دير تو، سبب کهڙو، لاتئي گهٽا ڏينهن چو.
وچي هيترا ڏينهن ويهي رهئين، سون سمجهئيو ته تون بيوفا ٿي وئين.
پلا دير جو تون سبب اڄ ٻڌاءِ، نه کج کوڙ هرگز، سچو سچ ٻڌاءِ.
سان سچ تان کڏهن کي نه ناراض ٿيان، مگر کوڙ کان سخت نفرت کيان.

سچن کي سدائين معافيون ملن،
معافيون ملن ۽ تلافيون ٿين.
سچو ڪائي هردم کندون کير سان،
گذاري سچي عمر توقير سان.
جتي هو وچي ات ملن عزّتون،
هميشه ئي قائم رهن عظمتون.
کري سچ ۽ دنيا جي باهئيون بچو،
سچن سان مولا به آهي سچو.

[راولپنڊي، ٢٦- نومبر ١٩٧٥ع]

آڏر کانگ قاصد، وري يار ڏي، سڃئي سه لقا سحب منٺار ڏي.
گهٽا ڏينهن گذريا، نه آئي خبر، نه تون وئين، نه ئي کنهن ٻڌائي خبر.
سڄو ڏينهن ساري گذاريان تو سان، سڄي رات روئي پڪاريان تو سان.
آئيو روز آڏيَ تو در تي بيهان، سندس واٽڙيون ئي ڏسيو پيو ڏسان.
تمنّائون ان لاءِ ڦٿڪن پيون، سيئي آرزو دل جون ڌڙڪن پيون.
او کانگل، وڃي چئج ٻانهون ٻڌي، ته کن پيار توسان اميدون سيئي.
ٻڌائج ته سهڻا، صفائي کريو، نه ٻيهر وري کا جدائي کريو.
اسين پڻ اوهان جو چوڻ ٿا کريون، وڏي صبر سان منتظر پيا رهون.

هي سچ صبر جو قلب مٺو ٿو ٿئي،
تڪڙ ۾ ته ماڻهو ڏٺو ٿو ٿئي.
تڪڙ کم کڏهن کونہ انسان جو،
تڪڙ کم ته آهي ئي شيطان جو.

ڪڏهن ٿو ڪري پوري پروردگار،
شديد آهه دل ۾ اهو انتظار.
آتي دير آهي، نه انڌير آهه،
اتي خاطري، دير ۾ خير آهه.
وڃي جلد ڪانگل وٺي آ جواب،
متان دير لائين، وري اچ شتاب.

خزان ختم ٿي ويئي، آئي بهار، وري موٽي اچ موسم خوشگوار.
چمن خوبتر ۽ فضا مشڪبار، هو ويرانا ٿي ويا سڀئي سبزه زار.
نسيم سحر جو چمن ٿي گهمي، ته هر گل جي رخسار کي پئي چمي.
درختن به پاتا نوان اڄ لباس، انهي ۾ نه آهي ذرو ڪا اداس.
اچي ويئي ڪک پن ۾ نئين زندگي، نئين زندگي ساڻ تابندگي.
ڪٿي بلبلن جا رکي چهچها، ڪٿي قمرين جا فقط قهقها.
رڳن ۾ وري ٿيو نئون رت روان، ٿيو چٽڪ هر پيرسن نوجوان.
ڏو نغما بهاري جا ڳائي پپيو، ڪو ڪنهن کي پڏي ۽ ٻڌائي ٻيو.
ڪيلن ۽ ڪڏن پيا سڀئي روشناس، کي ڳائين پيا پيروين ۽ ٻباس.
وري آئي موسم هي زهد شڪن، وري مست ٿيا خوبتر مرد و زن.
نظر ٿو اچي هرڪو ساغر بڪف، خوشي ئي خوشي آهه ٿي هرطرف.
ننڍو ۽ وڏو هر پڪي موج ۾، ٿلهي ۽ ٽپي عشق جي اوج ۾.

آداس آهين ڇو اڄ اي ڪانگل ڀلا،
سچي ڳالهه ڪر، ڏي خبرچار ڪا.

ڏسان ٿو ته ڪائين پئين ٿو نه ڪي، تون خاموش آهين، چئين ٿو نه ڪي.
اها تو ۾ اڄڪلهه بشاشت نه آهه، تون ڪجهه ڪچ، چئي ڏي، ته آخر هي ڇا؟
تون مايوس هھڙي ڇو ماحول ۾، تون مون سان بدل آهين هر ٻول ۾.
وفادار آهين، سچي ڳالهه ڪر، ڪندس اعتبار ۽ سچي ڳالهه ڪر.
چئي ڏي تون سڀڪجهه، نه ڪر ڪو حجاب، سچو ڏي سوالن جو هرهڪ جواب.
اڳي تنهنجي اهڙي نه حالت ڏٺم، تون ڪجهه ٻول، توکي ڇئي جو ڏنم.
وراڻيو هي ڪانگل، ڀري سرد آهه، ته ڪاوڙ ڪان سائين ڏجو ڪا پناهه.
ٻڌي ٻانهون ٿو عرض ڪريان، ٻڌو: متان منهنجا حاڪم ڏمرجي پئو.
ڏسان ٿو اوهان کي به مان اڄ اداس، اٿو خوب پنهنجي پرينءَ جي پياس.
هي موسم برابر گهڻي خوشگوار، اوهان جون اکيون پڻ ٿيون اشڪبار.
اوهان اڄ ڪريو ٿا نه سير چمن، اوهان پاڻ ڇو ناهيو نغمه زن.

اوهان جي لبن تي تبسم به ناهه، رکي رخ تي اڄڪلهه اداسائي آهه.
چڙيو سون کي، پر پاڻ کي ئي ڏسو، اوهان خود به سائين نراس آهيو.
مان خوش ڪئن رهان، جو اوهان ٿيو اداس، سڄڻ سائين پنهنجو به ڪريو قياس.
مگر عرض ٿو دست بسته ڪريان، اوهان ڪان ٿو اول معافي وٺان.
چون ٿا ته هردم ڪڙو آهه سچ، مگر هي به سچ، سچ ته بيٺو تون نچ.
مليو موقعو سون کي جيڪو جڏهن، ته پو سچ چوڻ ڪان نه رهندس ڪڏهن.
نه ناراض ٿيجو، مٿم ڪنهن به دم، اٿو پنهنجي جاني جي سر جو قسم.
بهار آهه، ان کي ڪٽي ٿو چڙيان، مگر عرض هڪڙو ضروري ڪريان،
سندم فرض آهي ته مان سچ چوان، نه تير جيتري ڪا ڪيان رک رکان،
اوهان ڪان اڳي اهنجو دلبر شفيق، وٺي ٿو سون کي چو ته اوهانجو رفيق،
سندءِ آهه فطرت ته چپ چپ رهي، اوهان جون ئي هر وقت راهون ڏسي.
ڪري ياد اوهان کي ٿو دل ۾ رُئي، مگر ڪي نه ڏوراپا ڪنهن دم ڏئي.
اٿو ۽ وڃو پنهنجي محبوب ڏي، ٿي طالب هلو، محب مطلوب ڏي.
ڪري پنهنجي غفلت جو اُت اعتراف، ڪڇي ٻانهون پائي چئو صاف صاف.
بنا دير جي سڀ تلافيون ڪريو، چمي هٿ سندس ۽ معافيون وٺو.
اوهان جون تمنائون پوريون ڪندو، جو محبوب آهي اوهان ئي سندو.
بنا دير جي سڀ ڪندو درگذر، هو لائق لڄي آهه شام و سحر.

طبيعت اول پنهنجي بدلائيو،
وڃي پاڻ هن وٽ ئي هارائيو.
اوهان آهيو نيت پيراڻا ٻار،
هتي ڪانه هلندي گينور ۽ گينوار.
اها پيري مخدومي هيٺ ۽ وقار،
اڳيان عشق آهي نه ٻي ڪا پچار.
برابر هتي آهيو گادي نشين،
جو هلندؤ آتي، پوءِ ٿيندؤ آمين.
محبت ۾ ناهي نشيب و فراز،
محبت ۾ آهي ئي نيوڙت ۽ نياز.
گهرو ٿا اگر محب کي ماڻيو،
ته پوءِ پاڻ هرگز نه ات آڻيو.

اٿي وٺي ان کي به اوهان جي پچار، اوهان جي محبت، اوهان جي سنڀار.
وڃڻ جي ڪيو دير دلبر ڏي چو، خدا ڄاڻي دل ۾ اٿم غم اهو.

Gul Hayat Institute

اوهان سان انهي تان سان ويئس رُسي، اداسائي هرگز نہ آهي ڪا ٻي.
مگر پهرين سون کي ڇڏيو آت وچان، ڪريان اعتراض ۽ پو سڀ ڪجهہ مڃان.
اميد آهہ ڪوئي ڪندؤ رنج ڪين، مڃيندؤ سڀئي ڳالهہ، هي ٿم يقين.
ڪندس عرض دلبر کي ٻانهون ٻڌي، تہ "سائين" جي دل ۾ اوهان سان سچي.
اِجهو تو اوهان وٽ اچي پيش ٿئي، وڃهي ڳل ڳرهاٽيون چُميون خوب ڏئي.
اوهان لءِ پيو هُو بہ روئي رڙي، ڪيو قُرب جي قابو هن کي ڪَرڙي.
مگر ڪيس هڪدم ڏجو خوب پيار، اڳي ان کان جو هو ٿئي شرمسار.
اميد آهي ملندو تبسّم ڪري، هو پائيندو ٻاڪر تي ٻاڪر ٻري.

اوهان سان شڪايت ڪندو تہ بہ سٺي،
انهي بعد ڏيندو مٺي تي مٺي.

سياڳيا، آئي پنهنجا پَرَ ڪول تون، ڪنياتا ڪنياتا وڃي ٻول تون،
آڏر، هل، مدد هاڻ مولا اٿئي، چڱو وڃ، تون نصرّمن الله ڇئي.
وڃي چئج جاني خبر ٿئي سڄي، متان سڀ مون کي ڪرين ڪي لڄي.
ٻڌي ٻانهون چئجئين تہ سهڻا ستار، پرين پيارا مون ڏي مڙيئي ميار.
مان هارايو سهڻا، تو مون کي ڪنيو، تڏهن هجر جون هاڻ ٻاڙون پئيو.

خدارا ڪريو وصل جي ڪا تہ ڳڻ،
وڏيو جلد جانب وڇوڙي جا وڻ.

[لاهور، ٩- اپريل ١٩٦٦ع]

عجيبن ڏي ڪانگل وري اڄ آڏام، ڪٽي وڃ پياري پرين ڏي پيام.
وڃي هٿ ٻڌي باادب بيهجان، هو پاٺي پڇي پو حقيقت ڏجان.
ڪري پاءِ بوسي پو چئجئين سلام، ٻڌائج تہ سورن ڪيا ڪئين ڪيام.
انهي بعد ساري نياپو ڏجئين، اهوئي چئج جيڪي مان تو چوئين.
تنومند هوندين مٺا من قرار، ملي شال منهنجي بہ توکي چمار.
سڄڻ ڪشمڪش ۾ اٿم زندگي، ذري جيتري ناهہ خورسندگي.
خبر ناهہ دل ساڻ ڇا ٿي ويو، انهي جو نہ مون کي پتو ڪو پيو.
اکيون تنهنجي واٽن کي آڙين ٿيون، وٺيو رند ورُ ورُ ولاڙين ٿيون.
پيون پرت پنهنجي کي ٻاڙين ٿيون، نهاريو لڪين لُڙڪ لاڙين ٿيون.
اميدن رٽن ۾ رُلائي ڇڏيو، وڏن خواهشن ڪم ڦٽائي ڇڏيو.
نہ پنهنجون تمنّائون مون ڪجهہ چيون، هو دل جون اميدون ئي دل ۾ رهيون.
دماغي توازن نہ سالم رهيو، الاجي سڄڻ آهہ ڇا ٿي ويو؟
مان پرديس ۾ ڇيڇلايان پيو، مڙئي پاڻ کي هئن هلايان پيو.

سڄڻ سڀ تمنائون ڦٽڪن پيون، اڳوڻيون پراڻيون، اڇوڪيون، نيون.
نہ هيڏهن ٿيان ٿو، نہ هوڏنهن ٿيان، نڪي ٿو مران ۽ نڪي ٿو جيان.
اي ساقي! ڀلا مون سان هي ڇا ڪيئي، فقط سُرڪ هڪڙي نہ هيڪر ڏنيئي.
گهرڻ تي بہ انڪار هڪدم ڪيئي، جي زوري ٿي پيتم، جهلي ٿي ڇڏيئي.
ٻڌايان ٿو هي ڳالهہ هاڻي صفا، سڄڻ منهنجي، تنهنجي ڇپن ۾ شفا.
محبت جو آهي وڏو سامرو، اڃا تومان لاٿو نہ ٿم آسرو.
هي ويران چمن ڪئن ٿئي لالہ زار، سڄڻ منهنجي تون ئي تہ آهين بهار.
اسان جو تہ جاني اهو حال آهہ، انهي ڪان سوا ٻي خبر ڪابہ ناهہ.

مان منهنجي ٻڌائي حقيقت، مگر،
ها، پنهنجي خبر ڏي، هي احسان ڪر.

[اسلام آباد، ٣- جون ١٩٦٧ع]

اي ڪانگل، خدا واسطي اڄ آڏام، لڙي ٿوڪي دلبر ڪي ڏج هي پيام.
وڃي چئو هجئي شال حافظ خدا، جواني سان گڏ مون ڪي ماٺي سدا.
ڪڏهن واءُ ڪوسو نہ توکي لڳي، جگر دشمنن جو ڏڪيو پيو ڏڪي.
صحتمند هوندين، ميٺا من قرار، ڪرين پيار مون سان ئي منٺار، يار.
پلي ڪر، سدا ڪر، چنبا ڦيٽا تون، وٺائي سڳا ڏاڳا ٻڌ ٻيٽا مون.
دعا آهہ مولا شفا شل ڏيئي، سندم دل وڻان صحت سهڻي ملئي.
يقيناً نٿو ڪوڙ ڳالهائيان، تہ تنهنجو علاج ئي تہ مان آهيان.

جي منهنجي لبن مان پيئن آبِ حيات،
ڪندين غسل صحت تہ ملندئي نجات.

وري وڃ تون ڪانگل دعائون ڪٺي، دعائون شفائون وفائون ڪٺي.
تون اڳ ۾ تہ آئين، وري بي جواب، تمنائون ڪُسجي ويون ٿي ڪباب.
نہ ناراض ٿيندو نہ گهبرائجئين، سڄڻ جي چڙهيي منهن تي هي چئي ڏجئين.
سندءِ بيرخي ويئي معلوم ٿي، تون شايد ڪٺي وئين نظر مهر جي.
اهو ڏوهہ منهنجي نصيبن ڪيو، نهوڙي مون ڪي بخت منهنجي نيو.
رهين ٿو اگر مون ڪان دلدار دور، انهي ۾ بہ منهنجو نہ آهي قصور.

اوهان ڏي نہ هڪڙي، مڙئي مون ڏي ٿي،
مڃان ٿو تہ مون تي ميارون مڙئي.

اي ڪانگل، وري ٻڌ هي ٻاڏائي چؤ، رکو ڪين ٻاڏائي، ليلائي چئو،
تہ سهڻا، مون کي تنهنجي سر جو قسم، مان تنهنجوئي آهيان، او منهنجا صنم.
ڏنم پاڻ توکي لکي ۽ پڙهي، سوا تنهنجي گذري نہ ٿي ڪا گهڙي.

تڏهن ئي تہ بي پروا آهين ٿيو، جي قاتل هجين ها، پتو هوند پيو.
ڪري پيار توسان، مون ڪاڏي شڪست، لکيو هو ڪو قسمت ۾ هي انگ الست.
چڙيس توسان تہ بہ ڪانہ پروا ڪيئي، رُٺس توسان تہ بہ ڪي نہ پرچايئي.
وري موٽي آيس تہ پڇيئي بہ ڪونہ، ٿلهو هٽڙو ڪاڏي تي ڦيريئي بہ ڪونہ.
مان هڪڙي مٺي جو وهيٺو هيس، مگر ان ڪان محروم ئي ٿي ويس.
مون ڀانئيو جي ويندس تہ هڪدم وٺي، ڪري پيار ڏيندين مٺي تي مٺي.

اميدون سڀئي دل جون ڪوڙيون ٿيون،
اهو ڏوهہ قسمت يا ڪنهن کي ڏيون.

اڃا وقت محبوب ڪونهي ويو، ڪرم ڪو ڪريو، مهربان جي ٿيو.
گهرائي وٺي هل، جتي دل چوي، هلي ڪِي ڪسر مون مان ڳوپي ڳتي.
مان حاضر ڪندس پنهنجا رخسار ٻئي، چُموتيون هٽي يا چُمين پيار ڏئي.
تون محبوب الفت کي ماٺي تہ ڏس، تون آغوش پنهنجي ۾ آٽي تہ ڏس.
وري پنهنجي سيني سان لائيج ڪٺي، اميد آهہ ويتر مان ويندس وٺي.
نہ پنهنجي ڪري، پر تون منهنجي ڪري، ڪٺي لاءِ چاتي سان ڀاڪر ڀري.
تون پنهنجي سڪون لاءِ نہ ڪين ڪجهہ ڪجئين، تون منهنجون سڪون ئي ڪٺي لاهجئين.
ڪَچايون ڦِڪايون تون ڏس ڪي نہ ڪي، ڀلن جو ڪرم آهي ڪجي ڀئي ڀلي.
چڱن سان چڱايون تہ هرڪو ڪري، چڱو سو، مَدن ڏي جو پيرا ڀري.
مَدائين ڪندي مون نہ ڪئي ڪا ڪمي، چڱاين ڪندي تون پٺين چو ٿَڪي.

چوان ڇا تہ جاني بدلجي ويو،
چڱاين ڪندي نيت ٿڪجي پيو؟

اي ڪانگل! اڃا ترس، ٻيو ڪجهہ چوان، ڀلا ويهہ، سمجهائي ٻي ڪا ڏيان.
تو ڏسجين تون مون کان بہ تڪڙو گهڻو، خبر ٿئي تہ آهيان مان هڪڙو چٽو.
ڪو ٿيندس اثر منهنجي پيغام جو؟ يا سڀ ڪجهہ ٻڌي پوءِ ڏيندو ڏَتو؟

غمخوار منهنجي خوشامد نہ ڪر،
چئي ڏي، جو چوٽو هجئي سربسر.
وراڻيو وري ڪانگ هئن صاف صاف،
مِٺا سائين، مون کي ڪجو اڄ معاف.
اوهان کان تڏهن آهيان تڪڙو ٿيو،
وهان ٿو تہ منهنجو نِهڙ ٿا نِيو.
اوهان جي تہ جهرڪي جي دل ٿو ڏسان،
انهي کان سوا ٻيو ڀلا ڇا چوان.

Gul Hayat Institute

اوهان کي اچي عشق آهي ڪنيو،
طلب تات سرگهو تپائي تيو.

زماني ۾ هرڪو ڪري عشق پيو،
ڏسان ٿو هتي آهہ ليکوئي ٻيو.

ڀلا جيئندا قبلا! ادب ڪان هٿي،
چوان ٿو اينهين عشق آهي چٿي.

گهٽائي اسان عشق وارا ڏٺا،
هتي ڳالهہ ئي ٻي ڪا آهي سِٺا.

چوان، جي اوهين ڪجهہ نہ ڪاوڙ ڪريو،
تہ هيئن عشق مان ڪي نہ ڪنهن کي وريو.

ڪريون مات ٿا جي، تہ ڏيو ٿا ڏڙهي،
چئون سچ تہ هڪدم وڃو ٿا چڙهي.

ٿيو رنجّ ٿا، جي ڪٿيو ٿا ڪچون،
پڇون ٿا تہ هڪدم پٽيو ٿا مُڇون.

ادب سان ٻيهون ٿا اوهان ڪان هٽيو،
تہ هيڪاري قبلا ٿا ڏاڙهي پٽيو.

اگي نيت ويندا هئو پڻ مُڙي،
مگر هاڻ هڪدم ڪريو ٿا ڪڙي.

خوشامد ڪرڻ ۾ ٿا بيحد ڏچون،
ڀلا ڪئن اوهان سان ڏگها ٿي پڇون.

هٿو ڏڪ ٿا ڦوٽاري جيڪر اکيون،
مهينن مٿا پيا هٽايون دکيون.

پيا ڏينهن سيکيون، ڏيو ٿا جي ڪٿّ،
اسان ۾ سهڻ ڪانہ هڪڙي بہ چٿّ.

جو بگڙيو پٺو سي ٿا هيٺا ٿيون،
وڃيو در تي ”قاسم“ جون پيڙيون پيون.

رٿون خوب ٻاهر رٿيو ٿا اچون،
پڄون ٿا جي سامهون، وساريو وهون.

ڀلا ڳالهہ ڪوڙي بيهي ڪيترو،
اثر ٿي رکي ڪونہ تير جيترو.

اسان کي فقط شينهن ٿيو ٿا ڇنُو،
وڃو ٿا هُتي، پوءِ ”رڍ“ ٿيو پئو.

هِتي ٿا ڏيچاريو، ڪريو ڪو ٽپاس،
هُتي ٿا هلو پو اڇي ٿو قياس.

هِتي هرڪو مخدوم سائين چوي،
هُتي ٿا ڏسون، پو پتو ٿو پوي.

اچن ٿا جي مالڪ، نُريو ٿا وهو،
اسان سان نه ڪيڏي تڪڙ ٿا ڪريو.

اسان کي دٻائي ڏنو ٿو رڳو،
آتي ٿا ڪڇو ڪي نه ڪي مورڳو.

آتي ڪَس لڳي ٿي يا آهي ڪَسر،
اوهان جي اندر جي اوهان کي خبر.

اسان کي نه سُڌ آهي اسرار جي،
خدا کي خبر ئي گُنگُوءَ گار جي.

سندس سامهون اينهين وڃو ٿا مڙي،
شڪاري کان جئن ٿي ڀڄي لومڙي.

رڳو هو ٿو پيرن جو ٺڪو ڪري،
ته قبلو اتاهين ٿو واپس وري.

جي مالڪ ڪا ڪن ٿا چڙيو مرحبا،
ته اسان کان به پو موڪلايو نٿا.

جي ڪوڙو سچو ڪن ٿا ڏيکر ڏڏو،
اسان کان به اڳ ۾ ڀڳا ٿا وڃو.

اسان کي ٿا ماريو هٿچا ۾ هٽيو،
۽ دڙڪي تي ڪانگلُ ورايو ڪٽيو.

اسان کي چڙيو، پاڻ آهيو سُڄاڻ،
اوهان جا هو چاڙن، اوهان چاڙو پاڻ.

وٺي جئن کپي، تئن ڪريو پيا سدا،
وسيلا، نه ڪچنداسون، چاڙي خدا.

اسين سپ خوشامد ڪنداسون پيا،
اسان جو ڪُڳل اهن ڪاٿي ڏنا.

صلاحون هزارين، پڇو چو نہ پيا،
ملائيندو هرڪو اچي ها ۾ ها.
اوهان پاڻ ويچار پاڻهي ڪريو،
نہ ڪنهن مان ڪي ورندو، نہ ڪنهن مان وريو.
چڱائي نڱائي ڏسو پنهنجي پاڻ،
پيا سپ اوهان جي ڪندا وٺ وراڻ.

وري ڪانگ نيوڙت ڪري هنن چيو: ڏيان راءِ تون، پر نہ ڪاوڙ ڪجو.
چوان جو بہ ان ۾ نہ شڪ پانئجو، پلي آزمائي، پو فرمائجو.
اوهان جي پڙهي آهہ سون نفسيات، حقيقت ۾ جابر اوهان جي ئي ذات.
محبت گهٽي جي ڪري سورڳو، اوهان پاڻ ڪمتر ٿا سمجهو رڳو.
اوهان آهيو برتر، نہ ڪمتر، ڏٺي، اوهان جوئي دم آهہ دلبر ڏٺي.
اوهان پاڻ مجبور پاڻهي ڪيو، اوهان خود اذيت پسند آهيو.
اوهان ڪي ڏکن مان تي لذت اچي، اوهان ڪي تي فرقت مان فرحت ملي.
اوهان ڪي اوهان جا ٿا صدما وٺن،
اها راءِ منهنجي ٿا ساهر مڃن.

ڪٿو جي ڪٿي ان تي ڪرڙي نظر، تہ هڪدم وڃي هوند پنجي خبر.
هو هڪدم ۾ پڌي پانهون بيهي رهي، ۽ مرڳو وڌي پاڻ اچي پيش پئي.
نيائي پلي نينهن ان سان نيو، مگر پاڻَ قادر ٿي ان تي رهو.
اوهين ڳالهہ هي آزمائي ڏسو،
ڪٿي حڪم هن تي هلائي ڏسو.
[لاهور، ١٢- آگست ١٩٦٧ع]

ڏٺي! هاڻ 'سيريس' تي هتڙا پڌي، ڪريان عرض تون، غور ڪريو پڌي،
سٽنهي پڌڻ ساڻ پوندؤ ٺري، اوهان لاءِ سچ پچ اٿس دل چري.
اوهان جو نياپو ڪندس جئن ادا، اثر اهڙو ٿيندس، جو ڏسجو پلا.
اوهان لاءِ تو هو محب ماندو مري، اوهان ري نتي هن جي ساعت سري.
اوهان لاءِ ولله بيتاب آهہ،
اوهان لاءِ ولله بي خواب آهہ.
[حيدرآباد، ٩- سيپٽمبر ١٩٦٧ع]

ڪريان هاڻ عورت جي فطرت بيان،
تہ چا تي گهري هو سندس دل وٺان.
هميشه سندس آهہ منشا اها،
وٽس ئي هجي ان جو ماہ لقا.

Gul Hayat Institute

گهڙي تي ته مرد ان کي پوڇي رکيو،
نه ٻي ڪنهن ڏي هرگز ڏسي موڙيو.
هو قابض رهڻ تي گهري مرد تي،
سڀن تي نه پر هو فقط فرد تي.
نه جئن فخر سان هو ٻڌائي سگهي،
فلاڻي تي هٿ نه، قدم تي رکي.
ٿي سرتن ۾ هردم رهي سرفراز،
انهي جهل تي هو ڪري خوب ناز.
چڱو هاڻ سائين، اجازت ڏيو،
وڃان ٿو وڃن ۽ وران ٿو اجهو.

ڳلي هاڻ ڪانگل وري تون اڏام، ڏجيئين تئن وڃي جئن ڏيئين ٿو پيام.
ته دلدار شايد وئين دل ڪٽي، نه هاڻي ڪرين ٿو شڪايت گهٽي.
انهي مان هي ثابت ٿئي ٿو صنم، رهيو هاڻ الفت ۾ شايد نه دم.
جي نه ته تون شڪايت جي پردي اندر، ڪندو پيار هئين دلربا خوبتر.
اهو پڻ محبت جو هڪ آهه ڍنگ، ته پرپٺ شڪايت جو هوندو نه دنگ.
جي محبوب هرڪا شڪايت ڇڏي، ته پو سمجهبو هن اندر ٻي اڏي.
جي عاشق جي تعريف دلبر ڪئي، ته دلبر جي دل مان محبت وئي.
اهي سڀ نشانيون ٿو تو ۾ ڏسان، خدا ڄاڻي، محبوب، راز نهان.
مگر عقل ۽ فهم هئن ٿو چوي، ته سهڻا سڄڻ سو تون آهين ڪٽي.
جي آهيان سڄڻ مان سچو واقعي، ته پو ٻي ڌرڪ ڏي تون سيڪجهه چٽي.
رکي تنهنجي دلبر زباني ڪپي، يا ڇڏ ڪنهن طرح منهنجي چپ کي ڪپي.
ته پو هر نموني ئي چپ ۾ رهان، نه ڪي ڪجهه چوان، ۽ نه ڪي ڪجهه ڪڇان.

مان سهڻا سڀئي سور سهندس پيو، مان راضي رضا تي ئي رهندس پيو.
شڪايت زبان تي نه ايندي وري، مگر پرت دل ۾ ئي ويندي پري.
رکيو تنهنجي دردن کي وندرائبو، رکيو تنهنجي سورن کي سرچائبو.
جي توکان مليا، تن جي عزت ڪبي، جي توئي ڏنا، تن سان الفت ڪبي.
سنڀالي امانت هي رکبي سدا، غلط ڳالهه ڪانهي، ٿو ڄاڻي خدا.
انهن جون اندر ۾ صفن جون صفون، انهن کي اکن ۾ ئي جايون ڏيون.
انهن ئي ته الفت اجاري ڇڏي، انهن ئي ته جندڙي جياري ڇڏي.
سڄڻ تو ڇڏيو، ته ٻه نه سورن ڇڏيو، اهو ساٿ سيج ۾ به وتيو گڏيو.
اڪيلو هيس ته ٻه ها ويٺا ڦريا، سون ۾ رهيس، ته ٻه نه واپس وريا.

جي تو وٽ ٿي آيس تڏهن پڻ ها ڳڏ، قسم تنهنجو هردم ڏنئون سڏ ۾ سڏ.
وفائي جا سڀ حق هنن ڪيا ادا، رهيا ياد تنهنجي ۾ سهڻا سدا.
جي بختن سان تون وئين سڄڻ منهنجو ٿي، تڏهن پڻ نه مون کي ڇڏي ويندا هي.
جو توئي ته مون ڏي اهي موڪليا، ڀلا ڪئن وڃن، جو وفادار ٿيا.
گهري دل ٿي مون وٽ هميشه هجن، جڏهن تون نه آهين ته ڪو ڏي ڏين.
رُٺو ۽ پِٺو ۾ به ساٿي رهن، اهي ئي ته دل تي به ٿيا هٿ رکن.
سڄڻ سائين شاباس تن کي هجي، هميشه ئي تحسين انهن کي هجي.
هو ڪيڏهن نٿا ڪنڌ ڦيرڻ ڏين، فقط تات تنهنجي ۾ هردم رهن.
جڏهن تنهنجي فرقت ڪري تنگ ٿي، ته هڪدم ڏين دڙ دلاسا ٿيا هي.
انهن جو مان احسانمند آهيان، ڀلا ڪهڙا ٿورا سندن لاهيان.
انهن ۾ نه مون غير ڪڏهين ڏٺا، تڏهن ٿا لڳن سر ۽ ساهئون سٺا.
هي مون وٽ جي آهن ته چڱ آهين تون، وتو ساٿ تنهنجو سدا تن مان مون.
مون کي ڇڏ، انهن جي ئي پارت اٿئي، اچي سيل ويچارن جي دعوت اٿئي.
جڏهن مون ڏٺو، تن جي ئي واهه ناهه، تڏهن تنهنجا سمجهي ڏنين مون پناهه.
ڏسي قرب منهنجو ٿي منهنجا ويا، سدائين مسي مون وٽ رهي ئي پيا.
مليو جن کي جڏهين ڪو آساس جيت، ته ويهي رهيا، ڪيائون آرام آت.
نڏيا يا وڏا ها، مگر آيا جام، جهليم تنهنجي سهڻا صنم سمجهي سام.

پيل سام کي ڪين موٽائبو،
جي چڪتاڻ ٿي ته به اچي سر ڏبو.

[هالا، ١٣- آڪٽوبر ١٩٨١ع]

ڀلا هاڻ ڪانگل، تون اڄ هي ٻڌاءِ، حقيقت سڄي حال جي ڪا سڻاءِ.
ته محبوب ڪا پوئواري ڪئي، يا توئي فقط اشڪباري ڪئي.
چو خاموش آهين ۽ ڇو چشم تر، ڇو مايوس آهين ۽ ڇو دربدر.
اسان جن جي لاءِ جان قربان ڪئي، اهي ئي ويا داغ فرقت جو ڏئي.

جي طرفين ۾ ٿي وڃي ٿو پيار،
ته آهي عطاهائي پروردگار.
جي هڪڙي طرف ٿي محبت ٿئي،
محبت اها ٿيو مصيبت پوي.
مگر اهڙو مشڪل ملي تو مثال،
ته دلبر جي الفت ٿئي لازوال.

[جون ١٩٦٩ع]

Gul Hayat Institute

سليم ڳاڙهوي

حمد

تنهنجي ظهور نُور جا نارا جتي ڪٿي!
نرمل، لطف نواز نظارا جتي ڪٿي!

ظاهر ٿيا زمين تي نوري نشان لک، ڏيهن کي ڏين ٿو رنگ آڌارا جتي ڪٿي!
چمڪائين ٿو چمن ۽ جواهر جهان ۾، جرڪائين ٿو فلڪ تي ستارا جتي ڪٿي!
لکجن ٿا لک هزار پنا تنهنجي پيرت جا، پڙهجن ٿا بيشمار شمارا جتي ڪٿي!
سج چنڊ ۾، برق بوند ۾، شعلي شرار ۾، تنهنجي اکين جا عام اشارا جتي ڪٿي!
عرشن ۾ تنهنجو آب ۽ فرشن ۾ تنهنجو تاب، سُرهاڻ جي ۽ سُونهن جي ڌارا جتي ڪٿي!
مشرق ۾ تنهنجو ذڪر ۽ مغرب ۾ تنهنجو فڪر، هلچل ڪرين ٿو پاڻ پسارا جتي ڪٿي!
قلزم جي اوج موج جو ناهي اٿو متو، قائم ڪرم نواز ڪنارا جتي ڪٿي!
من ۾ سندءِ مقام، هينئين ۾ سندءِ هنڳاءُ، چشمن ۾، دل ۾، روح ۾ چارا جتي ڪٿي!
هرهڪ سلي جو آهه اشارو الله ڏانهن، سجدي ۾ لام لام جا لارا جتي ڪٿي!
پالين ٿو پيرت ساڻ سمورا ٿي ساهدار، خالق ڪرين ٿو خلق تي آرا جتي ڪٿي!
ساري جهان ۾ آهه اذان اسم ذات جي، حق جا وڳا هزار نغارا جتي ڪٿي!
ڏينهن رات ڪائنات ۾ هروات آهه بات، ساراهه ڪن تمام سچارا جتي ڪٿي!
بر بحر، جهنگ جهر ۾، بيابان ۾، باغ ۾، جلوا، جمال، گشت، گذارا جتي ڪٿي!
هر سمت، هر مڪان ۾ ۽ هر زمان ۾، والي وسين ٿو جيءَ جا جيارا جتي ڪٿي!
تنهنجي ڳڻن جي ڳالهه ڪي ڳائن ٿا اڻ ڳڻيا، ننڍڙا، وڏا، سفيد ۽ ڪارا جتي ڪٿي!
مظلوم جي جگر ۾، يتيمن جي قلب ۾، ٿاهين ٿو پنهنجي لاءِ اوتارا جتي ڪٿي!
اول به تنهنجي ذات ته آخر به تنهنجي ذات، بيحد بيان، قول ڪرارا جتي ڪٿي!
رحمان تون، رحيم تون، قادر ڪريم تون، اعليٰ، عليم نام نيارا جتي ڪٿي!
رافع، رفيع تون ۽ قوي" العزيز تون، اعظم، عظيم اسم پيلارا جتي ڪٿي!
تنهنجي طلب ۽ تات ۾ ڪيئي نبي نقيب، واصف ولي، شهيد، سچارا جتي ڪٿي!
تنهنجي مليح مُرڪ سان رنگين روشنيون، شعلا، شعاع، شمع، شرارا جتي ڪٿي!
ڪنهن کي بچائين باهه ۾، ڪنهن لاءِ جربه جنڊ، ستار تنهنجا ساٿ، سهارا جتي ڪٿي!
تعريف تنهنجي ذات جي هردم ٿي هرجگهه، ڳل ۾ وجهن ٿا آدمي ڳارا جتي ڪٿي!
پنهنجي عظيم شان کي ڄاڻين ٿو پاڻ تون، ڪلما هي ڪائنات جا سارا جتي ڪٿي!
توحيد تنهنجي آهه زماني ۾ آشڪار، پهتا ڪلام پاڪ جا پارا جتي ڪٿي!

سالم ثنا جو حق نه ادا ٿيو 'سليم' کان،
ٿڪجي پيا سخن ۾ سگهارا جتي ڪٿي!

عطامحمد "حامي"

نعت

سيد مرسل جي محبت دين ۽ ايمان آ،
ذڪر جنهن جي ذات جو هر درد جو درمان آ.

ڇا چوان الله جي محبوب جو حُسن و جمال،
جنهن جي صورت احسن التقويم جو عنوان آ.

جنهن جي سيرت جي مٿان سڀ سيرتون صديقي ڪجن،
خُلق جنهن جو خَلق اندر سربسر قرآن آ.

جنهن جي هڪ ادني اشاري سان قمر ٽڪرا ٿيو،
جنهن جو هرهڪ لفظ ٿيو الله جو فرمان آ.

عبد اهڙو جنهن مٿان معبود صلواتون پڙهي،
ڪٿن ڇئون سو پاڻ جهڙو جنهن جو ايڏو شان آ.

لاشريڪ آهي ڪيو جنهن ڪي سڏي پنهنجو شريڪ،
عرش اعظم تي اهو الله جو ميهمان آ.

نُور اهڙو جنهن منجهان پيدا ٿيا سارا جهان،
ڪارڻي لولاڪ جي مالڪ جو ڪيڏو شان آ.

ڏيهه ڪي انسان جي عظمت جو ڏَس جنهن کان مليو،
جابجا جاچي ڏسو اهڙو نه ٻيو انسان آ.

جنهن تي پڙهندا، ٿا رهون پنهنجي نمازن ۾ سلام،
ان جو 'حامي' هر گهڙي هرڪنهن مٿان احسان آ.

Gul Hayat Institute

"محبوب" سروري

نعت

تـوڪـي مـولـيٰ ڏنـا مرتبا مرتبا،
اي محمّد مـجـتـبـا مرحبا مرحبا،
توتان تـن مـن فدا،
يا حـبـيـب خـدا؛
اي ڀلن کان ڀلا، پرجهلا پرجهلا،
رهـبـرو رهنما مصطفيٰ مصطفيٰ.

تنهنجو مخلوق ۾ جوڙ جاني نه ڪو،
تنهنجو سنسار ۾ سائين ثاني نه ڪو،
وصف ڪهڙي ڪبي،
يـا نبي! يـا نبي!
تنهنجي تـعـريـف آ جابجا جابجا،
رهبرو رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ.

راهہ حق ۾ ڪهڻائي تو صدما سٺا،
زخم ڏيندڙ کي سُرڪي ڪئي تو دعا،
تنهنجي همّت ڏسي،
اسـتـقـامـت ڏسي؛
پست باطل جا ٿيا حوصلا حوصلا،
رهبر و رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ.

دين اسلام جي لئہ تو ڏکڙا ڏٺا،
فتح تـوکـي ملي نيٺ مُرسل مٺا،
ديـن غـالـب ٿيو،
ڪفر غـائـب ٿيو!
ڪاخ ڪسريٰ ۾ پيا زلزلا زلزلا،
رهبر و رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ.

توکي هيڪر ڏسي جنهن ڀئي ڏي ڏنو،
سو ئي قانونِ الفت ۾ ڪافر ڪٿو،
تون سڀن کان مٺو،
تون مٺن کان مٺو؛
تنهنجي هرڪا ادا خوشنما خوشنما،
رهبر و رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ.

سامراجي غـلـط، دهـريـا پـي غلط،
ديـن اِسـلام ئـي آهہ برحق فقط،
جيڪو توکان ڦريو،
ڪنڌ ڀرَ سو ڪريو؛
اي سڀـن جـا سچا پيشوا پيشوا،
رهبر و رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ.

آهہ نيڪي تي دنيا ۾ غالب بَدي،
منهنجا سائين چون ٿا آ پندرهين صدي،
اچ اسان ڏي بہ ڪر،
هڪ نظر! هڪ نظر!
آهہ مشڪل ۾ دل مبتلا مبتلا،
رهبر و رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ،

تنهنجي تعريف مان ڪهڙي ڪهڙي ڪيان،
تـو زمين کـي ڪـيو غيرتِ آسمان،
تنهنجي سيرت ڏسي،
سهڻي صورت پَسي؛
دشمنن پـي چـيـو مرحبا! مرحبا!
رهبر و رهـنـمـا مصطفيٰ مصطفيٰ.

تنهنجي سڪ ۾ ئي سڌ جانِ پَيو 'سروري'،
تنهنجي ديدار لئہ منهنجي دل ٿي چرّي،
منهنجو 'محبوب' تون،
منهنجو مطلوب تون؛
منهنجو دارون دوا دلربا دلربا،
رهـبـر و رهـنـمـا، مصطفيٰ مصطفيٰ.

Gul Hayat Institute

حافظ محمد "احسن"

سانگين جي سڪ

عُمَرُ! هيءَ عمر ساري آهه آلدي مون اباڻن سان،
سيبيل هيءُ ساهه سوگهو آهه تن سالگين سياڻن سان.

ڪٿي تون ڪوهه تان آئين ڪري زوري زبردستي،
نه ڪر لاحق نسورو تون ادا اهڙو اياڻن سان.

سَگَر ۽ ماڳ ۽ سانڍون سدائين ساهه سيباڻل،
ڇپڙَ سان چاهه چِت آهي لُلَرَ، لوڪ ۽ لاڻن سان.

مَحل ماڙين ۽ محلاتن ۾ منهنجي مَن کي مونجهارو،
پنهوارن جي پُراڻي پِرت تي پَڪڙن پراڻن سان.

سرامر سيج تنهنجي سومرا، سوريءَ سمان سمجهان،
رکان ٿي واهپو ۽ واسطو، واريءَ وچاڻن سان.

پَهُون پهري پنهوارن سان مان پَٽ ۾ پِرت مان پهري،
وَلَر سان شل وتان واڳي ۽ ويڙهن سان وٿاڻن سان.

لڱن تان لاڪ جي لوئي نه لاهيندس مٿي ليڙون،
وڏو آ وِير وَڏُ منهنجو وِڇاڻن سان وِهاڻن سان.

اسان جي ديس تي دائم وسي رحمت پئي رب جي،
نه آهي واسطو واهن سان، نارَن ۽ نياڻن سان.

وطن ڪان ۽ وَلهارن ڪان وڇوڙي هت وٺي آئين،
رَوَش اهڙي روا ناهي غريبن ۽ لماڻن سان.

هينيون هرگز نه هيت وِندري آڪنڊ آهي اباڻن جي،
قلب ۾ قرب جو ڪاڏو ترن جي ٿاڪ ٿاڻن سان.

نه الفت آهه 'احسن' تنهنجي انبن ۽ انارن سان،
پَڪن سان پِرت پُختي آهه ۽ پيرُن جي داڻن سان.

"بردو" سنڌي

(١)

روح رُنو ٿيون اکيون آليون توکي مهر نہ پئي،
بردي جي دل سورن ساڙي، پئي آڏامي رئي،
جيئڻ جاڙ تہ ٿيندو پوء، جي هاڻ وڃي ڪا پئي،
ڪَرڙي پَرڙي آهي جاني، اجا بہ ويل نہ وئي،
متان ٿئي ڏِسُ توسان اهڙي، جا تو مولسان ڪئي،
هي جڳ فاني، جوڀن جواني، ڏينهڙا چار اٿئي،
آءُ تہ ڪڏجي گهاريون، مارئون ديوُ غمن جو پئي،
اجا بہ ويل نہ وئي او پيارا، اجا بہ ويل نہ وَئي.

(٢)

دردن ماري، دل ويچاري، پورن سان پرپور، نہ ٿيءُ تون دوُر،
نہ مار نماڻا، يار سياڻا.
آجڙيو تو ٻين، من جو گُلشن، مونجهو ٻن ٻن، ڪيڙہ قهر ڪلور،
هي گونچ ڪماڻا، يار سياڻا.
تُنهنجي جهاتِي، ڏِئي حياتي، ڪاوڙ ڪاتِي، وَڍي وِجهي وهلور،
وڇوڙي هاڻا، يار سياڻا.
'بردي' جهڙا اهڙا تهڙا، سهندا سور، نہ ٻُڙندا مُور،
وَتن ويڳاڻا، يار سياڻا.

(٣)

ڪنهن ڪيئن چيو، ڪنهن ڪيئن چيو، تون جوئي آهين، سوئي آهين!
مون بہ ٻُڌو جڳ وارن کان، ڪُجهہ غيرن کان، ڪُجهہ يارن کان؛
جو پانيسر پلو هزارن کان، سو نڪتو اوکو خارن کان؛
جڏهن سور مليا سڪ وارن کان، تيو پيار ٻُڌيرو پيارن کان؛
ڪجهہ هاڻ پينو، ڪجهہ روح رُنو، تنهنجي رمز کي 'بردو' ڪين ٻُنو!

"انور" هالائي

غزل

لوڪ ساري ڪان لياريون، عشق وارن جون اکيون.
چاهه ۾ چريون خماريون، عشق وارن جون اکيون.

حسن جي لظرن سان جهڪي ڪربلائون ٿيون ٿين،
سي سهن ٿيون قرب واريون عشق وارن جون اکيون.

پير جاني جا چمڻ لء ٿيون رهن آتيون سدا،
يعني چرپڙ جون دلاريون عشق وارن جون اکيون.

لک هجن خوشيون مگر محبوب ناهي، پينگ تي،
درد فرقت ڪان ڏڪاريون عشق وارن جون اکيون.

حُسن جي دربار ۾ هرهر اچيو جهڪيو جهڪن،
ديد جن جي ئي جياريون عشق وارن جون اکيون.

راحتن ڪي ڀن هٽي ٿينديون مٻرا هوش ڪان،
هجر ۾ آهن اجاريون عشق وارن جون اکيون.

بي خبر تي پاڻ قاسائي ٿيمن ٿيون مات ۾،
قرب ۾ قيدي قراريون عشق وارن جون اکيون.

هي اکين جو ڪرشمو آ يا مقدر جو ڪرم،
بي گمان اڄ حسن ساريون عشق وارن جون اکيون.

پاڻ پنهنجا آزمايا جن هزارن جي اڳيان،
تن ڪي لڳيون ڪين ڏاريون عشق وارن جون اکيون.

عمر ساري بيڪسي ۾ سور سهندي تي گذر،
دم دلاسن تي ڏتاريون عشق وارن جون اکيون.

جي ڏسن ٻي ڪي پتي ڪانگن ڏجن بيشڪ اهي،
سرخرو آهن سچاريون عشق وارن جون اکيون.

بي سبب جن ڪي عدوليو هي ويو شام و سحر،
حُسن آهن سي آجاريون عشق وارن جون اکيون.

پيون اکيون صدقي ڪجن بي ڪيف ئي سڏجن سدا،
مرحبا 'انور' پياريون عشق وارن جون اکيون.

اسد الله شاهہ "بيخود" حسيني

غزل

اسان جون اميدون اوهان جا بهانا،
ٿيا ڇڻ تہ قارون جا ڪي خزانا.

جهان جي فسانن جو بنياد آهن، اوهان جون ادائون، اسان جا ترانا.
فسانن جو بنياد آهي حقيقت، حقيقت جو بنياد آهن فسانا.
اسان جن ڪي ناهيو، اسان جن ڪي جوڙيو، اسان سان وڙهن ٿا اهي ئي زمانا.
حفاظت ڪريو پنهنجي دولتڪدن جي، اسان وٽ اٿو يار! ڪڪڙا ۽ ڪانا.
اسين ۽ اسان جي هيءَ مستي ۽ رندي، اوهين ۽ اوهان جا هيءُ عاقل ۽ دانا.
اسان کي ڏنيون ليُڙڪ مرڪون هميشه، اوهان لاءِ مرڪون رکيي تازيانا.
گهڻو وقت ٽيلي لڳائڻ ۾ لڳندو! اجهي بلبلون ۽ اجهي آشيانا.
نہ ڳڻتي ڪريو هاڻ 'بيخود' هرگز، ڇڙهي ويندو آخر مٿي ڪائي مانا.

مخدوم زاده خليق الزمان "خليق"

غزل

عشق مجموع مرحلا آهي،
ڪنهن کي ڪهڙي خبر تہ ڇا آهي.

مون ڪان ڪجهہ پريرو رهو مهڻا، منهنجي جذبات ۾ دغا آهي.
هن جي ديدار لئہ ٽٽو جو سڪان، آرزو ڪا خفا خفا آهي.
بي وفائي سکو مون ڪان دلبر، مون ۾ اڄڪلهہ رکو جفا آهي.
يا الاهي ڪجنين وفا جو خير، مون ڪان ٿي وئي اها خطا آهي.
هرڪا موسم ڏياري ياد ان جي، ڇا ڪان بي رحم هر فضا آهي.
ڪعبہ رخ تي خال جڻ اسود، ڇمڻو تنهن کي پيو سڄا اهي.
جسم نازڪ سان ڇهنيو ٿو وڃي، پيرهن ڏاڍو بي حيا آهي.
توکي ڇميو ڇميو ڇميو پيو ڇمان، حوصلو تي ويو خطا آهي.
رشڪِ مستي رسو اڇي هڪدم، منهنجي لنؤ لنؤ نشا نشا آهي.
هڪ جفا پي وفا 'خليق' ۽ بس، پيار ۾ ڇا پيو پلا آهي.

Gul Hayat Institute

مخدوم زاده سعيد الزمان "عاطف"

غزل

اي صنم تون ٿي سندم تحرير ۾،
تو سوا ڪا ٻي لاهي ڪو ٻيو تقدير ۾.

تنهنجي ٻالهن ۾ مسرت جا ملي، سا اها لذت آ شهد ۽ شير ۾.
خواب ۾ تو ڪي ڏسان تو دلربا، روبرو تون ٿي آهين تعبير ۾.
توڏي ايندي مونکي روڪي جا سگهي، سا نه طاقت آهه ڪنهن زنجير ۾.
آهيون ٻئي معشوق عاشق اي مٺا، متحڪو هڪٻئي جي آهيون تصوير ۾.
صرف تنهنجي ڪاڻ زنده آهيان، ورنه منهنجو ڪنهن جي ڇا تحقير ۾.
عشق تنهنجي جو نشو قائم رهي، عمر گذري ساري ان تاثير ۾.
تون ٿي 'عاطف' جي آهين دل ۾ صنم، تون سندم تدبير ۽ تقدير ۾.

الحاج رحيم بخش "قمر"

غزل

عشق جي اسرار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان،
برهه جي بازار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

ڪُوڪ ڪوئل جي هجي ۽ باغ ۾ بلبل هجي،
گل گهمون گلزار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

هي ڪڪر ڪارا ڪڪر، وڄ، گوڙ سان وسندا رهن،
وڏ ڦڙي وسڪار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

پير تنهنجا پرت سان ۽ هيج مان هٿڙا ڇُهان،
هير جي هٻڪار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

قرب جي ڪشتي تري، نت مٺي متي مهراڻ ۾،
موج مستيءَ ادار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

شمس کان، آڪاس کان، تارن 'قمر' کان اڄ مٿي،
پرت جي پرچار ۾، هڪ تون هجين، ٻيو مان هجان.

Gul Hayat Institute

عنايت بلوچ

دربدر

جن غمن جو مان رهگذر آهيان،
يا اداسين سندو شهر آهيان.

مون کان منهنجي پڇو ٿا کھڙي خبر، پاڻ کان پي تہ بي خبر آهيان.
ساري دنيا تہ آهي آرامي، مان اڪيلو ئي دربدر آهيان.
هو بہ ويو، دل بہ وئي هلي هٿن سان، ڪيڏو مجبور بي ثمر آهيان.
سن وري ڳل ڳرانڙيون پائي، آن 'عنايت' جو منتظر آهيان.

نواز علي "شوق"

غزل

بيان ڪيئن ڪجن انتظارن جون ڳالهيون،
ٻڌي ڪير ٿو ورہ وارن جون ڳالهيون.

اميدن جي گلشن کي ساڙي ڇڏيو جن، اسان سان نہ ڪر تن بهارن جون ڳالهيون.
جنين ساءُ سِڪ جو چڪائي چريو ڪيو، وڻن ٿيون انهن قرب وارن جون ڳالهيون.
جڏهن تون ڇڏي وئين تہ دنيا ڇڏي وئي، سٹي ڪير اڄ بي سهارن جون ڳالهيون.
خلوص ۽ وفا کي بقا آهہ بيشڪ، سدا ياد رهنديون سچارن جون ڳالهيون.
'ٻچل'، 'مير'، 'محسن'، 'عنايت' ۽ 'رمضان'، نہ وسرن ڪڏهن قرب وارن جون ڳالهيون.

"استاد" بخاري

وائي

پُڻ پُڻ پُڇڪيائين:

مون ڇو ننڊ مٺي ڪئي،
اڌي آڌي رات جو، آڪڙيون مهٽيائين.
چندا مُنهن تي چوهہ مان، ٻاٽي ٻلٽيائين،
جاڳان ها جوتون ڪري، تيتر تو تائين،
جاڏي جاني جهوڙا، تاڏي تاڙيائين،
آخر م 'استاد' سي، مهٽا موکيائين.

Gul Hayat Institute

"آثم" ناٿن شاهي

غزل

منهنجا پُورل، منهنجا ڀاڳَ!
هاڻ تـہ آءُ وَرائـي واڳَ!

تنهنجا ٿـاڪَ سـڏن ٿـا توکي، ماڻ اچـي تـون مـا ڳيا مـاڳَ.
تو ري؏ منهنجون راتيون آتيون، تو ٻِن منهنجا ڏينهن ڏُهاڳَ.
منهنجا سپنا تُنهنجون ســارون، تُنهنجون تانگهون منهنجي جاڳَ.
منهنجي ٻـَـڳَ ڀِرين تون آهين، ۽ مان تُنهنجي وِ ڪـَ جي ڏاڳَ.
دم ۾ اهـڙو داءُ هٿي وئين، ڀيهر ين؏ سـَـتَّ ڪـَتي وئين آڳَ.
'آثم'، جـا سـپ ڪِيت آچـارا، سائين! تُنهنجي سُونهن آجهاڳَ.

احمد خان "مدهوش"

●

دلدار جـي ديـدار ۾ اسـرارَ ئي اسـرار آ،
هن جي اکين ۾ عشق جو اظهار ئي اظهار آ.

سُرمي سندي سينگار ۾ ڪاري ڪجل جي ڌارَ ۾،
رُخسار جـلـو يـدار ۾ جـنـسـار ئـي جـنـسـار آ.

سُنهنجي سجڻ واري اچڻ، واسي چڙيو سارو اڱڻ،
وهــوا درو ديـــوار ۾ هـُـڪار ئي هـُـڪار آ.

محبوب اڄ مون سان مليو، مون سان مليو خوش ٿـي کليو،
سنسارَ جـي درڪار ۾ ٻـيـڪـار ئـي ٻيڪار آ.

چو بر بحر ۾ دربدر ڀـَـٽڪي مرين ٿـو بي خبر،
جي ٿـي نظر تـان دل انـدر، ديدار ئي ديدار آ.

بـازار ۾ واپـار ۾، واپــار جـي گفتار ۾،
وهنوار ۽ ويـچـار ۾ دلـدار ئـي دلـدار آ.

مدهوش ٿـيو 'مدهوش' آ، ويـتـر وصالِ يـار ۾،
هـر ڌار گـهـارڻ يـار ڪان آزار ئـي آزار آ.

Gul Hayat Institute

احمد خان "آصف"

•

اکين سان اوچتو اکيون آڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!
ٻئي ٻين سان ويون ٻکجي ٻڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

لڳيون ميخون محبت جون، نه آکڙڻ جون آهي آهن،
جُسي ۽ جيءَ ۾ جانب جڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

سڄڻ سهڻي سڌي سِڪ سان وهاريو مون کي گڏ گوڏي،
رقيبن کي مليون ازخود تڙيون، اهڙيون جو ڇا ڇئجي!

نه تو چارو چلي تن جو، نتو وارو لڳي تن جو،
هٺن تا روز ناحق جون اڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

نٿيون وسرن وساريان ڇو، وسارڻ جوڳيون ناهن،
وصال و هجر ۾ کهاريس کهڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

دل و جانؔ بلڪ سڀ ڪجهه ڏئي، نه ڪڏهين وات تي آندم،
پيرينءَ سان پيار ۾ ڳالهيون پڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

ڏمي سُنهنجون وفاداريون، جفاڪاريون جهڪيون هُن جون،
ڪٽي ٻاڙن کان جهڙڪيون ويون، لڙيون اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

عجيبن انس و الفت سان ڪري قبضي دليون ڪيئي،
قريني قرب سان قابو ڪڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

نڪا دل مت مڃي منهنجي نه آکڻ تي اکيون هليون،
پيون تي ٻي ڇيون ۽ ٻي وڙيون، اهڙيون، جو ڇا ڇئجي!

مِٺا ماڻهو ٿا ڪن 'آصف'! مِٺيون ڳالهيون محبت جون،
ٿا ٻي قرباني ڪن ڳالهيون ڪڙيون، اهڙيون جو ڇا ڇئجي.

Gul Hayat Institute

خاڪي جويو

ماڻ جوڳيڙو جڙ لائينه مس، هر ٻات ۾، لات جلائيندس.
جا ڪالهه ڪراڙ تان ڪوڪ اٿي، سان وائيءَ ۾ ورجائينه مس.
ڪو ڇنگ ڇپن تي چاڙهي ماڻ، هي ڪوٽ ڳليون سڀ ڳائينه مس.
سان روشن ڪرڻا ماڻ ڪٺي، هيءَ جوءِ سڄي جرڪائينه مس.
سان 'خاڪي' ڪهنبا خيال ڪٺي، هن لوڪ سڄيءَ کي لائينه مس.

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

وائي

سچ کي ڳائي ڀوءِ لڪايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

پنهنجي هٿ سان بُت بنائي، تن جي اڳيان سيس نمايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟
ڏسندي ڀسندي باهه ڇوڏاري، پتنگ سڏائي، پير نہ پايان؟
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟
ٻيجل جڏهين ٻولي وينو، آئون ڪيئن آخر لڙي لنوايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟
بحر عميق جي پر ۾ وهندي، آئون غواصن ڪٽ وڃايان!
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟
دردن جو آئون دارون آهيان، سنجهه صبح ڇو سور سڏايان.
ڇا لئي اهڙو ڪفر ڪمايان؟

تاج جويو

ڇتارا

(۱)

ڪَڪر ڪَڪر جي ڪُنڊ مان ڳائي، چنڊ ُ ليڪا جيئن،
تيئن جواليءَ جي چانڊوڪي، ڦيدي ڦيندي ڪيئن!
ڦيدي ڦيندي ڪيئن، ٻندن ۾؟ جهلڪا ڏيندي سُونهن،
ڇير ٻير ۾ ڇم ڇم ڇم ڇم، ڇُلندي ايندي سُونهن!
من-ڪنول تي اُپري ايندي، آشا رنگ-لهر،
جيون-آپ تان وڙي ويندا، ڪارنهن-روپ ڪکر!

(۲)

آئي وينگس-رات وکيري، ڪارا ڪارا وارَ،
پَل ٻہ نہ گذريو، چانڊوڪي جي، ڇيڙي چنڊَ ستارَ؛
ڇيڙي چنڊ ستارَ، مدر ڌُن، جڳ کي جهُومايو،
راتِ سانت جون ڇيريون پاتيون، ٻيج-ٻنيءَ ڳايو،
اپ-ساگر جي، انت بحر جي، جهاڳ تري آئي،
ويسُ پيچائي، وَنُ ٻڇائي، ٻرهہ-ٻري آئي!

اياز گل

●

تنهنجا گهوڙهن سان يار! آلا نيڻ،
دل تي ٻجي لڳن ٿا پالا ليڻ.

پيارا ٻرچن روئن، وسن بہ روئن،   نينهن وارن جا هن نوالا ڏيڻ.
ڪنهن کي چاهن تہ پيار اوتين ٿا،   ڪنهن سان آتڪن تہ چڻ جوالا ليڻ.
ڪن جون آکڙيون انڌيرا ڪاري رات،   ڪن جا چانڊوڪيون آجالا نيڻ.
توکي سارن، روئن، تڪن راهون،   کهڙا کهڙا ڪيڏن ڪشالا نيڻ.
آءٌ چاهيان تو سي چمڻ جيڪي،   سنڌ جي سيڪ جا حوالا ليڻ.

ادل سومرو

وائي

اوري آءٌ من ڀاوٽي،
چاجو آهي چانگرو.

نيڻ مٺان پنيا پرورن،   سنڌوءَ جي چڻ ساوٽي.
چاجو آهي چانگرو.
ڪاڪل ڪارا ڪنڌ تي،   جن ۾ سونهين ڏاوٽي.
چاجو آهي چانگرو.
مشڪ ڪٿوريءَ واسيل وستي،   چورين جي آ چاوٽي.
چاجو آهي چانگرو.

نصير مرزا

ترائيل

پنهنجي شعرن جي سچي ڊائري ڦاڙي ۽ مروڙي ڪاڳر،
دل تہ چاهي ٿي، تيلي هٿي ساڙي ڇڏيان:
سچ آکي نٿو سگهان، ڇو ٻو لکان آخر،
پنهنجي شعرن جي سچي ڊائري ڦاڙي ۽ مروڙي ڪاڳر.

’ڪوڙ‘ کي ’سچ‘ لکڻ کان تہ گهڻو آ بهتر،
هٿ پنهنجا ٻئي ڪراين وڃان ڪپي ڇڏيان،
پنهنجي شعرن جي سچي ڊائري ڦاڙي ۽ مروڙي ڪاڳر،
دل تہ چاهي ٿي تيلي هٿي ساڙي ڇڏيان.

Gul Hayat Institute

رشيد "ارشد"

ڪهڪشان

قدم قدم تي ڇڏي نقش-جاودان-غزل،
سدام گرم-سفر آهي ڪاروان-غزل.

خزان؟ نصيب گلستان-دهر-دوروزه،
سدا بهار مگر آهي گلستان-غزل.

جهان-علم و ادب آن جي فيض سان روشن،
ازل کان فيض رسان؟ آهي، آسمان-غزل.

سخن نواز، سخن فهم ۽ سخن پرور،
جوان ٿو اٿي هنن ڪي ٿي رازدان-غزل.

سپهر-علم و ادب ڏانهن نهار آئي "ارشد"،
ڪري ٿي خيره نگاهن کي ڪهڪشان-غزل!

مختيار ملڪ

●

پنهنجا درد ڇپايون ڪيئن؟
ڪوڙي سرڪ سڄايون ڪيئن؟

اسان ته درد پئي ڪولهاسين،
خوشيون اسان وٽ آيون ڪيئن؟

تري اچن نيڻن تي هرهر،
توکان لڙڪ لڪايون ڪيئن؟

هرڪا بازي جيتي سي پر،
تو وٽ تا هارايون ڪيئن؟

آلفت! تنهنجي ميت کي اڄ،
ٽوندڙ گل پارايون ڪيئن؟

پيار تي پهرا سيئي اجايا،
دنيا کي سمجهايون ڪيئن؟

رنو وتين 'مختيار' سين ڪان،
توکي اڄ پرچايون ڪيئن؟

"وفا" ناٿن شاهي

●

Gul Hayat Institute

ستم جهڙا ڪرم، افسوس آهي،
صنم! اهڙا قدم، افسوس آهي.

ڪٿي ويا تنهنجو استبداد لکندي،
پناهه ڪاڪون، قلم، افسوس آهي.

ڪيل تهمت، روڙائ الزام جهڙو،
ڏسي ڪاتب جا ڪرم، افسوس آهي.

هميشه کان، سياڻن سيٽن کان،
لٽا چرين جا چم، افسوس آهي.

ڪٿو چا امن جو داتو ۽ پاٿي؟
رکو بَرمن تا بم، افسوس آهي.

'وفا!' جهولن تا دولت جي هٿن ۾،
محبت جا علم، افسوس آهي.

ميرمحمد پيرزادو

ڳوڙها

تنهنجي اُتت ڏيندي سان ئي،
ڳل تي ٽِپڪي آيا ڳوڙها!

ڪارا آهن، ڪارا آهن، پيرن جهڙا ڪارا ڳوڙها!
ڪنهن جي ياد تصور جا هي، منهنجي ڳل تي ٻاچا ڳوڙها!
ڇُپ ڇُپ ڇپ ۾ تو به ڏٺو هو، چوندا ويا ها چا چا ڳوڙها!
تون جي ايندين، سيڪجهه ايندو. ڪلندي، ڪلندي، ايندا ڳوڙها!
جذبا، اڌما ڏسي به نه سگهبا، نينهن نيا ڀا ڏيندا ڳوڙها!
تون جي ڳهُوري ڳهُوري ڏسندين، تنهنجو عڪس ڇڏيندا ڳوڙها!
نيڙوءِ والڪر نهڪ ڏٺي جي، سارا سور سليندا ڳوڙها!
ٻاڻ ۾ ڪيڏا راز سمائن، گونگا ڳوڙها، ٻوڙا ڳوڙها!
توکان ٻيک گهرڻ لئه آيا، ڳل تي چورا چينا ڳوڙها!
ٻانهڙ ٻوڙ ٻشائي وجهندا، تنهنجا ڳوڙها، منهنجا ڳوڙها!

ج. ع. منگهاڻي

●

رات به آهي تات به آهي ذات به ڪيڙو ڪهيرو.
لنوندس لنوندس لاتِ مان اهڙي ٻُري وچي آڪيرو.
آڏري، آڏري ويندس آئون پلوٽوءَ تائين،
پوءِ به نه وسري سگهندو ماڪي در وارو آهيرو.
توڙ ٻجن ها پيڙيون پنهنجون توڙ ٻجن ها آسون،
ڏيئي سگهين جي سيج ديوتا! سارو پنهنجو چيرو.
يادن داڻا وِکري ويا هي ڪنهن مان ڪي ڏونداڙيو؟
ڪيئن سو ليڪندو ماڪان، جنهن جو روح ڪنيو آ پيرو.
سُنهن ڪاري مان سُنهن ميري مان ڪانهي ڪائي نفرت،
نفرت آهي ان سان جنهن جو من آ ڪارو ميرو.

نور شاهين

ڪافي

توکان ڌار ٿيا ڏاڍا ڏينهن ڏکيا،
سڻ منهنجا لوڙي تون دل جي ندا.

مان چاهيان ٿي هاڻ مان، مان نہ رهان،
تون تون نہ هجين، رهان تون ٿي مان،
نڪي ٽوڪي ڏي پاڻا ڌار ڏسان،
پئي هڪ ٿي عشق کي بخشون جيلا.

وڃهان واجهہ پئي تنهنجي درسڻ ڪاڻ،
توکان ڌار بچيو اٿم دم ڪو هاڻ،
پرين! منهنجون سچايون هاڻ سڃاڻ،
ڪڻ مون ڏي سڄڻ پنهنجا قدم سگها.

وڃيم ساهہ ٿو جسمئون دُور ڪهيو،
چيو ٿو مئُولهہ ڪي مٽين وچ ڪو دَم رهيو،
ڏاڍ قهر جو آهي وقت وهيو،
اهو عرض اٿم متان سمجهين ڪِلا.

ناهي دنيا سان هڪ دل جي ذري،
بنان تنهنجي ٿي سمجهان عمر ڪري،
تنهنجي آهيان متان 'شاهين' چري،
اچي زخم وڇوڙي جا ميٽ متا.

مريم مجيدي

وائي

هاءِ! پيڙا پار،
جهوري جهوري جندڙي.

هيڪل هيٺي هانو ۾ چٽڪن جهير جرار،
جهوري جهوري جندڙي.
ويچا ويري وات ۾ تانگهي ڏاڍو آر،
جهوري جهوري جندڙي.
پهڻ جهڙا پهر ٿيا گذري ڪيئن چمار،
جهوري جهوري جندڙي.
جيون جي هر جهات ۾ ساجن تنهنجي سار،
جهوري جهوري جندڙي.
اڄ موجن وانگر ملي وڃون مورڙ ٿيون ڌار،
جهوري جهوري جندڙي.

مهر پروين

•

وري يار وارن کي، وارڻ چڏي ڏي!
کري سينه سهڻا سنوارڻ چڏي ڏي:

سندي ويس 'شلوار'، 'پهراڻ'، 'ٽوپي'،
ستان انگ، 'اجرڪ'، وسارڻ چڏي ڏي!
هي مُرڪن جون مارون، هي گهورن جو گهائڻ،
ستا 'مهر' کي محب مارڻ چڏي ڏي!
اگيئي گهڻو مون ستنو آهه سِرَ تي،
سڄڻ هاڻ دل کي، ڏتارڻ چڏي ڏي!
سندي لال اکڙيون، ڪٽوريون ۽ ڪجليون،
ڪٺي نيڻ نرمل نهارڻ چڏي ڏي!
پري پنهنجي 'پروين' کان ٿي پيارا،
وڃي دور دلبر گذارڻ چڏي ڏي!

عاجز آچڻ

گيت

هاڻ تہ موتي آءُ پيارا، هاڻ تہ موتي آءُ.

سات ڏينهن جي ساک ڪٽي هو، ڪيئن ستي وئين ساهُ پيارا،
هاڻ تہ موتي آءُ پيارا.

پيار جي بدلي، يار ڏنو تو، سورن جو سوداءُ پيارا.
هاڻ تہ موتي آءُ پيارا.

نينهن نشاني، ڏني ويو جاني، ڳوڙهن جو درياءُ پيارا.
هاڻ تہ موتي آءُ پيارا.

نام ڏئيءَ جي، هاڻ ولهيءَ ڏي، وار وصل جو واءُ پيارا،
هاڻ تہ موتي آءُ پيارا.

تو بن ساري 'عاجز' کي تو، کوڙيءَ کوڙيءَ جو گهاءُ پيارا.
هاڻ تہ موتي آءُ پيارا، هاڻ تہ موتي آءُ.

Gul Hayat Institute

نثار بزمي

ڪافي

يــار اچــي ٿــو اڪ ٿــي ڦڙڪي،
هرهــر منهنجي دل ٿـــي ڌڙڪي.

ڏينهن ڏڪــن جــا ڪذري وينداء
غــم ڪــي ويندي راحت رڙڪي،
هيــرَ ڏکڻ جي دل ٿــي ٺاري،
ٻـل جــو ٻن ٻن اڄ ٿــو ڪڙڪي،
بــاغـن مــان خوشبوء اچــي ٿــي،
هــر طـوطـو ٿــو لام تــي لڙڪي،
منهنجي سَنَ جــو مالڪ ايـنـدو،
’بـزمـي‘ بــاهــ نَتي اڄ پڙڪي،

انـگ خوشيء جــا آيــري ويندا،
يــار اچــي ٿــو اڪ ٿــي ڦڙڪي.
ذاتِ نــرالــي ٿـــي ڏيــکــاري،
يــار اچــي ٿــو اڪ ٿــي ڦڙڪي.
قدرت ٻــائــي چــيــر لــچــي ٿــي،
يــار اچــي ٿــو اڪ ٿــي ڦڙڪي.
لــوڪ اچــي واڌايــون ڏيــنــدو.
يــار اچــي ٿــو اڪ ٿــي ڦڙڪي.

”سوز“ هالائي

وائي

لام لَڏي، نڪو ٻــن چُري، آ ماٺ مچو ماحول،
تون رُخ ڏسي مُــڪ ٻول.
هرڪنهن هٿ گلول اٿيئي، پنڇي ڪنپ نــ ڪول،
تون رُخ ڏسي مُــڪ ٻول.
چپ چپ آهــي ’چاهــ ننگر‘ ۾، چاهت جــا چؤٻول،
تون رُخ ڏسي مُــڪ ٻول.
صدين کان ٿي سُچــا سَــڪئا، پنهنجا قاتل جهول،
تون رُخ ڏسي مُــڪ ٻول.
مــا ڪِــ سڄائڻ وارا ماڻهو، ڪِلين منجهہ نــ ڪول،
تون رُخ ڏسي مُــڪ ٻول.
ڦِرندي گهيرلدي روز رهي ٿي، دنيا آهي ڪول،
تون رُخ ڏسي مُــڪ ٻول.

Gul Hayat Institute

"غلام" هالائي

ڪافي

نظر جا ڪئيو تير جنهن ڌر آلارين،
لڪين وار هڪڙي سان مشتاق مارين.

جتي تو ويهين ات تو ميڙو مچيو پئي،
آئين تو ته هرڪو قدم تي ڪِريو پئي،
هلين ٿو ته مهتا ٿو هلندا ٻيهارين.

جڏهن ٻول ٻولين مٺا ڇپڙا ڇوري،
ته چڻ هرڪا دل ٿو ڪڍين ٻارَ ڪوري،
جي مُرڪين ٿو مٺڙا ته هيرا ٿو هارين.

نشيليون نشيليون تون جنهن ڏي ڪئين ٿو،
انهيءَ دل جو دلبر تون ٻنجين ڏٺي ٿو،
ڪرين قيد ما دل ٿو جنهن ڏي نهارين.

'غلام' آهي تنهنجو نه تنهن تي ڏمر ڪر،
ٻرين پيار واري انهيءَ تي نظر ڪر،
جي ٻرچن ته پيارا مٿل ڪي جيارين.

واجد ناز

وائي

ڏاڍ جي اوچي ديوارن کان، اوچو آهي پيار،
دل جي دليا ڏار.

پريت ته اوچي آهي ايڏي، جيڏي نيڻ نهار،
دل جي دليا ڏار،

زور جبر سان ڇڻ ڪٿ دبي، ڪيتن جي ڪولجار،
دل جي دليا ڏار.

آ اتهاس جي ورق ورق ۾، پنهنجي پريت پچار،
دل جي دليا ڏار.

شاهه زمان "شير"

نعت

جنهن مسڪينن سان پيار ڪيو، جنهن هيڻن کي پنهنجو يار ڪيو،
مظلومن کي بيدار ڪيو، انصاف جو بيڙو پار ڪيو،
جنهن روشن هي سنسار ڪيو،
سو منهنجو نبي سو منهنجو نبي.

جنهن دين سچو اسلام ڏنو، الله جو جنهن پيغام ڏنو،
توحيد جي مئه جو جام ڏنو، نوعِ انسان کي آرام ڏنو،
جنهن سُرڪيءَ سان سرشار ڪيو،
سو منهنجو نبي سو منهنجو نبي.

جنهنجا عاشق ٿيا انسان گهڻا، جنهنجي قدمن تان قربان گهڻا،
جنهنجي در جا گدا سلطان گهڻا، منهنجي آقا جا احسان گهڻا،
جنهن نورِ حق نروار ڪيو،
سو منهنجو نبي سو منهنجو نبي.

جنهن ڪلمي سان آ لاٿي ڪَٽ، مغرور ٿيا نابُود ليٽ،
جنهنجي پاتو غلامن شاهي چَٽ، منهنجي آقا جو ڪو ناهي مَٽ،
خود پرور جنهن سان پيار ڪيو،
سو منهنجو نبي، سو منهنجو نبي.

احسان سندس هردم ٿو مڃان، گونگن کي ڪيو جنهن اهلِ زبان،
هي لطف و ڪرم ان جو ٿي چوان، پيار سندس ٿيو 'شاهِ زمان'
جنهن پيار جو پيڙو پار ڪيو،
سو منهنجو نبي، سو منهنجو نبي.

Gul Hayat Institute

ملڪ نديم

غزل

توکي ڏسندي پانهي مان، ٿو توکي ڳوليان صدين کان.
ٿو چاهيان تنهنجا پير چُمڻ، پيار ۾ اهڙو اڳ نه جهڪيو هان،
جي چاهيان جڳ جي سونهن ڏمڻ، تون ئي اچين ٿو اکين اڳيان.
عشق ته آهي نانگ او سائين، ڪيئن ڪندا سي هاڻ اسان.

”خوشتر“ سروري

غزل

ناز مان سهڻي نهاري آ عجب منظر ڪيو،
جڻ تہ منهنجي هاءِ مارڻ لئہ سنئون خنجر ڪيو.
توکي واجب ڪونہ هو جو هيئن جدا مون کي ڪيئہ،
مون جڏي کي تو ڇڏي اڄ ڪين کي بهتر ڪيو.
واعدا جيڪي ڪيئہ سي ڪين پاري تون سگهئين،
مون تہ ڏولڻ پنهنجي دل جو توکي هو دلبر ڪيو.
بي رخي هن جي ڏسي افسوس ٿيو پر ڇا ڪريان،
ڇا چوان مان دوستو هي ڇا بتِ ڪافر ڪيو،
ٿڪندي ٿي رات گذري هيءَ خبر مون ڪان پيو،
هُن الاجي ڇا ڪيو ۽ ڪهڙو اهو منتر ڪيو.
ضد ڪيو مون يار سان پر مان ويس هارائجي،
ڳالهہ پنهنجيءَ کي مڃائي هن مون کي قاصر ڪيو.
مون بہ رکيو هو خدا تي، يار جو ديدار ٿي،
ڪين ٿيڻو هو مگر ڪم ڪنهي قادر ڪيو.
قهر ٿيو هي قهر ٿيو هاء ’خوشتر‘ ڇا ٿيو،
اڄ نگاهہ ناز دل ۾ هڪ بپا محشر ڪيو.

ڪنول لهاڻو

وائي

هئي هئي تنهنجا نيڻ ڪنول،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.
وات لہ ملندئي، لاٽ لہ پرندي، هئي، هئي ڪاري رات ڪجل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.
جڏهين بہ تنهنجا نيڻ وٺاهين اڏما نڪتا ڏيئي آچل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.
سور بنا ڪا ميٺ نہ سئيران، پيڙا آندا پيارا پل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.
ڏات ڏنگي ٿي پوءِ بہ جڻ، منهنجو من آ ڪاڪ محل،
هئي هئي منهنجا گيت غزل.

Gul Hayat Institute

ذوالفقار سيال

غزل

چاهہ پاڳل ڏسو، آهي تڙپي پيو،
تون نہ سمجهي سگهين، مون بہ ڪجهہ نہ چيو.

توکي پل پل دعائون مان ڏيندو رهيس.
تنهنجي پاسي جڏهن آدمي ڪو ويو.

منهنجي نيڻن ۾ مون عڪس تنهنجو ڇني،
پيار توسان تہ ڏس، مون آ ڪيڏو ڪيو.

چاهتن ۾ اوهان جي عبادت ڪندس،
ساهہ جيسين اسان وٽ امانت رهيو.

زيب سنڌي

●

تنهنجي جوڀن تي آهي رَچيلُ،
زيبَ جو هيءُ ڀهريون غزل.

ياد آئين تون، جڏهن ڏٺم،
هٿَ ۾ هٿُ ڪنهنجو ڏِنلُ.

وقت جا ڪانٽا هلندا رهيا،
موتي آيو نہ ڪوئي ويلُ.

پيار مون کي پچائي تہ وچ،
تنهنجي يادن ۾ آهيان ٻُڏلُ.

نيٺ هو بہ ڀڃي ٿي ويو،
جيڪو واريءَ جو گهر هو ٺهيل.

سريش

(آزاد نظم)

هڪ روح جو سُڏڪو

عيدون آيون
۽ هليون ويون
بهار آيو
۽
اهو بہ موڪلائي ويو هليو
هاڻي
سرءُ آهي،
آءٌ آهيان
۽ اکين آڏو
هڪ نہ ڪٽندڙ
ڏنڌ آهي—
تون اچي،
انهن هليون وئينءَ،
جيئن سنڌوءَ جو
تيز وهڪرو
صدين کان
پياسي پوپي کي
پياسوئي ڇڏي،
هليو ويندو آهي.

Gul Hayat Instutute

غلام حسين رنگريز

ڪافي

وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن،
سري ڪونه ساعت سواءِ سنگهارن.

جتي سال مارُو وڏي چاهه چارين،
جتي جهالڪي جاني سهيليون به سارين،
ڪيڏي ڪانڀ پاريون دُونهيون جت ڏنارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

ڪُٺيس ڪونه ڪوئين عُمر تنهنجي آهيان،
پشم پَٽ پهري نه لوئي لڄايان،
وڏو ماري مارُوئڙن جي مون کي ميارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

مٺي مُلڪ مارُوئڙن ٿيا وسڪار هوندا،
پٽون پَرَ پرڃي ٿيا تار هوندا،
وڏو تَن تڙهائي تاڙي تنوارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

لَڙن لنب لاٿا ميڙ مرٽ ٿيندا،
ميٺي مڪ مارو ويهي وچ ولڊيندا،
ميلان موٽي 'رنگريز' پيارن پنهوارن،
وساري آئون ويهي رهان ڪيئن ولهارن.

سيد اکبر

غزل

پنهنجو پيار مُنديءَ تي ٽِڪَ،
تنهن ۾ کهڙي لالڻ لِڪَ.

سارو من آ مست و مست،   پيارل پياريءَ کهڙي پِڪَ.
ڦوڙائي ۾ ڦاٽان ڦتڪان،   درد جيي دل مان نڪتي ڍِڪَ.
روئي روئي رت ڪيو مون،   سارو چولو چُنڙي چِڪَ.
ويهڻ مون کي وهُه لڳو آ،   ڇيوا ڏنڙا آهن ڇِڪَ.
ٽانڪي لپٽي نڪتي آهيان،   ساڻ ٿمر آ تنهنجي سِڪَ.
ڪڏجي توسان اوريندس مان،   دوکيبازن جا ڙي! ڏِڪَ.
'اڪبر' سائين! ڏا هي بي ڪا،   آزاديءَ ري پيٽي پِڪَ.

Gul Hayat Institute

ارشاد "ساگر"

جاڙا گھاءُ

روح منهنجو سچوئي رَتوڇاڻ آ،
منهنجي سيني ۾ دردن جا ڪيئي شهر،
مان صدين کان سچائي کي ڳوليان پيو،
آ ازل کان نگاهن جو جاري سفر.

لڙڪ مون وٽ لُڪن جا لُسائيل سيئي،
سُرڪ منهنجيءَ ۾ ڪيئي آداسيون دفن،
منهنجي نهڪن ۾ پلجن ٿا سُڏڪا سوين،
منهنجي گيتن جا لاشا چِٽيل بي ڪفن،

منهنجي جذبن جي قسمت ۾ اونداهيون،
منهنجي هر سوچ جي ماڳ تي رات آ،
منهنجا احساس بي نور تارن جيان،
منهنجي رسمن جي پنجوڙ ۾ ذات آ.

تون ستارن جي نگري جو راجا مگر،
سور چانڊاڻ تنهنجي ۾ سُڏڪن پيا،
روشنيءَ جا پيغمبر ڏسان ٿو پيو،
داغ تنهنجي به سيني تي چمڪن پيا.

ڪير جهڙا اچا چنڊ اوري ته آ،
آ ته هڪڙي جي زخمن کي جاچي ڏسون،
هن زمين، آپ جي فاصلن کان ڊکهي،
آ ته هر درد جي راهه ماپي ڏسون.

غلام احمد "بيدم"

•

ڏکيو آهي ڏاڍو ٻِرَهه کي پِلائڻ،
محبت وسارڻ ۽ روح کي ريجهائڻ.

قضا مان ٿيو قيد کو اوچتو ٿي، نه کهٽ موت کان ٿيو نيهَتُ ليهڻَ ليائڻ.
لڳي اوچتو شل اِسي ڪنهن کي وجي، اِها ٻاهه ڪنهن جي اِنه وَس آهه وسائڻ.
ٿڌا ساهه، آهون ۽ دانهون رَنيون، پڇڻ پوسرڻ ۽ اڪيـن آب هارڻ.
نه ڏس ڏج کو دشمن کي 'بيدم' برهه جو، قيامت کان اڳ ٿي ٿو ليکو چڪائڻ.

پيربخش پياسي

نظم

رُوح رتو گيت رسيلو،
ڇيت ڇري جو چاهت سان،
ڳائڻ ڏي ورجائڻ ڏي،
ڀاڳل مَنَ ۾ رچائڻ ڏي.

تنهاين ۾ ويٺي آهين،
درد دکن جي پوري پت،
سُندرتا جي راڻي بڻجي،
پنهنجو ڀاڳ ڀَسائڻ ڏي.

تنهنجي جي جا جاڳيل جذبا،
تن جي ريت پريت جا ساجن،
ڪنهن جي من جا سُندر سپنا،
رنگ سان رنگ ملائڻ ڏي.

وار ڀڪيڙي روشن سج جي،
ساري فضا ۾ هوا جا جهوٽا،
ڪيرڻن ۾ الجهائڻ ڏي،
خوشبوء سان مهڪائڻ ڏي.

ڪاڳر ڪوري تي جيون جو،
خيالي خياليِ ليڪا تن ڪي،
نقشو سارو اڌورو آهي،
تاهڻ ڏي لـ ڦٽائڻ ڏي.

سات ڪٿي سڀ سورن جو،
جو پيي تنهنجي من ۾ آهي،
واپس چو ٿي موٽڻ چاهين،
تنهن سان اينهن نپائڻ ڏي.

لير اکين مان ڳاڙي پنهنجي،
سج جي اولي اوٽ ۾ ويهي،
پاڻ ڳَلن تان وهائڻ ڏي،
هر هر سو نـ سُڪائڻ ڏي.

ڪر ڪٿي اڄ اوچيون ماڙيون،
جل ٿل جل ٿل بادل بڻجي،
موجي من منجهه مرڪيون آهن،
ٻَر ۾ سي برسائڻ ڏي.

ڪاري ڪاري رات انڌاري،
تون پيي ٽم ٽم ساڻ ستارن،
ساري نور ۾ ڏس آ وهنتل،
جيون جوت جلائڻ ڏي.

تنهنجي دل جي صحرا ۾ ڪا،
”پياسي“ تنهنجي پيڙا سان،
وچڙيل ڪونج اچا پئي ڪوڪي،
تن جي تـنـه تپائڻ ڏي.

Gul Hayat Institute

"نشتر" ذاڻن شاهي

•

اسان جي غم تي زمانو ٿو سوگوار رهي،
قيامت آ، جو قيامت ٿسي اشڪبار رهي.

هجوم، بجلي و طوفان ۾ ٿو قرار ڏسان، ڪلي ڪلي تي فنا جو ٿو اختيار رهي.
پگهر ۽ خون ڏئي جنهن نپايو چمن، اهوئي باغ ۾ اڄ ٿو خراب وخوار رهي.
چمن تي منهنجو ٿيل آ نثار لهو، خدا ڪري تہ اتيئي سندم مزار رهي.
ڪيو تيار هو جن فصل پٽيندا رهيا، ڪمايو جنهن نہ هو، ان جو ٿو اختيار رهي.
اسان ڪڏهن نہ حياتي ۾ ناصبوري ڪئي، قدم قدم ٿو ستم ساڻ همڪنار رهي.
ڪڏهن بہ پاڻ دعائن تي اڪتفا نہ ڪئي، فقط ٿو بازوئي همت تي اعتبار رهي.
ڇڏيو سون باغ، بهارن جي بيرخي ڪي ڏسي، چمن ۾ هاڻي خزان يا بهار رهي؛
ستم ظريفي آ صياد و باغبان جي اها، فقط قفس ۾ ئي 'نشتر' ٿو بار بار رهي.

محمد اسحاق "راهي"

•

گلشن تي ليڪ، گلن تي، نظارن تي ويهي ليڪ،
لڪٿو اٿئي تہ باد و بهارن تي ويهي ليڪ.

هردم، قدم ۽ رهگذارن تي ويهي لڪ، گهٽ گهيڙ تي ۽ چاهہ جي چارن تي ويهي لڪ
ذڪر خزان فضول آ گلشن ۾ همنشين، دل ٿي چوي تہ دل جي قرارن تي ويهي لڪ.
قسمت نهي پوي، جي صنم مسڪرائي ڪجھ، محبوب جي ادا ۽ اشارن تي ويهي لڪ.
لظرن ڪي آ فريب مليو سبزه زار ڪان، ويران شهر، صحرا، مزارن تي ويهي لڪ.
گل ڪان ملي فريب هي ڪيڏو آ سانحو، هن ڪان تہ بهتر آهي تون خارن تي ويهي لڪ.
وچ سيرمان ڇڪي آ ڪڏيو يار جي ڪشش، پيا ورق واري اڄ تہ سهارن تي ويهي لڪ.
وهندو قلم نہ پٺي جي ثنا ۾ يقين آ، ڏسٽي سعادت آهي تہ يارن تي ويهي لڪ.
گرهڻ لڳي تي جن ڪي الهن تي لڪڻ ڇڏي، نپيڙو ڪٿين فلڪ جي ستارن تي ويهي لڪ.
ڪيسو چنبي ٿو يار تہ پٺي جڳ ٿا واسجن، "راهي" لڪين تہ يار جي وارن تي ويهي لڪ.

"منير" سولنگي

●

تنهنجي پيار جي خوشبو پيارا منهنجي ساهه سيباڻي آ،
تنهنجي ياد جي ويرانن ۾ ڪاري رات وهاڻي آ.

داوَ لڳايا دل جا هرڪنهن پر نه مليو من جو ماڻڪ،
پاپي هن سنسار ۾ ڪنهن ڪنهن من جي مومل ماڻي آ.

چنڊ ڪٿي چانڊاڻ جهڪي ۽ تارن ڦٽڪي ساهه ڏنو،
صحرا ۾ ڪنهن ديواني جي جيون جوت اجهاڻي آ.

رڳ رڳ مان ويراڳ وسايم، چارڻ بڻجي صبح ۽ شام،
اڄ به 'منير' جي هستيءَ سور سوا ڪا تند نه تاڻي آ.

ا. ح. جئسنگهاڻي "سام"

●

بي رخي ۽ بي وفائي حسن جي فطرت ۾ آ،
جان نثاريءَ جي تمنا عشق جي طينت ۾ آ.

پل سڪائج ۽ ستائج، رج ۾ بيشڪ رلائج،
بحر ليڪن بيڪران هڪ پياس جي شدّت ۾ آ.

ڪوثر آ نعم البدل منهنجي شراب شوق جو،
جُز فقط هن غم سندي ان خلد جي شربت ۾ آ.

شوق سان اي، بي وفا! مون کي متائج غم ڏئي،
اصل جيئڻ جو مزو هن موت جي لذت ۾ آ.

هي ستم پي هڪ ثبوت آ يار جي رغبت سندو،
بي نشالي خلق جي خواري ۽ هن ذلت ۾ آ.

دل سندم ۾ پياس شل ان جي سدا وڌندي رهي،
فڪر هي فائق هميشه وصل ۽ فرقت ۾ آ.

شمع کي سونهين جلائڻ ۽ جلڻ پرواني کي،
محفلِ الفت جي رنگت 'سام' هن شرڪت ۾ آ.

Gul Hayat Institute

مختيار گهمرو

●

محبت سچ مچائي چڏجي،
ڪيت وطن جو ڳائي چڏجي.

ڏاڍي آڏو ڪنڌ جهڪائڻ، تنهن ڪان ڪنڌ ڪپائي چڏجي.
پنهنجو پنهنجي ديس جو ويري، تنهن ڪان سيس وڍائي چڏجي.
اونداهيءَ کي مات ڪرڻ لئي، جذبن جوت جلائي چڏجي.
منهنجا سانگي ساهه سيباڻا، تن کي ڪيئن پلائي چڏجي.
لڙڪن لار آ سارن مک تي، تن کي ڪيئن لڪائي چڏجي.
آهه حياتي وهه جو پيالو، زهر به ڪنڌ ملائي چڏجي.

لقمان "حڪيم"

ڪافي

عمر هونديون منهنجون پرين ٻ پچارون،
ڏيندو ڏيهه هوندو مارن کي ميارون.

سينو سيج ساڙي، لڳن وِههُ وهاڻا،
ماڙين تي نه مٽيان، مٺڙا اباڻا،
وطن ڏي واجهايان، اچن اوچگارون.

ڪٿان ڪرڙ خاصا پٽن تي پٽاري،
امان سڀ سهيليون خوشيءَ ٻ گذاري،
پٽايون لئه هرگز ڪڏهن مير مارون.

عمرڪوٽ تائين قضا آهه آندو،
پهنوارن پَسڻ لئي سدا ساهُ ساندو،
اٿم آس پُڌندو هي پرور پڪارون.

سلي ڏت ڏهاڙي سزي سان ڪائي،
ڏٿيءَ جا پيا احسان ڳايون سدائي،
پنير آهه پنهنجي تيو دردن جو دارون.

هميشه 'حڪيم' آ اِها جيءَ ٻ جهوري،
پيچي بندخانو هوي ڏيهه ڏوري،
اها آهه آڻ تڻ ڪڏهن ماندا مارون.

”جوهر“ بروهي

چري دل چري تي ٿئي آ،
اي قاصد! سنيهو سڄڻ کي ڏئي آ.

ڀراون کي کهڙيون مياريون ڏبيون، اسان سان تہ پنهنجن ئي ڏاڍي ڪئي آ.
جڏهن تو اسان کان جدائي ڪئي، خوشي زندگي جي اداسي وئي آ.
محبت مٿا آزمائي ڏسين ها، خبر پئي ها توکي، وفا اڻمٺي آ.

چريو شهر ۾ سڏجي ’جوهر‘ بروهي،
ڪجي ڇا چري دل صفا بيچٽي آ.

”مسرور“ سومرو

•

پوئنر گلن تي پيا ٿا ڦرن، مستان گلن تي خوب رهن،
مقصد تہ الائي ڪهڙو اٿن، هڪڙا ٿا اچن ۽ ٻيا ٿا وڃن.
تي شمع کي حاصل آهي ضيا، وئي ڪالي گهٽا جيئن زلف ڪنيا،
مستان مٻڙي سرڙو ٿا ڏين، هڪڙا ٿا اچن ۽ ٻيا ٿا وڃن.
ڪي ديد جا گهايل آيا هين، ڪي سڪ جا ستايل آيا هين،
هڪ ٻئي جي ٿيان ٿولا ٿا اچن، هڪڙا ٿا اچن ۽ ٻيا ٿا وڃن.
ڪنهن جي وصل جي خاطر اچ، ’مسرور‘ ٿيو آ حاضر اچ،
پيغام سڄڻ جا پيا ٿا ملن، هڪڙا ٿا اچن ۽ ٻيا ٿا وڃن.

اصغر آزاد منگي

•

چٽرون، نوڪون لوڪ سڄي جون، ڪنيم سر تي سان:
راهون منهنجون شاهد رهجو.
مان ٻہ رلي هس ساجن ڪاڻ!
دردمنديءَ کي دردئي ملندا، هئي نہ اهڙي ڄاڻ،
راهون منهنجون شاهد رهجو.
ڏس ٻتي کان دور ويا دلبر، ڪونہ مليم اهڃاڻ،
راهون منهنجون شاهد رهجو.
هير ٻشون ۽ لنڙا ليڙون، ڪونہ هو سولهون سان،
راهون منهنجون شاهد رهجو.

Gul Hayat Institute

نظام‌الدين ”زائر“

وائي

ڏيـر ويـا اج آسـري،
مـون ڪـي رهـي بيخبرِي.

لنب لياڪيءَ مون کي نهوڙيو، هوت هيتان ويو نڪرِي،
مـون ڪـي رهـي بيخبرِي.

پيار پنهون جي ڪان گهٽ آهن، ماڪي مٺائي مصرِي،
مـون ڪـي رهـي بيخبرِي.

منڊ وري موتي آ ملڻ جي، ڪانهه نوان ويـا نسرِي،
مـون ڪـي رهـي بيخبرِي.

منهنجي پنهل ري هڪڙي ساعت، ڪين سکي ڪا گذرِي،
مـون ڪـي رهـي بيخبرِي.

آريءَ ڄام جي دل تان ’زائر‘ شال وڃان نـه وسرِي،
مـون ڪـي رهـي بيخبرِي.

عزيزالله ”عزيز“ بروهي

قطعا

(۱)

دل جون ڳالهيون زبان تـي آهن،
راز دل جـا رکـون ڳجها ڪهڙا،
ولڊجي پـاڻ ۾ ويـا آهـيـون،
هـاڻ آهـن رهـيـا سنڌا ڪهڙا.

(۲)

ويس ساوا وڻـن ڍڪـيـا آهـن،
سـبـز پـريـن جـا سلسلا آهـن،
رقص ۾ هـي جـهـان سـارو آ،
ڇـڻ تـه دلين ۾ زلـزلا آهـن.

(۳)

پـاڻـي چمڪي تـو چانڊ ني پٽجي،
سوالهن ڊرتيءَ ڪٿي ڪيڏي آهـي،
ڇـا ڏسي ڇـا ’عزيز‘ اڄ ڏسجي،
ڪيڏي رحمت خدا جي تي آهـي.

محمد حسن "بيوس" بازيد پوري

غزل

سڄڻ کي سرس ٿا سونهن، سيئي سينگار ساونڻ ۾،
ڪرايو دلربا دلدار کي ديدار ساونڻ ۾.

ڪڪر ڪارا ڏسي ڪاڪُلَ پٽون ٿا ياد ورين جا،
وڻيل، ويڙهيل، ونگيل سهڻا سڄڻ جا وار ساونڻ ۾.

گجي گجگوڙ بادل مان، وَسَن ٿيون خوب برساتيون،
اکيون آهن عجيبن ريءَ اڃا نمتار ساونڻ ۾.

گذاري سال ساونڻ، پوءِ ب آيو سال ۾ مون وٽ،
سڄڻ صدقي ٿيانءِ سو وارَ اچُ هڪ وار ساونڻ ۾.

مٺي محبوب مُرڪي هيٺن چيو هن سال ملنداسين،
جڏهن آپ ۾ عيان ٿيندا ڪي ڪارونيار ساونڻ ۾.

چيو جوڳيءَ هٿي ڍارو، ته 'بيوس' بخت ٿئي بالا،
ڪندو مولا اوهان جا يارَ ٻيڙا پار ساونڻ ۾.

مخمور ميرانپوري

وائي

راتيون مٿائي روپ ويون، ۽ ر ڏينهن ڪسي ويا ذات،
الوميان! ڏينهن ڪسي ويا ذات.
آشائن جون سڀ شهزاديون، هاءِ مري ٿيون مات.
يادن گهيريو من آڱند ڪي، ساعت ٿي سڪرات.
هيڪل وياڪل من ويڳاڻو، چوڌس چپ چپات.
وَر وَر ڏيئي وَڏ وجهي ٿي، تو بن تنهنجي تات.
ڪونڪو ٻوڙو شهر سمورو، ڪوڻ مڻي ڪو بات.
تن جي تارن راتو چيڙيو، جاڳي پيا جذبات.

علي نواز "صابر" نظاماڻي

ڪافي

روح راڻيءَ ڪر ڦتو اڄ سُر مٿان سِر گهوريان،
هڙ منجهان پنهنجا قدم ڪنهنجي چوڻ نا چوريان.

ساز ڪنهن سِڪ سان وڄايو، سُر اٿس سهڻو سوايو،
تار تند تن ڪي تپايو، مَچ محبت جو مچايو،
اڳ نه اهڙو ڪوبه آيو، روح منهنجي جو ٿيو رايو،
اڄ ڪٽاري ساڻ قربن ڪَند ڪُلهنون ڪوريان.

سُڻ سچڻ سورٺ سچاري، ڪر نه زاروزار زاري،
تند جي تن تات طاري، برهه بت ۾ باهه ٻاري،
آب اکڙين مان ٿيو جاري، گهوريان هي جان پياري،
جان گهورڻ مهل دم ڪو، مَن اندر جون اوريان.

قرب مان جو آيو ڪاهي، ڪير تنهن سان سينو ساهي،
سو سوالي سر تو چاهي، سر ڏيڻ جي آس آهي،
سر ڏيان لحظي ۾ لاهي، سر جي ڪا پرواهه ناهي،
سر وڏي ويچار ڏاران، ڏيهه ڏوران ڏوريان.

زندگي دنيا جي فاني، ڪير جڳ ۾ جاوداني،
جا اچي شيءِ سا رواني، تي اجل جي سخت ڪاني،
چار ڏينهن جوين جواني، زهر پانيان زندگاني،
چو پلا 'صابر' اجايو، جان پنهنجي جهوريان.

محمد شريف "طالب"

●

تنهنجي حسن تي سڀ حيران ڏٺم،
ڪيئي شاهه و گدا سلطان ڏٺم.

ڪيئي اعليٰ تنهنجا اسير ٿيا، ڪيئي شاهه هئي ته فقير ٿيا،
ڪيئي سير امير حقير ٿيا، ڪيئي مستيءَ ۾ مستان ڏٺم.

تنهنجو ثاني ناهي ڪو ماه لقا، تنهنجي ناز ادا تان جان فدا،
ڪيئي گهائي تنهنجي گهور وڏا، توتان شمس و قمر قربان ڏٺم.

توکي جنهن به ڏٺو آهڪڙي نظر، ٿيا حور و ملڪ ۽ جن و بشر،
ٿيا 'طالب' خادم ۽ نوڪر، توتي عاشق ڪيئي انسان ڏٺم.

Gul Hayat Institute

اڪبر سومرو

هائيڪا

●

هيڪل - وياڪل،
ماٺهن جي هن ميڙ ۾ -
منهنجو من پتاڳل.

●

منهنجي دل ۾ گهاءُ،
هرشيءِ ۾ حياتي،
چالبازوڪيءِ ڦهلاءُ.

●

ڪيڏو آهين دُور!؟
هاڻ ته اچ سائين،
سرنهه جهليو ٻُور-

●

منهنجو مَن آداس،
اونداهيءِ جا اولڙا،
ڪاري رات آماس-

●

وَڄُ وري ۽ ٻول،
او سُريلي تنه،
دل جا ڏانڪا ڪول.

●

چانديءَ تارون،
چوڏهينءَ جو چنڊ،
سنڌوءَ جون لارون-

●

رت جي لاَمَ،
ڏينهن جا ٻويان پَساهه،
ويڳاڻي ڪا شام.

●

جهونو سُڪل ٻڙ،
چرڪي ٻيس اوچتو!
چيري جي رڙ-

”ناظم“ سنگي

ڪافي

دل دل تي جڏهن واپار سڄڻ ڪجهه مان تو ڪيان ڪجهه تون ٻه ته ڪر،
الفت جو سڏي اقرار سڄڻ ڪجهه مان تو ڪيان ڪجهه تون ٻه ته ڪر.
ڪـذري ڪـي دوباره يـاد نـه ڪر، هڪ توکي خبر ٻي مون کي خبر،
نئين راه وفـا هـمـوار سڄڻ ڪجهه مان تو ڪيان ڪجهه تون ٻه ته ڪر.
اڄ سـور سـليـون ۽ روح رلـيـون، اوڻـايـون اڳوڻيون ويندون هليون،
هن پيار کي سمجهي پيار سڄڻ ڪجهه مان تو ڪيان ڪجهه تون ٻه ته ڪر.
اي ”نـاظـم“ نيـنـهـن نـيـائـي وچ، اڄ بکڙيـل پـاڪ ٻـڌائـي وچ،
الـفـت ۾ سڌو وهنوار سڄڻ، ڪجهه مان تو ڪيان ڪجهه تون ٻه ته ڪر.

Gul Hayat Institute

مقصود "گل"

سانيٽ

تــوريءَ جــالــي جــوءِ ســچــي آ اولداها ٿيا چارا،
ٻيوس منهنجي دلڙي دلبر ڪنهن سان دل ٻهلائي،
ڪويل ڪنهن لڏ ڪوڪي منڙا ڪنهن کي ٻول ٻڌائي،
خاموشيءَ ســان بــلــبــل ڳهاري ڏينهن بهاريءَ وارا.

ساري تــوکــي سانول سائين ڳهاريم ســيءَ سيارا،
آس انهيءَ ۾ مــوتــي ايندين دلبر منهنجي ديري،
ڀر لــ منا تون واپس آئين پنهنجون واڳون ڦيري،
واپس آيــا هــاءِ وطــن تــي اوت ڪــري اونهارا.

تــوکــي ساري ساجن هــردم نــيــڻ وهائن نارا،
اپ تــ تنهنجي اوسيڙي ۾ روز نــهــاري راهون،
ڌرتي تــو لــڌ ڪــولــي ٻيٺي آهــي ٻيٺي ٻانهون،
مــايــوسيءَ ۾ مــانــدا آهــن ســورج چــنــڊ ستارا.

واپس ايندين جڏهين دلــبــر تڏهين عيدون ٿينديون،
تنهنجي درشن سان او دلبر ٿڌيون ديدون ٿينديون.

نياز پنهور

غزل

منهنجن سپنن جــو سنسار ٻــڏي ويــو آهي،
هــو جــو آيــو آهــي، سپنو ساڀيا ٿيو آهي.

ساگر تــان تــري لــهــر ٻــيــرين ــئــي اچي،
ڪــيــڏو نــ ســمو، سڪون سان لنگهيو آهي.

ڪلاڪار تنهنجي ذهــن ۾ ماضيءَ جــا اولڙا،
ڏکــ درد مليا هرجاءِ، ٻيــو چــا مليو آهي.

جوڳيءَ کــان پڇو چــا ڪــٿي سڪون آهي،
چاڪاڻ هو جڳــ جــو ذرو ذرو گهميو آهي.
منهنجي ذهن تــي هاڻي لــ ڪــو بــار ڏجو،
هــو ڏاڍو ٿــڪــي پــيــو آ، ڏاڍو رليو آهي.

ذهن جي اونهائيءَ ۾ هڻ هٿ ۽ ڪجھ ڳول،
ڪلاڪار تنهنجي ذهن ۾ چا چا لــ پيو آهي.

Gul Hayat Institute

"ساجد" لعلپوري

غزل

اُلفت ۾ پيش ايندا آزار ڪونہ ڄاتم.
مان دل ڦرائي ٿيندس لاچار ڪونہ ڄاتم.

ديدار ڏاران منهنجي، ٿيندي دوا نہ ٻي ڪا،
ٿيندس مان جڳ ۾ اهڙو بيمار ڪونہ ڄاتم.
آسان ٿي مون سمجهيو رستو هي پيار وارو،
هي راهہ ٿيندي بيحد دشوار ڪونہ ڄاتم.
سمجهيو ٿي جن کي پنهنجو همراز همسفر مون،
سي ٻہ نہ ٿيندا پنهنجا غمخوار ڪونہ ڄاتم.
هر آدمي کان مون کي بس راهہ عاشقي ۾،
طعنہ ۽ ٽنڪا ملندا هربار ڪونہ ڄاتم.
جنهن جي ڏسڻ لئي ڏاڍا مون وس ڪيا هميشه،
ٿيندو نہ تنهنجو حاصل ديدار ڪونہ ڄاتم.
جنهن جي زبان تي هو اقرار جو فسانو،
ويندو ڪري اهو ٻہ انڪار ڪونہ ڄاتم.
دک درد کان سوا ڪجهہ حاصل ڪري نہ سگهندس،
دنيا ۾ آءٌ ٻڌجي فنڪار ڪونہ ڄاتم.
ظالم ستائيندو ئي رهندو سدائين مون کي،
بي سبب بي خطا هي سنسار ڪونہ ڄاتم.
جنهن ۾ وفا جو مون کي جوهر نظر ٿي آيو،
ٿيندو سو بيوفا ٿي بيزار ڪونہ ڄاتم.
سمجهيو ٿي مان هميشه محفل جو مور جنهن کي،
ٿيندو نہ سو ٻہ ثابت وينجهار ڪونہ ڄاتم.
راڻي رٺل کي جنهن سان راضي ڪري سگهان مان،
بي ڪار ڪجهہ نہ ڪجهہ پر، هي ڪار ڪونہ ڄاتم.
سک ۾ رهيو ٿي جنهن جو هر وقت ساٿ مون سان،
ڏک ۾ اهو نہ لهندو ڪا سار ڪونہ ڄاتم.
جهولي اچي جهلي مان 'ساجد' عجيب آڏو،
موٽائيندو هو خالي پينار ڪونہ ڄاتم.

گل حسن گوپانگ "شاد"

گيت

چور چين کي چور او ساٿي... حال اندر جو اور،
ڏيهه ڏکن جو ڏور او ساٿي... حال اندر جو اور.
توُوٽ پيار جي پياس نہ هوندي،
طلب تکيري تاس نہ هوندي،
آس نہ هوندي ياس نہ هوندي،
تو کا باسي باس نہ هوندي،
ڏور قصي کي تور او ساٿي... حال اندر جو اور.

تنهنجي دل ۾ گهاءُ نہ هوندا،
دردن جا کي داءُ نہ هوندا،
پاڇا ۽ پڙلاءُ نہ هوندا،
سپنا ۽ سوداءُ نہ هوندا،
سور جا سگهڙا سور او ساٿي... حال اندر جو اور.

چوٽ چڙهي پو لهندو هوندين،
بيٺي بيٺي ڍهندو هوندين،
دنيا جا ڏک سهندو هوندين،
ڪين رڻ ڪان رهندو هوندين،
آهي زمانو زور او ساٿي... حال اندر جو اور.

'شاد' نہ قرب ڪمايا هوندا،
ناتا نينهن نڀايا هوندا،
پلپل پور پڄايا هوندا،
هُن وٽ سور سوايا هوندا،
هُن جي وفا تک تور او ساٿي... حال اندر جو اور.

Gul Hayat Institute

پيرل ”پرديسي“ سيتائي

غزل

دل مان ته ڏئي ڇڪو ٻه هان، دل جي ٻڇا نه ڪر،
ڪريان نه توڙ ليئهن ۾، اهڙي دعا نه ڪر.

اي شيخ! منهنجي حال تي مون کي ڇڏي ٻه ڏي،
مون کي نه روڪ، عشق جو پيرو قضا نه ڪر.
ٻوڇا ڪيان تو، حسن جي، ڪهڙو گناهه آ،
توکي ڇوي تو ڪير، تون ذڪر خدا نه ڪر.
منهنجي جنون عشق جي آتش ۾ ڪين اچ،
ويندين جلي تي خاڪ، تون اهڙي خطا نه ڪر.
منهنجو ٻه آهي عاشقان باوفا ۾ نام،
منهنجي نه اچ قريب تون منهنجي ڪيلا نه ڪر.

پيرل ۾ آهي ”پ“ ته آهي پيار ۾ ٻه ”پ“،
”پ“ سان ٿهي ٿي ”پ“ ته پوءِ ”پ“ کي جدا نه ڪر.

”ياد“ لغاري

غزل

عشق جي ايوان ۾ سائين ٿيا سلطان لک،
درد ماريا دلربا جي در سدا دربان لک.

ساقي سخاوت سان پري سڪ سان پياري سرڪيون،
ٻريم سان پلپل پياري ٻرت جا پيمان لک.
ناز وارا نين نرگس گهور سان گهائي وجهن،
زلف جي زنجير ڪيا زابر هتي زلدان لک.
سونهن ساجن جي ٻسي واعظ چيو سبحانه،
محب ڪئين مجنون ڪيا، مفتي ٿيا مستان لک.
محبوب جو مون کي چيو مون ساڻ گڏجي ويهه، اچ!
دردن پري دلڙي جا تنهن دم ٿي ويا درمان لک.

مون چيو واعظ کي جنهن دم: ”منهنجو مذهب آه عشق،“
”’ياد‘ ڪافر ٿي ويو،“ ڪيا عالمن اعلان لک.

Gul Hayat Institute

”سقراط“ سيتائي

غزل

هي محبت وري رهي نہ رهي،
دل تہ آهي ڇري رهي نہ رهي.

جي ٻڌائڻ وِهان ڪتا دل جي، زندگيءَ جي ذري رهي نہ رهي.
راهہ بيزار ٿي پُئي مون کان، ساٿ ۽ رهبري رهي نہ رهي.
جي زمانو ڇڏي ڏڪاري هوءَ، تنهنجي پيي دلبري رهي نہ رهي.
جو مسافر ڇڏيو وساري تو، ماڳ تي سو وري رهي نہ رهي.
جو جيئي ٿو فراق ۾ سوئي، نيٺ ويندو مري رهي نہ رهي.
جسم شايد هتي ۾ تنهنجي هُجي، روح آهي پري رهي نہ رهي.
تو تہ سمجهي تمام هلڪي هُئي، آهي اُلفت ڳري رهي نہ رهي.

زهر ’سقراط‘ پي ويو جڏهين،
پوءِ سندس شاعري رهي نہ رهي.

”عاشق“ هالائي

وائي

نظرن ساڻ نهوڙي هليو وئين،
يار سڄڻ تون.

پيارل پهرين پيار ڏني پوءِ، مُنهڙو اسان کان موڙي هليو وئين،
يار سڄڻ تون.

پيڙيءَ چاڙهي ڦرهو ڪيدي وئين، تار تڪيءَ ۾ ٻوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

سورن جهڙا پُور سليساسين، وهن منجهہ وڪوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

ٿُرب جا ٿيدي سوکها سلهاڙيل، ڇونہ انهن کي ڇوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

’عاشق‘ پنهنجي سان ڇو الاجي، نينهن جا ناتا ٽوڙي هليو وئين.
يار سڄڻ تون.

Gul Hayat Institute

عرفان مهدي

غزل

مون ٻمچ ٻيرينءَ سان ٻاتو آ،
ٻرَ لوڪَ نہ تنهن کي ڄاتو آ.

ساجن سائين تُنهنجي ڪارڻ، منهنجو مَنُ ٺيو آتو آ.
تُنهنجي هرهڪ لاز ادا کي، چشمن ٿي مون ڇاتو آ.
پيار جي ڪُومل جذبن کي ڇا؟ تو بہ اڃان نہ سُڃاتو آ.
شيشي کان ٻي نازڪ نازڪ، ليڪن سَنيهَن جو ناتو آ.
تو بن سالولَ ايئن ڀاسي ڄڻ، جيون کو ڀاراتو آ.
هجر هرهڪ رات سمان، مون رات بہ راتو ڳاتو آ.

"اسير" ملاح

●

محبتي محفل منجهان سي، رازدان ويندا ڏئي،
مهربان ويندا ڏئي نا مهربان ويندا ڏئي.

پيار جي برسات مان ٿي، ڪا ڪٿي گوهر ٿئي،
پيا پلڪ جي لال موتي، جانِ جان ويندا ڏئي.

مون ڪذهن اهڙا نہ هرگز، ناخدا ڪاٿي ٻڌا،
دل جي ڪشتي سير چاڙهي، ڪارستان ويندا ڏئي.

پيار جا شمس و قمر، ڪر ٿي ويا تارا ڪتيون،
چانڊوڪَ جن جي هئي مٿان سي، آسمان ويندا ڏئي.

هو قول لُڙڪن جا نڇاور، ياد جي تربت مٿان،
پيار ٻاٽي ڏئي ٻرين مون، باغبان ويندا ڏئي.

سيد ساڪن شاهه رضوي

پکڙا پيارا پيارن جا

پاس پٽن، پر پاس، ڏسين جي "پکڙا پيارا پيارن" جا،
پڪ سمجهه سي آهن منڙن، سالوندن تن مارن جا.

هن ديس جي ڌرتي، سانگين سان آ، سانگي سونهن سنڌڙي سان،
ملڪ ميٺي جو مان رکن ٿا، جهانگي، جاني جنڊڙي سان،
پکهر پورهيو، پيٽ گذر، هي ڪم اٿئي ڦنڊارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن مينڙن، مالوندن تن مارن جا.

سورج آيري تان هي سانگي، مال ڌهائي ڪير اچن،
ڪير ڏئي هو گهر اندر، پو مال چوڙيو ٿا جهنگ هلن،
سج وڃين جي ويل وٿاڻن، ورندا ڏَڻُ ڌنارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن مينڙن، مالوندن تن مارن جا.

سج لهڻ جي مهل جڏهين هو، واندا ٿيندا، وير وريام،
اوطاقن جي اڳڻن تي سي، جاني گڏ ٿي ويندا جام،
پوءِ لڳي هوڪار ويندي آت، پرندا چنگ چوپارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن مينڙن، مالوندن تن مارن جا.

جي اچي مزمان ويو تان، خان خوشي مان ڪيلندا پيا،
خذمت ۾ سڀ ساني هاٿي، خبرون، ڪيرون، پڇندا پيا،
رات وهاسي ويندي ويهي، ڪوڙ تہ خبرن چارن جا،
پڪ سمجهه سي قرب آهن، پر مالوندن تن مارن جا.

ريتون، رسمون، يارانوڪيون، مارن منجهه تان آهن عام،
شادين ۽ مرادين تي، سي چٽا چپرا ٿاهن جام،
دهل درن تي وڄندا پوءِ، سانگين سانگ سنگهارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن مينڙن، مالوندن تن مارن جا.

رَلي، آجرڪ، ڪتي ۽ پيا سهڻا ٺاهن خاصا ڪيس،
گَربي، سوسي، پانڊي وارا، سونهن تن ڪي وهه جا ويس،
ڪَنج تي پَرت ۽ ٽيڪون ٽانڪن، جوڙ ڪشين جنسارن جا،
پڪ سمجهه سي آهن مينڙن، مالوندن تن مارن جا.

ٽوپي، پٽڪو، سَدري تن جي، سوُرهن ڳـز سَلوار ٿئي،
ڪارا شَهپر، آجرڪ جي پڳ، شال سو سنڌي يار جيئي،
گهوڙن تي ٿا گهوٽ چڙهن، اٿ سينا ڏس سوارن جا،
پڪ سمجھ سي آهن ميڙن، مالوندن ڌن مارن جا.

عزت تـي جي آئـي بنجي، پوءِ نـہ ڏسيو ڌوت لفعو،
سر ڏيڻ تيئن ڪنهن بہ طرح، ڪونہ ڪو ليڪو يار ڪبو،
سر وڃي، يا سوپ ٿئي، توڙي پنجن هرج هزارن جا،
پڪ سمجھ سي ڀار آهن، ير مالوندن ڌن مارن جا.

سنڌي سورهيہ سوڀارا هي، ڪولي ٿاڦ تاريخ کي ڏس،
دودي، دولهہ، هوشو، ننگر، شاهہ ٻلال جا ڳوليج ڪس،
مرسون مرسون، سنڌ نہ ڏيسون، هي پار تہ هوشو پارن جا،
پڪ سمجھ سي آهن ميڙن، مالوندن ڌن مارن جا.

سنگت اڳيان سچ چوڻ هي ڪم آ يار سنگهارن جو،
’ماڪن شاهہ‘ ير خادم آ، هن ديس جي ميڙن مارن جو،
پروردگار پرور ڌون هـن ڀڪڙن ۽ ڀنهوارن جا،
خير ڪجانءِ خالق اڪبر، مالوندن ڌن مارن جا.

پارس حميد

تون ۽ مان همسفر ٿي نہ سگهياسين
۽ جڏهن زندگيءَ جي چوواٽي تان
واٽون ويهہ نڪري پيون
تنهنجو رستو ٿيو الڳ
۽ منهنجي راهہ ٿي جدا
هلندا ئي رهياسين
وڇوڙي جي رڻ مان
هيڪلا هيڪلا، آداس آداس
هلندا ئي رهياسين
پل پل جو عذاب سهندا ئي رهياسين

هڪ هو ٽمڪندڙ ستارو
سو بہ ويو لهي
۽ گهور انڌاري مان
ڀرير شهر جو رستو ڀلجي
هلندا ئي رهياسين
بنا ڪنهن روشني جي
بنا ڪنهن ساڳ جي
بنا ڪنهن سهاري جي
توُن ۽ مان همسفر ٿي نہ سگهياسين
پل پل جو عذاب سهندا ئي رهياسين!

خليل لاکير

ڪافي

دل تي سدائين آهن ساڳيا پٽر پراڻا!
وسريا نہ مور مون ڪان آهن اڃا اباڻا!

جن سان هيون رهائيون ترين سنديون کهائيون،
سرتين جي سَٿَ ۾ پانيان مان تنهنجون راڄ رائيون،
هيڪر ڏسان تريڇن جا ترم تاڪ ڻاڻا!

روئي تو روح ساري سرتيون اهي سنگهاريون،
مون ريءِ خوش نہ هونديون ويچاريون ولهاريون،
ٿيا هوندا مون پڇاڻان سرتين جا ساهہ ساڻا!

اکڙين سان آب هاري راهون پئي نهاريان،
جيءَ ۾ جڙون جنين جون سانگي سي ڪيئن وساريان،
جن جا رهيا هميشه واريءَ مٿي وڇاڻا!

دل تي "خليل" روئي پنهنجا سنگهار ساري،
اوڻي اڃان نہ آيو اکڙيون ٽڪيون نهاري،
مولا ملائي هيڪر سانگي اهي سياڻا!

عبدالستار "عبد" سکسي

غزل

دنيا جي چريا شوق شهالي ڪي ڇڏي ڏي،
لنءُ لاءِ پرين ساڻ زمالي ڪي ڇڏي ڏي.

آ پرت نباهيون ۽ ڪريون پيار جون ڳالهيون،
بي درد زمالي جي فسالي ڪي ڇڏي ڏي.

الفت جو غزل ڇيڙ تہ دل پيار ۾ جهومي،
ڪلفت ۽ ڪدورت جي ترالي ڪي ڇڏي ڏي.

ديدار ٿئي يار جو ٻو لاش لڳي پل،
ڪوڙ ڪي ڇڏي ڏي ۽ تون ڪاني ڪي ڇڏي ڏي.

چريو آ ڪيو چاهہ مان چريوئي چڱو هان،
هن حال ۾ مجنونءَ يگاني ڪي ڇڏي ڏي.

مون سان تہ سڄڻ ساڻ آ اي موت ڪندين ڇا،
جلدي آ نہ ڪر دير بهالي ڪي ڇڏي ڏي.

العشق جي ڪفني آ پيل جان تي مون ڪي،
المست چرئي "عبد" ديوالي ڪي ڇڏي ڏي.

Gul Hayat Institute

محمد رمضان ڪمبوھ "زلفي"

انتظار اچا

چمن ۾ ڪنھن جو ھي ڏسجي ٿو انتظار اچا،
بھار چو پيئي ڏسجي ٿي بيقرار اچا.
تمام عمر گذاري مون خاڪ شوريءَ ۾،
نہ پيدا ٿيو آھي منھنجو ڪو غمگسار اچا.
جي عمر سون گلشن جي آبياري ڪئي،
منھنجي چمن ۾ چو آئي نہ بھار اچا.
محبوب پيار ۾ مون کي ڏنو آھ صدمو،
انھيءَ لاءِ اکيون منھنجيون آھن اشڪبار اچا.
محبوب جي مون ڪئي پيار ۾ جا دل شڪني،
الھيءَ لاءِ منھنجو ضمير آھي شرمسار اچا.
پيار ۾ مون ڪئي آھي پنھنجي ھستي تباھ،
ويڳاڻو چو آھي ھوءَ بہ منھنجو پيار اچا.
محبوب جي رُخِ زيبا جي جھلڪ مون ڪان نہ پڇ،
لٽيو ھيو آھي دل منھنجي جو قرار اچا.
"زلفي" ڏنو آھي زماني کي پيار جو پيغام،
ٻُڌي ڪنھن بہ نہ آھي منھنجي پڪار اچا.

مومن سليرائي

غزل

جوش منھنجي نينھن جو نروار آ،
منھنجي گھر اچ آمدِ دلدار آ.

روح کي راحت ڏيئي ٿي تنھنجي ديد، توسان ڳنڍيل طلب جي ھر تار آ.
تون ھليو اچ سونھن پريا اي سجڻ، تو لئي من مالدو منا منثار آ.
تون ستائين ٿو الھيءَ کي چو سجڻ، جو حسينن جو سدا حبدار آ.
مون ڪشالو آ ڪيو تو لئي سجڻ، ڪا سڪايل لڱ بہ تو وٽ سار آ.
منھنجي پٺي وچ ڪير ۾ مصري جيئن، ھڪ ٿيڻ جو تو ڪيو اقرار آ.
خوشنصيب آھين تون اي منھنجا سجڻ، تنھنجو "مومن" سان ٿي ويو پيار آ.

خدابخش مغل ”مير سنڌي“

•

اسان وانگر زماني ۾ گذاري ڪير ڏيکاري!
سوَن سورن کي سيني ۾ سهاري ڪير ڏيکاري!

اسان جيئن پيار پنهنجو آهه ليايو جڳ نماڻو تي،
ائين پٿر تہ لڙڪن ساڻ ڳاري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن جيئن جفا کي ڀڻ وفا ۾ آهہ بدلايو،
جنون جي جوش کي اهڙو تہ ٺاري ڪير ڏيکاري.

ازل کان آس جو پل پل گهٽي سانديو اسان جيئن آهہ،
ائين صدين جي ليکي کي تہ ساري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن سور کي پي پي، صبر سان پيٽ پريو آهہ!
ائين ئي حوصلو اهڙو تہ ڌاري ڪير ڏيکاري.

انڌيري رات ڪاري ۾ قدم پنهنجا روان آهن،
گهڙي اونداهہ اهڙيءَ ۾ تہ گهاري ڪير ڏيکاري.

چمي هر حرف جهوليءَ آهہ پنهنجي جيئن اسان پاتو،
ائين اقرار ڌرتيءَ سان تہ پاري ڪير ڏيکاري.

اسان هڪ هڪ صدا تي جيئن جهڪائي پريت پيرن تي!
ائين ڪو وصل جون واڻون تہ واري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن نينهن جي خاطر، برهہ جو ڀرم رکيو آهہ،
ائين ڪو پريت جو پيمان پاري ڪير ڏيکاري.

عجب سوچي ڪٿي ڏس تون، اها پنهنجي آهہ قرباني،
مستقل احساس نہ تہ دل ۾ آتاري ڪير ڏيکاري.

اسان جيئن راهہ کي روشن، جلائي جوت جيون جي،
ائين خونِ جگر سان ديپ ٻاري ڪير ڏيکاري.

اسان هڪ آرزو خاطر، ڇڏيا سڀ رنگ دنيا جا،
ائين سڀ سختيون دل تان وساري ڪير ڏيکاري.

اها همت اسان جي آهہ، ڪٿي مجبور جنهن منزل،
ادا! نہ تہ آهہ هڪ ۾ عرش ڌاري ڪير ڏيکاري.

اها دعوا اسان جي آهہ، اهو اعزاز پنهنجو آهہ،
اِنهن راهن تي پنهنجو خون هاري ڪير ڏيکاري.

جيئون ٿا جيئن اسين جڳ ۾ مدائين مات ۾ ساٿي!
ائين هستي تہ پنهنجي ’مير‘ ماري ڪير ڏيکاري.

Gul Hayat Institute

کھاڈیون

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

محمد اسماعيل عرساڻي

ماءُ جي مامتا

مڙس ته آڳاٽو ڪيس ڏهاڳ ڏيئي ويو هو. اجا ننڍي هئي ۽ ٻهريون پيٽ ويائي ته سندس ڀاڳ ڦٽو. پٽڙو ڇائس ڏاڍي سرهي ٿي، جتان ڪٿان ڪيرون پيڙ پيس. ڪپڙن ۾ نه ٿي ماپي. ٻچڙو ڏسي گود ۾ ويهاري سرير ۾ ساهه پئجي ويندو هوس. وياءُ سو به پٽڙو: ڳڙ جي تهري رڌي چني ڪيائين. ڀرن تي جي ٻاسون ٻاسيل هيس سي سڀ نباهيائين. ٻچڙو وڏيرو ٿيو ته جهنڊ لهرايائين. عقيقي جو به وارو آيو. ڀلا ڀليءَ جو ڇيهه ڪونهي پنهنجي وت آهر چڱو موڪيائين. پينگهو گهر ۾ ڪونه هئس سو به ڀوڻٽي ۾ مليس جنهن جا چڱا پئسا ڏنائين. خرچ ڪندي هئي ته گڏگڏ ڀيئي ٿيندي هئي. ڏٺيءَ جي مٿس ٻاجهه هئي. وَرُ به مڪيو سهنجو هوس. درزڪو دڪان هوس. ڳوٺ ۾ نالي وارو درزي هو. سندس دڪان تي گراهڪن جي جڏهن ڏِسُ ته پيڙ لڳل هوندي هئي. ساڪ پت جو مچيل هو. هٿ جو سونو، ڪپڙي جي ويت، سيبو، بخيو، تروپو سڀ سهڻو، ڪپڙو تيار ٿيو ته جڻ چڪَ تان لٿو. جيڪو ڏسندو هو سو چوندو هو ته واهه ڙي آستا يوسف واهه. ٻُت سان ملي ايندو هو ته مٿس گهنج نه گهاءُ: سباڻي به ڀوري سوري، ڀول جو پڪو، جنهن ٽائي جو ڀول ڪندو هو ته ان ۾ ڪهڙيءَ جي به گهاري ڪانه وجهندو هو. سيڪو ڪاريگر هجي يا سيڪڙات چاهيندو ائين هو ته استي يوسف وٽ ڪم ڪريان. ڀلي ته ڏهاڙي جي مزدوري ڪٿي گهٽ ملي. ڀورهيتن سان سندس وات جا سهڻا ٻول. ڳالهائڻ جو ميناج، هر هڪ کي موهي وجهندو هو. ماڻهوءَ جا آهن لچڻ جي وٺائين ٿا. چڱومٺو سيڪو هن جو سلامي هوندو هو. ڪاموراڪڙا به هن جي دڪان جا پاندڙيا. استو يوسف ڳالهائيندو هو ته اک مٿي نه ڪڻندو هو، سداءِ ڪنڌ هيٺ. منجهس لڄ ڪنواري ڇوڪريءَ واري، وڏي سان ننڍي سان زال سان زنب سان ڳالهائڻ جو رنگ ڍنگ. مڙس کي اڌا، زالن کي اما، ۽ ٻارن کي پٽ چئي، منهن سامهون ٿيندو هو. ڳالهائڻ جو آواز هلڪو. ڪڏهن به ڪنهن سندس آواز اونچو نه ٻڌو يا ڏٺو. سيڻ ٻارين سياڻو، سياڻو ۽ سوجهه ٻوجهه وارو. جيتريون هيون موچاريون هن مڙس ۾ ان کان ٻيڻيون هيون سندس سهاڳڻ ۽ وريتڻ معصوما ۾. گهر جي ڪم ڪاج، ٽئين چاول پٽڙي جي سارسنڀال کان پوءِ يوسف کي سندس ڪم ۾ هٿ ونڊائيندي هئي. گهڻي ڪم سبب رات جي ٽائي يوسف گهر ۾ به ڪم ڪٽي ايندو هو ۽ معصوما کي به سبڻ جي ڪم ۾ ڪيڙيائين. ايتري تائين جو هوءَ به

چڱي درزياڻي ٿي پئي هئي. مڙس جو پيار پاڳ وارين زالن جي پاڳ ۾ هوندو آهي. اهو پاڳ معصوما کي پورو پورو مليل هو. وَرَ تان ٻلهار پئي ويندي هئي. هن کي هُن جا لڇڻ ۽ هُن کي هن جا لڇڻ پليءَ پت پيا سيبائيندا هئا. پر پاڳ، جو انت ڪنهن نہ لڌو آهي. جڻ سرڳ سمان گهر ۾ پنهنجي ڇمار جا ڏهاڙا گهاريندا رهيا، اهڙي گهر جو مٽ ڪٿي ٿو لڀي! پر هن جڳ ۾ ڪنهن کي سک پاڳ ۾ مليل آهي؟ انسان جي من ۾ هڪڙي تہ سائينءَ جي من ۾ ٻي. سندن سڀاڳو سدورو پٽڙو اجا ٻن ورهين جو مس ٿيو تہ معصوما جي مٿي تان هن جي پيار جو ڇانچو لهي ويو. اوچتو ئي اوچتو استي يوسف جي دل بيهي ويئي ۽ جدائيءَ جو داغ ڏيئي رمندو رهيو. آندل تہ ابهم ٻچڙو هو پر معصوما جي هن ڪاپاري ڌڪ ڪري زبان بند ٿي ويئي، اکين جا ڳوڙها سڪي ويس. وات مان ڪابہ واٺي نہ آڪليس. اکيون بند، مڏڪا ۽ گهٽڪا پڌڻ ۾ پئي آيا، يوسف تہ وڃڻ کي ويو پر سڀکنهن کي معصوما جي ڳڻتي ورائي وئي تہ اها بہ تي موڪلائي. بس ڏٺيءَ جا ڪم ڏٺي تہ جاٺي. مڙسن ۽ زالن سيني تي سکتو ڇانئجي ويو. ڌڪ هئو تہ رت نہ نڪري، سيني جو جڻ رت ئي سڪي ويو. سڀڪا چوي ادو يوسف اڄ موڪلائي ويو. مرد چون: هاءِ هاءِ استو يوسف وري ڪا ماءُ ڪانہ ڇڻيندي. بس چوندا آهن تہ پٽر ٻرائي سور سڀڪا پنهنجا روئي. ڪيترن جون ٻوليون پڌي ڪيترن جون پڌجن. تختو آيو، ڪفن آيو، وهنجارڻ وارو آيو، سڀ رسمون پوريون ٿيون، ڪتولو آيو، ڪانڌي ڪلهن ڏيڻ لاءِ سنيريا، پڇاڙي جو وڃي منهن ڏسڻ لاءِ معصوما کي چيو ويو، پر هجي سامت ۾ تہ ڏسي. جيئن تيئن ڪري ڪيس هڪ پيرو سو بہ پڇاڙي جو منهن ڏيکارڻ ۾ سوپ پاتائون. جيئن ئي معصوما اڌ اکيون پٽي پنهنجي گهوٽ تي اکہ وڌي تيئن ئي وري پڌي ويئي. هٿ پير ٺرڻ لڳس، تريون هنيائونس، پاٺيءَ جا بہ ڍڪ وات ۾ وڌائونس. پڇڙي آندل جو نالو ڪن تي آنداٺونس، ڏس معصوما هن پڇڙي جو ويچار ڪر. هن مان توکي ڏٺي لکہ ڪري ڏيندو. اهو پنهنجي ابي جون سڪون لاهيندو. نيهہ ڪرٽي آهي. توکان سواءِ هاٺي هن جو ڪير آهي. ڏٺيءَ کي ياد ڪر ڪلمو پڙهہ. ڪانڌي وڃي مقام تي پهتا، اجهي ٿا چڏائينس ڪٺ ۽ لٿينس لٺ، ويو ڪو موٽيو آهي. ڏٺيءَ جي ڪرٽيءَ تي ماٺ ڪجي. هو شال ٻيڻن جو بچاءُ ڪري. آندل کي وڏي ڇمار ڏي. اهوئي تہ ادي يوسف جي نشاني آهي. ٻچڙي جي ڏيان معصوما ۾ ڪجهہ سنوت آندي، ڪلمو پڙهيائين ۽ اوچنگارون ڏيئي رُني. ان تي سيني کي دلجاءِ ٿي ڇو تہ سيني جي دل ۾ هو تہ هيءَ ڪٿي روئي ۽ زور سان روئي لہ تہ ماٺ هن کي بہ مقام پيڙو ڪندي ۽ آندل جو ڇا ٿيندو. استي يوسف جو ختمو درود ٿيو، ٽيجهو ٿيو، چاليهو ٿيو، ٻارهو ٿيو. ڏينهن ڏينهن تي پوندا ويا. معصوما جي دل جي گت سڌرندي رهي. ڏهاڙي صبح جو قرآن جو دور ڪندي هئي. يوسف کي ان جو ثواب بخشيندي هئي ۽ آندل کي تن من ۽ ڌن سان پاليندي هئي ۽

Gul Hayat Institute

پرگهور لهندي هئي. اڄ اٺيو سيان وڏو. ٻچڙي کي ڪلندو مرڪندو ٻاتڙيون ٻوليون ڪندو ڏسي پئي هسندي هئي راتيون ڏينهن جاڳي ننڊون ڦٽائي آندل کي ناز سان نپايائين. معصوما جي ڳذر جو ٻلو اهوئي يوسف مرحوم جو دڪان هو. جنهن جي اپت مان هن کي چڱو ڀاڱو هو. ڪاريگر هنن جي پرگهور لهندا هئا. آندل ڪڇ تي ڪڻ جهڙو ٿيو ته ڪٿي دڪان تي ويندا هوس ۽ معصوما گهر جي سنڀال ڪندي هئي. ڏينهن گذرندي ويرم ڪانه ٿا ڪن. اڄ نٺيو سياڻ وڏو. آندل اٺن ورهين جو ٿيو ته هن کي دڪان جي ڪم ۾ ڪيڙيائون. صبح جو ساجهر اسڪول ويندو هو ۽ شام جو دڪان تي ويهندو هو. شينهن جا ٻچا ٻه نيٺ شينهن ٿي ٿيندا آهن. گهر ۾ معصوما پنهنجي اکين جي تار کي پاڻ کان پاسي نه ڪندي هئي. دڪان تي وري ڪاريگر آندل کي بري سنگت کان بچائيندا هئا.

سکن جو ساڌيل ۽ نازن نپايل آندل ٻارهن ورهين جي ڄمار ۾ مڙس ٿي ويو ۽ ڪيس دڪان جي سنڀال جو ڪم سونپيو ويو. پر وري به هن جي ڪنهن مولجهاري مهل پوري خبر ورتي ويندي هئي. ڪم سکيو ۽ پٽس وانگر ناليرو درزي ليکجڻ لڳو ۽ سڀڪو چوندو هو ته امتي يوسف جهڙو سڪون ٿو لاهي، ڪن ڳالهين ۾ ته پيءُ کان به وڌيڪ سلڇڻو ۽ سدورو آهي. معصوما پنهنجي پٽ جي نيڪي ٻڌندي هئي ته سندس نس نس ٺري پوندي هئي ۽ هٿ کڻي آميسون ڪندي هيس. سندس وڏي ڄمار لاءِ ٻاجهاري ڌڻيءَ کي ٻاڏائيندي هئي. ننڍڙو آندل جو هاڻي استو آندل هو تنهن زنانن ڪپڙن سبڻ ۾ خاص ڪاريگري پرائي ۽ آسپاس هن ڪم ۾ سندس نه ڪو مٽ هو نه ثاني. گهراڻن گهرن جون زالون هن کي پنهنجي جاين تي گهرائينديون هيون ته اتي اچي ماپ وٺي وڃي. جو ته اهي بازار ۾ اچي نه سگهنديون هيون. اهڙيءَ ريت هو گهرو درزي ليکجڻ لڳو. چوندا آهن ته تدبير ڪري ٻندو ته تقدير ڪري کندو. هن ۾ ڪهڙو ڳجهه لڪل هو ان جو پتو اڳتي هلي پوندو. آندل جي ڦوهه جواني اچي سهڙي هئي. سونهن ۾ سرس سوايو، جهڙو قد تهڙو بت. موچاري شڪل، سوپياوان جيڪو مٿس اک کڻي ان جو من ٺري پوي. سونهن انهيءَ سائين جي ذات جا آندل کي گهرج کان به وڌ مليل هئي. سڀڪو پائيندو هو ته هن جو من موهڻو منهن وينو ڏسجي. چوندا آهن ته سونهن زال توڙي مرد جي ويري آهي سا چوڻي آندل لاءِ بلڪل پوري نڪتي. ان شهر جي هڪ ناميارِي رنڊي نازل، آندل جي پويان پئي. آندل کي هر هفتي ڪپڙن سبائڻ جي بهاني سان گهرائيندي هئي ۽ پنهنجي ناز نخرن، مڪرن ۽ اٽڪلن سان آندل کي پاڻ تي موهت ڪري وڌائين. جواني ديواني آهي. جيو اٿن ته استو آندل هن جي ڦندي سوگهو ڦاسي ويو. هوريان هوريان هو نازل جي ڄار ۾ پوريءَ ريت جڪڙجي ويو. ڪم سان دل نه لڳندي هيس، ڳڻتيون ورائي وينديون هيس، ملول ڏسڻ ۾ ايندو هو. ڪڏهن بي چاقائيءَ جو بهانو ڪندو هو، جنهن ۾ ڪڏهن مٿي جو سور ته ڪڏهن هانوَ جي ٻوڏ يا دل جي ماندڪائيءَ جي داتهن ڪندو هو. معصوما وچاري پهنجي اکين جي تار جون اهي ڳالهيون ٻڌي ڏاڍي ڏکي ٿيندي هئي. دعائون

ڪندي هيس، زور ڏيندي هيس، ڏاڍي پيار مان پڇندي هيس تہ جيڪي دل کي وڻئي سو ناهي ڏيانءِ؟ ڪجهہ تہ منهنجا منٺوا ڪاڻ پيءُ. ڪنهن ڊاڪٽر يا حڪيم وٽ وڃ دوا وٺ، پاڻهي تہ ڏکندو ڪونہ ڇڏيندو. تنهنجي امان تو مٿان گهورجي وڃي، منهنجي عمر بہ توکي ملي، تون ڪلهي ڪانڊي ٿينم. تنهنجو هيءُ حال تہ آءٌ ڏسي نٿي سگهان. چنبڙي ڦيٽي واري بيبي سڌي ٿي اچان. رکيئيون لڪائي اچان، تعويذ لڪائي ٻانهن ۾ ٻڌانءِ. ڪجهہ تہ ماءُ جي ڳالهہ مڃ. سڀ ڳالهہ ڪان نهڪر. مٺني ماءُ چيا ڪري، منهنجو ساهہ پساهہ تو مٿان گهوريو. پاسي ۾ دل رکيل اٿم سا ڪيڏي ڦٿي ڪر من سانت اچيم. دل تي منهنجو ڪوبہ وس نہ آهي. هن ريت توکي نراس ڏسي منهنجا تہ ڏوهہ ٿا ڏکن. ڪيترن ڏينهن کان تنهنجو اهو حال ڏسي مون کان ڪيترو سٺو ٿيندو. ڏٺيءَ جو ڏنل منهنجو هڪڙوئي موتين جو داڻو تہ وڃي رهيو آهين، آءٌ جيئان تہ رڳو تنهنجي ڪارڻ پئي؛ شل مران بہ تنهنجي ڪارڻ. ائين آندل کي گهڻو ستائيندي هئي، پر آندل جهڙو ساءُ جو چئيوان پٽ خبر نہ آهي تہ ڇا ٿي ويس، ڪابہ منت هڏ پتي نہ لڳيس. وڃي ڳرندو. ٿڌا شوڪارا، گهٽ ننڊ، ڪم ڪان بي دليو، اندرئي اندر پيو ڪائيس نہ ڪڇي نہ پڇي. مينڊڻ جو مينڊڻ، ڪجهہ ڪُلي چوي تہ ان جو بلو ڪجي جيڪا گهڙي گهر ڪان نڪري تہ دڪان تي مياڻو ڪري وري آئي بهاني نازل وٽ وڃي نڪري. هوءَ تہ آفت هئي. هن تہ ڪئين سَرَ سُڇا ڪيا هئا. آندل جهڙو ابوجهہ تہ هن کي ڏاڍو سستو ملي ويو. هڪ گهمري جڏهن آندل همت ٻڌي نازل کي چيو تہ آخر ڪيترو وقت مون کي موتمار آپدا ۾ رکندينءَ، منهنجي جند جان تو تان قربان، جيڪي بہ تنهنجو حڪم هوندو ائين ڪندس پر...... نازل چيس تہ ائين سڀڪو ڊاڙون هڻندو آهي. پيار ۽ پريت جا وڏا وڏا وات ڦاڙي وعدا ڪندا آهن پر سڀ پاڻيءَ تي ڇٽ. انجام ڪري تہ عورت، جنهن جو اکر اکر سچو نڪري. آندل چيس تہ آزمائي ڏس آخر سر ڪان مٿي ڇا آهي. اهو تہ حاضر آهي. وٺ ڪاتي وڍ انگڙا، وڏيڪ ڇا ڪپئي. نازل ڪلي چيو تہ اهي ڳالهيون سڀڪو ڪندو آهي پر آزمائش وقت ائين پڇندو آهي جيئن ڪاري هيئان ڪانءُ. ڇا مون کي پنهنجي امڙ جي دل ڪيڏي آڻي ڏيندين؟ مون کي ان ڪان سواءِ ٻي ڪابہ گهرج نہ آهي. آندل هي لفظ ٻڌي ماٺ ۾ پئجي ويو. مٿو ڇڪرائجي ويس ۽ ڳيتون ڏيندي وراڻيئين تہ ان مان تون ڇا وٺيندين؟ منهنجي دل حاضر آهي. سڀ شيءِ قربان ڪندس پر ان ڳالهہ تان مڙي وڃ. هن مون کي پاليو آهي نپايو آهي، ڏهہ مهينا پيٽ ۾ سانڍي سور ڪاڏا آهن. هوءَ بي گناهہ آهي، معصوم آهي، منهنجو دين ۽ ايمان آهي، هن جي پيرن هيٺان بهشت آهي، اهو ڪڏو ڪم مون کان ڪيئن ٿي ڪرائين؟ نازل ٺهڪ ڏيئي چيو تہ پوءِ مون تان هٿ ڪڻ. پنهنجي پريم جا مڪٽا منهن نہ ڪڻ. مون کي وساري ڇڏ. ملڪ مڙئي ملير آهي ڳولي ڪا ٻي هٿ ڪر منهنجو اهوئي ٻول آهي. آزمودي جو بس اهوئي هڪ شرط آهي پوءِ تون منهنجو آءٌ تنهنجي.

آندل موڪلائي هليو ويو. گهر آيو، اونڌو ڪنڌ ڪري پيو رهيو. ماءُ ويچاري گهڙيءَ گهڙيءَ ڪڏهن وهاڻي ڪان ڪڏهن پاسن ڪان ڪڏهن پيرن ڪان. چي، منهنجي ابي کي

کھڙي تڪليف آهي. مان صدقي ٿيان سؤ بار صدقي، اڄ ته اندر جو حال ٻڌاءِ. مٺي ماءُ جي اندر جي الجهن لاهه. اهي ٽڏا شوڪارا ۽ لوڇ پوچ ڇا جي ڪري آهي؟ هيءَ بندي سر گھورڻ لاءِ آتي آهي. ڪجهه ته ٻڌاءِ مون ڪان ڪجهه نه لڪو آڇهي، هن ڇيس ان ڪان موت پلو اٿم ٻڌاءِ کھڙي اُپدا آئي آهي، جنهن تنهنجا هي حال ڪيا آهن؟ کھڙي پيران لاءِ منهن ۾ هٿان! اوڙو پاڙو ڇا چوندو، ڪنهن سان سور سليان ڪنهن جو پلاند جهليان، ڇوُ ڇئي ڏي ماءُ ڪان نه لڪائي، لڪ ڇپ ڇاجي، مون ڪي سڀ ڳالهه لاءِ تيار ڏسندين. آندل اوڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳو. ان تي ويتر معصوما پريشان ٿيڻ لڳي، ڳراهٽيون وجهي پنهنجي ساهه جي سينگار ٻچيءَ جي هار ڪان ورور ڏيئي پڇڻ لڳي ته نيٺ ٻڌاءِ ته سهي، ٻڌاءِ ته سهي، هي سڀ ڇاجي ڪري آهي؟ ”امان امان آندل پڳل آواز ۾ چيو ته مون ڪي، مون ڪي تنهنجي دل کپي.“ معصوما وراڻيو: هان منهنجي دل، گوشت جو ٽڪر، هي هڏ هي ماس هي چم سڀ تنهنجو آهي پر مان سمجهان ٿي ته تون مون سان روئنشو ته نٿو ڪرين! نه امان نه. آندل چيو، نسورو سچ ٿو چوان نازل نازل... معصوما نازل جو نالو ٻڌي دهلجي ويئي ۽ چوڻ لڳي ڇا اها ڪيجري! تون ساجهه ڪر توکي چڱي گھر مان شادي ڪرايان. ڪيتري وقت ڪان تنهنجي شاديءَ لاءِ سانباها ڪندي رهي آهيان. ان ڳالهه تان لهي وڃ. آءٌ توکي اڄ جو اڄ بنا دير وني وٺي ڏيان ته منهنجو گھر آباد ٿئي ۽ تون به خوش رهين. معصوما جيڏي هئي اوڏي ٿي بيٺي پر هڪ الله جو آندل مڙيي. آخر رات آڌي ڪان لڙي چڪي هئي معصوما جڏهن اميد لاٿي ته ڪٽ تي سهي سنيري ليٽي پئي ۽ آندل کي چيائين ته ڇا نيڳي نازل کي منهنجي دل کپي حاضر آهي اٿي دير نه ڪر تون شال خوش رهين. جلدي ڪاتي ڪڻ ۽ منهنجو سينو چير. آندل جو هن وقت پنهنجو هوش وحواس گنوائي چڪو هو تنهن ديوالگيءَ جي حالت ۾ اٿندي شرط اوڇنگارن جي وچان پنهنجو ڪم پورو ڪيو. ماءُ جو جسم لڇندو ڏسي پاڻ به مٿس ڪري پيو. پر وري پاڻ سنڀالي، ماءُ جي دل هڪ ڪاغذ ۾ ويڙهي هٿ ۾ کنيائين ۽ تڪڙو تڪڙو ٻاهر نڪتو ۽ نازل جي گھر ڏي منهن ڪيائين. اڪين اڳيان انڌاري هيس. اولداهي رات ۾ سڌ نٿي پيس ته ڪيڏانهن ٿو وڃان. هڪ جيجل ماءُ جو خون، هن جي رت ۾ ٻڏل دل هٿ ۾، آڏيڙا ڪائيندو، ڪاريءَ رات ۾ ٿڙندو ٿاٻڙندو اٿڙندو ڪاري ڪانيار ۾ جتي اک نه ڏسي گوڏي کي. عشق جي انڌ ۾ ڪاٻه ڪَمُ نه پئي پويس ته ڇا ڪيم ۽ ڇا ڪري رهيو آهيان. اوچتو هڪ ٿاٻو آيس ۽ ڌو منهن ڀر وڃي ڪِريو ۽ سندس هٿ مان اها ڪاتي ۽ اها ڪاغذ ۾ ويڙهيل مٺي ماءُ جي دل ڇڏائي وڃي پري سٽيون. اوچتو ماءُ جي دل مان آواز آيو ته ”منهنجا مٺڙا ٻچا ڌڪ ته ڪونه آيئي؟ بچي ته وئين، شال جئين بچين آءٌ صدقي ٿيان“ اهو آواز جيئن ئي آندل جي ڪن تي پيو تيئن سوچيائين ته ڇا امان مون جهڙي قاتل کي اڃا به دعائون ڏيندي رهي ٿي. ڪيترو وقت دعائون ڏيندي! وري پاڻ سنڀالي ڪاتي ۽ دل هٿن ۾ کنيائين ۽ سوڙهيءَ گهٽيءَ ۾ ڇپ چاپ ستان کو ڪيس ڏسي وٺي نه تڪڙا تڪڙا پير

ڪڻڻ لڳو. جلد ئي اچي نازل جي گهر وٽ پهتو. نازل اڃا جاڳي رهي هئي. آندل جي آواز تي در کوليائين، آندل ديوانگيءَ جي حالت ۾ سڄو مٽيءَ ۾ پريل ۽ هٿ ماءُ جي دل جي رت سان رڱيل. جڏهن اندر آيو ته نازل ڏڪي ويئي ۽ چوڻ لڳي آندل هي ڇا؟ نازل هيءَ پنهنجي مٺي ماءُ جي دل آهي جنهن جي تو ٿُڪر تي ڪئي. نازل چيو سچ ٿو چوين! اڙي ڪمينا ڪاسائي، هي تو ڇا ڪيو مون ته تو سان رونشو ٿي ڪيو. هاڻي نڪر منهنجي گهران، نڪر نڪر! اڄ تو پنهنجي مادر مهربان کي ڪٺو آهي سڀاڻي مون سان به اهو حال ڪندين. لعنت هجي توکي ۽ تنهنجي پيار کي. نڪري وڃ هتان ڇيريندڙ ڦاڙيندڙ مرون. آندل ويرم ئي ڪانه ڪئي الهيءَ ساڳي ڪاتيءَ سان جنهن سان ماءُ جو ڪوس ڪيو هئائين، نازل کي به نرڳ جو نشانو بنايائين. نازل دانهون ڪري آپ تي ڦاڙيو: خون زي خون! پر جيستائين پاڙيوارا پهچن ئي پهچن تيسين آندل اهائي ڪاتي پنهنجي سيني ۾ کهوڙي پنهنجو ڪم به پورو ڪري ڇڏيو ۽ ڪاتي پنهنجي سيني ۾ هڻندي اهي لفظ چيائين ته "مان دنيا ۾ رهڻ جي لائق نه آهيان. هيءُ ڪارو منهن ڪنهن کي ڏيکاريندس، جيئڻ کان هاڻي مرڻ ڀلو آهي." ائين چئي پٽ تي ڪري پيو ۽ "اسان اسان" ڪندي ڦٿڪي ساهه ڏنائين. نفساني جذبات جو اهڙوئي حشر ۽ اهڙوئي انجام ٿيندو آهي.

حميد سنڌي

ڪنچن ڪايا

هُن هڪ اک چنجهي ڪئي، سندس وچين آڱر گهمري ڏني ۽ ڏڪڻي هڪ. ڪنچو سو به ڪَچَ جو پڇي بہ ڦاڪون تي پٽ پيو. گلوءَ ڪيسي کي کڙڪايو ۽ چِڙڪي سان گڏ دانهن ڪيائين: ”چڏاءِ چار داڻا.“

شموءَ جو منهن لهي ويو. هن چپ چاپ چار ڪنچا ڪيڍي کيس ڏنا.

”آهي ڪو ٻيو ميدان تي.

چوڌاري وَلر جيڪو گڏ ٿيو هو سو تيڙي پکڙي ويو.

”يار ڪڏهن تہ ڪو ڏڪ کسائيندو بہ ڪر. هٿي نوَن ڪنچن جو ڪر لاهيو ڇڏين.“ شموءَ پريان بيهي چيو.

”گلوءَ جو ڏڪ زبرو ڏڪ آهي شما! جيڪو پچائي وجي. آهي ڪنهن ۾ همٿ تہ هن آڙي ڪاپَ سان مقابلو ڪري.

”هڙني ڪنچا ٻُهاري وئين، يارن وٽ ڇڏيو ڇا اٿئي، مقابلو ڏوڙ تي ڪيون.“

ڳالهائيندي شمي جي نظر چاچي لورل تي وڃي پئي، يڪدم رڙ ڪيائين ”چاچو لورل! چورن جي وَلر ۾ اڻين ڏاڪوڙو پڄي ويو جو ماڻهو نہ ملي ماڻهوءَ سان پر گلو آتيُني جمي بيهي رهيو. سندس هڪ هٿ ڪنچن کي کڙڪائيندو رهيو. چاچي لورل وٽس پهچي بريڪ هنيو ۽ گلو کي گهورڻ لڳو. گلو بہ هڪ اک چُنجهي ڪري کيس تڪڻ لڳو. پوءِ ڪِهِ ڏي منهن ڪري آن جي چوڌاري ڪنچا آڇلڻ لڳو.

”اڙي گلو تون سُڌرندين يا نہ.“

”مون ڇا ڪيو آهي.“ گلوءَ لا پرواهيءَ سان ورائيو.

”ڇا ڪيو آهي! پاڙي جا هڙني چورا ڪاري ڇڏيا اٿئي. پاڻ تہ پڪو جُواري آهين، پر پٺين جو ڪو حيا ڪر، آهو تہ شريف ماڻهو آهي.“

”چاچا، شريف آهي تڏهن ماٺ ميٺ ۾ لُپڙ ڪٽي تنهنجي جاءِ ڇڏي هليو ويو. سندس جاءِ تي مان هجان ها تہ مُٺي ماري هيءَ جاءِ، هيءُ پاڙو، نہ ڇڏيان ها، آخر چوڏهن سال هن پاڙي ۾ گذاريا اٿس. خير، جاءِ وئي تہ سيڙُني خير آ، پاڙي مان تون تہ ڪيڍي ڪونہ سگهندين.“

گلو ڪنچي کي وچين آڱر ۾ وجهي زور سان ڏک هنيو ۽ آهو ٻه ٽڪر ٿي پيو ۽ پوءِ لورل ڏانهن آنهيءَ چنجهيءَ اک سان گهورڻ لڳو، جنهن سان نشانو چٽيو هئائين.

”تو لوفر سان ته ڳالهائڻ ئي اجايو آهي.“

چاچو نورل خار مان پير ستيندو گهر ڏانهن تڪو ٿيو. گلو کيسي کي کڙڪايو ۽ رڙ ڪري چيائينس ”چاچا، هيءَ دولت ڏسين ٿو. ڪنچا به وڏي دولت آهن. ڏسجانءِ توکان جاءِ کيئن نه ٿو خريد ڪريان.“

چاچي نورل مُڙي ڏانهس نهاريو ۽ ٺوڪ واري ڪِل سان چوڻ لڳو: ”اڙي پٺهين وٽ ڪاٺڻ لاءِ ڪي به ڪينهي، هليو آهين ڪنچن سان جاءِ خريد ڪرڻ. پهريون ڪنچن سان پيٽ پوچا ڪر، پوءِ جاءِ جو سوچجانءِ پٽ!“

گلو پيٽ جو پُٺي گهڙيءَ پل لاءِ وساري ويو. يڪدم پيٽ تي هٿ ڦيريائين، سمجهائين ڄڻ ته وَٽَ پيا پٽونس. هو پيٽ کي ٽيڪ ڏئي ويهي رهيو، هاڻي ته گهٽي به خالي هئي. هو ڪي گهڙيون ته ماٺ ۾ رهيو چاڪاڻ ته کيس خبر هئي ته گهر ۾ به ڪاٺڻ لاءِ ڪي به ڪينهي، نه سندس لاءِ، نه ماءُ لاءِ ۽ نه پڻس لاءِ.

هن کي پوڙهي پيءَ جي حال جي خبر هئي. نيبل، بيمار حالتون بي حال، ڪَتَ جي حوالي. آنهي وقت کي ساريندي جڏهن هو ڪنهن حال ۾ هو ۽ چاچي نورل وارن جي باغ جو باغائي هو. سندس سڄي چمار جهار هڪليندي باغ جي سارسنڀال لهندي گذري. جيستائين چاچي نورل جا وڏڙا جيئرا هئا، تيستائين ته هو سُکيو هو. کيس رهڻ لاءِ پاڙي ۾ ننڍڙي ڪچي جاءِ ڏنئونس، ٿيوڻي ماني، ڪپڙو لٽو ۽ گلوءَ جي پڙهائي جو خرچ به سندن ذمي هو. جڏهن پيريءَ جي بيماري ورتس ته چاچي نورل لٽون ئي به هنيس ۽ جاءِ ڪُسي، گهرون بي گهر ڪيائينس. اڄ هو بي گهر بٺيا شهر کان ٻاهر مناهين ٺاهيو آسروند وينا هئا ته ڪو سولو واءُ ورندو. مهينو راتين جو ائين ئي گذريو هو. گلو ويچارن ۾ پُڏل، اِهي سور پٺي پاڻ سان سَليا. هو ڪڏهن ته اسڪول به ويندو هو، پر هاڻ نه اسڪول، نه گهر، سڄو ڏينهن ڪنچا ۽ هُو.

سندس خيال ۾ ڪنچا به ڪمائي هئي ۽ هو تيستائين اِهي خواب لهندو رهيو، پر جڏهن نيٺون بقاليءَ ڪنچن جي پريل ڏبي جا ٽي رپيا چيس ته هو وڏي ويچار ۾ پئجي ويو. هوئنن ته ڪو خيال هُس ته ڪنچا سندس سڀ ڏک درد دور ڪندا، هو ڪي طعام، ڪي درپخت ڪائيندو ۽ ويل جاءِ ورائيندو، پر هاڻ هو ساٿو بک کان بيحال پيٽ کي ٽيڪ ڏيو پيو هو. هو آهستي آهستي چُريو، ٻه-چار وکون کٽي هو بيهي رهيو. سندس سامهون آهو در هو، جنهن مان ايندي ويندي هُن ٻارهن سال لڳايا هئا. در تي آهائي پراڻي تيڙي ڏنل هئي، جنهن کي ورائيندي ٻه ورهيه لڳا هئا. هُن آنهي تيڙيءَ کي هٿ لاتو ۽ ڪا گهڙي بيٺو رهيو، ۽ پوءِ آن کي ورائي اندر ليئو پاتائين. اندر ڪير به نه هو، هو سِرندو وڏي اڱڻ ۾ آيو، چوڏاري ڳارو ڦهليل هو.

هن کي ڳاري جي خوشبو ائين لڳي ڄڻ آئي ڪان پوءِ جو سڳنڌ. هو وڏا ساهه کڻڻ لڳو ۽ جاءِ ۾ ڦيريون پائڻ لڳو. هن کي خبر هئي ته جاءِ جي مرمت هلي پئي ۽ رازا مزور مانيءَ تي لٿا آهن. تنهنڪري هو آرام سان ورانڊي جي نَلَ کي ٽيڪ ڏئي ويهي رهيو. هو ٻالپڻ جي زماني کي ياد ڪرڻ لڳو. هن کي ٽڏيون ڪوسيون ياد آيون. ڏکين ڏينهن جو ڏيل ٻه سامهون هيس ته آهي سڪيا ڏينهن به ياد آيا، جڏهن گهر ۾ تاهري پچندي هئي ۽ هو اِنهيءَ نَلَ کي ٽيڪ ڏئي ڪائيندو رهيو ۽ پوءِ اڱڻ ۾ ڪنچن سان کيڏندو هو. هُنَ اڱڻ ڏانهن نگاهه ڪئي ۽ تپ ڏئي آنهيءَ هنڌ پهتو جت سندس پراڻي کيڏِ نڪتل هئي. هُن هڪ ڪنچو اُن لٽيل کيڏِ تي رکيو ۽ پير جي ڪُڙيءَ سان ڪنچي کي دٻايائين ۽ پوءِ ڦيري پائي وڌيڪ زور ڏنائين. ڪنچو ڪافي اندر هليو ويو هو. هُن ويهي ڪنچو کيڏ مان ڪڍيو، اڱر سان کيڏِ صاف ڪيائين ۽ نئڙي کيڏ کي ڦوڪون ڏيڻ لڳو. هُنَ کي اُن صاف کيڏِ تي پيار اچڻ لڳو ۽ هُن وڌيڪ نئڙي کيڏ کي چميو. هن کي هڪ دفعو وري ڪوري مٽيءَ جي خوشبو آئي ۽ ڪا گهڙي آها خوشبو سُنگهندو رهيو. پوءِ آتي ڪنچن کي چميائين ۽ راند کي لڳي ويو. 'هڪ ڏڪ، ٻه ڏڪ، چار ڏڪ'. هو نشانو چٽيندو ڪنچن کي ڪٽيندو رهيو. ڪيس خبر به نه رهي ته ڪير اچي مٿان بيٺو آهي. وات جي چاٻي تي ڪنڌ ڪنيائين، ڏٺائين ته اوستو رسول بخش هڪ هٿ ۾ ڪوهر، ٻئي هٿ ۾ تيشي، وات هليس پيو، پر سندس نگاهه گلوءَ ۾ هئي. اوستي ڪوهرن واري بَند مُٺ سان گلوءَ جي مٿي تي هٿ ڦيريو ۽ پڇيائينس "هائي پٺهين ڪيئن آهي گلو!"

"ڪجهه ٺيڪ آهي." گلو بيڏيانيءَ ۾ جواب ڏنس، جو سندس نظر آنهيءَ چٽڻ واري بَند مُٺ تي هئي. اوچتو ڇاپا ڏيندو وجي ورانڊي ۾ بيٺو ۽ گلو سندس چاهڻ ۽ بَند مُٺ کي تڪيندو رهجي ويو. ڪيس هاڻ وري بک تپايو هو. هو آهستي سريو، ٽپڙي کٽي گهٽيءَ ۾ اچي بيٺو.

سامهون ڪُنڊ تي مولو ڪُهرن واري کي ڏٺائين، جو ڪُهرن جو ٿالهه هنج ۾ رکيو ويٺو هو. گلوءَ کي ڏٺائين ته ڪيس هوڪو ياد آيو:

"هل، تازا ڪوهر، گرما گرم —"

۽ پوءِ اڌ ۾ ماٺ اچي ويس، ائين ڄڻ چاٻي ڪپي ويئي هجيس. گلو خشڪ چپن تي زبان ڦيرائي، رڙهندو مولوءَ جي پِر ۾ آيو:

"مولو يارا ڏاڍي بُک لڳي آ."

"ته پوءِ مان ڇا ڪيان؟ تازا ڪوهر، گرما گرم ڪوهر!" مولو هوڪي کي وڃايو.

"يار پاڙي جا آهيون، ڪجهه ته قياس ڪر."

"اڙي اڳيئي رهئي جي اوڌر اٽئي، اڃا به اوڌر! مون وٽ اوڌر ڪانهي. ڏوڪڙ ڪيڊ ڏوڪڙ."

Gul Hayat Institute

گلو ڪيسي تي هٿ هنيو.

”ڏسين نٿو، جام ڏوڪڙ آهن.“

”مون کي خبر آهي، ڪنچا اٿئي ڪنچا. اِنهن مان جو ڪير ٽڪو به نه ڏيئي، ڪچ جي پلا کهڙي قيمت -- تازا ڪوهر، گرما گرم ڪوهر --!“ مولو هوڪي کي وڃائيندو اڳتي وڌي ويو. گلو به ڪنچن کي کڙڪائيندي اڳتي سرڻ جي ڪئي، پر سندس نظر پٽ تي پئي، جتي مولو وينو هو. آتي ڪي ڪٽا ڪوهرن جا ڪِريل هئا. هو نِيڙيو، ڪي داڻا چونڊيائين. ٻه داڻا وات ۾ آندائين ته سڄو وات مٺي ٿي ويس. هُن يڪدم آهي داڻا واپس اُڇلايا ۽ انهن سان گڏ سندس هٿ مان ڪنچا نڪري هيٺ ڊوڙڻ لڳا. پر هُن ڏٺو ته سندس اُڇلايل ڇٽا پري هئا ۽ ڪنچا اورتي. هو ڪُي گهڙيون ڪنچن ۽ ڪوهرن کي گهوريندو رهيو. سندس اَڌو ڳاڙها، نيرا ۽ پيلا ڪنچا ڦِرٽي وانگر ڦِرڻ لڳا ۽ هر ڪنچي سان گڏ ڪوهر به ڊوڙڻ لڳا. هُن ڏٺو ته سندس ڪنچا ڊِرا ٿيندا ويا، ۽ ڪوهر ٽڪڙو ٽڪڙو ڊوڙڻ لڳا. پوءِ هُن به ڊوڙ پاتي، ڊوڙندو سهڪندو اچي پنهنجي سَناهين گهر پهتو. هو اندر ڪا گهڙي جهلائو ڪانيءَ کي ٽيڪ ڏيئي بيهي رهيو. ڪجهه سامت ۾ آيو ته زبان ٺوٺ پانيائين؛ وڌي اچي مٽ وٽ بيٺو. ڇپو جيستي گلاس ڪٽي مٽ ۾ وڌائين، پاڻيءَ سندس هٿ ٺاري وڌو، ۽ ڪيس ائين لڳو ڄڻ ته سندس رڳ رڳ ٺري پئي آهي. هُن ٽڪڙو ٽڪڙو هڪ گلاس پري ڏوڪيو، ٻيو گلاس ڇپن تي آندو ته ماڻس رڙ ڪيس: ”اڙي گلو، خالي پيٽ پاڻي نه پي ڇورا! بس ڪر گلو، بس ڪر!“ پٺس سُتڙئي کنگهيو ۽ پوءِ ڪليو، ”خالي پيٽ پاڻي نه پئي ته ٻيو ڇا ڪري. کهڙي گهر ۾ پڪي پئي آهي.“

ماڻس مانڻ سيڻ ۾ ديگڙيءَ مان لپ ڪوهرن جي ڪڍي، ۽ گلوءَ کي ڇڪي ٻانهن کان وٺي منجيءَ تي ويهاريو ۽ چيائينس: ”اچي. هنيانءُ جهل ڪر.“

گلو ڪوهرن ڏانهن نهاريو به ڪونه ۽ هو ڇپر ۾ لڳل ڏانگاٽي ڏانهن تڪيندو رهيو، پوءِ ٽپ ڏئي آٿيو ۽ ڪنچن جو ڊبو لاهڻ لڳو.

”اڙي تون ڪاءُ ته سهين، وري به اِهي ٻِلور. اِنهن ٻلورن ته تُنهنجي ٻيڙي ٻوڙي آهي. نه پڙهڻ جي نه ڪڙهڻ جي، رڳو ڇورا ڪنچا! ماٺ ڪري ويهه نه ته هٿنديسانءِ موچڙو.“

گلو ماٺ ڪري ويهي رهيو ۽ پوءِ ڪوهر ترِيءَ تي رکي چيائين ”امان! ڪنچا رڌي ڏيندينءَ؟“

”اڙي گلو، ٻلور به رڌبا آهن؟“ ماڻس وراڻيو.

پٺس وري کنگهيو ۽ ڪليو: ”ها، گلو، ٻلور به رڌبا آهن. ماڻس: تون ٻلور لاهي رڌي ڏينس.“

ماڻس، ٻنهي کي گهورڻ لڳي ”اڙي ٻُڪ ڇِتو ڪيو اٿوَ يا ڇريا ٿيا آهيو؟“

گلو ڪيسي مان اپ ٻلورن جي ڪڍي فرش تي اُڇلي ۽ پوءِ مٽ پري ڪوهر به ڪٽي اُڇليائين: ”امان! ڏس پئي ڇمڪن ٿا نه ۽ گڏ ڊوڙن ٿا نه، مون ٻنهي کي ڊوڙندي اَڳ پڄائيندي ڏٺو آهي، امان! پر ڪوهر، ڪنچن کي آڳ ڏئي ويا -- آڳ ڏئي ويا.“

اٿين چوندي هر ٽپ ڏني آٿيو، هڪ تنگ پٽس جي ڪٽ تي رکي سٽ ڏئي ڏانگاٽي تان ڪنچن جو ڍير لاٿائين ۽ ٻئي پير سان واپس ڊرتيءَ تي آيو. پوءِ هڪ ٽپلانگ سان سڻاهين ٽپي ٻاهر نڪري ويو. ماٽس ڇڻ ته ڇرڪ پريو. ”اڙي گلو ـــ اڙي گلڻ بيهه ته سهين، ڪاڏي ٿو وڃين، بيهه ته سهين ـــ“.

پٽس وري ڪنگهيو ۽ ڪليو، پوءِ ڪنگهندو رهيو، ايستائين جيستائين گلو ٻه ٻڙا ڪٽي اِهه موٽيو.

ماٽس جيئن ئي ڏانهنس وڌي، هُن يڪدم جست جي ٻيگل ٿالهه ۾ وڌو ٻُڙو ڪٽي پلٽيو ۽ ڇڻ ڇڻ ڪندا ڪچا ڇٽا ڦيريون پائڻ لڳا.

”امان ڏس منهنجا ڪنچا، تنهنجا بلور، ڪيئن نه پيا ڊوڙن، ڏس آهن نه ڪڙڪندڙ ڪنچا، ڪارا، پيلا ڪنچا ـــ“.

ماٽس جي اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي آيا. ”تو ڪنچا ڇو وڪيا گلڻ، تو ڪنچا ڇو وڪيا؟“

گلو ڳالهائيندو هليو ”امان، هنن ۾ ساوا ۽ صاف اڇا ڪنچا ٻه اٿئي.“

”گلڻ، ڪنچا وڪٽي پيلا وري ڇٽا ڇو آندا اٿئي. جي توکي ڇٽا نٿي وڻيا ته پنهنجي لاءِ ڪجهه پيو وٺي اچين ها ميٺا!“ ماٽس روئندي سندس مٿي تي هٿ ڦيريو، ڪيس مٿس بي اختيار پيار آيو هو.

گلو هاٽي ڪم ۾ رُڌل هو. هُنَ ديڳڙي کي ٿالهي ۾ خالي ڪيو، پوءِ ڇٽا منجهس وجهي چُلهه تي رکيائين ۽ منجهس چپي جيستي گلاس سان پاڻي پيئندو ويو. سندس هٿ ڪم ڪندا هليا: ٻاهه پاڻ ٻاريئين، بصر وڍيائين، ليمي جون ڦاڪون ڪيائين، لوڻ مرچ گڏي مصالحو ٺاهيائين، ۽ جيستي ٿالهه ڊوئي سامهون رکيائين ۽ پوءِ وري ڳالهائڻ کي جنبي ويو.

”امان، چاچو نورل ٿو چوي ته مان جواري آهيان، لوفر آهيان ۽ هوڏانهن مولو ڪوهرن وارو خبر اٿئي ڇا پيو چوي. چي، ’ڪچ جي پيلا کهڙي قيمت.‘ آمان! مون کي ٻُڪ ٻه ڏاڍي لڳي ٿي، آمان جاءِ ٻه ته مون کي وارائٽي آهي ۽ ڏنو اٿئي بابو هاٽي ڪيڏو نه ڪنگهي ٿو ـــ ڏس آمان: تنهنجا ڪپڙا ٻه ڦاٽي ويا آهن، پيرن ۾ جُتي ٻه ڪانهي ـــ آمان هيءُ ڪُهر ٻه ڪنچا اٿئي، ڏس ته ڪيئن نه قيمت ٿا ڪن، هن ڪَچ جي وڏي قيمت آهي. آمان، ڏس ته ڪيئن نه قيمت ٿا ڪن، ڏسجانءِ آمان ـــ“.

گلو وڦلندو هليو، سندس ڳالهائڻ ايستائين هلندو رهيو، جيستائين هن ٿالهه مٿي تي رکيو ۽ سَنَهه ڪان ٻاهر نڪري دانهن ڪيائين ”تازا ڪوهر، هيءُ بلوري ڪوهر ـــ هيءُ ڪَنچا اٿئي مهٽا ـــ هيءُ رنگ برنگي ڪوهر ـــ هلُ ڪَنچا ڪوهر دلبر ـــ هيءُ ڪَنچا ڪوهر ـــ!“

سندس آواز آهستي پري ٿيندو ويو ۽ سندس پيءُ هاٽي اِهه ڪنگهيو، نه ڪليو، آٽي زال جي پر ۾ ويهي سندس ڳلن تان وهندڙ ڳوڙهن کي آگهڻ لڳو.

Gul Hayat Institute

رزاق مهر

پيڙيل وجودن جي ڪهاڻي

هو هڪ آفيس ۾ پنهنجي مرضيءَ جي خلاف ڪلارڪ آهي، انڪري سدائين پريشان رهندو آهي. ان نوڪريءَ سان گڏ هڪ ٻي به وڏي ٽريجڊي هن سان ٿيل آهي، ۽ عجب اهو آهي ته ان ٽريجڊيءَ ۾ هن جي پنهنجي مرضي شامل آهي. يعني هو سنڌي ڪهاڻيڪار آهي. زندگي ۾ جيڪي ڪجهه ضروري آهي، اهو هن کان ڏور، آسمان جيان گهڻو ڏور آهي. هن جون خواهشون ۽ تمنائون ڪنهن اڇوت مرد جي، برهمڻ عورت سان پيار جيان، مذهبي ڪٽرپڻي جو شڪار ٿيل. مفلسي ۽ تنگدستيءَ سبب اڪثر مايوس رهندو آهي، ۽ مايوسيءَ جون ڳالهيون ڪري پنهنجي نظرياتي ڪهاڻين جا بخيا اڌيڙيندو آهي. هو پنهنجي ڪهاڻين ۾ پاڻ جهڙن منجهيل ڪردارن کي زندگيءَ سان ٽڪر کائيندو ڏيکاريندو آهي. جڏهن ته عملي زندگيءَ جي ميدان ۾، هو ريس جي ٽڪل گهوڙي جيان مايوسيءَ ڏانهن ڊوڙندو نظر ايندو آهي. سندس مايوسيءَ وارو اهو قول ننڍڻ جوڳو آهي يا نه؛ سو اهو هڪ جدا ۽ لمبو بحث آهي. پر وڏي ڳالهه ته اهو سندس ذاتي معاملو آهي.

بهرحال، هو هڪ آفيس ۾ پنهنجي مرضيءَ جي خلاف ڪلارڪ آهي. ان ڪري سدائين پريشان رهندو آهي. ۽ هاڻي هو ڊيوٽي ڏئي، گهر موٽي آيو آهي. ٻاهريون در ٽپي اندر داخل ٿيو آهي. نظرون چلهه ڏانهن کڃي ويون اٿس. چلهه تي هاريل پاڻي، وسايل ڪاٺيون، ۽ ٻوڙ سان پريل وڪريل ٿانو نه ڏسي ڇرڪي پيو آهي. صبح ماني ڪاڻ بنا ئي آفيس ويو هو، ۽ هاڻي جڏهن خالي چلهه ڏسي محسوس ڪيو اٿائين ته پيو ويلو به بک ڪاٽڻي پوندي ته ڪاوڙ ۾ سڄو ٻاهه ٿي ويجي ٿو. هن جي منهن جي ڪاوڙ پريل گهنجن مان لڳي ٿو، اڄ جوٺس جو خير بلڪل ناهي. زال مٿان ڏاڍي ڇڙ اٿس. هو ڪاوڙ ۾ نانگ جيان ٺوڪارا ڏيندو. اڱڻ لتاڙي صفي اندر داخل ٿئي ٿو. سامهون جوٺس ڏانهن نظرون کڃي وڃنس ٿيون. هو کٽ تي سڌي ليٽيل آهي، هن جي پير ۾ ننڍي ڏيٽس ستل آهي. جوٺس جي مٿي تي پينڊي ٻڌل آهي جنهن منجهان ظاهر ٿئي ٿو ته جوٺس جي طبيعت ٺيڪ نه آهي. ان حال ۾ ڏسي، هميشه جيان سموري ڪاوڙ ڍري ٿي وڃيس ٿي، ٿڌو شوڪارو ڀري ٿو وڃي.

اهڙن وقتن تي، جڏهن ماڻهن جي خلوص ۽ پيار کي بک جي ٻاهه ساڙي ڀسم ڪري ڇڏيندي آهي؛ ۽ جڏهن انهي مسئلي کي حل ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به سوچي ناهي سگهبو،

تڏهن هو انهيءَ جي ابتڙ الڳ رستو اختيار ڪندو آهي. هو سوچيندو آهي، دنيا طرفان مليل نفرتن، محرومين ۽ وري گهر اچي ڪڏهن ڪڏهن بک ڪاڻ تي جا پيڙا هو ڀوڳي ٿو، ان جو سمورو بدلو زال کان وٺي ڇڏي. پر هو پنهنجي ان سوچ مٿان چاهيندي به عمل ڪري نه سگهندو آهي، شايد ان لاءِ ته جوش جو ردعمل به هن لاءِ ساڳي قسم جو هوندو آهي.

هو جڏهن ڪاوڙ هوندي به زال کي ڪجھ ناهي چئي سگهندو، تڏهن محسوس ڪندو آهي ته ڪا شيءِ سندس اندر ۾ پيل گهاءُ گهرا ڪندي پئي وڃي. سو هاڻي هو ڪاوڙ هوندي، توائي هوندي به ڪجھ نه چوڻ جو فيصلو ڪري چڪو آهي. انڪري ڪن لاءِ اٿي بيهي، پوءِ جوتن جي پير ۾ پيل ننڍي ڪت ڏانهن وڌي، ان تي ليٽي ٿو پوي.

ڪيتري دير ساڳيءَ ريت هڪ هٿ مٿي هيٺان ۽ ٻيو مٿان ۽ جوتن ۽ ڊيٽس جي ساهن کان سواءِ ڪمري ۾ خاموشي ڇانيل آهي. هو مٿي هيٺان هٿ ڪيئي زال ڏانهن منهن ٿو ڪري. ڪا گهڙي سندس نظرون هن جي منهن ۾ کپي وڃن ٿيون. جوتن جي منهن ۾ پيل گهنج هن جي اندر جي پيڙا لڪائي نه سگهيا آهن. سندس چهرو اندر جو آئينو بڻجي ويو آهي؛ جنهن ڏانهن هو ڏک وچان گهوريندو رهي ٿو. هاڻي زال سان نظرون ڪيئي هڪ اونهو شوڪارو ڀري ٿو.

ڪجھ دير ساڳيءَ طرح سمهڻ بعد اٿي ويهي ٿو. هاڻي بک جو راڪاس ڪيس نستو ڪرڻ شروع ٿو ڪري. جيئن جيئن بُک وڌندي وڃيس ٿي، تيئن ڪمزوريءَ سان گڏ بيچينيءَ ۾ اضافو ٿيندو وڃيس ٿو.

هو وري سمهي ٿو پوي. هاڻي هو پاسي واري پٽ ڏانهن ڏسڻ لڳي ٿو. گهڙي رکي وري پاسو بدلائي زال ڏانهن منهن ڪري ٿو. هوءَ ساڳي ريت چپ چاپ سڌي ليٽيل آهي. جوش سان نظرون ڪيئي در جي پر ۾ رکيل ٽيبل ڏانهن ڏسي ٿو. سندس ڪمزور جسم ۾ الائجي ڪيئن شڪتي اچي وڃي ٿي. تکڙ ۾ ڪت تان اٿي ٿو. ٽيبل تي جڳ، گلاس، ننڍي ڊيٽس جو چمڪڻو؛ ان جي پرسان ڊينٽونڪ جي ننڍي دٻي رکيل آهي ۽ وري انهن سڀني جي پرسان ٻه پنڊيون رکيل آهن. هڪ سڌي ۽ ٻي ان جي مٿان اونڌي، ڪيس لڳي ٿو، انهيءَ پنڊيءَ ۾ ضرور ڪجھ ماني ڍڪيل هوندي! هو ان اميد تي ٽيبل ڏانهن وڌي وڃي ٿو، پوءِ جيئن ئي پنڊي مٿي ڪري ٿو، ته خالي پنڊي سندس ويچارا ڪيئي سندس آدرياءُ ڪري ٿي- اميدون نااميديءَ جي لهر ۾ لڙهي وڃنس ٿيون. هو پهرين کان وڌيڪ ڏاڍو پريشان ۽ بي چين ٿي وڃي ٿو. بک ننڊ ٻار جيان جاڳي پيئي ٿي، جنهن آڏو، پاڻ کي ڏاڍو بي وس محسوس ڪرڻ لڳي ٿو.
”ڇا ڪريان؟“ هو ڪنڌ مٿي ڪئي سوچي ٿو.

۽ وري ڪت ڏانهن- هاڻي خالي خالي نظرن سان پٽ ۾ لڳل تختي ڏانهن ڏسي ٿو ۽ ان هيٺان ڪوڪن سان لڳل فلمي اخبارن کي ڏسندو وري زال ڏانهن- وري هڪ نئين سوچ

Gul Hayat Institute

ڪر موڙڻ لڳيس ٿي. ماسي جي گهران پڇي اچان، شايد ڪا بچيل سچيل ماني ملي وڃي. هو پنهنجي ان سوچ تي عمل ڪرڻ لاءِ اٿي ٿو. ۽ پٺي وکون مس کڻي ٿو ته وري پير رڪجي وڃنس ٿا. ڪيس ياد ٿا اچن، ڪجهه ڏينهن اڳ، جو تِس سان ڪيل جهيڙي ۾ ننڍي ماسات جا لفظ ”......۽ شوڪت جڏهن، ڏينهن ۾ ٽي-ٽي ڀيرا وٺو ڪٽي اسان جي گهر پنڻ ايندو آهي، تڏهن ته ڪا ڳالهه ئي ناهي ۽ هاڻي وري انهن جا ٽي مهڻا ڏين...“

جيتوڻيڪ سندس ماسيءَ پنهنجي ڌيءَ جي ڪيل ان بدڪلاميءَ جي ڪانئس معافي به ورتي آهي، پر پوءِ به هن ماسيءَ جي گهر وڃڻ بلڪل گهٽائي ڇڏيو آهي. نه مون ڪي هن جي گهر وڃڻ نه گهرجي، بلڪل بائڪاٽ. هو وري پوئتي موٽي ساڳيءَ کٽ تي ليٽي ٿو پوي.

۽ هاڻي بک ڪري هانوَ ۾ چڪ. سنيون پيڪوڙجي وڃنس ٿيون. چپ ڏندن ۾ ڏيئي اکيون پوري ٿو ڇڏي. ڪا گهڙي ساڳي ڪيفيت اٿس، پوءِ جڏهن منهن ۾ پيل گهنج هوريان هوريان لهي وڃنس ٿا ته اکيون کولي ٿو. رڻ به ماني ڪاڏي الائي اڄ ئي بک تي سمهي پئي آهي. زال ڏانهن: ڏسي سوچي ٿو، نه پاتو ساتو آهي. پيو نه ته صبح واري ماني ضرور لڪائي رکي هونداڻين: ائين ته جيڪر ننڍڙئي نه اچيس ها. هو سڪينا ڏانهن پاڻ ڪي مطمئن ڪري وري پنهنجي لاءِ سوچڻ لڳي ٿو. نيٺ هاڻي ڇا ڪجي! هاڻ ته اصل بک لاهه ڪيندي پئي وڃي. اوچتو پاڻ تي چڙ اچي وڃيس ٿي، صبح چپو به هٿائين ته ماني ڪاڻي وڃ. ڪٽي جي اڌ ڪلاڪ ڪن پيو به ترسي پوان ها ته ڇا ٿئي ها! هاڻي پل پيو لوڙيان. ڪنڌ کي جهٽڪو ڏئي ٿو. ’جي ترسان ها ته وڏ ۾ وڏ هيڊ ڪلارڪ جا دڙڪا ئي ته ٻڌڻا پون ها. ڦاهي ته ڪا نه اچي ها. پلا روز ائين ناهي ٿيندو ڇا. آفيس ڪيڏو به ساجهر وڃجي: چو نه بهتر ڪم جو مظاهرو ڪجي: ڪنهن نه ڪنهن بهاني مڙئي ڳالهائي وٺندو. هروڀرو پنهنجي برتري جو احساس ڏياريندو. اڄ به ڪٽي ساڳيوئي رينگي جو رڪارڊ چالو ڪري ها. بس نه! ان ۾ لهي ته ڪونه وڃان ها. پر وڏي ڳالهه ته اڄ هو پاڻ ئي ليٽ آيو هو. اف- ٿوري ڳالهه جي ڪري اجايو پاڻ کي سزا ڏنيم، جڪ ڪانئي اٿي ويهي ٿو- پوءِ ڪا گهڙي مٽي کي هٿ ڏئي، هيٺ اکڙيل فرش ڏانهن ڏسندو رهي ٿو.

’ هڪ ٻي ڳالهه به آهي نه،‘ هاڻي هو ڪجهه گهڙيون اڳ رٽيل، خيالن جي تضاد ۾ سوچي ٿو- ’اهو ته ڪٽي اتفاق ٿي ويو جو هو دير سان پهتو، پر جي اڄ دير ڪري وڃان ها ۽ هو مون کان اڳ ۾ ئي پهچي ويو هجي ها ته پڪ ئي پڪ نوڪريءَ تان هٿ ڌوئي وينو هجان ها. ڪلهه ميٽنگ مان ٿي، صاحب موجوده حالتن سبب جنهن نموني ڊيڄاريو ۽ ڌمڪايو هو، ان لاءِ هاڻ آفيس وارن کي ته رڳو بهانو گهرجي. جنهن سان به وير هجين نه هجين ان لاءِ هڪ ئي رپورٽ پڙي آهي. ۽ وري نه ڳولهيو لڀي! مان دوست ئي ڪهڙو

آهيان. حقيقت ۾ صبح ٺيڪ ٿي ڪيم. غريب ماڻهو، نوڪري ۾ هلي وڃي پوءِ اصل ڏوبي جي ڪتي واري ڪار- شڪر آ، نوڪري ته بچي پئي آ، ايمرجنسي حالتون آهن، ڪنهن کي موقعو ئي ڇو ڏجي-' اطمينان جو شوڪارو ڀري ٿو پوءِ وري ڪٽ تي ليٽي ٿو پوي.

۾ هاڻي ڇا ڪجي- هاڻي ته اصل ساهه پيو نڪري.' اوچتو ڪنهن خيال سبب ڪيسي ۾ هٿ هڻي ٿو. خوشيءَ جي احساس ڪان اکين ۾ چمڪ اچي وڃيس ٿي. هو ڪٽ تان اٿي ٿو، ڇڻ انعامي بانڊ جي ڪلڻ واري خبر ملي هجيس، 'ها ڪٻٽ ۾ پيا آهن-' هو اڳتي وڌي ڪٻٽ کولي ٿو. پوءِ ڪتابن جي هيٺان پراڻي اخبار جيڪا ڪتابن کي مٽيءَ ڪان بچائڻ لاءِ وڇايل آهي، تنهنجي هڪ ڪنڊ مٿي ڪري ٿو- ڪنڊ خالي ڏسي مايوس ٿي وڃي ٿو! شايد سڪينا ڪنيا آهن. ڏکو شڪارو، وري ساڳي ڪٿ! اهي ٻارهن آنا ئي ملن ها ته جيڪر ڇئين آني ڪن جا ڀڳڙا ئي ونجن ها، ڪجهه ٻل ٿئي ها! ڀلا هن ڪان پڇان-' هو سڪينا ڏانهن ڏسي ٿو- جيڪا چپ چاپ ستي پئي آهي- هن جي اهڙي نموني سمهي رهڻ ۽ لٽل ڇهري ڏانهن ڏسڻ تي الائجي ڇو مٿس رحم اچي وڃيس ٿو. بخار اٿس، ته وري دوا جي گهر ڪندي. ۽ مان وري ڪجهه ڏيڻ بدران ڇوانس ته ٻارهن آنا تو ڪنيا آهن. ڏاڍو نهندس اُٺين ڇولدي! ۽ پاڻ ڪان اهڙي ايڏي خود غرضي نه پڇندي. ڇڏينس ڀلي ستي پئي هجي.' هو هن جي هيڊ جهڙي ڇهري ڏانهن ڏسي سوچي ٿو، فرض ڪر دوا لاءِ ڪٿي گهر نه ٻه ڪري ته ضروري ناهي ٻارهن آنا بچائي رکيا هجنس. ڏنوئي ڇا اٿمانس. اجايو پاڻ کي خراب ڪرڻو.' وري اٿي ٿو ۽ لا شعوري طور ساڳيو ڪٻٽ کولي، وري ساڳي اخبار جي ساڳي ڪنڊ مٿي ڪري ٿو ۽ جڏهن اها جاءِ وري به خالي ڏسي ٿو ته پنهنجي ان حرڪت مٿان ڪڪو وڪو ٿئي ٿو. پوءِ ڪن لاءِ ڪجهه سوچڻ بنا اتي ڄمي وڃي ٿو.

هاڻي وري پنهنجي بي ترتيب زندگي وانگر بي ترتيب ڪتابن ڪي اٿلائڻ پٿلائڻ لڳي ٿو. اجايو، بي مقصد، ۽ اُئين انهن هيٺان ڊبيل پنن تي نظر پويس ٿي، جيڪي ڪجهه ڏينهن اڳ ڪهاڻي لکڻ لاءِ آفيس مان ڪٺي آيو هو، ۽ چاهيندي به ڪا ڪهاڻي لکي نه سگهيو هو. ڇو نه ڪا ڪهاڻي لکان؟' ان خيال سبب پنا ڪٺي ٿو. اٺ-ڏهه مهينا ته ٿيا هوندا جو ڪجهه به لکي نه سگهيو آهيان. اُئين ته بلڪل ختم ٿي ويندس.' ڪجهه گهڙين لاءِ ٻڪ وسري وڃيس ٿي. هو ڪٻٽ بند ڪري اچي ڪٽ تي ويهي ٿو.

'پر ڇا لکان؟' سوچي ٿو.

۽ هاڻي ڪيتري دير گذري وئي آهي، جو هو مٿي کي هٿ ڏئي ويٺو آهي. ٻڪ سبب ذهن به ساٿ نٿو ڏئيس. هاڻي ڇا ڪجي؟ ڪجهه ته ڪجي. سوچي ٿو. ٺيڪ آهي پڙهان ٿو. اُئين پڙهندي پڙهندي شايد ننڊ ئي اچي وڃي. ڪتابن جي ڪٻٽ ڏانهن ڏسي ٿو. منهن ۾

ڻا ڳوارِيءَ جا گهنج پڌجي وڃنس ٿا. ’نه دل ڪچي ڪجي ٿي ٿئي، پڙهندس ته التي. هاڻي پنا پنهنجي پير ۾ رکي سمهي ٿو پوي. ذهن ڏکل ڏکل ۽ خالي محسوس ڪري ٿو. ان لاءِ اکيون پوري ٿو ڇڏي.

وري سوچن جا طوفان ذهن جي بنيادن کي لوڏڻ لڳن ٿا. سوچون پنهنجي آئيندي جون ۽ آئيندو نظر ايندڙ پريشانين جي ڪن ۾ قاتل. زندگي ڏاڍي، ڪڙي زهر جهڙي لڳي ٿي. ٿڌو شوڪارو ڀري وري اکيون کولي مٿي ڇت ڏانهن گهورڻ لڳي ٿو. ڪا گهڙي ذهن ساڻو ساڻو محسوس ڪري ٿو. هاڻي ڪنڌ کي جهٽڪو ڏئي پاسو بدلائي ٿو. نظرون ميٺهن سبب تيزي ٿيل پيٽ ڏانهن کڄي وڃنس ٿيون. ’اوهه، هيئن ته جاءِ ڪري پوندي، ۽ جي ڪري پئي ته ڪاڍهون ٺهرائبي. پراڻا فڪر نئين سوچ جي صليب تي ٽنگي ڇڏنس ٿا. پنهنجي محروم زندگيءَ جو ڏکوئيندڙ احساس، لڳندڙ واريءَ تي ٽڙيل پکڙيل ٿوهرن جو نه کٽندڙ سلسلو، هڪ ڪنڊ ۾ پاڻ آيو ٿيل، سڄو ڪٽنبن سان ڀريل پنهنجي ذات سڪي سڙي ختم ٿي ويل، ڪنهن کي منجهانس ڪو فائدو حاصل ٿيندڙ. ٿڌو شوڪارو ڀري ٿو. ڇا ڪجي، هزارين پريشانيون آهن. ڪنهن سان منهن ڏيان. پريشانيءَ جي عالم ۾ اٿي ويهي ٿو. هاڻي پيسا هجن ته جيڪر مهل ۾ ٺهرائي ڇڏجي. نه ٺهرائڻ جي صورت ۾ ڪري پوندي. پوءِ ته ويل ۾.‘ هو ٻئي هٿ مٿي کي ڏئي سوچي ٿو. ڪيس ڪجهه سمجهه ۾ نٿو اچي. ’ڇا ڪجي ڪنڌ کي هلڪو جهٽڪو، ’مائٽ آهن، مي ٻه نه هئڻ برابر. پيو ته نهيو پر سگهي همدردي ٻه ڪانئن نه ٻچي، بس آهي ته پنهنجو ابو امڙ، پيو سڀ ڪوڙ.‘ افسوس ڳاڙهو ڏکڻ ڀري پيڙا سندس چهري منجهان ظاهر ٿيڻ لڳي. اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي ٿا وڃنس. هڪ ڊگهو شوڪارو. پوءِ منهن تي هٿ ڏئي اکيون بند ٿو ڪري ڇڏي.

ڪجهه ويچار ڪان پوءِ هو اکيون کولي ٿو، پوءِ مٿي کي، ٻنهي هٿن سان هلڪا هلڪ زور ڏئي ٿو. پوءِ ڪر موڙي کٽ تي سمهي ٿو پوي.

ڪجهه گهڙين بعد، سندس منهن ۾ پيل پريشانيءَ جا گهنج ڍهي وڃن ٿا. هن جي چهري تي اهڙي سرهائي اچي وڃي ٿي، جيئن ڪو ٿڪيل مسافر اوچتو پنهنجن سان ملي وڃي. ’بهتر ٿيندو ته سڀ ڪان پهريان آفيس سپرنٽينڊنٽ سان، شايد رحم اچي وڃيس، پوءِ ته پئون ٻارنهن آهن.‘ سوچي ٿو. ’پر رحم ڇا جو، مان ڪو پناس ٿو ڇا. مان ته پنهنجو حق- پر چوانس ڪهڙي نموني. ڀلا ائين سڌن لفظن ۾ نه چوانس، مون سان هيڏو ظلم ڇو؟ نه ائين ٺيڪ نٿو لڳي. بلڊ پريشر جو مريض آهي. چڙي پيو ته ٺهيل ڪم بگڙي ويندو. ته ڀلا..... هو سوچ ۾ گم ٿي وڃي ٿو.

ها هن اڳيان ويچارو ٿي ويهبو، سڀ ٻڌيائين ته ڇٽي ڏيندومانس. پر چوانس ڪيئن. اصل مونجهارو ته اهو آهي. يا ائين صحيح ٿيندو. ته بس ٺيڪ آهي. هڪ زوردار خط لکي

Gul Hayat Institute

ٽيبل تي رکندو مانس. پوءِ ڏسان ڪيئن نٿو مڃي. چوندا آهن، 'غرض مهل گڏهه کي به بابو چئبو آهي." پر اهو سڀڪجهه مون ڪلان پڇندو،' سوچي ٿو. ڪيس ياد ٿو اچي منظور جو لٿل چهرو.

"ڇو اڄ اداس پيو ڏسجين؟"

"يار سپرينٽنڊنٽ نوڪريءَ مان ڪيرائي ڇڏيو آهي."

"پر ڇو؟"

"پنهنجي طاقت ڏيکارڻ خاطر."

"آخر ڳالهه ڇا هئي؟"

"هو ڪراچي پئي ويو، ۽ مان هن جي ريل ۾ جاءِ رکڻ نه ويس. هو ڪلارڪن کي پنهنجو ذاتي نوڪر ٿو سمجهي."

شوڪت ٿڌو شوڪارو ڀري ٿو. 'آهي ته ٻهرن ڪان ڀير گهرڻ. پر وري به ڏسجي. داءُ هٿي ٿو ڏسان. پيو نه ته پنجو ڇڪو ڪٿي ئي سهي، ڪجهه نه ڪجهه ته ضرور پوندو، هيئن جو ٻين کي خوش ڏسي سڙندو ڪاسندو رهان ٿو، صبحاڻي پنهنجو وارو به ته وري ٿي سگهي ٿو. چوڻ ۾ نقصان ئي ڪهڙو آهي. هو پڪو پهه ڪري ٿو. اڳي جي ڀيٽ ۾ مون سان رويو به سٺو ٿيندو پيو وڃيس. ٻين سان سنئين منهن ڳالهائيندو به نه، ۽ مون سان هروڀرو ڳالهائڻ جي پيو ڪندو. مان ته اڄڻ شرط ڀهرين هن کي ئي سلام ڪندو آهيان. ڇا ڪجي. مجبوري آهي. اڳتي ڪٿي وڏيڪ هيٺائين وٽ وٺبي." اوٻاسي ڏئي ٿو.

'پر مان ايڏو ڪرندو ڇو پيو وڃان.' ذهن بغاوت جي ڇپين سان ڀڙڪي ٿو اٿيس. نه ڀاڻ ڪان ائين ڪونه پڇندو. هڪ واهيات ماڻهوءَ آڏو ڪري پوان، جنهن ۾ ڪو ماڻهپوئي ڪونهي. نه ان ماڻهوءَ آڏو نه جهڪبو. پڪو فيصلو آهي.' اوچتو سندس نظر جوٽس جي ڦڪي، هيبد جهڙي چهري ڏانهن وڃي ٿي.' هن کي خوشيون گهرجن، دوا گهرجي- ۽ مڪهنجي خودداريءَ ڪري مون سان گڏ هيءَ به پئي ٿي پوڳي. اف هڪ ٻيو شوڪارو ڀري ٿو. پوءِ وري ساڳي نيڙيءَ پٽ ڏانهن ڏسي ٿو، ڏسندو رهي ٿو، ۽ پوءِ نيڙ بدران نظر اچيس ٿو آفيس جو منظر- ڪيس ياد ٿو اچي رفيق، جيڪو هن جي آفيس ۾ وري چارج ڪلارڪ آهي، جو ٻن سالن ڪان لاڳيتو ٽائيپ ڪندو رهيو آهي؛ ۽ شايد ايندڙ ڪجهه سالن ۾ به وري چارج ڪلارڪ جي حيثيت ۾ ٽائيپسٽ رهي.

اڄ صبح وري رفيق سان ڪيل گفتگو ياد اچيس ٿي. ۽ هاڻي پٽ جو نيڙ وري نظر اچيس ٿو، ۽ نظر اچڻ جي باوجود به ان جو هاڻي فڪر نٿو ٿئيس. هو تڪڙ ۾ سيرانديءَ ڪان رکيل ڪاغذ ڪڻي ٿو. مون کي ان موضوع تي لکڻ گهرجي- ضرور لکڻ گهرجي.' هو لکڻ

Gul Hayat Institute

جي تياريءَ ۾ ڪاغذن جي مٿان پين رکي، تتل سلسلن کي ڳنڍڻ جي ڪوشش ٿو ڪري، اوچتو هٿن ۾ حرڪت اچي وڃيس ٿي.

...　　　...　　　...

هو دروازي مان داخل ٿيو. هڪ هڪ ڪلارڪ سان هٿ ملائڻ بعد مون سان خالي هٿ ملائي خاموشيءَ سان وڃي ڊگهي چنگهن واري ڪرسي سنڀاليائين. هن جي سامهون هڪ پراڻي ٽائيپ رائيٽر رکيل هئي؛ جنهن جي پر ۾ ڪاغذ ٽائيپ ڪرڻ واسطي رکيا هئا. ان ڏينهن هو ڪنهن ڪلارڪ سان ڳالهائڻ بنا ٽائپ رائيٽر ۾ ڪاغذ وجهي ٽائيپ ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويو هو.

هُو ۽ مان هڪ ئي آفيس ۾ ڪم ڪندا آهيون. فرق رڳو ايترو آهي ته هو ورڪ چارج ٽائيپسٽ آهي ۽ مان ريگيولر ڪلارڪ. باقي بار ٻنهي تي ساڳيا آهن. ساڳيون ئي پريشانيون، ساڳيون ئي مصيبتون، ٻئي قرضن ۾ وڪوڙيل. خوشيون پاڻ کان ڪوهين ڏور. منهنجي وجود مٿان ٽن زندگين جو بار آهي ۽ هو اٺن ڄاتين جي زندگيءَ جو گاڏو اڪيلي سر گهلي رهيو آهي. باقي منهنجي ڪپڙن ۽ هن جي ڪپڙن ۾ ايترو ئي فرق آهي، جيترو هن جي پگهار ۽ منهنجي پگهار جي وچ ۾. مان هن کان چاليهه روپيه مٿي ڪٽندو آهيان ۽ هي منهنجي مقابلي ۾ وري ڪپڙا اوترائي سادا پائيندو آهي؛ جيترا مون کان پيسا گهٽ ڪٽندو آهي. هن جي ڪپڙن مان ائين لڳندو آهي؛ ڄڻ هو ٽائيپسٽ نه، پر مليريا کاتي جو پٽيوالو هجي. حد کان وڌيڪ سادگي پسند شايد ان لاءِ ٿي پيو آهي جو هن جي ٿوري پگهار تي هن جي گهڻن ڄاتين کي زنده رهڻو ٿو پوي. هن جي 'عاليشان' زندگي گهارڻ تي، هن جي سامهون وهندڙ ٻه ڪلارڪ پاڻ ۾ اڪثر سرباٽ ڪندا آهن، ۽ هو انهن جي اکين ۽ چهرن کي پڙهي، وڏي ڳالهه ته سيڪجهه ڄاڻندي به لنوائي ڇڏيندو آهي.

هو جڏهن نئون نئون اپائيٽ ٿي آيو هو، تڏهن هن جي سٺن ڪپڙن جو ڏاڪو گهڻن تي جمي ويو هو. خاص ڪري هن جي سامهون ويهندڙ ٻئي ڪلارڪ ڪانئس ڏاڍو متاثر ٿيا هئا— ۽ تڏهن هو مون کي ڏاڍو خوددار نظر آيو هو. پوءِ هڪ ڏينهن مون کي پاڻ ئي ٻڌايو هئائين ته اهي ڪپڙا هو ڪلارڪن تي رعب وجهڻ خاطر هڪ دوست کان وٺي آيو هو!

انهن ڪپڙن واپس ڪرڻ کان اڳ هن ۾ جيڪا مون کي خودداري نظر آئي هئي، سا پوءِ انهن سٺن ڪپڙن جيان هن وٽان هميشه لاءِ دور هلي وئي هئي. هن کي، هن جي مسڪين حال تي، هن جي سامهون ويهندڙ ٻئي ڪلارڪ ٺٺولين سان سنگسار ڪندا آهن ۽ هو ان لاءِ ڪجهه نه ڪچندو آهي، جو ڪيس لڳندو آهي، اهي ٻئي پنهنجو پاڻ تي ٺٺوليون ڪندا آهن. ايندڙ دور ۾ پنهنجو پاڻ کي ننگو ڪرڻ لاءِ هن جي غريبيءَ کي اگهاڙيندا آهن.

هو پنهنجي ڪم سان ڪم رکندو آهي، ته جيئن هيڊ هن منجهان راضي ٿي وڃي. پر اسان جو هيڊ ڪلارڪ احسانن کان خالي، ڄڻ ته بيجان پٿر آهي. ڪيڏو به ڪم چونه ڪيو وڃي،

هن جي واتان ﭘﻪ لفظ شاباس جا تہ نهيو، پر گهٽي ڪم جو اثر جڻ تہ الٽو ٿيندو آهي. رفيق مٿان تہ اصل ڏاڪا ﭘڏي چڙهي ويندو آهي.

"اوهہ، الا! ابوءِ، اوهہ." جوڙس ڪنجهڻ لڳي ﺗﻲ. ان لاءِ هو ڪهاڻي اڌ ۾ ڇڏي هن ڏانهن ڏسي ٿو، پوءِ هن ڏانهن وڌي اچي ٿو.

"طبيعت ڪيئن اٿئي؟" جوءِ ڪان ﭘڇي ٿو.

"مٿي ۾ سور آ، مٿي ۾ ڏاڍو سور آ." جوڙس ڪنجهندي وراڻي ٿي. "سمجهان ٿي ڪا رڳ ڦاٽڻ واري آهي."

هٿ وڌائي مندس نهن ڏسي ٿو. "هي بخار هاڻي ٿيو اٿئي ڇا؟" لرميءَ سان چويس ٿو. صبح تہ نيڪ ڏسي ويو هومانءِ؟"

"ٿورو ٿورو صبح هو تہ سهي. پر وڏيون بيماريون ڪاٿي، نرجي جو ٿي وئي آهيان نہ، ان لاءِ هلڪو سلڪو بخار هاڻي اثرئي نٿو ڪري." هوءَ زور سان اکين جا ڇَپر مٿي ڪري، هن ڏانهن ڏسي چوي ٿي. "پر باهہ لڳيس مٿي جي سور هٿي ڪيرائي وڌو آ."

"ڪا گوري پوري ڪاڏي اٿئي؟"

"ها..." وراڻي ٿي. "جا ﺋﻲ ﭘﻲ ڳالهہ ﭘڌﺋﻲ؟ صبح دائي آئي هئي؛ چيائين، جي دوا مڪمل نہ ڪرائي تہ پار ڪري پوندئي!"

"مون کي خبر هئي، تہ هوءَ اهوئي چوندي." هو سامهون تيڙي تيل ﭘيٽ ڏانهن ڏسندي ڪنهن تعجب ڪان سواءِ وراڻي ٿو. "جڏهن نصيبن جو سج بدنصيبيءَ جي ڪڪرن ۾ لڪي ويندو آهي تہ پوءِ ائين ئي ٿيندو آ سڪينا."

"تہ ڇا تون چاهين ٿو تہ ائين ٿيندو رهي؛ ۽ مان شڪيلا وانگر تڙﭘﻲ تڙﭘﻲ مري وڃان! ۽ تون..." جوڙس جو آواز ﭘرجي وڃي ٿو. هوءَ نماڻا نيڻ کڻي هن ڏانهن ڏسڻ لڳي ٿي. هن جي اهڙي طرح ﭘاڻ ڏانهن ڏسڻ تي، هو ائين محسوس ٿو ڪري، جڻ تہ هن جي روح کي ﭘاﭘڙي ڪنڊن جا رهڙا ڏئي رتوڇاڻ ڪيو ويو هجي. هو ﭘنهنجو زخمي روح ڪيس ڏيکارڻ ٿو چاهي. هو هن سان گهڻو ڪجهہ ڳالهائڻ ٿو چاهي، ﭘر اندر جو روح الدر ۾ ماﻧﺪي ڪنهن جواب ڏيڻ ڪان سواءِ ئي اچي کٽ تي ويهي ٿو.

جوڙس مسلسل بيمارين جي ڪري، هڏن مُٺ وڃي ﺑﭽﻲ آهي ۽ هاڻي بخار ۾ باهہ جهڙي گرم آهي—ﭘر هَن جي ڪيسي ۾ جيئن تہ ﭘئسا ڪونہ آهن؛ ان لاءِ ڪين رسمي طور ﺑﻪ ڪجهہ نٿو چئي سگهي. 'ڏس توکي ڪيڏو تہ بخار آهي. اف، زندگيءَ جي هيڏي وڏي ٺٺول.' هن کي ﭘنهنجو وجود ﭘگهل آئيني جيان ﭘورا ﭘورا لڳي ٿو-- هو روئي ﭘوي ٿو. هو سوچي ٿو 'انسان جيڪي ڪجهہ چاهي ٿو اهو سڀڪجهہ حاصل ڪري نہ سگهي-- ﭘر مسلسل عذاب مان تہ ڇوٽڪار ملڻ هجيس. ائين ڇو نٿو ٿئي؟' هو ڏکو ساهہ کڻي ٿو. 'شايد ائين ڪڏهن ﺑﻪ نہ ٿئي.' هو مايوسيءَ وچان زال ڏانهن ڏسي ٿو، جيڪا ﭘرتي منهن ڪري چپ جو شڪار ٿي وئي آهي. زال مان نظرون ڪيڏي ﭘاڻ ﺑﻪ ڪيتري دير چپ ٿي ويو آهي. لڪڻ تان ارواح ڪڇي ويو اٿس.

دل چاهيس ٿي تہ رڙيون ڪري روئي پوي. ننڍن ٻارن جيان روئڻ کان بس نہ ڪري، مسلسل روئيندي رهي. ۽ هو بلڪل ننڍن ٻارن جيان چپ ڪيو روئي پوي ٿو-- ۽ آهستي آهستي سڏڪا پرڻ لڳي ٿو. پنهنجي محروميءَ تي، پنهنجي بي مقصد زندگيءَ تي. اندر ۾ آٿلون ڪاڻيندڙ روج آهستي آهستي گهٽجي وڃيس ٿو-- پوءِ هو بي دليو لڪيل پنن ڏانهن ڏسي ٿو، ۽ اهي ڪٿي نہ چاهيندي بہ پڙهڻ لڳي ٿو-- بي دليو پڙهندو رهي ٿو-- ۽ پوءِ آخري سٽن تي پهچي ٿو-- هو پنهنجي ڪم سان ڪم رکندو آهي تہ جيئن هيڊ هن منجهان راضي ٿي وڃي. پر اسان جو هيڊ ڪلارڪ احساسن کان خالي جڻ تہ بيجان پٿر آهي. ڪيڏو بہ ڪم چونہ ڪيو وڃي، هن جي واتان پہ لفظ شاباس جا تہ نهيو، پر گهٽي ڪم جو اثر جڻ تہ آلٽو ٿيندو آهي. رفيق مٿان تہ اصل ڏاڪا ٻڌي چڙهي ويندو آهي.

هو آخري سٽون پڙهي پوريون تو ڪري تہ ذهن ۾ گڏ ٿيل مواد پٽي تي هارجڻ لاءِ سٽون تو ڏئيس، ۽ هو وري لکڻ لڳي ٿو.

... ...

”مسٽر، نوڪري ڪرڻي اٿئي تہ پنا ضايع ڪرڻ ڇڏي ڏي.“

”جيءُ سائين.“

”جيءُ سائين ڇا؟ روزانو هيتريون ساريون چُڪون آخر ڪيستائين برداشت ڪجن، ٻڌاءِ؟؟“

”سائين اڳتي“

واقعي هاڻي هو تمام هوشياريءَ سان ڪم ڪندو آهي. پر تنهن هوندي بہ ڪانئس ڪڏهن نہ ڪڏهن ڪا چڪ ضرور ٿي ويندي آهي. پوءِ تہ دڙڪن جي ڦاهي ڳچيءَ ۾ پئجي ويندي اٿس، هن جي هڪ چڪ سبب هيڊ ڪلارڪ آفيس ڪٿي متي تي کڻندو آهي. ڪلارڪن آڏو تہ نهيو پر عام ماڻهو، جن جو آفيس سان رڳو ڪاروباري تعلق هوندو آهي، هو انهن آڏو بہ ڪيس ذليل ڪندي ناهي مڙندو.

هڪ ڏينهن تہ مون سان روئي پيو-- ”همت نہ هار رفيق“ ڪيس چيو هئم. هڪ اهڙو ڏينهن ضرور ايندو جڏهن توکي ۽ مون کي هن واهيات پوڙهي آڏو ذليل ٿيڻو نہ پوندو.“

هن وراڻيو ”مون کي ڏک ان ڳالهہ جو نہ آهي تہ ڪو هن مون کي هيترن ماڻهن اڳيان بيعزتو ڪيو آهي. پر گهڻي رڳو ان ڳالهہ جي پئي ٿئي تہ هو مون کي نوڪريءَ سان ڪيڻ جا دڙڪا پيو ڏئي. سوچ، مان نوڪريءَ مان نڪري ويس تہ منهنجي گهر وارن جو ڇا ٿيندو؟“ هن اونهو شوڪارو ڀري مون ڏانهن ڏٺو هو.

”رفيق صلاح ڏيانءِ؟“ مون چيو.

هن فقط مون ڏانهن ڏٺو، ڪجهہ ڪجهہ نہ هنائين.

”رفيق، زندگيءَ سان لڙجي، يا ان هٿان چپ چاپ شڪست قبول ڪجي-- دنيا ۾ جيئڻ جا رڳو اهي بہ رستا آهن؛ ۽ ٽيون رستو ڪو بہ ڪونهي.“ مان سندس ڪلهي تي هٿ رکي

ڳالهائي رهيو هوس. ”مون محسوس ڪيو آ رفيق ته تو ۾ جدوجهد ڪرڻ جو حوصلو به آهي ته جذبو به. پوءِ ڇو تون ان واهيات نوڪريءَ کي لت نٿو هڻين --- ڇا لاءِ ان ڏينهن کان ڏڃين ٿو جو اچڻ وارو آهي؛ جنهن ۾ توکي نوڪريءَ مان ڪڍيو ويندو.“ هن حيرانيءَ وچان مون ڏانهن ڏٺو. ڪنهن سخت لهجي ۾ جواب ڏيڻ بدران ڏاڍي نرميءَ سان پڇيو هئائين، ”پوءِ مون کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟“

چيم ”محنت ڪر، مزوري ڪر. انسان جي ان پڙيءَ تي وڃي ويهه جتي مون ۽ تو جهڙا هزارين ساٿهو مزوريءَ لاءِ اچي گڏ ٿيندا آهن.“

”ڇا ضروري آهي ته هفتي جي ستن ڏينهن مان ستئي ڏينهن مزوري ملي؛ ۽ نه ملڻ جي صورت ۾ منهنجي گهر جو بار ڇا تون کڻندين؟“

هن مون کان اهڙي نموني پڇيو هو جو، مان کيس تڪڙ ۾ ڪو به جواب ڏئي نه سگهيو هوس، ۽ هُو اتان هليو ويو هو.

مون گهر اچي محسوس ڪيو هو ته مون کي ان جذباتيپڻي کان ڪم وٺڻ نه گهربو هو. هن سان هن جي ڏکن ۾ شريڪ ٿيڻ گهربو هو؛ هن سان همدردي ڪرڻ گهربي هئي؛ نه ڪي اهڙي صلاح جنهن سان هو مون کي خود غرض سمجهڻ لڳي. مان کيس دوست نه لڳان، عام رواجي ڪلارڪن جيان احساسن کان وانجهيل لڳان.

ان جي ٻي ڏينهن مون کانئس معافي گهري هئي، ۽ هو منهنجي گهرڻ تي حيران ٿي ويو هو. هن چيو هو ”... تون پنهنجي ان ڳالهه تي ٺيڪ آهين، ۽ مون کي به لڳي ٿو ته مان پنهنجي ان سوچ تي غلط نه آهيان. اسان ٻئي برابر آهيون. ان لاءِ معافي جو ته سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.

۽ وري چار ڏينهن اڳ هو ڏاڍو پريشان پريشان آفيس ۾ آيو هو --- ڪنهن سان ملڻ بنا، هيڊ ڪلارڪ جي چيڪ ڏنل ڪمري ۾ اندر ويو هو. پوءِ ساڳيوئي پريشان، آفيس سپريڊنٽ جي برانچ ڏانهن وڃي، وري اچي مون سان مليو هو.

”ڀائو خير ته آهي...“ سندس پريشان چهرو ڏسي مون کانئس پڇيو هو.

”ٻُڌ.“ هو گهٽ ڏئي ڪن لاءِ چپ ٿي ويو. ساڳي وقت پريشانيءَ ۾ اجا به واڌارو اچي ويس. ”يار ڳالهه هي آهي ته منهنجي گهرواري ڏاڍي بيمار آهي. هوءَ اميد واري آهي.“ هو وري چپ ٿي ويو. لڳي رهيو هو، هن کي وڌيڪ ڳالهائڻ لاءِ لفظ نه ٿي مليا؛ هو ڏاڍو منجهل منجهل پئي نظر آيو.

”ڇا ڳالهه آهي؟“ هن کي پريشان ڏسي هن جي سامهون ويهندڙ ڪلارڪ مرڪي پڇيس.

”ڪجهه ناهي.“ هن تڪڙ ۾ ورائيو. پوءِ منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وجهي مون کي ٻاهر وني آيو.

”ڀائو تو وٽ ڪجهه پئسا هوندا؟“ ڏاڍي نماڻائيءَ سان پڇيائين، ”سؤ رپيو کن گهرجي. واعدو آ، پهرين تاريخ کيئن به ڪري، توکي موٽائي ڏيندس.“

Gul Hayat Institute

مون اونهو شوڪارو ڀريو. ڪيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪيم. ”رفيق تون منهنجو گهاٽو دوست آهين. ٽن سالن کان مون سان لاڳيتو گڏ رهيو آهين. تون ڀاڻ چئو، ڇا مان انهن ماڻهن مان ٿي سگهان ٿو، جيڪي هوندي سوندي ڪنهن جي مشڪل ان لاءِ آسان نه ڪندا آهن، جو ائين ڪرڻ سان انهن جي اندر سُتل ماڻهو جاڳي پوندو آهي.“

هن الائجي ڇا سمجهي اطمينان جو ڏکهو ساهه کنيو هو.

مون چيو هو ”منهنجيون گهرو حالتون توکان ڳجهيون ناهن. پروڪي سال گهه ڳاري زال جو علاج ڪرايم. اڄ گهر ۾ جيڪڏهن ڪو سونو ٽڪڙ ئي هجي ها ته جيڪر اهو ڪپائي به تنهنجي مدد ڪريان ها — پر خدا شاهد آهي...“.

”چڱو، مان هلان ٿو.“ ذري گهٽ روئيندي چيو هئائين.

ڪيس مطمئن ڪرڻ لاءِ سڏ ڪيم، رفيق ترس. منهنجي ڳالهه ته ٻڌ...“.

پر هو بيٺو نه، رڪو ويندي ويندي ايترو چيو هئائين: ”بس تنهنجي مهرباني.“ ۽ پوءِ آفيس بائونڊري پار ڪري هليو ويو هو.

۽ ڪلهه خبر پئي ته جوئس خيراتي هاسپيٽل ۾ پيسن نه هئڻ ڪري گذاري ويئي. پر مون کي ان ڳالهه تي ڪابه حيرت ڪانه ٿي. ناانصافيءَ واري اهڙي نظام ۾ اها ڪا نئين ڳالهه ڪانهي. مان ذاتي طور هڪ اهڙي شخص کي سڃاڻيندو آهيان، جيڪو ٽي ڀيرا ميٽرڪ فيل هئڻ جي باوجود، هڪ اعليٰ عهدي تي فائز ٿي راتو واهه لکپتي بڻجي ويو. پر منهنجو دوست رفيق ان ڇني کان محروم آهي، جنهن سان هو گريجوئيٽ هئڻ جي ناتي ورڪ چارج ٽائيپسٽ واري اها واهيات نوڪري ڇڏي، ڪا ان کان مٿي ٻي نوڪري ڪري، پنهنجي وڏي ڪٽنب کي جيئڻ جو حق ڏئي سگهي. پنهنجن ننڍن ڀائرن کان ڪتابن جا ٽيلا ڦرڻ جو نه سوچي.

سو مون کي ڪلهه خبر پئي ته جوئس گذاري ويئي. اها ڳالهه ٻڌي مون کي ٿوري به حيرت ڪانه ٿي. پر منهنجي اندر ۾ ويٺل هڪ انسان سڏڪا ڀري رڙي پيو. ڪلهه هن جي جيون ساٿڻ ڪيس اڪيلو ڇڏي هلي ويئي ۽ جنهن جي سيني ۾ ٻيل وڇوڙي جا گهاوَ اڃان ميٽيائي نه هئا ته اڄ آفيس هليو آيو! ۽ مون سان خالي هٿ ملائي وڃي ٽائيپ رائيٽر تي خاموشيءَ سان ليٽر ٽائيپ ڪري رهيو هو — مان ڪرسي سوري هن جي پرسان وڃي ويٺس.

”ٻڌين ٿو، پيٽيان تيون سڏ آهي!“ هو وري ڪهاڻي مڪمل ڪرڻ کان سواءِ، اڌ ۾ ڇڏي زال ڏانهن ڏسڻ لڳي ٿو.

”ڪو مري يا جيئي — ڪو فڪر اٿئي ڪنهن جو؟“

”ڀلا مان ڇا ڪريان، ٻڌاءِ؟“ |

”ڇا توکان همدرديءَ جا خالي ٻه ٻول به نٿا پڄن؟“

جڻ ڪا تيز ڇري سيني مان لهي دل ۾ چڀي وڃيس ٿي. پنهنجي تُرش لهجي ۾ ڳالهائڻ تي سخت نادم — ”مون کي معاف ڪر سگهينا!“ هو هن جي مٿي کان اڇي ٻيهي ٿو.

"ڪاوڙ ڪئي اٿئي؟

"نہ." نماڻا نيڻ کڻي، ڪنڌ لوڏي چوي ٿي.

"ادا شوڪت ٻاهر ماڻهو آيو اٿئي." پاڙي مان آيل هڪ لنڍي ٻار خبر ڏني اٿس، ۽ هو ڪجھ ڳالهائڻ بنا ٻاهر نڪري وڃي ٿو.

"اوهہ، خير تہ آهي؟"

سائين سپريڊنٽ صاحب ياد ڪيو اٿو." آفيس مان آيل پٽيوالو چويس ٿو.

ڪاوڙ لڳي وڃيس. "مان ڪو سپريڊنٽ جي پيءُ جو نوڪر آهيان جو هن مهل هلان."

دل ۾ اچيس ٿو تہ کيس چئي ڏي. پر سڪينا جي بيماري ۽ ايندڙ دؤر جي بدحاليءَ جو تصور کيس ائين ڪرڻ نٿو ڏي. هو ڪجھ گھڙيون اڳ پاڻ سان ڪيل فيصلي تي قائم رهڻ لاءِ، ڪانئس رڳو ڏائيم ئي پڇي سگھي ٿو.

"ساڍا ست ٿيا آهن."

"چڱو تون اتي ويهہ تہ مان اچان ٿو."

هو وري گھر موٽي اچي ٿو—

"ڪير هو."

اهوئي تہ ٻڌائڻ آيو آهيان، آفيس مان سپريڊنٽ جو پٽيوالو آيو آهي."

"هن مهل؟"

"ها مجبوري آهي. وڃڻو ئي پوندو."

"پوءِ ڀلا ايڏانهون دوا تہ منهنجي ورتيون اچجانءِ، جيڪا اڳئين ڀيري آندي هيئہ. پريشان نہ ٿيءُ، توکي ڏهہ ڪن ڏيان ٿي— باقي ڏهہ ڪنهن دوست کان وٺجانءِ. وٺي اينهدين نہ؟"

جوڻس ڪَٽَ جي ٻانهين تي هٿن جي ترين جو زور ڏئي اٿي ويهي ٿي— ۽ آهستي آهستي هلي، ڪپٽ کولي چانهہ جي خالي ڪيتليءَ مان ڏهين جو نوٽ کڻي شوڪت کي ڏئي ٿي."

اهي شمير کان اڌارا ورتا اٿم. رَن کان گھرير ٽيهہ رپيا تہ ڏنئين رڳا ڏهہ رپيا."

هو کهاٽيءَ وارن ڪاغذن کي کٽ تان کڻي ٻيٺو ٽيٺو ڪري ٿو. ۽ لوٽ وري انهن ڪاغذن جي وچ ۾ وجهي، ٻنا ڪيسي ۾ وجهي ٿو ڇڏي. "باقي آفيس وڃي لکندس." سوچي ٿو.

"ڇا ٿي ڏسين؟"

"تنهنجو روڙيل منهن؛ ڏمن تہ سهي هڙ ٻاتيون نڪري آيون اٿئي."

مرڪي وراڻي ٿو. "مان نيڪ آهيان، منهنجو فڪر نہ ڪر." ۽ اڳتي وڌي ٿو وڃي.

"ٻڌ" جوڻس سڏ ڪريس ٿي.

هو بيهي رهي ٿو.

"اهي ڏهہ رپيا اٿئي نہ، انهن جي دوا تہ آڻجانءِ."

"وري چو؟" هو موٽي اچي ٿو.

”ڪنهن هوٽل ۾ وڃي ماني کائجانءِ ـــ دوا توکان مٿي ڪونهي.“

”مان ماڻهو آهيان، پٿر ناهيان سڪينا ـــ مان جيڪو تنهنجي دوا ڪري نٿو سگهان، توکي خوشيون ڏئي نٿو سگهان، سو ڇا تنهنجا دوا لاءِ ورتل قرض وارا پئسا پاڻ تي خرچ ڪري ڇڏيندس. ڇا اهو لعنتاڻو مون کان پڄندو؟“

”تون صبح کان بيڪاريل آهين، ۽ تنهنجيون مجبوريون مون کان ڳجهيون ڪونهن. پوءِ مون کي تنهنجو احساس نہ ٿيندو تہ ٻيو ڪنهن کي ٿيندو. مان بہ تہ ماڻهو آهيان يا مون کي پٿر سمجهيو اٿئي؟“

”ڪيئن بہ سهي، پر مون کان ائين ڪونہ پڄندو سڪينا.“ هو اڳتي وڌي ٿو.

”ڏس هاڻي جي دوا آندئي تہ ٻاهر هاري پئي هوندئي.“

”وري ساڳيو ٻاراڻو ضد.“ هو وري ويهي رهي ٿو.

”دل جي ڳالهہ آهي نہ، مون کان تنهنجيون اهي ڏرا ڏنل اکيون ڏٺيون ٿيون وڃن.“

”تہ ڇا مان تنهنجو ڦڪو هيڊ جهڙو چهرو ڏسي خوش ٿيندو هوس. ڇا مان توکي بيماريءَ جي حالت ۾ پريشان ڇڏي ڪنهن هوٽل ۾ عياشي ڪري سگهندس. اهو پڄندو مون کان؟“

هو هلندو ٻاهرين در وٽ پهچي رڪجي وڃي ٿو ”هُن، مان منجهند دوڪاندار کي ٿورو مڃائي آيو آهيان. آهي تہ اول درجي جو .... پر ڪو ٻار موڪلي ڏسجانس. شايد سيڌو ملي وڃي.“

هو در ٽپي ٻاهر اچي ٿو، ۽ پٽيوالي سان آفيس ڏانهن هلڻ لڳي ٿو.

... ...

”مسٽر شوڪت اچي وڃن.“

”جيءُ سائين.“

هو ٽيبل جو وڏو خانو کولي، ان منجهان ڪاغذن جو وڏو بنڊل ڪڍي ٿو.

”هان، هي وٺ. هڪ ـ هڪ جون چار ـ چار ڪاپيون ڪري وٺ، پر جلدي.“

”سائين مان بل ڪلارڪ آهيان. ٽائيپسٽ نہ، مان نہ ڪندس اهي ٽائيپ.“ ڇا هن جي باوجود بہ ڪجهہ چئي نٿو سگهي.

”ڇا ٿو سوچين؟“

”چئي ٿو ڏيانس. ڪهڙو اڳونو پئيندو؟ ۽ هو چوي ٿو ”سائين مجبوري هيءَ آهي تہ...“ سندس نظرون سپريڊنٽ جي نظرن سان ملي جهڪيون ٿيون وڃن. لفظ نڙيءَ ۾ اٽڪي ٿا پون.

”ڇا مجبوري آهي؟“

”سائين منهنجو مطلب آهي تہ...“ هو ڳيت ڏئي چئي ٿو ڏي. ”منهنجي ٽائيپ جي اسپيڊ بلڪل ڍري آهي، ۽ ان حساب سان اهي ڪاغذ هڪ هفتي کان بہ مٿي عرصو وٺندا.“

”تون پنهنجا اهي لفظ لکت ۾ ڏيندين؟“

هو چپ.

Gul Hayat Institute

”ڏس شوڪت مون کي مجبور نہ ڪر تہ مان تنهنجي خلاف ڪو قدم کڻان.“ هو ڀريان جي پيٽ ۾ ڪجهہ نرميءَ سان ڳالهائڻ لڳو هو. ”تون ڄاڻين ٿو تہ آفيس ۾ اهڙا رولس ٺهيل آهن، جنهن ۾ هرهڪ ڪلارڪ کي ٽائيپ لازمي ڄاڻڻ لاءِ هدايت ڪيل آهي، ۽ ان مطابق مان تنهنجي مٿان ايڪسپلينشن ڪال ڪري سگهان ٿو. ٻڌاءِ ڇا تون ساڳيا لفظ لکت ۾ ڏئي سگهين ٿو؟“

ڪاغذن ڏانهن ڏسي هن جون ڏرا ڏنل اکيون ٻاهر نڪري اچڻ ٽيون. اکين ۾ پاڻي چلڪڻ لڳس ٿو. نہ چاهيندي بہ هٿ ڊگهيري پنا کڻي ٿو وٺي.

”اهي ڪاغذ هيڊآفيس ويندا، ان لاءِ صفائي ۽ احتياط نهايت ضروري آهي.“

پر هو ڪنهن جواب ڏيڻ بنا، چپ چاپ پنهنجي برانچ ڏانهن هليو اچي ٿو. بي دليو ٽائيپ رائيٽر جي پر ۾ پنا رکي ان ڪرسيءَ تي ويهي ٿو، جنهن تي هن جو دوست رفيق وهندو آهي. ۽ جا ڪرسي ٻين ڪرسين جي مقابلي ۾ مٿانهين تہ آهي پر ان تي ويهندڙ سماجي رتبي جي لحاظ کان سڀني ۾ ڪمتر ليکيو ويندو آهي.

”رفيق کي ڇو نہ چيائين؟“ سوچي ٿو. ’هون.‘ پوءِ ڪنڌ لوڏي ٿو. ’اڄ جوٽس جو ٽيجهو آهي. تنهن لاءِ نہ چيائينس. ڇٻو سپريڊنٽ ۾ هاڻي ماڻهپو اچي ويو آهي...... نہ ائين ٿي نٿو سگهي، پنهنجي ويچار تي ٽيڪا ڪري ٿو. ’هي تہ ماڻهو جو قرئي ناهي، ضرور ڪا ٻي ڳالهہ هوندي. ڪن لاءِ سوچن جي رڻ ۾ ڀٽڪڻ لڳي ٿو. ”ها ائين ٿي ٿي سگهي ٿو. نہ فقط ٿي سگهي ٿو پر روهڙي مان سورنهن ٿي آلا ائين آهي. ڇو تہ هن جو گهر هتان ڏهہ ميل پري آهي ۽ مان ــ اها منهنجي بدقسمتي ڇٻي جو وچ شهر ۾ رهان ٿو.‘ هو اوٻاسي ڏئي ٿو... اٿي جيڪر پاڻيءَ ڍڪ پيان، پنهنجي ان خواهش کي پوري ڪرڻ لاءِ اٿي ٿو. ننڍي ڪٻٽ ۾ رکيل گلاس کڻي ٿو ــ پوءِ دروازي جي پرسان رکيل دِلن ڏانهن وڌي ٿو وڃي... ’در ڪوليان‘ سوچي ٿو. ’ها ڪوليان ٿو، جيئن ٻاهرين هوا اندر اچي سگهي. باقي پکي جي گرم هوا تہ رهندو پوسٽ ڪري ڇڏيو.‘ هو وڌي در ڪولي ٿو. ٻاهر تيز هوا جا جهوٽا هلي رهيا آهن. هو وڏا وڏا ساهہ کڻي تازي هوا پاڻ ۾ جذب ڪري ٿو. پوءِ در جي ڀاڙ ۾ رکيل دِلي ۾ هٿ وجهي، ان مان پاڻي ٿو پري. ٿي ڍُڪ مس پري ٿو تہ پاڻي نڙيءَ ۾ اٽڪي ٿو پويس. گلاس ڇپن کان ڌار ڪري ٿو. پاڻي هنيانوَ کي ٿو وڃي وٺيس. هو پيٽ تي هٿ رکي ٽائيپ رائيٽر جي سامهون اچي ويهي ٿو... اهو سڀ پنهنجي غرض ڪري لوڙٿو ٿو پوي. ’م تہ ڇا مان ۽ ڇا آفيس ٽائيم بعد ٽائيپ ڪرڻ لاءِ سپريڊنٽ آڏو پنهنجي هستي ماري ڇڏيان.‘ هو ٽائيپ رائيٽر ۾ پنا وجهي، سپريڊنٽ کان مليل بنڊل مان پنا ڪڍي ٿو. پوءِ پنهنجي ڪاپي پاسي کان رکي، انهن ڏانهن ڏسندو ٽائيپ ڪرڻ لڳي ٿو ــ ٽڪ... ٽڪ... ٽڪ... ٽڪ... ۽ ائين سڄو ڪمرو ٽائيپ رائيٽر جي آواز سان گونجي ٿو وڃي.

هن جون نظرون جيتوڻيڪ بنڊل مان نڪتل ڪاغذن جي اکرن ۾ کتل آهن؛ پر سندس خيالن جي گهوڙي جي ڊوڙ سندس گهر جي رستي مٿان آهي.

”خبر ناهي، لالي دڪاندار سيٺو ڏنس، الائي نه—۽ نه ڏيڻ جي صورت ۾ اڄ رات به بک تي. آف—“ ’اڄ غلطي ٿي ويئي، هاڻي ڇا ڪجي.‘ ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏئي ٿو. ڪمري ۾ خاموشي ڇانئجي وڃي ٿي. ”مارا! هڪ سيٽ رهجي ويئي ۽ هاڻي وري پيو پنو وجهڻو پوندو.‘ منهن ۾ بيزاريءَ جا گهنج پئجي وڃنس ٿا. ڇڏينس هيڏا ڊف پنن جا آهن، جي هڪ-هڪ پنو وري وري ٽائيپ ڪرڻو پيو ته، پوءِ صبح ٿي ويندو. هوئين به هڪڙي ئي سيٽ ته آهي. ڪنهن کي ڪهڙي خبر پوندي.“ هو سڌو ٿي ٽائيپ رائيٽر تي آڱريون رکي ٿو...’ڇوله خبر پوندن، انڌا آهن ڇا؟ —اهو ته مان ئي انڌن وارا ٽاڪوڙا ٿو هڻان، هاڻي وڃنو لوڙيان.‘ هو خار ۾ ٽائيپ رائيٽر مان پنا ڪڍي ٻيا پنا ٿو وجهي، ۽ وري ڪمرو گونجي وڃي ٿو. ٽڪ... ٽڪ، ٽڪ... ٽڪ، ٽڪ ٽڪ...

۽ هاڻي رات جا ٻارنهن ٿي رهيا آهن. ان سموري عرصي ۾ ڏهه ٻيرا غلطيون ڪري وري نئين سر ٽائيپ ڪري چڪو آهي. ان لاءِ ڏاڍو بيزار ٿي ويو آهي. ذهن ۽ دل مٿان ڏاڍو بار ٿو محسوس ڪري. جيتوڻيڪ ڪمرو سؤ جي بلب ۽ ٽيوب لائيٽ جي روشنيءَ ۾ وهنتل آهي، پر پوءِ به هو محسوس ٿو ڪري، هن جي ذهن ۾ اوندهه ڇانيل آهي. اوندهه جيڪا جيئن پوءِ تيئن وڌندي ٿي وڃي—۽ هو غلطين مٿان غلطيون ڪندو ٿو وڃي. ۽ هاڻي وري ڪائنس غلطي ٿي وڃي ٿي. هو ڏند ڪرٽي، ٽائيپ رائيٽر مان هٿ ڪڍي ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏئي اکيون ٻوٽي ٿو ڇڏي.

ڪا گهڙي ڪجهه سوچڻ بنا چپ آهي، ذهن ۽ دل مٿان بار وڌندو پيو محسوس ڪري. ۽ هاڻي ڏکهو شوڪارو ڀري اکيون کولي ٿو. دماغ ۾ سور جون سٽون اڀرڻ لڳنس ٿيون. اوچتو اوڪارو ٿو اچيس، وات تي هٿ ڏئي تيزيءَ سان دروازي ڏانهن ڊوڙي ٿو.

اوڪ... اوڪ... در جي ڏڪيءَ تي اوڪڙو ويهي ٿو. دل ڪچي ڪچي—وري اوڪارا اوڪ... اوڪ... ڪا گهڙي ليڙي مان نڪتل قاتل آوازسان رات جي خاموشيءَ کي ٽوڙيندو رهي ٿو.

پوءِ آٿي ٿو، اکين ۾ آيل ڳوڙها اگهي، دلي مان پاڻي ڀري وڏا وڏا ڳرڙا ڪرڻ لڳي ٿو. ۽ پوءِ وري ساڳي ڪرسيءَ ڏانهن وڌي اچي ٿو. دل مٿان اڃان به ساڳيو بار اٿس. هو نرڙ تي هٿ رکي ويٺو رهي ٿو. ’نه هاڻي وڌيڪ ڪم نه ڪبو، جيڪو ٿيندو، ڏٺو ويندو. ڪو مان سندن زرخريد غلام ته ناهيان جو سڄي رات لوڙيندو رهان.‘ سوچي ٿو. غرض به ته شيٺر جي آهي نه، هوئين به ته وقت گذري پيو. اڳتي ڪٿي اميد نه رکبي. تڏو شوڪارو ڀري اکيون ٻوٽي ٿو ڇڏي.

’سڪينا جو الائي ڇا حال هوندو: بک تي نه ويٺي هجي.‘ آٿي ٿو— ٻاهر نظر وجهيس ٿي؛ هر شيءِ مٿان اوندهه جو ڪارو تهه چڙهيل آهي. هن کي سواءِ ڪاري رات جي، ٻاهر ڪجهه به

نظر نٿو اچي. ٽڙ ٽڪڙ ۾ پنا ڪٽي هڪ هنڌ ڪٺا ڪري، انهن مٿان پيپرويٽ رکي ٿو. 'هاڻي ڪيڏي نه پريشان هوندي سڪينا؟ مان ڏاڍو سنگدل آهيان. گهر ويس ته هن سان سٺين منهن ڳالهايم به ڪونه: هن کان اهو به نه پڇيم ته ماني به کاڌي اٿئي يا نه؟ اوهه! مان ڪيڏو نه ڪريل شخص آهيان. اصل ڪمينو، واهيات. مون جهڙو ذليل مرد دنيا جي تختي نه هوندو.' هو پنهنجو پاڻ کي هن جو ڏوهي محسوس ٿو ڪري. 'ڪيڏو نه بخار هيس، باهه ٿي پري. نه آٿت ڏني مانس نڪو همدرديءَ جو اظهار ڪيو مانس، ۽ وينس واهيات ڪهاڻي لکڻ: اجايو، بي مقصد.' پڇتاءَ جو شديد احساس.

ٻاهريون در بند ڪرڻ لڳي ٿو. سڪينا کان پري رهڻ جو ڏاڍو افسوس ٿيڻ ٿو لڳيس. در بند ڪري ٽڙيل قدمن سان هلڻ لڳي ٿو. 'مان انسان نه آهيان، پٿر آهيان.' هينيون چپ ڏندن ۾ ڏئي ٿو. 'سڪينا جنهن دور مان گذري رهي آهي: شايد ٿي بچي، ۽ مان هن سان گڏ رهڻ بدران هن کان پيو دور ڀڄان. اج ته اصل حد ٿي ڪري ڇڏيم.' محسوس ٿو ڪري جڻ ته سڪينا هن جي پهچڻ کان اڳ مري چڪي هوندي، اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي وڃنس ٿا. هينيون چپ ڏندن ۾ اچي ڦاٽي ٿو پئيس. ڪيس سڪينا کان دوري اختيار ڪرائيندڙ فقط اها اڻين لکيل ڪهاڻي ٿي لڳيس ٿي. ڪيسي ۾ رکيل پنن ڏانهن ڏسي ٿو. اوندهه سبب ڪجهه نظر نٿو اچيس. ڪاوڙ ۾ ڪيسي ۾ هٿ وجهي پنا ڪڍي ٿو، ۽ پوءِ ساڳي ئي ڪاوڙ ۾ پنن کي ڦاڙي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ٿو ڇڏي. هو پنهنجي ۽ سڪينا جي وچ ۾ حائل ٿيندڙ اڌوري ڪهاڻي ڦاڙڻ بعد دل تان ڪجهه بار هلڪو محسوس ٿو ڪري.

هاڻي هو اطمينان سان ڪجهه وکون اڳتي ڪڍي ٿو، ۽ پوءِ حواس گم ٿيل ماڻهو جيان ٻوٽي موٽي ساڳي جاءِ تي اچي ٿو. گهٽي ڏينهن کان پوءِ جي لکيل ڪهاڻيءَ جا ڦاٽل پنا، هوا جي زور تي آڏاهڻ لڳن ٿا. ۽ هو اوندهه ۾ پنن مٿان هٿوراڙيون ڏيندو رهجي ٿو وڃي: ڇو ته جوٽس جو ڏنل ذهين جو نوٽ به، انهن پنن سان گڏ ڦاٽي ويو اٿس.

Gul Hayat Institute

محمود مغل

واردات

هن پانهون هوا ۾ ڦهلائي، ڪلهن ڪي انگريزن جيان گهمائي، سون ڏانهن نهاريو. منهنجي منهن ۾ ڏسندي چيائين ”تہ اهو اٿئي پورو تفصيل. هاڻي رڳو واردات جو انتظار آ.“

ڳالهائڻ مهل هن ’واردات‘ تي زور ڀريو. مون ڏانهنس ڏسي ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو.

”چو، ميڻا. ڳالهہ ڪونہ وڻيئي ڇا“ هن ڳالهہ تي ليئي، ٻُوڙي ڪي پٽي وات سان ٽڪر ٽڪر ڪندي چيو.

”نہ نہ اهڙي تہ ڪا ڳالهہ ڪانهي. پر نظام! اهو تي ڪيئن ٿو سگهي.“

”چو اهو ناممڪن آ ڇا؟ هان. اڙي حالتون نٿو ڏسين. ميان، هوءَ ڪهڙي نہ حسين آ ۽ هُو ڪهڙو نہ پولي ٽائيپ. خود سوچ ڪڏهن حور ۽ لنگور ۾ بہ ناتو نهيو آ. ائين آهي، مون خود هن کي عطامحمد ڏانهن اشارا ڪندي ڏٺو آ. ۽ ميان پيو تہ نهيو، ان ڏينهن هاڙهي تتي، پيهريءَ جي نماز پڙهي پئي مونيس تہ در تي بيٺي هئي. اصلي مون مان اک ئي نہ پئي ڪيڍي، ۽ پريان تہ هو بہ پئي آيو. پائوڊر سرخي تہ اهڙي لڳل هئس جو بس...“ هن ڳالهہ اڌ ۾ ڇڏي ڏني ۽ زور سان ساهہ کڻي، مون ڏانهن پٺي ڪري پاسي ڀر ليٽي پيو.

ان حالت ۾ ئي چيائين ”پٽ نہ ڪر اعتبار. پاڻهي ڪڏهن ڏسندين تہ اسان وارو پاڙو انهن حرڪتن جي ڪري وڃي وڏو گهر ٿيندو. ميان هڪ ڪيئي مڇي سڄي تلاءَ کي ڪنو ڪندي آ.“

”يار اهي ڳالهيون تو واريون سچيون آهن. چئين تہ بلڪل سچ پيو. جيڪڏهن گهرن ۾ اها ڳالهہ پکڙجي ويئي تہ آخر اسين بہ نياڻين سياڻين وارا آهيون، ڪجهہ تہ ٻيلو ڪرڻو ئي پوندو.“ مون هن پيري سندس ڳالهہ تسليم ڪئي.

”پيو نہ تہ ميان، ائين اسان جون زالون ڪن تہ ماڳهين الاءِ ڇا ڪري وجهون. اهڙيون زالون مڙسن لاءِ فريم جڪڙيل پڳل آئينو هونديون آهن، جن ۾ سيرن جي ڪري ڏسڻ مهل مڙسن جا منهن بہ ڇپيا نظر ايندا آهن.“

هو وري سڌو تي ليٽي پيو، وات مان ڪک ٽُڪي اڇلائي ڇڏيائين.

”پلا مڙسهنس کي ان واقعي جي خبر نہ آ ڇا.“ مون کي الائي ڇو نہ نظام جي ڳالهين تي اعتبار نہ پئي آيو.

Gul Hayat Institute

"چونڪ هوندي، پر هوندو ڪو مجبوريءَ ۾. باقي زال واردات ڪري ۽ مڙس کي خبر ئي نه پوي."

هن ڳاله تي پٽ ورائي ڇڏي، مان به ڪجھ گهڙيون هن ڏانهن ڏسي پٺي طرف ڳاله تي ليٽي پيس.

نظام ۽ مان هڪ ٻئي جا پاڙيسري آهيون، هن جو ۽ منهنجو گهر آمهون سامهون آهن. ڪجھ ڏينهن ٿيا، نظام جي پرواري گهر ۾ زال مڙس اچي رهيا هئا، مڙس بيحد ڪوجهو هو ۽ زال بيحد حسين.

مان هڪ بئنڪ ۾ مئنيجر آهيان، آفيس مان گهر ايندو آهيان ۽ گهر کان آفيس. فرصت جو ڏينهن ملندو آ ته جمعو ۽ جمعي تي مان ۽ نظام صبح يا شام جو ڪجھ دير پنهنجي گهر جي پرسان باغ ۾ ڪچهري ڪندا آهيون ۽ اتي ئي نظام مون کي هن جي باري ۾ ٻڌايو هو. مون ته هن جوڙي کي مشڪل سان هڪ دفعي ڏٺو هو. زال واقعي بيحد حسين هئي ۽ مڙس ڪوجهو پر اهڙو به نه جو ماڻهين ٿُو ڪاري ڇڏجي. نظام جي واتان خبر پئي هئم ته زال مڙس هڪ ٻئي ۾ ٺهيل ناهن، زال مڙس سان مطمئن ناهي ۽ سندس ڪوجهائپ ڪري عطامحمد کي اشارا تي ڪري. عطامحمد به اسان جو تقريبن پاڙي وارو ئي هو، ڪافي سهڻي هانيءَ ۽ خوبصورت نقشن جو مالڪ هو ۽ نظام کي پڪ هئي ته اها نئين پاڙي واري ان کي اشارا تي ڪري ۽ بقول سندس 'مون ته ڪيس اشارا ڪندي به ڏٺو هو.'

اڄ صبح کان وٺي هو منهنجو مٿو کائي ويو هو ته تازو مون ڪيس عطامحمد ڏانهن ڪلي نهاريندي ڏٺو آ ۽ مڙس کي ان ڳاله جي پرواه به ناهي ۽ وغيره وغيره.

"ٻڌ" هن اوچتو پاسو ورايو.

"هون" مون ڪنڌ ڪنيو.

"هيئن ٿا ڪيون ميان، تون به خيال ڪر، مان به تو جانچ ڪيان. ادا اهي رلون ناهن الاءِ ڇا آهن. ڪٿي مهجي ته مڙس ويچاري کي خبر ناهي. ۽ جي پئي به ته ڇا ڪندو. 'رنان مڪر تنان تتر تال ئي نه ڪن' وارو چڪر آ. هونئن ان مڙس جي جاءِ تي مان هجان ته رن جا ڀيرا ڀيرا ڪري وجهان. خير ڪڏهن موڪل وٺي منجهند جو تون به ڏسجانءِ عطامحمد آفيس مان ايندو ته ڪڏهن نه ڪڏهن ته مڙس نه هوندو ۽ ڪجھ ٿيندو. رڳو اهو ڪجھ ٿيڻ ڏجي، پوءِ ڏس منهنجا مزا."

"ڇڱو يار ڏسون ڇا ٿو ٿئي."

اسان جو پاڙو ڪل پندرنهن سورنهن گهرن تي آهي. ڪا به ڳاله ٿيندي آهي ته هڪدم سڀني کي خبر پئجي ويندي آ، سواءِ منهنجي. جو مان بئنڪ کان اچڻ مهل ئي ائين هند تي ڪرندو آهيان جو رات جو ئي اک کلندي آ. هونئن بازي مون کان ٿئي ڪون ۽ پوءِ هفتيوار خبرون پيون نظام وٽان ملنديون اهن.

Gul Hayat Institute

ان ڏينهن شام جو مون ننڊ به ڪانه ڪئي، حالانڪ هفتيوار موڪل جي ڏينهن مان خوب ننڊ ڪندو آهيان. پر اڄ جاڳيل هئس. چئين وڳي ڪير وارو آيو ۽ اچي گهنٽي هنيائين ته ٽپ ڏئي هنڌ تان لٿس ۽ پنهنجي پٽ ڪان ڪر منڊل ڦري زال ڪان پڇيم "گهڻو."

"اڄ توهان پيا وچو ڪير وڻڻ" هوءَ حيران ٿي وئي.

"اڙي ٻڌاءِ ڪٿي گهڻو، وضاحت ڪير وٺي پوءِ اچي ڪيان ٿو" ۽ پٽي چاهيم ته دير ڪيان ۽ سامهون وارا ڪير وٺي در بند ڪري ڇڏين.

"ٿي سير."

ٻڌندي ئي تڪو تڪو در تي آيس. پهرين گيٽ جي چير مان ڏٺم، نظام پنهنجي در تي نڪري ڪير پئي ورتو، مان به ٻاهر نڪتس ته هو اندر ديڳڙي رکڻ ويو. ڪير وارو سونڌانهن آيو ئي پئي ته پاسي وارو در کليو. ها، اها هوءَ ئي هئي. پرين جهڙي. در تي نڪري، ڪير واري ڏاڍهن جڳب وڌائيندي چيائين: "ٿي پاءِ."

ڪير وارو مون ڏانهن نه آيو، هن ڏانهن وڌي ڪير ماڻڻ لڳو. ان مهل نظام به پنهنجي در تي اچي بيٺو، اکين ئي اکين سان اشارو ڪري چيائين 'اها اٿئي غور سان ڏسينس.' ۽ منهنجين اکين به هاڪار ڏسي هو اندر هليو ويو. هوءَ بلڪل ٻاهر نڪتي بيٺي هئي. جسم بيحد خوبصورت هئس ۽ سولهن ويهن جيان مڪمل. ڪير وٺي، مون ڏانهن ڏسي در بند ڪري ڇڏيائين.

"هلا ٺئي." دل ئي دل ۾ دڙڪي هنيم "پيلي نظام سچو آ."

۽ ان ڏينهن کان پوءِ مون هر دفعي سامهون واري گهر کي تاڙڻ شروع ڪيو. ايندي ويندي گهر جي در ۾ پيو ڏسندو هئس، ڪڏهن هوءَ نظر ايندي هئي ڪڏهن نه. ڪڏهن ڏسندي هئي ڪڏهن ماڳهين نو لفٽ ڪندي هئي.

مان شڪي فطرت جو ناهيان، پر ڪجهه ڏينهن کان ته عطامحمد جا ڦيرا به گهٽيءَ ۾ وڌي ويا هئا. شايد هو اڳ به هئندو هوندو، پر مون هاڻي جلدي گهر اچڻ شروع ڪيو هو، تڏهن خبر پئي هئس.

هو جڏهن به ايندو هو، نظام ۽ سندس پاسي واري گهر کي ڏسندو لنگهندو هو ۽ مان پنهنجي در جي چير مان ڌڙڪندڙ دل سان پيو ڏسندو هئس. جاڻ در کليو، جاڻ هوءَ نڪتي، پر في الحال ته ڪجهه ٿيو ئي نه پئي.

"ٻڌ ميان، سيان ۽ پرينهن مان هتي ڪونه آن، دل پئي چوي ته انهن ٻن ڏينهن ۾ ڪجهه نه ڪجهه ٿي ويندو. تون رکو منجهند جو اچجانءِ، سيان ڏس ڇا ٿو ٿئي، پوءِ مان اچان ته ڪٿي ٻڌائجانءِ."

نظام هن جمعي تي به منهنجو متو ڪاڏو هو ۽ مون ها ڪئي مانس ته جيڪڏهن ڪجهه ڏٺم ته ضرور ٻڌائيندو مانس.

هينئر ڪجهہ لمحا پهرين، جڏهن مان آفيس مان جلدي گهر موٽندي پريان عطامحمد کي ايندي ڏٺو ۽ لنوائي جلدي گهر اچي در بند ڪري ڇپر مان ڏٺم. عطامحمد گهرن وٽ اچي بيهي رهيو، ٿـاڪ سجهند هئي. ڪوبہ موجود نہ، عطامحمد پهرين منهنجي گهر ڏانهن ڏسي، نظام جي گهر ڏانهن ڏٺو ۽ پوءِ هلڪڙي سيٽي وڄايائين، ان مهل ئي ڪڙڪي کلڻ جو آواز ٿيو. مون سمجهيو هوءِ در کوليندي، مرکي ٻاهر نڪري عطا کي ڏسندي ۽ شايد الدر بہ وٺي وڃين. مون ڇپر ۾ اک کپائي ڇڏي. در جو ڪڙڪو تہ لٿو پر در نہ کليو هو. عطا چئن ئي پاسن وڏي غور سان ڏسي، هلڪڙي آواز سان پڇيو "اچ ن."

"اچ."

در هڪ جهٽڪي سان کليو ۽ مون اکيون بند ڪري ڇڏيون. مون نہ پئي چاهيو تہ مان پگل آئيني ۾ نظام جو ڇپو منهن ڏسان، ڇاڪاڻ جو اهو در نظام جي گهر جو کليو هو منهنجيون اکيون بند آهن، پر مان عطامحمد جي گهر ۾ وڃڻ کان پوءِ در بند ٿيڻ جو آواز تہ ٻڌي سگهان ٿو.

سعديہ ميمڻ

آن ماءِ بلائينڊنيس

هلندو هلندو ٿو وڃان، ڪٿي بہ سڪ نٿو سمهان. پاڻيان تہ ائين هلندي هلندي عمر گذاري ڇڏيان. ڏسندي ڏسندي ڪئين نظارا نظر مان گذريم. رمضان جو مهينو، شام جي مهل آهي. هڪ عجيب قسم جو ماحول آهي. بازار ۾ جنهن جي جيتري پهچ آهي آن آهر هرڪو پورائي ڪري پيو. منهنجيون اکيون هرڪنهن جي تعاقب ۾ آهن. هڪڙي وڏي چمڪيلي موٽر اچي هڪڙي فروٽ واري گاڏي جي اڳيان بيٺي. خير موٽر مان تہ نڪرڻ جي ڪنهن کي ضرورت ڪانہ محسوس ٿي. گاڏي وارو پاڻيهي فروٽ جا لفافا بند ڪري گاڏيءَ ۾ پهچائي آيو. آئون وري ان گاڏيءَ جي پٺيان پنيان ويس. اها ساڳي گاڏي هڪڙي گلن واري واري وٽ وڃي بيٺي. اتان گلن جا هار ڪڍي ان گاڏي ۾ رکيا ويا، ان مان هڪ بيڪريءَ تان ڪيڪ پيسٽري ورتا ويا، ۽ الاهي ڪٿان ڪٿان ٿيندي اها گاڏي اچي هڪ عاليشان بنگلي ۾ داخل ٿي.

بنگلي ۾ ڇهڇٽو لڳو پيو هو، ٻتيون تہ ائين پئي ٻريون تہ سڄو بنگلو جهرمر پئي ٿيو. ماڻهو هڪٻئي جي پٺيان اندر داخل ٿيندا ٿي ويا. روزي کلڻ ۾ اڃا ڪجهہ وقت هو. ماڻهو هلندي هلندي، ڪاريڊور لتاڙيندي وروڪڙ آڪاريندي اچي هڪڙي ڪشادي ۽ ويڪري هال ۾ پهتا، جتي هڪڙي ٽيبل تي قسمين قسمين شيون سينگاريون رکيون هيون، ۽ ٽيبل جي چوڌاري ننڍڙا ننڍڙا ٻارڙا رنگين ڪپڙن ۾ ائين پئي ڊوڙيا جهڙا گلن مٿان پوپٽ. ڪنهن مهل هيڏانهن تہ ڪنهن مهل هوڏانهن ڊوڙندا ٿي وتيا. هڪڙي ٻارڙي کي ماءُ ائين ٿي سنڀاليو چڻ ڪو شيشي جو گڏو هجي، ڪٿي پڇي نہ پئي يا ڪنهن جو هٿ لڳس تہ جهري نہ پئي. ذري ذري ڪڇ تي پئي کڻيائين. نيٺ روزو بہ کليو. ماءُ ٻار کي پهريائين جوس جو گلاس پري پياريو. گهر جي ڀاتين ۽ ٻين مهمانن کيس گلن جي هارن سان اصل ستي ڇڏيو. ان جي دوران بہ ماءُ کيس ڪنهن مهل فروٽ تہ ڪنهن ڪيڪ کارائيندي ٿي ويئي. ٻار جي تہ بس اها دانهن هئي تہ "ممي بس"، "ممي بس"، "ممي بس"، "منهنجو پيٽ ڏاڍو ڀرجي ويو آهي." "مما پليز بس." ماءُ وري فڪرمندانہ لهجي ۾ چوي تہ "جان ڏس منهن تہ ڪيڏڙو ٿي ويو اٿئي، رڳو فروٽ هيئنر کاءُ، باقي مالي پوءِ کائجان. مون بورچيءَ کي چئي ڇڏيو آهي پڊنگ

ناهي فرج ۾ رکي ڇڏي." "بيگم صاحبہ اها ته مون ناهي به رکي آهي، ٻيو ڪجهه ڇنو ته ناهيان."
"نه نه بس" چئي ماءُ وري ٻار ڏانهن متوجه ٿي ويئي. مون سڀ ڪجهه پئي ڏٺو، هرڪا ڳالهه پئي ٻڌم. نيٺ ٿورا ٿورا ٿي مهمان وڃڻ لڳا، ته ماءُ کي ڄڻ ڳالهه ياد آئي ۽ جهٽ ڪري وڃي اندران ڪجهه ڪڍي آئي. "هلي آ پٽ هتي آ، منهنجي ٻچڙي جو ته وزن ئي گهٽجي ويو هوندو." ائين چئي ٻار کي ڪڍي ويٽ مشين تي ويهاريائين. حيرت کان سندس دانهن نڪري ويئي "ائي منهنجي ٻچڙي جو وزن پنج پائونڊ گهٽجي ويو آهي." وري منهن ۾ ڏسي چيائين ته ڏس پٽ "مون توکي چيو ڪونه هو ته روزو نه رکجانءِ ائين انرجي ويسٽ ٿي ٿئي."

پريان آيا جو پٽ وينو هو، سڀ ڪجهه پئي ڏٺائين. روزو کوليائين ته رڳو ڪٽل جي هڪ ڳڙيءَ سان ۽ هڪ ڪيلو به ماڻس الائي ڪيئن لڪائي آڻي ڏنو هئس. ٻار ڏٻرو، منهن وساميل ۽ هيسيل، ڏٻل ڏٻل، سڀ ڪجهه پئي ڏٺائين. جڏهين بيگم صاحبہ کي ڏٺائين ته توني جو وزن پئي ڪري ته واچوڙي وانگر وٺي ماءُ وٽ ڀڳو. مون اهو به ڏٺو پئي، سڀ ڪجهه پئي ڏٺم. ڊوڙندي ڊوڙندي ماءُ جي ڳچيءَ ۾ وڃي ٻانهون وڌائين، ۽ ماءُ کي ايلاز ڪندي چيائين ته "امان امان منهنجو به وزن ڪر." ماڻس ٻانهون ڇڏائيندي چيس ته "ابا ڏاهو ٿي مسخري ڇڏ، مون کي ڪم ڪرڻ ڏي." ڏانهس نهاريائين به ڪين، پلنگ جي چادر بدلائي پئي وڇايائين. "امان مٺي! امان مٺي، ڏس مون به ته روزو رکيو هو نه." "بابلا ته پوءِ ڇا ٿي پيو. پنهنجو وزن آهي ڪهڙو جو گهٽجي ويو هوندو. کائڻ لاءِ هونئن به ڪونه اٿئون، پوءِ روزو به نه رکون ته ڇا ڪريون، گهٽ ۾ گهٽ خدا ته راضي ٿيندو." ماءُ جي اها گفتگو ته ٻار جي سمجهه ۾ نه آئي، پر ايترو وري به چيائين ته "پوءِ بيگم صاحبا اهو ڇا پئي چيو ته توني تنهنجي انرجي ويسٽ ٿي وئي!" ائين چئي ڪڍي زبان ٻاهر ڪڍيائين ته "ڏس امان، منهنجي زبان ڪيئن سڪي وئي آ. اها ٿيندي آهي ڇا انرجي." ماءُ جو ته هانءُ ئي ڇڄي پيو سڏڪو پيار ئي ڪري سگهيس، ۽ زبان مان ته ٻيو ڪجهه به نه اڪليس، رڳو اهو سو چيائين ته "ابا اها انرجي پاڻ وٽ هوندي ئي ڪانهي جا ويسٽ ٿئي" ائين چئي منهن ڦيري ڇڏيائين.
مون اهو به ڏٺو ۽ ٻڌو پر ان ئي لمحي مون کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ آئون انڌو ٿي ويو هجان. اکيون مهٽي مهٽي کوليم، پر مون کي ڪجهه به نظر نه آيو. ڏوڏا ڦاڙي نهارڻ جي ڪوشش ڪيم پر مون کي ڪجهه به نظر نه آيو. ڀتين کي جهليندو، ٿاٻا کائيندو، هٿوراڙيون هڻندو نيٺ ٻاهر نڪري آيس. ايندي ويندي ماڻهو مون کي ڌڪا ڏيندا ويا، ۽ وري ماڻهو مون کي ڳولهين به ٿا. هر ماڻهو منهنجي تلاش ۾ سرگردان آهي. ڪي ڪي ماڻهو وري چون ٿا ته انصاف آهي ئي ڪونه، پر ائين ڪونهي. آئون آهيان ته سهي، پر مون کي خبر ناهي ته مون کي ڪنهن انڌو ڪري ڇڏيو آهي. يا شايد، آئون شايد، شروع کان ئي انڌو آهيان.
پر مون کي ته روشني گهرجي، مون کي ته سڄو ٿيڻ گهرجي.

Gul Hayat Institute

ظفر عباسي

فيشن ايبل فريب

دريءَ مان منهن ڦيرائي اندر گاڏيءَ جي هن گاڏي جو جائزو وٺڻ شروع ڪيم. تمام گهٽي ڀيهه ۾ هڪ ڇوڪر بينچ تي نظر آيم. هُن جي هٿ ۾ هڪ ڪتاب هو، مان سفر ۾ بور ٿي رهيو هوس ان ڪري ڪيس ڇيم.

”ابا! اهو رسالو ته ڏجان، ڏسان؟“

”اچي ادا.“ ڇٺي هن رسالو مون ڏانهن وڌايو. مون رسالو وٺي ان جو پهريون صفحو ئي مس اٿلايو ته مون ڪان ڇرڪ نڪري ويو. ان رسالي تي لکيل اکر منهنجي من کي ڏنگڻ لڳا.

”تسليم لاءِ سندس پهرئين ٻي خط جي جواب سان گڏ هي ننڍڙو تحفو!“ —”دلبر“

”تسليم“ لفظ ڏسندي ئي ماضيءَ جو واچوڙو مٺي ۽ دوڙ آڏائي ٿو.

”ها— ها— تسليم!“ ياد ٿو اچيم، جڏهن نئون نئون ڪلام رڪارڊ ڪرائي آيو هوس ته هفتي کن ڪان پوءِ تنهنجو خط مليو. ”مان سوچن ۾ ماضيءَ سان وڃي مليس.“ موتين جي داڻن ڪان وڌيڪ سهڻا ۽ ماکيءَ جي لار ڪان وڌيڪ مٺڙا لفظ منهنجي من کي موهي ويا. مٿان جو وري ان لفافي ۾ پيل ان فوٽوءَ تي نگاهه پئي ته مورڳو اندرئي اڌ ٿي پيو.

ڇا ڪيان ڇا نه ڪيان؟ ”سوال هڪ دل ۾ رهي نه پيا سگهن. نيٺ پنو پين کڻي خط لکڻ شروع ڪيم.

”پياري تسليم!

خوش هجين جمار ساري!

خدا ڪري ته منهنجي زندگي به تون ماڻين، احوال ته تنهنجو پيار پريو پريت نامو مليو. محبت جو هٿ وڌايو اٿئي، ان کي آءٌ خالي نٿو ڇڏي سگهان. بس وڌيڪ جو تو لکيو آهي سو ئي اکين تي، جيئن چئين تيئن ڪريان. —رکيو تنهنجو ”دلبر“

خط تي سينٽ جا ڪافي ڦڙا هاري لفافي ۾ بند ڪري، لفافي تي گل پوتا ڪيدي يڪدم پوسٽ حوالي ڪيم.

هفتي بعد وري خط مليو، خط ۾ خوشبو ايتري هئي جو مون وارو سمورو ڪمرو ئي واسجي ويو. خط کولي اکر اکر ڪري پڙهي ڏٺم. تنهنجي لکت مطابق تنهنجي سورنهين

سالگرهہ آن مهيني جي اٺاويهين تاريخ تي هئي. ويهين تاريخ تہ ان ئي ڏينهن هئي، ان ڪري تڪڙ ۾ ئي تحفو وٺڻ لاءِ شهر ويس. هڪ عمدي قسم جي ساڙهي ۽ هڪ شاهہ سائين جو رسالو، سالگرهہ مبارڪ لاءِ تحفي ۾ موڪليو مانءِ، ۽ گڏوگڏ هڪ خط پڻ تہ "پياري!--حڪم ڪر، جي چئين تہ آسمان تان تارا بہ لاهي آڻي ڏيانءِ...".

ڪجهہ عرصي بعد وري تنهنجو خط مليو جنهن ۾ لکيل هو "آسمان تان تارا تہ نہ لاهہ، پر اسڪولن بند هئڻ ناتي مان بور پئي ٿيان. ان ڪري مون ڏانهن ڪجهہ رسالا يا ڪتاب موڪل تہ مهرباني."

مون ان ئي وقت ويهہ-پنجويهہ ڪتاب ۽ رسالا خريديا، پر سڀ رومانوي! توکي موڪليم.

مهيني ماسي ڪان پوءِ خط آيو، جنهن ۾ لکيو هئہ تہ "تنهنجا موڪليل سيئي ڪتاب مليا ۽ سيئي پڙهي پوءِ ئي جواب پئي ڏيان. پهرئين خط جي جواب ۾ جو ڪتاب موڪليو هُيَئي آن ۽ پوين ڪتابن ۾ رات ڏينهن جو فرق آهي. اڳئين ۾ ذرا ايترو مزو ڪين هو، جيترو هنن ۾-- پر مان سمجهان ٿي تہ پوين ڪتابن کي تو بہ چاهيو هوندو تڏهن ئي تہ ايترا ۽ اهڙي ئي قسم جا موڪليا اٿئي. جيڪڏهن اها تنهنجي چاهت ئي آهي تہ اها ڪيتري قدر نہ اسان جي خوش قسمتي چئبي جو اسان ٻنهي جون سوچون ۽ خواهشون بہ ساڳيون ئي آهن."

تنهنجي ان خط ڪان پوءِ مون کي تنهنجي پسند جي خبر پئجي ويئي، ۽ هاڻي جيڪو بہ رومانوي ڪتاب يا رسالو اچي ٿو، پهريائين ئي اُهُو خريدي توڏانهن موڪليندو آهيان!"

ماضيءَ کي وساري حال پويان ڊوڙان ٿو.

پٽون کولي ان ۾ وڌل تصوير ڏسان ٿو-- ڪيڏي نہ پياري آهي اها تصوير......

جيڪڏهن هن تصوير جو حقيقي روپ منهنجي گهر جي شهزادي بڻجي وڃي تہ پوءِ ڪيترو نہ سٺو ٿئي. اصل مان تہ هي ڪاپي ڳل وارو جيڪو ڪارو تر اٿس نہ! سو چمندو وتان.

"تسليم!" هي تو فوٽو سامهون ڇو ڪڍايو؟ ڪاپي پاسي پاسيرو پوز ڪيرائين ها تہ ڪيڏو نہ چڱو! پو تہ هي ڪارڙو ڪارڙو تر ڪيترو نہ اجان وڌيڪ پيارڙو پيارڙو لڳي ها."

"پڻ تسليم! هاڻي تہ جيڪو فوٽو ڪڍائين اهو سائيڊ پوز هجي! ها نہ؟"

"مون وارا جيڪي توڏي هيترا فوٽو موڪليا اٿم، آهي ڏس، ڪيئن نہ نموني نموني جا آهن-- تون بہ پنهنجا اهڙا سٺا سٺا پوز موڪليندي ڪر نہ تسليم!"

"مان جيئن ئي سکر مان هن امرجنسي ڪم مان فارغ ٿي واپس ٿيندس، تيئن ئي توڏانهن هڪ سوکڙي موڪليندس--خبر اٿئي ڪهڙي؟... نہ ٻڌائيندو وسانءِ حالي!"

"تسليم! تو وارو پرت ڀريل رومال مون وٽ مون واري خاص بيگ جي سُک کيسي ۾ سينگاريو پيو آهي، ۽ هي تو وارو فوٽو نہ؟--مون واري سمهڻ جي ڪمري ۾ وهاڻي هيٺان فريم ۾

Gul Hayat Institute

لکو پيو هوندو آهي-- سمهڻ ويل فوٽوءَ سان ڳالهيون ڪري ٿي دل وندرائيندو آهيان.
ڏس-- اڄ سڪر پيو وڃان ته فوٽو به ڪنيو پيو وڃان، پاڻ سان. جي فوٽو مون سان نه هوندو ته ڏرتيءَ ۾ مونهن رات الائي ڪيئن گذرندي؟"

"تسليم-- مان تنهنجي باري ۾ هاڻي امان کي به ٻڌائي چڪو آهيان. ڪيس تنهنجو فوٽو پڻ ڏيکاريو اٿم ۽ ڏاڍي ڪوشش ڪان پوءِ کيس مڃايو اٿم. هاڻي جيڪو به خط لکين تنهن ۾ گهر جي مڪمل ايڊريس موڪلجانءِ ته جيئن مان امان کي وٺي تولاءِ اچان. تيسين تون به ته منهنجي باري ۾ آتي ورڪ ڪندي ڪر! چاچيءَ کي چوندي ڪر ته دلبر ڏاڍو سٺو ڳالهائڻو آهي... ڏاڍو سٺو سهڻو ۽ سلڇڻو آهي ۽ وغيره وغيره.

ڏس! جيئن نه تو مون کي پهريائين چاهيو آ تيئن ئي اڳتي به ڪوشش ڪر ته چاچي راضي ٿي ويندي ۽ پوءِ اها پاڻهي چاچي کي راضي ڪندي. تيسين اسان به اچي ٽڪاءُ ڪنداسين اتي-- پوءِ ته ڳالهين ذريعي مسئلا حل ٿي ويندا ۽ مان هر قيمت تي توکي حاصل ڪرڻ جو وچن ڪيو آهي تسليم! تون ۽ مان هڪ جدا گهر خريد ڪنداسين، جنهن جي پُرسڪون ماحول ۾ مان ۽ تون ڪيڏو نه پيار ڪيون."

"تسليم-- هي ڇوڪرو تنهنجو مائٽ هوندو! ها نه؟-- ها! مان پڇانس پر ڪيئن پڇانس؟"
سوچي ڇوڪر سان ڳالهائڻ لڳان ٿو.

"ابا ڪٿي لهندين؟"

"خيرپور ادا--".

"تسليم! تون به خيرپور جي ئي آهين ۽ هيءُ به اتان جو، مان به اتي ئي ٿو لهان-- لهي خرچي پرچي ڏئي پاڻهي ٿو. پڇانس-- تنهنجو ٻڌائيندو پو ڪيس چوندس ته "وڃي کيس چئه ته دلبر آيو اٿئي!"

پوءِ تون در تان اچي ديدار ڪرائجان، ڇو جو مان تڪڙي ڪم سان سڪر وڃي رهيو آهيان-- ڀلا پو اڳوپوءِ موٽ تي اچي توسان ملندس-- پر نه-- ڀيلي! الائي پوءِ هي ڇوڪرو ملي الائي نه-- تنهنڪري هينئر ئي ٿو لهان خيرپور ۾، ڇوڪري ڪان پڇي حالي تنهنجو منهن ئي ڏسيو وڃان ۽ گهر پڻ. رهائيون پيون پوءِ ڪبيون...".

"ادا! اهو رسالو ڏيو مان لهان ٿو"، ڇوڪري جي آواز مون ۾ سجاڳي آندي ۽ فيصلي مطابق جيئن ئي گاڏي بيٺي ته ڇوڪري سان گڏ مان به لهي پيس ۽ ڇوڪري ڪان گاڏيءَ مان لهندي ئي پڇيم "ابا! اهو رسالو ڪنهن جو اٿئي؟"

"گهران پڙهڻ لاءِ ڪٿي ويو هوس، سو هاڻي واپس ڪنيو پيو وڃان."

تڪڙ ۾ چيم.

"ٻڌ ڀلا تسليم سڃاڻين؟"

Gul Hayat Institute

”ها ... ها ... تسليم نہ؟“ اگر وات تي رکندي چيائين.

مان دل ۾ خوش ٿيڻ لڳس ۽ ٽڪر ۾ خوشيءَ وچان هٿ ورائي ڏهين جو نوٽ ڪيسي مان ڪڍي کيس خرچي ڏيندي چيم ”ان جي باري ۾ ٻڌائيندين پٽ!“

”ها — ها ڇو نہ؟“

”پر ٻڌ! ها مون کي رڳو ان جي گهر وٺي هل!“

”ها پر... هوءَ گهر تہ هوندي ئي ڪو نہ“

”ڇو“ مون کائنس پڇيو.

”راند تي ويئي هوندي!“

”ڪهڙيءَ تي“ ٽڪر ۾ کائنس پڇيم.

”فوٽ بال تي“

”مرداني راند تي عورت؟“ عجب مان پڇيم.

”پاڻ بہ تہ مرد آ نہ چاچا!“

”ڪيئن“ مان پاڻ کي ڪنهن انڪاس تي اٽڪندي محسوس ڪيو.

”چاچا! هو مرد آهي — زناني نالي سان مردن ڏانهن خط لکندو آهي ۽ پوءِ هو هن ڏي ڏاڍيون سوکڙيون پاکڙيون موڪليندا آهن. هي ڪتاب بہ کيس هڪ قلمي بواءِ فرينڊ موڪليو هو. اهڙي طرح انهن وٽان ڏانهس ڪتاب ... بڪ ... ساڙهيون ... ريڊيا ... ڪهڙيون ...“ ۽ هو الائي ڇا ڇا چوندو رهيو. منهنجو منهن ڪنهن پنچر ٿيل ٽائر جيان سُسندو ويو — گاڏي آخري سيٽي هٽي هلڻ لڳي ۽ مان ڊوڙندو وڃي گاڏيءَ جي آخري گاڏي جي در ۾ ڇمبڙي پيس.

پرل - ايس - بڪ

سنڌيڪار: شمس الدين عرساڻي

پڪي ۽ پدمڻي

(The Silver Butter fly" جو ترجمو")

هن سونهري جهومڪ ڪنن ۾ پائي، سينگار ميز جي آئيني ۾ پاڻ کي سامهون ويٺي ڏٺو، ته آيا انهن جو جوڙ سندس بدن تي پيل ڪاري فراڪ سان ٺهي ٿو يا نه؟ ۽ پاڻ پنهنجي حسن تي فريفته ٿيندي پئي وئي!

پوءِ جڏهن هن جو مڙس استيفن سندس پٺيان اچي بيٺو، ته ان جو عڪس پنهنجي عڪس سان گڏ ڏسي مسڪرايو. استيفن تمام خوبرو ۽ خوش پوش هو. دراصل ٻيئي ڄڻا بيحد حسين ۽ جميل هئا ۽ هڪٻئي لاءِ قابل رشڪ حد تائين موزون هئا. اها ڳالهه ماڻهن سندن شاديءَ جي ڏينهن به چئي هئي ۽ اڃا تائين به چوندا هئا. چڱي خاصي عمر تي هئڻ، تڏهن به سندن مهانڊن تي ٻڍاپي جو ڪو به نشان نه هو. جيتوڻيڪ سندن سڪيلڊو پٽ بيلارڊ پنجويهن سالن جو ٿي ويو هو ۽ جپان مان واپسيءَ تي، هڪ جپالي خاتون پرڻجي آيو هو.

هنن ٻنهي ٿوري دير هڪٻئي کي آرسيءَ ۾ ڏٺو. پوءِ هن سونهري جهومڪ لاهي ڇڏيا، چاڪاڻ جو اهي ڪاري فراڪ سان نٿي ٺهڪيا.

استيفن اڃا به بيٺي هن کي ڏٺو. پوءِ جڏهن الائن جهومڪن بدران موتين جا ٽاپس پائڻ لڳي، ته استيفن به ٽاءِ جي ڳنڍ ٺيڪ ڪرڻ لڳو.

"استيفن! سيتو هن کي خراب ڪري رهي آهي" هن جو اشارو پنهنجي پٽ بيلارڊ ڏانهن هو. استيفن ڪو به جواب نه ڏنو. هو اڃا به پنهنجي ٽاءِ کي ٺاهي رهيو هو.

"توهان منهنجي ڳالهه جو جواب ڇو نٿا ڏيو؟" الائن ڪجهه خنڪيءَ سان ڳالهايو.

استيفن ڳنڍ ٺيڪ ڪري، هڪ هلڪو جهٽڪو ڏنو ۽ سڌو ٿي اٿي بيٺو.

"سوچيان پيو ته ڇا جواب ڏيان!"

"ڇو! ڇا توهان کي مون سان اتفاق ناهي ڇا؟

"اون هون" هن انڪار ڪندي ڪنڌ کي لوڏيو "بلڪل نه ـــ مان تنهنجو مطلب سمجهان ٿو، پر توسان اتفاق ڪري نٿو سگهان."

الائن ڪجهه قدر تعجب خيز نظرن سان اسٽيفن ڏانهن ڏٺو.

”اها ته تون عجب جهڙي ڳالهه ٿو ڪرين.“

”مان خود عجيب آهيان.“ ۽ هُن کلي ڏنو.

هن پنهنجا ٻئي هٿ الائن جي خوشنما گول ٻولائن ڪلهن تي رکيا ته الائن ڪان سيسرات نڪري ويو.

”توهان جا هٿ ايترا ٿڌا ڇو ٿا رهن؟“

”ڇو جو اهو دل جي گرم هئڻ جو دليل آهي.“ هن هٿ هٽائيندي جواب ڏنو ۽ الائن گفتگو جو موضوع بدلائڻ ٺي مناسب سمجهيو.

”هلو ڀلا دير ٿي ٿئي.“

۽ هوءِ اٿي ته اسٽيفن نرم ڪنين جي ٿهيل ٽوپي کڻي الائن کي ڏني ۽ ڏالهس ڏسي مشڪي ڏنو.

”تون تمام سهڻي آهين الائن“ هن چيو.

”مهرباني. توهان به ڪو گهٽ ڪاهيو.“

هو مشڪندو رهيو.

”منهنجو ته بناوتي سينگار جو حسن آهي، پيو ڇا! رڳو مصنوعي.“

”مان توکي ڇگيءِ طرح سڃاڻان ٿو الائن. شايد توکان به وڌيڪ.“

هو ٻئي هڪ ٻئي جي ساراهه ڪندا، ڪمري کان ٻاهر نڪري آيا. ڏاڪڻ تي سنڊس ننهن سيٽو ڇڻ ته سندن انتظار ۾ بيٺي هئي ۽ ڪيمونو ۾ لپيٽيل ڪنهن حور کان زياده حسين لڳي رهي هئي. سندن لباس مان ٺي معلوم ٿي ٿيو ته زال مڙس سيٽو ۽ بيلارڊ ڪيڏانهن ٻاهر وڃڻ جو ارادو نه ٿي رکيو.

سيٽوءِ جو قاعدو هو ته هوءِ پنهنجي مس يا سهري کي هزار ڀيرا ڪٿي ڏسي، ته به هر ڀيري سندن تعظيم لاءِ ٿورو گردن ضرور جهڪائيندي هئي. چنانچه هينئر به پنهي کي ڪمري مان نڪرندو ڏسي، هڪدم خم ٿي ويئي.

”ڏسو، ٿورو احتياط سان لهجو.“ سنڊس مٺر آواز هال ۾ ڇوڏاري پکڙجي ويو، مگر ڳالهه ڪجهه اهڙي مضحڪ خيز هئي، جو اسٽيفن بي اختيار ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳو.

”ڇوڪر تنهنجو ڇا خيال آهي؟“ هن کلندي چيو.

”اسان ڏاڪڻ تان ٻاڻ کي اڇلائينداسون ڇا؟“

”جي نه، اسيءَ جو وڳو ڪجهه وڌيڪ هيٺ لڙڪيل آهي نه، ۽ هيءَ ڏاڪڻ ايڏي ته ڏکي آهي جو بس- خدا پناهه ۾ رکي.“

۽ ٻوءِ جڏهن ٻئي ڏاڪڻ تان هيٺ لهي وڃڻ لڳا، ته سيٽو به سندن پٺيان ٺي پٺيان وڃڻ لڳي.

الائن کي تہ ڇڻ سنڌس هرڪا ادا اڻ سونهي ٿي لڳي.

”اسان کي ٻاهر نڪرڻ جو رستو معلوم آهي سيتو“ الائن چيو ”تنهنجي هلڻ جو هروڀرو ضرور نہ آهي.“

”نہ امي. اهو تہ منهنجو فرض آهي تہ دروازي تائين هلي، توهان کي خدا حافظ چوان.“

بيلارڊ مٿئين منزل تي پنهنجي ڪمري ۾ هو. سندن آواز ٻڌي، هو سامهون گيلريءَ ۾ اچي بيٺو ۽ مائٽن جي ڳالهہ صاف ٻڌڻ ۾ آيس.

”امان، سيتو جيئن ڪري، تيئن ڪرڻ ڏيوس. ڀلا ان ۾ هرج ئي ڪهڙو آهي؟ ڪيس ائين ڪندي خوشي محسوس ٿئي ٿي.“

سيتوءَ ڪلي ڏنو. تمام دلڪش ڪل ۽ ڪلندي مهل جپاني رواج مطابق پنهنجو هٿ ڪٺي وات تي ڏنائين.

”تون ڇو پئي ڪلين ننڍڙي گڏي؟“ بلارڊ ٻاڻيپ وات مان ڪيندي، نهايت محبت ڀريل لهجي ۾ پڇيو.

”توهان بہ تہ ڪلو پيا“ سيتوءَ سادگيءَ سان چيو.

”تہ پوءِ ڇا ٿيو؟“

”بس، توهان مون تي ڪلي رهيا هئا، تہ آئون توهان تي ڪلڻ لڳيس.“

”ڏٺئي امان.“ بلارڊ پنهنجي ماءُ کي مخاطب ٿيندي چيو ”ڪيڏو نہ ننڍڙو آهي، اڃان سيتوءَ ۾!“

۽ بيلارڊ جي محبت ڀري ڪل ۾ اسٽيفن بہ شريڪ ٿي ويو ۽ سيتو ساڳيءَ طرح منهن تي هٿ رکيو، بيٺي ڪڏهن هڪڙي کي ڪڏهن ورِي ٻئي کي تي ڏٺو ۽ پوءِ اوچتو ڪجهہ ڪيس ياد آيو.

”اوهو! بيلارڊ، بابا جو چيسٽر- جلدي ڪر-“ پوءِ تڪڙو ڊوڙي اسٽيفن جو چيسٽر الماريءَ مان ڪڍي آئي.

”بس بس.“ اسٽيفن ڪلندي ڳالهايو ”آئون اهڙي خدمت گذاريءَ جو عادي ناهيان.“

”نہ، نہ، مون کي موقعو ڏيو.“

۽ هن پنهنجا معصوم پيار وانگر بلڪل سادگيءَ سان ٻين تي ٻيهي، اسٽيفن کي چيسٽر پارايو ۽ ڪالر ٺيڪ ڪيو.

بيلارڊ ۽ اسٽيفن بيٺي مسرت ۽ محبت ڀريل نظرن سان سيتوءَ کي ڏسندا ۽ ڪلندا رهيا، ليڪن الائن جي چهري تي ذري بہ نرمي نہ آئي. ائين پئي معلوم ٿيو ڇڻ تہ هوءَ سيتوءَ جي روش کي ناپسند ڪندي هجي ۽ انهي ئي لحظي ۾ ناپسندگي بہ ظاهر ٿي پئي.

”مون کي اهي حرڪتون بلڪل پسند نہ آهن.“ الائن چيو ”اسان کي دير ٿي رهي آهي.“

اسٽيفن جو انتظار ڪرڻ کان سواءِ ئي ٻاهر نڪري، ڪار ۾ وڃي ويٺي.

Gul Hayat Institute

"سيئو اڃايو بيلارڊ کي خراب ڪري رهي آهي ۽ بلارڊ ته بنهه سست ٿينڊو وڃي. هاڻي ته اهو حال اٿس جو پنهنجي ڪابه شيءِ پيو ته ٿهيو پر اخبار به هنڌائتي ڪري ٿو رکي. بس ائين ئي اڇايو ڇڏي."

"اها ڪا اهڙي اهم ڳالهه نه آهي." اسٽيفن ڪار اسٽارٽ ڪندي چيو.

"توهان ته خواهه مخواهه جي ڳالهه ڪندا آهيو."

ڪار آهستي آهستي پورچ مان نڪري سڙڪ تي ڊوڙڻ لڳي.

"خواهه مخواهه؟" اسٽيفن چيو.

"اها خواهه مخواهه جي ڳالهه ته نه آهي. آئون ته سندس روش کي بناوتي ڀانيان ٿو."

"واهه واهه__اها به واهه جي ڳالهه ٿي."

"ڇا مطلب؟"

"جيڪڏهن توهان سمجهو ٿا ته سيڪجهه بناوتي آهي ته پوءِ سندس ڳالهه ڳالهه تي خوشيءَ جو اظهار ڇو ٿا ڪريو؟" الائن جي لهجي ۾ هڪ اڻ لڪي طنز سمايل هئي.

"الائن ڏس ڪٿي توکي پنهنجي ننهن ڪان لفرت ته ڪانه پئي ٿيندي وڃي؟" ۽ اها ڳالهه تمام تشويشناڪ آهي.

"ڇو؟"

"مان نٿو چاهيان ته بيلارڊ پنهنجي زال کي وٺي اسان کان جدا ٿي وڃي."

ائين پئي معلوم ٿيو ڄڻ الائن اوچتو مشتعل ٿي ويئي.

"ته پوءِ سندس حرڪتن تي بيهي اڃايو ڪل ڪل نه ڪندا ڪريو. مون کي اها ڳالهه بلڪل پسند ناهي."

"مصيبت آهي!" اسٽيفن چيو.

هن ڪار رستي جي هڪ ڇيڙي وٽ بيهاري ڇڏي. ڪار بيهي رهي. اسٽيفن تيز نگاهن سان ڏانهس نهاريو. مگر هن جي خاموش نگاهن ۾ لڪل ملامت ڏسي، سندس سيني تي ڄڻ ته ٿڌو گهڙو هارجي پيو ۽ فوراً غصو ڪافور ٿي ويس.

"خير ڇڏيو، هاڻ مان جهڳڙو ڪونه ڪنديس. توهان هلو نه، دير ٿي رهي آهي."

"چڱو ٺيڪ آهي."

اسٽيفن جي لهجي ۾ ناراضگي هئي. ليڪن هن ڪار اسٽارٽ ڪئي ۽ مان ميٽ ۾ سامهون ڏسڻ لڳو. سندس ڪار سڙڪ جي چلڪندڙ سيني تي ترڪڻ لڳي.

ڪرافٽ جي گهرن وٽ پهچڻ تائين ٻئي خاموش رهيا. اتي هنن کان سواءِ چار ٻيا به مهمان هئا ۽ سيئي ڄڻا هڪٻئي سان بي تڪلف هئا. ميز تي ڪاڌو رکجي چڪو هو، ۽ مسز ڪرافٽ ڪاڌي جي ميز کي چانديءَ جي خوشنما شمعدانن سان سجايو هو. هو پئي پهتا ته طعام کائڻ شروع ٿي ويو.

Gul Hayat Institute

اها هڪ قدرتي ڳالهه هئي، جو گفتگوءَ جو رخ ڦرندو وري به سيتوءَ ڏانهن ٿيو. ڀلا اچا هاڻ ته سندن درميان آئي هئي ۽ هرڪو شخص جپاني ڪنوار جي باري ۾ ڪجهه ڄاڻڻ لاءِ ڏاڍو اتاولو هو.

”ڀلا ٻڌايو ته توهان جي ننهن ڪيئن آهي؟“ هڪ عورت پڇيو ”اها به ڪا پڇڻ جي ڳالهه آهي.“ سندس مڙس چيو ”ظاهر آهي ته هنن جي ننهن نهايت خوبصورت ۽ خوش سليقه آهي.“

”ٺيڪ آهي.“ اسٽيفن چيو. ”۽ سڀ کان وڏي ڳالهه ته اها آهي جو بيلارڊ ڪانئس تمام گهڻو خوش ۽ مطمئن آهي.“

”بلڪل“ ڪرافٽ چيو.

ان ۾ ڪو به شڪ ناهي ته بيلارڊ کي نهايت قابل رشڪ سني رفيقه حيات ملي آهي.

مسز ڪرافٽ پنهنجي مڙس سان ڳالهائيندي ڏانهس غور سان ڏٺو.

”الائن اهو ته ٻڌاءِ“ مسز شيلي الائن کان پڇيو.

”هوءَ ڪجهه گهر جي سنجت ڏي به توجهه ڪري ٿي يا نه؟“

”نهايت“ الائن حق گوئيءَ کان ڪم ورتو.

”هوءَ گهر جو هرڪو ڪم پنهنجي سر تي ڪرڻ چاهي ٿي ته سندس خواهش ٿي اها هجي ته ٻيو ڪو به فرد ڪنهن به ڪم کي هٿ نه لائي“ اسٽيفن چيو.

”ليڪن ڪنهن وقت اهڙي مشاقي تڪليف جو باعث بنجي پوي ٿي“ الائن ڳالهايو.

”اها ته يقيني ڳالهه آهي.“ هيلن تائيد ڪئي.

”اسٽيفن اهو ته ٻڌاءِ“ شيلي پڇيو ”ڇا جاپاني خواتين به بلڪل امريڪي خواتين جهڙيون آهن.“

جواب جي انتظار ۾ هو ميز تي جهڪيو ۽ اسٽيفن ڏانهن ڏسندو رهيو.

”نه“ اسٽيفن ڪجهه توقف سان جواب ڏنو ”بلڪل نه“.

”ڪهڙو فرق آهي؟“ هينريءَ سوال ڪيو.

”اهو ته مان به چٽي نٿو سگهان. پنهنجي ڳالهه جي وضاحت مون کان ممڪن ناهي. ڪڏهن به الهيءَ معاملي تي سنجيدگيءَ سان سوچيو ئي نه اٿم.“

الائن دل ئي دل ۾ پيچ تاب کائيندي رهجي ويئي ته آخرڪار اسٽيفن کي ٿيو ڇا آهي؟ هن سوچيو ته هر وقت سيتوءَ جي باري ۾ ئي سوچيندو رهي ٿو. سندس سارا هه جا ڏڪ پريندو رهي ٿو. الائن جي خيال ۾ سيتوءَ جي شخصيت ايتريقدر ته جاذب ڪانه هئي. پوءِ آخرڪار اسٽيفن هر وقت سندس باري ۾ ڇو سوچيندو رهندو هو؟

الائن جي خيالات جو تسلسل قائم رهي نه سگهيو، ڇو ته ڪاڏي کان پوءِ عورتون وينل مردن کي ڇڏي پاڻ ڊرائينگ روم ۾ هليون ويون ۽ هو جڏهن آڳيئي اڳيان ويهي پاڻ ۾ ڳالهيون ڪري رهيون هيون، ته ٻئي نمبر ڪمري مان ڳالهائڻ جو صاف آواز ٻڌڻ ۾ اچي رهيو هو.

هينري اچا به سينوءَ جي باري ۾ پڇي رهيو هو. ڇا هوءَ گهڻ-ڳالهائو آهي ڇا؟
”بلڪل“ اسٽيفن جواب ڏنو. هوءَ ته طبيعت جي نهايت مانيٺي آهي.
دراصل هوءَ هر وقت بيلارڊ جي ڪجهه چوڻ جو انتظار ڪندي رهندي آهي.
دراصل هوءَ هر وقت بيلارڊ جي ڪجهه چوڻ جو انتظار ڪندي رهندي آهي، تنهي جڻ يڪايڪ ڪلي ڏنو ۽ سندن صحتمند ٿلهڪ گشت ڪندا خواتين جي ڪمري ۾ ٿيا.
”هو سڀ ڇو پيا کلن؟“ ميرين پڇيو.
”بس اهي ئي سينوءَ جون ڳالهيون پيون ٿين.“ هن منهن ۾ گهنج وجهندي چيو.
”ها ميرين ڳالهايو ۽ پوءِ پيئي هٿ آڳيٺي اڳيان گرم ڪرڻ لڳي.“ ”خبر ناهي ته منهنجا هٿ ايترا سرد ڇو ٿا رهن؟“
”تون ڪجهه وٽامن وغيره به کائين ٿي يا نه؟“ هيلن پڇيو.
”ها پهرين کائيندي هئس، مگر ان جو نتيجو اهو ٿيو، جو منهنجي وارن جو رنگ بدلجڻ لڳو، تڏهن ڇڏي ڏنم.“ هو سڀئي کلڻ لڳيون.
”سينوءَ جا وار به ته بلڪل جهڙيس ئي ٿيندا.“ ميرين ڳالهايو.
”پوءِ ان ۾ ڪهڙو مضائقو آهي. سينو بدشڪل ته نه آهي.“ هيلن چيو.
”مون کي ته سني نٿي لڳي“ الائن چيو.
”ڇا جي ڪري؟“ هيلن پڇيو.
”هن جو نڪ سِنو آهي صفا چپٽيل اٿس.“
”ها، اها جدا ڳالهه آهي. امريڪي حسن جي معيار مطابق ته هوءَ بلڪل حسين نه آهي. ان ڳالهه ۾ ته هوءَ ڪنهن معمولي ڇوڪري سان به مقابلو نٿي ڪري سگهي ۽......“ ميرين چوڻ لڳي. ”جڏهن ڇڱي خاصي عمر ٿيندس ته پوءِ بدزيبي ۽ ڦيڪي ٿي پوندي.“ جپاني زالون عمر وڌڻ سان گڏ ٿلهيون ٿينديون وينديون آهن ۽ سندن بدن به بي ڍولو ٿي پوندو آهي.
پلا آخر هوءَ ڇا سوچيندي رهندي آهي؟“
”هون! مون کي خبر ناهي“ الائن چيو.
”ڇا؟“
”يا ته هوءَ بيلارڊ جي باري ۾ سوچيندي رهندي آهي يا اسان جي باري ۾.“
”اوهان جي باري ۾ ڇو؟“
”ڇاڪاڻ ته اسان بيلارڊ جا والدين آهيون.“
”خير اهو خيال ۽ لحاظ سدائين ته قائم ڪونه رهندو.“ ميرين تمام خشڪ لهجي ۾ ٻوليو.
آخرڪار هو هڪ ئي موضوع تي ڪيستائين ڳالهائينديون رهن ها ۽ وري هيلن کي اها ڳالهه پسند به ڪونه هئي، ته الائن جي ننهن جي باري ۾ گهڻيون قياس آرائيون ڪيون وڃن، ان ڪري هوءَ وري به هيڏانهن هوڏانهن جون ڳالهيون ڪرڻ لڳي.

Gul Hayat Institute

ليڪن ميرين جو اهو چوڻ بلڪل غلط هو، ته اهڙو خيال ۽ لحاظ هميشه قائم نه رهندو. ڪافي عرصو گذري وڃڻ کان پوءِ سيٺوءَ جي ورتاءَ ۾ ڪو فرق نه آيو هو. هن جي روئيي ۾ ايتري ته يڪسانيت هئي، جو الائن کي ڪنهن ڪنهن وقت ڏاڍو تعجب لڳندو هو. هن ته پنهنجو پاڻ کي گهر جي ماحول سان ائين ٺهڪائي ڇڏيو هو، جو ذرو به اجنبي نٿي پائين، بلڪل ائين ٿي معلوم ٿيڻ لڳو ڇڻ تـه هو سڀئي سيٺوءَ جي هٿ وس ٿي رهجي ويا هجن.

۽ سيٺو هر ڪنهن ڪم واسطي اهڙو تـه تندهيءَ سان تيار رهندي هئي، جـو ٻئي ڪي موقعوئي نه ملندو هو. هيڏانهن اجا ڪنهن کي ڪنهن شيءِ جي گهرج پئي هوڏانهن سيٺوءَ جو سريلو آواز ايندو.

”آئون ڪري ٿي ڇڏيان. مون کي به ته ڪجهه ڪرڻ ڏيو.“

مهرباني سيٺو.

۽ اهي پئي جملا ڄڻ ته هڪ معمول بنجي چڪا هئا ۽ هر وقت دهرايا ويندا هئا.

۽ هڪڙي صبح جو عجيب اتفاق ٿيو.

هن جو خواب گاهه مٿين منزل تي هو ۽ ڪائڻ جو ڪمرو هيٺ. اڪثر ائين ٿيندو هو، جو هوءَ دير تائين سُتي پئي هوندي هئي ۽ صبح جو ناشتي تـي استيفن سان ساٿ ڏئي نـه سگهندي هئي؛ ڪيس اها به خبر نه پوندي هئي، ته استيفن ناشتو ڪري، آفيس روانو ٿي ويو.

اڄ صبح جو ڪيس خبر نه پوي ها. پر هوءَ ٿورو جلدي سجاڳ ٿي هئي ۽ هيٺ هال ۾ ڪجهه آواز ٻڌي بيڊروم مان نڪري گيلريءَ وٽ اچي بيٺي. پوءِ هن جيڪي ڪجهه ڏٺو، سو ڪيس حيران ۽ پريشان ڪرڻ لاءِ ڪافيءَ کان زياده هو.

هن ڏٺو ته سيٺو معمول مطابق پنهنجي سهري ڪي، اوورڪوٽ پارائڻ کان پوءِ پٺن تي بيهي ڪوٽ جا ڪالر ٺيڪ ڪري رهي هئي ۽ استيفن، سيٺوءَ جي سهري سندس چوگرد ٻانهون پڪيڙي پنهنجي ننهن کي سيني سان لڳايو ۽ پيار ڪيو. تمام گرمجوشي ۽ محبت سان. ليڪن ان پاڪر ۾ شفقت جي ٿوري جهلڪ به نه هئي. اها ڪيفيت نه هئي، جيڪا ڪنهن بزرگ کي ان وقت ٿيندي آهي، جڏهن هو پنهنجي ٻي ڪنهن جائي کي پيار ڪندو آهي. پر هن جي روش ۾ جذباتيت ڪجهه ظاهرظهور پئي ڏٺي.

۽ وري وڌيڪ حيرت انگيز ڳالهه اها هئي جو سيٺوءَ نه ته ان طرح پاڪر پائي پيار ڪرڻ تي اعتراض ڪيو ۽ نـه احتجاج. جيئن تـه هوءَ ڪا انهيءَ حرڪت جي عادي هجي ۽ انهيءَ وقت الائن کي خيال آيو تـه يقيناً اها ڪارروائي گهڻن ڏينهن کان جاري آهي ۽ اهڙي طرح پاڪر وجهي پيار ڪرڻ جو سلسلو ٻهرين کان ئي قائم آهي، تڏهن تـه سيٺوءَ کي ان ۾ ڪا نئين ڳالهه محسوس ڪانه ٿي.

۽ انهيءَ کان به زيادهه تعجب خيز ڳالهه اها هئي، ته بيلارڊ ان موقعي تي بلڪل سندن ئي قريب بيٺو هو. پر هن پنهنجي پيءُ جي انهيءَ اڻ سهائيندي حرڪت جو ذرو به نوٽيس نه ورتو.

ڪو بہ احتجاج نہ ڪيو، جڏهن تہ ڪيس بلڪل ناگوار نہ لڳو هجي. ساڳيءَ ريت پائيپ وات ۾ وجهو، هو ور ور ڪري ڪَش هڻي دونهون اُڏائي رهيو هو ۽ نيٺ ڳالهايائين بہ تہ ڇا!

”بابا، مان گهٽي ۾ گهمڻ بنهي تائين آفيس ايندو سانوَ.“

”چڱو.“ اسٽيفن جواب ڏنو.

الائن کي انهيءَ لحظي ۾ ياد آيو تہ بيلارڊ جو آفيس ۾ دير سان وڃڻ جو اهو سبب آهي، جو هو هڪ ڊاڪٽر سان مشورو ڪرڻ وارو هو. جڏهن بيلارڊ جپان ۾ هو تہ ڪار جي حادثي ۾ ڪيس معمولي ضرب آئي هئي ۽ ان جو ڪجهہ اثر اڃان بہ باقي هو. دراصل اهو حادثو تہ هن جي ۽ سيتوءَ جي وچ ۾ تعلقات جو پيش خيمو ثابت ٿيو. سيتوءَ جو پيءُ هڪ ماهر سرجن هو. اتفاق ڪجهہ اهڙو ٿيو، جو جڏهن بيلارڊ حادثي جو شڪار ٿي اسپتال پهتو تہ سيتوءَ جو پيءُ سندس سرجن مقرر ٿيو. پوءِ هڪ ڏينهن پيءُ سان گڏ ڌيءَ بہ امريڪن مريض کي ڏسڻ آئي ۽ هنن جي پهرين ملاقات ئي سندن لاءِ نينهن جو نياپو بڻجي پئي.

الائن انهن ئي خيالن ۾ اهڙو تہ ٻڏي وئي، جو اسٽيفن کي الوداع بہ ڪونہ ڪيائين ۽ هو ٻاهر نڪري ويو. الائن ساڳي طرح گيلريءَ ۾، جتي هئي اتي ئي دم بخود بيٺي هيٺ لهاري رهي هئي، جيستائين اسٽيفن جي نڪرڻ سان ئي بيلارڊ سيتوءَ کي پنهنجي آغوش ۾ ڇڪي ورتو.

۽ پوءِ الائن کي ڏاڍي خفت محسوس ٿي. اها ڪا شرافت بہ نہ هئي، جو پنهنجي پٽ ۽ ننهن کي هڪٻئي سان واڪيل ڏسجي. هوءَ قدمن جي آهٽ ڪرڻ بنا موٽي وئي. ليڪن سندس ذهن، خيالن کان خالي نہ هو. هن سوچيو پئي تہ حال ۾ انهيءَ وقت بيلارڊ سيتوءَ سان عملي محبت جو اظهار ڇو ڪيو؟ ڪٿي ائين تہ ناهي تہ هو ۽ بيلارڊ ٻئي ڄڻا ڪنهن فريب جو شڪار ٿيندا پيا وڃن.

ليڪن اسٽيفن مان تہ اهڙي توقع نٿي ٿي سگهي. هو تہ هڪ سٺي ڪردار جو، ايتريقدر تہ پاڪيزه صفت شخص هو، جو هن تي شڪ ٿي نٿي سگهيو. اها علحده ڳالهہ آهي، تہ اسٽيفن جي مردانہ حسن ۽ پرلطف ڳالهين کان ڪيتريون خواتين متاثر ٿي ويندي يون هيون. تنهن هوندي بہ اسٽيفن جي ثابت قدميءَ کي ڪڏهن بہ لوڏو نہ آيو. ڪجهہ اها ڳالهہ بہ هئي، جو الائن کي اسٽيفن جي محبت ۽ ڪردار تي بيحد اعتماد هو. اهوئي سبب آهي، جو ڪڏهن ڪابہ اهڙي صورتحال پيدا نہ ٿي، جنهن مان سندس دل شڪني ٿي هجي يا وري طبيعت کي رنج پهتو هجيس. گهڻين عورتن اسٽيفن تي پيار جي ڪمند اڇلائڻ جي ڪوشش ڪئي، ليڪن ڪڏهن بہ هن ان تي توجهہ نہ ڏنو ۽ نہ وري ڪو الائن ڪڏهن وهم ۾ مبتلا ٿي. ڇو تہ ڪيس خبر هئي تہ اسٽيفن هڪ ٽڪر مثل آهي. هڪ اهڙو مضبوط ۽ اڏول ٽڪر، جنهن سان جيڪڏهن ڪو پاڻ ٽڪرائيندو تہ سر ڪٽي بچائي بہ وڃي، مگر دل ضرور ٽٽي پوندس ۽ هميشه ائين ئي ٿيندو رهيو. اسٽيفن ڪنهن جي بہ ارادي کان واقف ٿيندي ئي پنهنجو رويو بدلائي ڇڏيندو هو. هن وٽ

بيشمار محبت ناما ب ايندا رهندا هئا، جنهن جو هن خود ته ڪڏهن ب جواب نہ ڏنو، ليڪن سندس پوڙهي سيڪريٽري ڪين نهايت رڪائيءَ سان ٽارڻ لاءِ، مناسب جواب ڏئي ڇڏيندي هئي ۽ جڏهن ب الائن انهن ناڪام عورتن سان ملندي هئي ته انهن تي ڏاڍو ترس ايندو هئس ۽ هو ويچاريون ڪيس ڏسي سهمي ويندي هيون. ليڪن سيتوءَ جو معاملو مختلف هو.

سيتو هن جي ننڍي ليتي لنهن هئي ۽ سندس سڪيلڊي پٽ جي نئين ڪنوار، جا سندن گهر جي سڪون برباد ڪرڻ تي آماده هئي.

۽ هوءَ دريءَ ڪان هٽي، سڌو هيٺ هال ۾ آئي، جتي ان وقت بہ بيلارڊ موجود هو.

”بيلارڊ!“ الائن سڏ ڪيو.

”جي، امان!“ خوش قسمتيءَ سان بيلارڊ ان وقت ناشتي جي ميز تي اڪيلو ويٺو هو.

”ويهو امان. توهان ته اڃان ناشتو ڪونہ ڪيو آهي. سيتو گرم گرم ڪافي ناهي ڪٺي اچي پئي. توهان ب ناشتو ڪري وٺو.“

الائن وڏي سامهون پيل ڪرسيءَ تي ويهي رهي.

”چا چا پيو ڪائين؟“ الائن، سنگتڙي جو رس گلاس ۾ وجهندي چيو.

”توسٽ ۽ ڪافي؟“

”جي- ها.“

”ويچاري سيتوءَ کي روز ناشتو تيار ڪرڻو پوي ٿو. مان روزبروز ڪاهل ٿيندي ٿي وڃان.“

”هن کي ڪم ڪرڻ ۾ ئي خوشي ٿئي ٿي.“

الائن سوچيو ته هينئر جو هينئر پنهنجا سمورا شڪ شبها پنهنجي پٽ کي ٻڌائي ڇڏي.

هن سنگتڙي جي رس مان ڍڪ ڀري نڙي آلي ڪئي.

”بيلارڊ؟“

”جي.“

”مان توسان اڪيلائيءَ ۾ ڳالهائڻ چاهيان ٿي.“ الائن چيو.

”ڪا خاص ڳالهہ؟“ بيلارڊ ڪيس گهوريندي سوال ڪيو.

”غالباً.“ الائن چيو.

انهيءَ وقت سيتو ڪافيءَ جا ٿانو کڻي اندر آئي ۽ پنهنجي سس کي نهايت خنده پيشانيءَ سان صبح جو سلام ڪيو ۽ تعظيم خاطر ٿورو خم ٿي.

اهائي ڳالهہ الائن کي خراب لڳندي هئي. هن کي تعظيم لاءِ خم ٿيڻ بيحد ناگوار محسوس ٿيندو هو. شروع ۾ هن پنهنجي پٽ کي چيو هو ته سيتوءَ کي منع ڪري ڇڏي ته اهڙيءَ طرح هروقت خم ٿي ڪيس تعظيم نہ ڏيندي ڪري. مگر بيلارڊ چيو هو ته هو سيتوءَ

کي منع نہ ڪندو، ڇاڪاڻ تہ سيتوءَ کي اهائي تعليم ڏني ويئي آهي. ايئن ٺي خم ٿي، تعظيم ڪرڻ سيکاريو ويو آهي ۽ هوءَ اگر ايئن ڪرڻ کان منع ڪندو تہ سيتوءَ لاءِ رنج جو باعث ٿيندو ۽ هو سيتوءَ کي خوش ڏسڻ چاهي ٿو.

انهيءَ وقت بہ سيتو خم ٿي، تہ الائن کي کو ان مان خوشي ڪانہ ٿي.

”سيتو تنهنجي مس مون سان اڪيلائيءَ ۾ ڳالهائڻ چاهي ٿي، لهٰذا تون ٿورو ترس!“

سيتوءَ ڪلي ڏنو. هن جي ڪل تمام دلڪش هوندي هئي ۽ جڏهن هوءَ کلندي هئي تہ سندس ڳلن تي وڏا ۽ سهڻا ڇگهہ پوندا هئا.

سيتو ٻيو ڀيرو تعظيماً خم ٿي ۽ واپس هلي ويئي.

”تو سيتوءَ کي اهو ڇو ٻڌايو؟“ الائن ٿوسٽ تي مکڻ هڻندي چيو.

”امان هوءَ تمام صاف دل ڇوڪري آهي.“

”مگر احمق تہ ناهي.“

”بالڪل نہ. ليڪن امان توهان کي جيڪي ڪجهہ چوٽو آهي سو صاف صاف چئي ڏيو، ڇو تہ اوهان جو لهجو ڪجهہ مشڪوڪ ڏسجي ٿو.“

”صاف چئي ڏيان.“

”بالڪل.“

”ڇا تنهنجو بابا اهڙيءَ طرح روز سيتوءَ کي پيار ڪندو آهي؟“

بيلارڊ هڪدم ڪاڏو ڇڏي پنهنجي ماءُ ڏانهن ڏسڻ لڳو. هوءَ بہ کيس ڏسي رهي هئي.

”اهو توهان ڇو پڇي رهيا آهيو؟“ بيلارڊ دريافت ڪيو.

”ڇو جو اڄ صبح جو جيڪي ڪجهہ ڏٺو اهو مون کي بدگمان ڪرڻ لاءِ ڪافي هو.“

”ٺيڪ آهي.“ بيلارڊ جي لهجي ۾ ڪابہ تبديلي پيدا ڪانہ ٿي.

”هاڻي مان بہ توهان کي ٻڌايان تہ سيتو بہ ان معاملي ۾ فڪرمند آهي.“

هوءَ نٿي چاهي تہ بابا کي ناراض ڪري. هوءَ منهنجي پيءُ جي گهڻي عزت ڪري ٿي ۽ ان ڪري هوءَ چاهي ٿي، تہ اسان جدا گهر وٺي رهون.“ الائن اڃا بہ زياده ڏڪويل نظر اچڻ لڳي.

”منهنجو بہ اهوئي خيال آهي.“ هن چيو.

”پوءِ بہ — بيلارڊ آهستگيءَ سان چيو. ”آئون بابا کي موردِ الزام نٿو ٺهرايان.“

”ڇو؟ آخر پڇهي مان ڪنهن هڪ جو تہ ڏوهہ آهي؟“

”دراصل ڳالهہ اها آهي تہ توهان سيتوءَ جي باري ۾ جا بدگماني ڪري رهيا آهيو سا درست ناهي. هوءَ ايئن ڪرڻ جي اهل نہ آهي.“

”نہ هوندي — ليڪن اڃا تنهنجو پيءُ جوان آهي. پنجاهہ سال بہ ڪا عمر ٿئي ٿي ۽ گهڻين زالن تہ...“

”ليڪن سيتو ائين نہ آهي.“
”پوءِ آخر اهو سڀڪجهہ ٿيو ڪيئن؟“
بس بابا مذاق مذاق ۾ ڪيس الوداعي پيار ڪرڻ شروع ڪيو. ۽ پوءِ مون ڪي تہ اندازوئي ڪونهي تہ اهو سلسلو مذاق جي حد ڪڏهن ٽپي ويو. ها سيتوءَ ڪي ضرور معلوم آهي.
”انهيءَ جو مطلب اهو آهي تہ سيتوءَ جي مرضي ان ۾ شامل آهي.“
”نہ هرگز نہ.“
”پوءِ هن کي ڪيئن معلوم ٿيو؟“
”هوءَ سرتاپا عورت آهي.“
”ڇا مطلب؟“
مطلب تہ هوءَ مرد جي خيال ۽ ارادي کي خود انهيءَ مرد جي علم ۾ اچڻ کان پهرين سمجهي وٺي ٿي.
الائن جون نظرون ڪجهہ اهڙيون هيون، جن مان اجا بہ شڪ ظاهر ٿي رهيو هو ۽ اها ڳالهہ بيلارڊ کان لڪل نہ هئي.
”اها ڳالهہ توهان کي عجيب ضرور معلوم ٿيندي.“ بيلارڊ چيو. ليڪن مان سچ چوان ٿو. ڇو تہ مون کي ان جو ذاتي تجربو آهي. ڪو وقت اهڙو بہ ٿئي ٿو، جڏهن آئون اجا ڪجهہ سوچيندو پيو آهيان ۽ سيتو بنان ڪنهن اشاري جي منهنجي ڳالهہ معلوم ڪري وٺندي آهي ۽ ڪانہ ڪا اهڙي هلت يا اشارو ڪندي آهي، جيئن آئون سمجهان، تہ هوءَ منهنجي خيال کان واقف آهي.
الائن ڪجهہ اهڙي حالت ۾ هئي جو ڳوڙها وهڻ وارا هئس. بعض اوقات ماڻهو جذباتي ٿيو ٿي وڃي ٿو.
۽ هن پنهنجي ڳوڙهن تي ضابطو ڪرڻ لاءِ ڪافيءَ جا ٻہ-ٽي وڏا ڍڪ پريا تہ سندس طبيعت ڪجهہ سڌري پيئي.
”هوءَ توهان ٻنهي کي برباد ڪري رهي آهي.“
”اها ڳالهہ صحيح ناهي-- هوءَ اسان جو نندڍي ۾ ننڍو ڪم بہ خوشيءَ سان ڪري ٿي. ليڪن ان ۾ خود غرضيءَ جو ڪوبہ جذبو نہ هوندو آهي.“
پوءِ بيلارڊ بيضي جا بچيل سچيل ٽڪرا اهڙيءَ طرح جلدي جلدي وات ۾ وڌا جو ڳالهائڻ مشڪل ٿي پيس. ممڪن آهي تہ هن جاڻي واڻي ائين ڪيو هجي.
”سيتو!“ هن ڪراهہ ڪيهي سڏ ڪيو.
ٿوري دير ۾ چلڪڻي فرش تي سيتوءَ جي گيٽا جي ڪٽ ڪٽ ٻڌڻ ۾ آئي ۽ هوءَ اندر هلي آئي.
”ويهہ ويهہ“ بيلارڊ چيو.

سيتو هنن ٻنهي جي درميان ڪرسيءَ تي ويهي رهي ۽ ٻئي هٿ پنهنجي گوڏن تي رکيا. بيلارڊ ٿوسٽ جي هڪڙي ٽڪر تي مربي جو هڪ ٿلهو تهه مکي رهيو هو.

"مان امان کي ٻڌائي رهيو هئس ته اسان الڳ گهر وٺي رهڻ چاهيون ٿا."

الائن پنهنجي پٽ جي خوراڪ تي غور ڪري رهي هئي ۽ آخر هن کان رهيو نه ٿيو.

"بيلارڊ تون ذرا ڪاڏي پيٽي ۾ اعتدال اختيار ڪر ورنه تنهنجو پيٽ نڪري پوندو. هي تنهنجو ٽيون ٿوسٽ آهي."

بيلارڊ مشڪي پنهنجي ماءُ ڏانهن ڏٺو ۽ ٿوسٽ رکندي چيو.

"مان به اهوئي سمجهي رهيو هئس، پر سيتو ڪڏهن به اهڙي ڳالهه مون کي نه چوي ها."

مان تنهنجي ڀلائيءَ جي ڳالهه تي ڪريان.

"اها توهان بلڪل صحيح ڳالهه چئي رهيا آهيو." سيتوءَ چيو. "بيلارڊ تون جڏهن چاليهن سالن جو ٿي وڃين، ته پنهنجي ماءُ جي نصيحت ياد رکجئين."

"ها، ياد رکندس" هن وعدو ڪندي چيو ۽ مربي لڳل ٿوسٽ مان هڪ وڏو گره پريو.

"سيتو" بيلارڊ چيو "امان جو خيال آهي ته صبح جو بابا جنهن ريت توکي پيار ڪري ٿو، ته تون پسند نٿي ڪرين، تون ڪيس پنهنجي خيالات کان آگاهه ڪر."

سيتوءَ جي منهن تي ڳاڙهسرو رنگ تري آيو. هن جي ڪتورين اکين ۾ ڳوڙها ترڻ لڳا ۽ شايد شديد جذبات کان بيتاب ٿي هوءَ اٿي کڙي ٿي.

"آئون معافي گهران ٿي. مون لاءِ اهو ممڪن ناهي ته پنهنجي مڙس جي پيار خلاف ڳالهايان." هن پنهنجي آستين ۾ ڳوڙها جذب ڪيا ۽ واپس وڃڻ لاءِ مڙي، پر بيلارڊ تيزيءَ سان اٿيو ۽ هن جي رستي ۾ روڪ ٿي بيٺو.

"ترس سيتو. مان ٻاهر وڃان ٿو هليو. توکي منهنجي ماءُ کان ڊپ ڪرڻ جي ڪابه ضرورت ناهي. هوءَ به تو وانگر ئي صاف گو ۽ ايماندار آهي."

۽ رومال پٽ تي ڪيرائيندو هو ڪمري مان ٻاهر نڪري ويو. سيتو ڪِريل رومال کڻي ويڙهيو ۽ ميز تي رکي ڇڏيو ۽ پوءِ ڪجهه بيدليءَ سان ڪرسيءَ تي ويهي رهي.

بيلارڊ ته الائن کي عجيب مسئلي ۾ وچڙائي ڇڏيو هو. هن جي خواب خيال ۾ ڪونه هو ته بيلارڊ انهيءَ ڳالهه کي اهڙو رنگ ڏئي ڇڏيندو. ۽ پوءِ سيتوءَ جي چهري ڏانهن ڏسڻ لڳي ته ائين معلوم ٿيس ٿي جيئن هوءَ ٻالي ڀولي معصوم نينگري آهي. اهڙي معصوم نينگريءَ ۾ ڀلا ڪو ڪيئن شڪ ڪري سگهي ٿو. روبرو ڪنهن تي الزام مڙهڻ ته ان کان وڌيڪ ڏکيو آهي.

تاهم الائن سوچيو ته صاف گوئيءَ کان ڪم وٺڻ ئي مناسب آهي.

"آخر تو ٻنهي کي ڪيئن ٻول ٻڌل رکيو آهي؟ تو وٽ ڪهڙو جادو آهي سيتو؟" ۽ ائين سمجهڻ ۾ ته سيتو جيڪا اڃا هيئنر معصوم نينگري پئي نظر آئي، سا اوچتو معمر ۽ مدبر عورت بڻجي ويئي.

”مان انهن تي ڪو بہ جادو نہ ڪيو آهي. خود ئي ان ڳالهہ تي آماده آهن! دراصل هو پيئي ايتريقدر تہ ناخوش آهن، جنهن جي ڪا حد نہ آهي ۽ اهو توهان جي ناآسودگيءَ جو پڻ اهڃاڻ آهي.“

”منهنجي نا آسودگي؟“

”جي ها، ٻنهي ڪنهن شبهي جي.“

الائن هڪ سگريٽ دکائي اونهو ڪش پريو. ڇڻ تہ هن کي ڳالهہ ڪرڻ کان اڳ ۾ ڪجهہ وقت گهربل هو.

هاڻ مون کان تہ اهو ڪونہ پڇندو تہ هن جا ڪيرايل رومال هرهر کڻندي ويڙهيندي وتان. هن جا سليپر کڻي اچان. اُئون اهو سڀڪجهہ نٿي ڪري سگهان. ڇاڪاڻ جو مان سمجهان ٿي تہ اهو سڀڪجهہ نامناسب آهي. اهو تہ صاف صاف هن کي ڪاهل ڪرڻو ٿيو. صرف ان ڪري جو هو مرد آهي.

”اهو تہ فرق آهي امي“ توهان کي اها وڏي ڳالهہ ٿي محسوس ٿئي، مگر مون کي تہ شروع کان ئي اهو سيکاريو ويو آهي. اها منهنجي فطرت ثاني بنجي چڪي آهي. توهان اهڙي طرح ڪم ڪندا تہ بناوت پائبي. ۽ مان، ان طرح ڪم ڪريان ٿي تہ ذرو بہ بناوتي نہ لڳي ۽ دراصل اهي سڀئي ڪم مون لاءِ ڪجهہ اهميت نٿا رکن، ڇو تہ اهو سڀ منهنجو روزمره جو معمول آهي.“

”پوءِ تنهنجي لاءِ ڪهڙي شيءِ اهم آهي سيتو؟“ الائن ڪجهہ بيچين ٿيندي پڇيو ”آخر تنهنجو راز ڇا آهي؟“

”منهنجو تہ ڪو بہ راز نہ آهي.“

الائن هڪڙو لمحو خاموش رهي. ائين پئي معلوم ٿيو ڄڻ تہ هوءَ دماغ ۾ خيال گڏ ڪندي هجي.

”ڳالهہ اها آهي“ آخر هن ڪڇيو ”تہ مون اڄ صبح جو بيلارڊ جي ٻيءَ کي توسان...“.

سيتوءَ هن جي ڳالهہ پوري ٿيڻ نہ ڏني.

خدا جي واسطي اهو تذڪرو نہ ڪريو. مون کي اها ڳالهہ پسند ناهي.

”پوءِ تون ڇو؟“

”امي منهنجي فطرت ئي اهڙي آهي، جو ڪنهن کي ناراض ڪري نٿي سگهان. بس ڳالهہ رڳو ايتري آهي.“

”پوءِ آخر هاڻي تنهنجو ارادو ڇا آهي؟“ الائن ڄڻ تہ عاجز ٿي پئي هئي.

”مان هتان هلي ويندس. مون بيلارڊ کي چيو آهي. هو بہ ان تي راضي آهي. هو منهنجي جذبات کي چڱيءَ طرح سمجهي ٿو.“

”ڇا رقابت کان ائين ڪري رهي آهين؟“

”نہ بلڪل نہ- هو مون تي اعتبار ڪري ٿو ۽ مون کي چڱيءَ طرح سمجهي ٿو.“

”تون تمام سٺي ڇوڪري آهين سيتو“ الائن پنهنجو سگريٽ ائش ٽري ۾ مهٽي وسائيندي چيو ”تنهنجي تمام گهڻي مهرباني.“

الائن جي ڳالهين سان سيتوءَ کي اها ڳالهہ سمجهڻ ۾ دير ڪانہ لڳي تہ هوءَ علحدگيءَ جي ارادي سان متفق آهي.

الائن، جيڪا هيستائين پنهنجي ننهن ڪان بدگماني ڪري رهي هئي، تنهن جا سڀئي شڪ شبها دور ٿي ويا. هن جي دل چاهيو پئي تہ اڳيان وڌي هن معصوم ليڪن عقلمند ڇوڪريءَ جي پيشاني ڪٽي چمي.

”۽ سيتو؟“

هوءَ تہ جهڙي ڀرين هئي، هاڻ بہ لڳي پئي. هن جي چهري مان ڪابہ اهڙي ڳالهہ ثابت نٿي ٿي، جنهن سان سندس دلي ڪيفيت، خوشيءَ يا رنج جي آئينہ دار ٿئي. ائين پئي معلوم ٿيو تہ هيڏي ساري گفتگوءَ مان هن ڪوبہ اثر نہ ورتو هو. جيئن ڪوبہ بحث نہ ڪيو هجيس، جڻ تہ ڪابہ خاص ڳالهہ ڪانہ ٿي.

الائن اتي دريءَ وٽ وڃي بيٺي ۽ سيتو ميز تان ٿانوَ سميٽي رنڌڻي ڏانهن هلي وئي.

الائن ڄاتو ٿي تہ هوءَ جڏهن بيلارڊ ۽ سيتوءَ جي فيصلي ڪان پنهنجي مڙس کي آگاهہ ڪندي تہ هن کي ضرور تعجب ٿيندو ۽ سندس خيال صحيح نڪتو. شام جو جيئن ئي اسٽيفن سان اها ڳالهہ چوريائين تہ هو ڏاڍو متعجب ٿيو. ”ڀلا ان جي ڪهڙي ضرورت آهي؟“ هن چيو. ”هيڏي ساري گهر ۾ صرف اسان ٻہ ڄڻا نهنداسون ڇا؟“

”ڇو؟“ الائن ورندي ڏني. ”هاڻي ٻہ ڄڻا ڇو ٿورا لڳنداسون؟“

هن جي آواز ۾ ٿڌول ۽ تلخي هئي ۽ اها هلت الائن کي پاڻ بہ ڪجهہ نامناسب سمجهہ ۾ پئي آئي. الائن محسوس ڪيو تہ هن اسٽيفن سان اها ڳالهہ بي وقتائتي شروع ڪئي هئي. بهتر تہ ائين ٿئي ها، جو هوءَ ڪاڏي تائين ان موضوع تي ڳالهائي ئي نہ ها. ليڪن مشڪل اهو هو جو گهڻي دير هوءَ انتظار بہ نٿي ڪري سگهي. رات جي مانيءَ تائين اهو معاملو پيٽ ۾ ڪيئن سانڍي ويهي ها!

”سيتو جدا رهڻ چاهي ٿي.“ الائن چيو.

جيتوڻيڪ سندس چوڻ واجبي نہ هو. سيتو ويچاريءَ جو وس هلي ها تہ هوند ڪڏهن بہ ڪانئن جدا نہ ٿئي ها، مگر... هوڏانهن اسٽيفن کي بہ الائن جي ان ڳالهہ تي ذرو بہ اعتبار نہ آيو. هن ڄاتو ٿي تہ سيتو علحدگي هرگز پسند نٿي ڪري سگهي ۽ هن پنهنجي خيال جو اظهار بہ ڪري ڏنو.

”مون کي تہ يقين نٿو اچي.“

”ايهين چو نہ ٿو چوين تہ تنهنجي مرضي ڪيس ڇڏڻ جي ناهي.“ الائن چيو.
اسٽيفن کي اهو ناگوار لڳو ۽ سندس منهن ۾ گهنڊ پئجي ويو ۽ هنن پنهي جون نظرون مليون، تہ اسٽيفن محسوس ڪيو تہ الائن ڄڻ تہ ساڻس مقابلي تي لهي آئي هجي.
هڪ لحظي تائين پنهي ڄڻن هڪٻئي کي ڏٺو، ناراض ۽ خاموش...! ۽ پوءِ الائن ماٺ کي ٽوڙيو.
”مون اڄ توهان کي هيٺ هال ۾ ڏٺو هو.“
اسٽيفن جي منهن تي هاڻ ناگواريءَ جي بدران خفگي پيدا ٿي.
”ليڪن بيلارڊ بہ تہ موجود هو ان وقت.“
ائين معلوم ٿيو ڄڻ تہ اسٽيفن پنهنجي بي گناهي ثابت ڪندو هجي.
”ها.“ الائن گهٽي لاپرواهيءَ سان چيو. ”اڃا تہ ڪڏهن بيلارڊ موجود هوندو آهي، پر ڪڏهن سندس غيرموجودگيءَ ۾ بہ...“
اسٽيفن توقع خلاف ڪوبہ جواب ڪونہ ڏنو ۽ اڳيان وڌي، صوفي جي هڪ ڪنڊ تي ويهي رهيو.
”آخر، هاڻي تون چاهين ڇاٿي؟“
”ڪجهہ بہ نہ.“ الائن ساڳيءَ ريت، اڃان بہ لاپرواهيءَ ۽ ناراضگيءَ سان چيو.
”پوءِ جهڳڙو ڇالاءِ شروع ڪيو اٿئي؟“
الائن اسٽيفن ڏانهن گهوري نهاريو.
”اڃا پاڻي سر ڪان مٿي چڙهيو ناهي“ هن چيو.
”اسٽيفن توهان پهرين ڪڏهن مون سان ڪوڙ نہ ڳالهايو آهي. آخر هيءُ قضيو ٿيو ڪيئن؟“
”مون... مون کي خبر ناهي.“
سندس آواز ۾ شڪست ظاهر هئي.
”توهان اهڙي قسم جا ماڻهو نہ آهيو، اها ڳالهہ اوهان کي سيبائي بہ ڪانہ ٿي.“
”ٺيڪ آهي“ اسٽيفن ڪنڌ جهڪايو.
”توهان ايتريقدر بي سمجهہ بہ ڪونہ آهيو.“
”برابر.“
”ڇنبو تہ هن جي ادائن توهان کي ريجهي وڌو.“
”ممڪن آهي..... پر ائين بہ ڪونهي.“
”پوءِ آخر ڪهڙو سبب آهي؟“
”بس، ڇا ڇئجي، ائين ڪٿي سمجهہ تہ هوءَ منهنجي انا کي بيدار ڪري ڇڏي ٿي.“
”توهان جي انا..... ڇا توهان جي مردانگي اڃا تائين سٽل هئي ڇا؟“

”ليڪن توهان ته زندگيءَ جي هرشعبي ۾ ڪامياب آهيو. مان ته توهان ڪي مطمئن ڏسان ٿي ۽ نهايت خوش آهيو.“

”ان جي باوجود......“

”ان جي باوجود آخر ڪهڙي ڪوت آهي؟ جنهن ڪي سمجهو ٿا ته هوءَ پري ٿي؟“

”مون کي خبر ناهي.“

”توهان کي ساڻس محبت ته ڪانه ٿي ويئي آهي.“

الائن جو سوال ڪيترو نه صاف ۽ نازڪ هو.

”نه ائين ته نه آهي..... پر ڪجهه“ اسٽيفن هڪوبڪو ٿي ويو ۽ تمام بي چين نظر اچي رهيو هو.

”ايئن ٿو معلوم ٿئي ته ڪيس بروقت ٿي منهنجي خيالن جي ڄاڻ پئجيو وڃي.“

”ان جو مطلب اهو ٿيو ته توهان کي ساڻس محبت ٿي ويئي آهي.“

”نه نه......“ هن احتجاج ڪيو.

”اصل واقعو ائين آهي ته آئون ڪيس بيلارڊ جي موجودگيءَ ۾ پيار ڪندو آهيان.“

”ته پوءِ سندس غيرموجودگيءَ ۾ به ڪندين؟“

”هرگز نه.“

”خدا ڪري ته ايئن ٿئي.“

”ڇا مطلب؟“

”ته توهان غيرموجودگيءَ ۾ اها حرڪت نه ڪريو.“

”ناممڪن.“

”اسٽيفن.“ او جنو الائن جذباتي بنجي ويئي. ”خدا جي واسطي مون کان اڪيون نه ڦيريو اهو ته ٻڌاءِ ته مون ۾ ڪهڙي ڪمي آهي؟“

”اهڙي ته ڪابه ڳالهه نه آهي الائن. تون ته زندگيءَ جي بي مثال رفيقِ حيات آهين.

”...... پر.“

”پر...... پر ڇا؟“

اسٽيفن جواب ڏيڻ کان پهرين چند لمحا ماٺ ٿي ويو.

”مون کي خبر ناهي.“

”تون ٻڌائڻ نٿو چاهين.“

”ڪاش! مان جيڪر پنهنجو مافي الضمير بيان ڪري سگهان.“

الائن به اهو سمجهڻ ۾ دير نه لڳائي، اسٽيفن ڪجهه بي وس ٿي پيو آهي.

دراصل هو ٻڌائي به ڇا ها... ڀلا ٻڌائڻ واسطي باقي رهيو به ڇا هو.

Gul Hayat Institute

هوءَ ڪجهہ رحم ڀرين نظرن سان پنهنجي مڙس ڪي ڏسڻ لڳي، جو پنهنجي سيني سردانا وصفن، مردانگي، همت ۽ بيباڪي جي باوجود هن وقت حالات جي هٿن ۾ مجبور هو. ڏکويل ۽ بيقرار... پريشان ۽ گهٻرايل هو.

۽ الاڻن کي مٿس ايتريقدر تہ رحم آيو، جو هوءَ پنهنجي سڄي ورچاڻي ڇڏي اٿي بيٺي ۽ پنهنجون ٻانهون هن جي ڳلي ۾ حائل ڪري ڇڏيون.

”اسٽيفن مون سان خفي ٿي پيا آهيو ڇا؟“

”توهان ڪيترا نہ سٺا ۽ معقول انسان آهيو.“

”الاڻن تون ڪيتري نہ سٺي آهين.“

”چڱو مون کي معاف ڪري ڇڏيو.“

”تو ڇا ڪيو الاڻن؟ ڪجهہ بہ ڪين معافي ڇاجي؟“

”مان حيران آهيان تہ مون...“ هن جهلي جهلي ڳالهايو.

”ليڪن خير وساري ڇڏيو.“ هن پنهنجي مڙس جي ڳلن تي پنهنجي نرم هٿن سان ڇهيو ۽ ڪيس اٿيئي ڪمري ۾ ڇڏي، ٻاهر نڪري ويئي. ۽ پوءِ جڏهن ڪاڏي جي ميز تي ٻهتا تہ ٻيائي ڄڻا هشاش بشاش ۽ بلڪل مطمئن هئا. ليڪن انهيءَ شام جو الاڻن کي پهريون دفعو اهو احساس ٿيو تہ سيٽو هنن جي آرام ۽ مسرت لاءِ ڪيتريقدر نہ ڪوشان رهي ٿي. معمولي ڪان معمولي ڪم بہ ڪڏهن ڪانئس نظرانداز نہ ٿيندو هو. هن پنهنجي خوبين ۽ اعليٰ وصفن سان سيٽي کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو هو. هوءَ واقعي پدمٽي هئي. نہ گهٽو ڳالهائيندي هئي ۽ نہ ڪنهن بحث ۾ حصو وٺندي هئي. ۽ جيڪا بہ ڪا ڳالهہ ڪندي هئي، تہ اها تمام صاف ۽ سادي هوندي هئي، جنهن ۾ ڪا بہ ڪيڏ يا چالاڪي نہ هوندي هئي. تاهم هوءَ پنهنجي خيالن جو اظهار مسڪراهٽن ۽ اشارن سان اهڙي دلنواز انداز ۾ ڪندي هئي، جو اڳلو ان ڪان ضرور متاثر ٿيندو هو ۽ سندس ڀالي ڀولي گفتار ۾ دلچسپي وٺڻ شروع ڪندو هو. ۽ ڪاڏي ڪان پوءِ اٿندي ئي الاڻن سيٽوءَ جو هٿ ڪٺي ورتو.

”اڄ تون ۽ مان ٻئي ڪمري ۾ ويهي ڳالهيون ڪريون.“

”ڇو“ اسٽيفن پڇيو.

”اسين پاڻ ۾ اڪيليون ويهي ڳالهائينديونسين. توهان ٻيئي اتي ويٺا رهو.“

هن سيٽوءَ جو هٿ پڪڙي کيس ڇڪيو.

”تنهنجا هٿ ڪيترا نہ گرم آهن سيٽو.“

”ها، تمام سخت ۽ کهرا هٿ آهن منهنجا“ سيٽوءَ چيو.

”نہ۔ نہ ڪيتريقدر نازڪ ۽ نرم هٿ آهن.“

ٻئي ڪمري ۾ اچي هو هڪٻئي جي ڀرسان ويهي رهيون.

”مون تنهنجو سارو راز هٿ ڪيو آهي سيٽو.“

Gul Hayat Institute

”منهنجو راز؟“ سيتوءَ جي لهجي ۾ حيرت جو اظهار هو.
”توکي خبر ناهي ڇا؟“
”بلڪل نه.“
”چڱو، ڀرين اهو ٻڌاءِ ته تون بيلارڊ لاءِ سڀ کان وڌيڪ ڪهڙي شيءِ جي خواهش ڪندي آهين؟“
”دلي اطمينان جي“ سيتوءَ فوراً جواب ڏنو.
”بس صرف اطمينان.“
”اطمينان کان وڌيڪ ڀلا ٻي ڪهڙي شيءِ ٿي سگهي ٿي؟“
”خوب... ۽ اطمينان حاصل ڪيئن ٿيندو؟“
اعتماد مان... جڏهن هن کي پاڻ تي اعتماد ٿي ويندو.“
”بس صرف اهوئي چاهين ٿي؟“
”ان کان سواءِ ٻيو به ڪجهه؟“
”تون اهو نٿي چاهين ته هو، واپار ۾ خوب ڪاميابي حاصل ڪري؟“
”جيڪڏهن ڪيس پنهنجو پاڻ تي اعتماد هوندو ۽ هو مطمئن هوندو ته سندس ڪاميابي به يقيني آهي.“
”۽ دولت... تون اهو نٿي چاهين ته هو دولتمند ٿي وڃي.“
”ظاهر آهي ته جيڪڏهن هو چاهيندو ته دولتمند به ٿي سگهندو.“
”تون پاڻ لاءِ ڪنهن به شيءِ جي خواهش نٿي ڪرين؟“
الائن جي حيرت ۾ برابر اضافو ٿي رهيو هو.
”ضرور ڪريان ٿي.“
”ڪهڙي شيءِ جي؟“
”اطمينان ۽ مسرت جي.“
”آخرڪار اهو اطمينان آهي ڇا؟ ڪهڙي چيز آهي؟“
سيتو هڪ به لمحو ڪند جهڪائي سوچيندي رهي.
”اطمينان“ سيتو مشڪندي ڳالهايو ”بي غرضي... يعني ته ڪنهن به ٻئي کي پنهنجي غرض لاءِ استعمال نه ڪرڻ. پنهنجي ذات ۽ پنهنجي خوديءَ کي ئي پنهنجي مصرف ۾ آڻڻ.
الائن ڪجهه به نه سمجهيو، اها ڳالهه ئي عجيب قسم جي هئي. ”مثال طور تي“ سيتوءَ ڳالهايو. اهو ان مان سمجهو، جيئن آئون بيلارڊ کي پنهنجي ڪنهن به ذاتي غرض لاءِ استعمال نه ڪريان. نه سندس بابا کي ۽ نه ئي ٻئي ڪنهن شخص کي. ”فرض ڪريو ته مون کي دولت جي لوڙهه هجي. جيتوڻيڪ في الحال مون کي پئسي جي رتيءَ ماتر به پرواهه ناهي. مگر فرض ڪريو ته مون کي دولت جي خواهش هجي. ته پوءِ اها بيحد خراب ڳالهه ٿيندي،

جو آئون بيلارڊ کي انهيءَ غرض واسطي استعمال ڪريان ۽ ڪيس مون لاءِ زياده ڪان زياده دولت حاصل ڪرڻ جو چوان، ڇاڪاڻ ته اها ته صريحاً خود غرضي ٿيندي.

دراصل سيٿو پنهنجي ذهن جي سيني تاثرات جي ترجماني ته نه ڪري سگهي، تاهم الائن کي ائين محسوس ٿيو، جيئن سندس ذهن تان لاعلميءَ جو پردو هٽي ويو هجي. جڻ ته هن کي نئين روشنيءَ جو ڪرڻو نظر آيو هجي، ۽ جڏهن هن سيٿوءَ جي بيان ڪيل حقيقت جي روشنيءَ ۾ پنهنجو جائزو ورتو تہ هن کي اندازو ٿيو ته هوءَ برابر اڄا تائين بہ اسٽيفن کي ذاتي غرض واسطي استعمال ڪندي رهي آهي. هوءَ ته هن وقت تائين غلط رويءَ جو شڪار رهندي آئي آهي. هن ته پنهنجي مڙس کي پنهنجي غرضن لاءِ هڪ آلہ ڪار ڪٺي بنايو هو. اگر پنهنجي غرضن جو بار مٿس نہ وجهي ها، ته هونئہ هو آزاديءَ سان ڪم ڪندي، خدا ڄاڻي ڪٿان جو ڪٿان وڃي نڪري ها ۽ هيستائين ڇا مان ڇا ٿي وڃي ها!

هوءَ پنهنجي ڪيل سلوڪ تي جهڙو ڪر نادم ٿيڻ لڳي.

”تون اڄا ٻچو آهين سيٿو“ الائن چيو.

”پر تنهنجي وات مان عقل ۽ دانش جا گل ٿا ڇڻن.“

”اهو سڀ منهنجي امڙ مون کي سيکاريو آهي ۽ ان کي سندس امڙ سيکاريو......“

۽ الائن ڪجهه چوي ٿي چوي، تنهن کان اڳ ۾ اسٽيفن ۽ بيلارڊ ٻئي ڪمري ۾ داخل ٿيا.

”الائن، مان ۽ بيلارڊ ان ڳالهہ تي متفق آهيون ته هاڻي بيلارڊ کي پنهنجو گهر ڌار وٺڻ کپي. منهنجي خيال ۾ اها سٺي ڳالهہ آهي، تنهنجي ڪهڙي راءِ آهي؟“

منهنجي بہ اها راءِ آهي، ليڪن ڪيترا ڏينهن اسان پاڻ ۾ گڏ رهيا آهيون ۽ اهي سڀ ڏينهن ڏاڍا خوشگوار ۽ دلچسپ لنگهيا. دراصل اسان کي سيٿوءَ جو شڪرگذار ٿيڻ گهرجي.

۽ سيٿو هميشه وانگيان ٻهرين اسٽيفن جي تعظيم لاءِ ٿورڙو خم ٿي ۽ پوءِ الائن لاءِ ۽ چيائين ”مون ته ڪجهه بہ نہ ڪيو...... مان ته ڪجهه ڪري بہ نہ ٿي سگهان ۽ پوءِ وري پنهنجي طبعي سادگيءَ ۽ وقار سان گڏ چند لفظ چيائين ”بس مان رڳو پنهنجي طبيعت ۽ تربيت خلاف ڪونہ ويس!“

Gul Hayat Institute

ايس. ايرڊن

مترجم: ولي رام ولڀ

(منگوليائي ڪهاڻي)

ڪنگورزل

ٻيلي جي راڪي مون کي ناراض ٿي پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ اچڻ لاءِ چيو هو، ۽ مون کي ياد آيو ته هن مون کي ’ڪنگورزُل‘ (هڪ جهنگلي گل) جي باري ۾ ٻڌائڻ جو وعدو ڪيو هو ته رات جي پوئين پهر ۾ منهنجي اک، کلي پيئي.

منهنجي ساءُ کي ٻڍاپي جون ڪئين بيماريون هيون، انهيءَ ڪري کيس گهري ننڊ ڪڏهن نه ايندي هئي. هلڪي کڙڪي تي به هوءَ جاڳي پيئي ۽ مون کان پڇڻ لڳي ته مان انهيءَ وقت ڪيڏانهن پيو وڃان. مون ٻڌايو ته چوڻ لڳي، ”سنڀالي وڃج، هو چڱو ماڻهو ناهي.“

مان هليو ويس. امان جي چوڻ مطابق ڪجهه خبردار به هئس، پر وٽس وڃڻ ڪان پوءِ مون کي لڳو ته منجهس اهڙي ڪابه ڳالهه نه هئي، جيئن ماڻهن سوچيو ٿي. هن جو ماڻهن سان ميل جول تمام گهٽ هو، انهيءَ ڪري ماڻهو پنهنجي طور تي جيڪي ڪجهه سمجهه ۾ آيو ٿي، هن جي باري ۾ سوچي وٺندا هئا — هو، جنهن جو هن دنيا ۾ ڪنهن سان ميل جول نه هو — سواءِ ٻيلي جي.

”ڪڏهن ڪڏهن ڇڏي جهنگ مان به مون کي آٿت نه ملندو آهي. مان ڪهاڻن وٽن ۾ گم ٿي وڃڻ چاهيان ٿو، گم به ٿي ويندو آهيان. رات جو ٻاهه ٻاري ڪو جانور ٻاهه تي پچائي وٺندو آهيان، رڇ جي کل ۾ ويڙهجي ڪلاڪن جا ڪلاڪ لاڳيتو تماڪ ڇڪيندو رهندو آهيان، ۽ بس...“ هن مون کي ٻڌايو.

ٻيلي جي انهيءَ راڪي کي مان تڏهن کان سڃاڻان جڏهن مان اڃان ننڍو هئس، ٻي سمجهه هئس. تڏهن مون کي هو ’اوپرو اوپرو‘ لڳندو هو، پوءِ به موڪلن ۾ جڏهن مان ڳوٺ

ويندو هئس ته هن سان ضرور ملندو هئس. پر ڪجهه ورهين کان پوءِ هو 'پنهنجو پنهنجو' محسوس ٿيڻ لڳو. پر هن سال منهنجي ۽ هن جي ڄاڻ-سڃاڻ -- ٿوري ٿوري ٿيندي -- تمام وڌي ويئي هئي.

ڪنگورزُل جو نالو وٺندي ئي هو ڏاڍو اُداس ٿي ويندو هو، پوءِ مان کانئس ڪجهه به پڇندو نه هئس. پر هن ڀيري ڳچي ورتو هوم، ۽ هن وعدو ڪيو هو ته ”جنهن ڏينهن اسان رڇ جو شڪار ڪنداسين، ان ڏينهن مان توکي ڪجهه ٻڌائيندس.“ اڄ اهوئي ڏينهن هو- هڏي جي مُٺئي وارو شڪاري چاقو سندس چيلهه ۾ لڳل پٽي ۾ چمڪي رهيو هو ۽ بندوق سندس ڪلهي تي لٽڪي رهي هئي. هو چلم به پي رهيو هو، پر سندس نظر ڪٿي پري وڃايل هئي.

ڏسڻ ۾ پئي آيو ته سندس گهوڙن کي سوڙهي ڪانسوڙهن پيچرن تان گذري وڃڻ جي عادت پيل هئي. وڻن جون ننڍيون وڏيون ٽاريون منهنجي منهن ۽ مٿي کي رهندا ڇهُئي رهيون هيون. ڪٿي ڪٿي آسمان جي فيروزي رنگ جا ٽڪرا وڻن جي چوٽين تي ٽانڪيل لڳا ٿي. وڻن تي ماڪ ڦڙا اسان جي مٿان ڪري پيا ٿي. ۽ اسان جي ساهن ۾ گاهه جي، ٻيرن جي، انجيرن جي ۽ نه ڄاڻان ڪهڙن گلن جي سڳنڌ سمايل هئي.

سج مٿي چڙهي آيو هو. ڪرڻا هاڻي وڻن کي ويڌي رهيا هئا ۽ ڪٿين هنڌن تي ماڪ ۾ پينل گل هيرن جئن چمڪي رهيا هئا. اسان جڏهن 'نٿرسٽ آل' جبل جي چڙهائي چڙهي وياسين ته انهيءَ جي چوٽين تي پيل برف کي ڏسي ٿي سگهياسين - برف جي پويان آسمان جو رنگ ڏاڍو گهرو ڏسڻ ۾ پئي آيو. مان انهن سپني ۾ ايترو گم ٿي ويو هوس، جو مون کي ٻي ڳالهه جو خيال ئي نه رهيو.... اسان جي گهوڙن هڻڪايو. سندن ڪن آيا ٿي ويا. منهنجو ساٿي هوريان گهوڙي تان لٿو ۽ پنهنجي گهوڙي جي واڳ منهنجي هٿ ۾ ڏيئي ڪيڏانهن گم ٿي ويو. هڪ منٽ به نه گذريو هوندو ته بندوق جو ٺڪاءُ ٿيو ۽ سمورو ٻيلو گونجي اٿيو. پکين جي ڪنين جي ڦڙڦڙاهٽ ۾ مان اوڏانهن وڌيس، جتان گوليءَ جو آواز آيو هو. منهنجي اکين ڪيس ڳولي ورتو- هو هڪ وڻ تي چڙهيل هو ۽ انهيءَ وقت ڪيسي مان چلم ڪڍي پي رهيو هو ۽ چلم جي نيري دونهين ۾ سندس پهرو ويڙهجي ويو هو. وڻ جي ٿڙ جي اوٽ ۾ رڇ ڪريو پيو هو...

پوءِ هڪ ٽڪريءَ مان ٽڪرندڙ نئن جي ڪناري ويهي، اسان ڪٽليءَ ۾ چانهه ٺاهي. سج هاڻي ڪپار تي هو، وڻن جا ڇاڇولا ننڍا ٿي ويا هئا، پر جابلو هوا اڃا به ڏاڍي ٿڌي هئي...

”ڪنگورزُل مون کي هتي... هن هنڌ تي... ملندي هئي. هن هڪ ڏگهو ساهه کڻي، گاهه تي پنهنجا پير ڦهلائي چيو.

مان چپ هوس -- منهنجي زبان به ڄڻ ڪن ٻنجي ويئي هئي. ”ڪنگورزل“- هو چوڻ لڳو- ”هڪ عجيب ڇوڪري هئي- ٻيلي جو ڪرشمو- ٻيلي جي راڻي- ٻيلي جو روح. سندس

جنهن به شايد ڪنهن گل مان ٿي ٿيو هو. ڪيس هرڪنهن گل جي ترڻ ۽ مهڪڻ جي به سڌ رهندي هئي، جڻ ٻيلي ڪيس پنهنجا سڀ راز ٻڌائي ڇڏيا هئا. هن مون کي اهو گل ڏيکاريو هو- سونهري رنگ جو گل، جنهنجون پنکڙيون بلڪل چانديءَ جهڙيون هونديون آهن. هوءَ گلن تي ڪريل ماڪ پنهنجي چپ سان پي وٺندي هئي. انهيءَ گل جي ڳالهه تان اسان جا لاڳاپا گهرا ٿي ويا هئا ۽ انهيءَ گل جو مون سندس نالو رکيو هو. ۽ هيءَ ننڍڙي پينگهه آهي، جنهن ۾ اسان جي خوشي لڏي هئي... ٻنن جي سرسراهٽ جهڙو هن جو آواز هو. هوءَ جڏهن ڳائيندي هئي ته وڻن جي ٻنن جي چرپر بند ٿي ويندي هئي، آهي ڪَن ڏيئي سندس آواز ٻڌندا هئا، ۽ پوءِ هوريان هوريان جهومڻ لڳندا هئا.

”هوءَ سترهن ورهين جي هئي. سندس اکيون ڍنڍ جهڙيون گهريون هيون ۽ سندس نظر ڍنڍ ۾ لٽڪيل چنڊ جهڙي هئي. سندس چپ سنهڙا ۽ لال هئا... ۽ سندس ڪيل هڪ سفيد چمڪ جهڙي هئي، جا سڌي روح ۾ لهي ويندي هئي. قدرت جي جڻ هو سڀ کان وڏي لاڏلي ڌيءَ هئي.

”هوءَ ۽ مان گڏجي ريڍون چاريندا هئاسين. پر ريڍن جي مالڪ جي بُري نظر هڪ ڏينهن مٿس پئجي ويئي ۽ هڪ رڍ جئن ڪيس جهلي، هن ڪيس پنهنجي پٽ جي ڪنوار بنائي ڇڏيو. مهاموڪ ڪيس سدائين لاءِ ڪوٺڙيءَ ۾ بند ڪري ڇڏيو ۽ پاڻ خزاني جو نانگ بنجي ويهي رهيو- خزاني کي ماريندو ۽ لٽيندو به هو. پر آها ڇوڪري پٿر جي مورت نه هئي، جيڪري جاڳندي ڳُل هئي- گل وانگي ڪومائجڻ لڳي.

”بسنت موٽي آئي، ندين ۾ پاڻي وري چڙهي ايو، ڏکڻ ڏانهن ويل پکي موٽي آيا، پر ڪنگورزُل جا گيت اجا به ٻاندي هئا. وٽن پور جهليو هو، سج وري ملائم ٿي ويو هو، ڌرتيءَ جي ڇاتي وري گلن سان پرجي ويئي هئي، پر ڪنگورزل جي اکين ۾ هڪ ڌنڌ ڇانيل هئي.

”۽ پوءِ ٻيلي ۾ هڪ خبر ڦهلجي ويئي ته ڪنگورزل گم ٿي ويئي آهي. ٻن ٻن ۾ ڪيس ڳوليو پئي ويو... پر ڪي هنڌ اهڙا هئا، ڪي ٻن اهڙا هئا، جن اسان جو راز سانڍي رکيو هو. هوءَ ۽ مان ڪهاڻي ٻيلي ۾ گهڙي ويا هئاسين، رڳو رات جو تارا اسان کي اکيون ڇپيندي ڏسندا هئا ۽ ڏينهن جي وقت پٿريلي ٽڪري اسان کي پنهنجي مٺ ۾ سنڀالي وٺندي هئي.

”هڪ ڏينهن ڪنهن گل جي مهڪ ڪنگورزل کي ٽڪرين مان ٻاهر وٺي آئي. اهو ڏينهن جو وقت هو. مان شڪار جي ڳولا ۾ ويل هئس. ڪنگورزل جي نحس مڙس کي سندس سڌ پئجي ويئي هئي. هن چئني طرفن کان گهيرو ڪري ڪنگورزل کي قابو ڪري ورتو. ڪنگورزل جي ڳچيءَ کي ائين مروڙيائين، جئن ڪو گُل کي ڏانڊيءَ کان جهلي پٽيندو آهي...

Gul Hayat Institute

هو ٻيلي جو راڪو نہ هو... سون هڪ ڏينهن موقعو وٺي ڪيس قتل ڪري ڇڏيو ۽ آتان هليو ويس. پوءِ اڳتي تمام سڌي ڳالهہ آهي. پوءِ جڏهن زمانو بدليو تہ ملڪ جا ڏينهن مٽجي ويا. ٻيلي جي دشمن ۽ روپ جي دشمن جو وقت هليو ويو. مان موتي آيس ـ بلڪل هتي، جتي منهنجو گهر هو. هاڻي هتي مان ٻيلي جي سنڀال ڪندو آهيان ـ جهنگل جي جيئري جاڳندي سونهن جي ۽ ڪنگورزل جي مري ويل سونهن جي ـ ۽ ڪهڙي خبر تہ ڪنگورزل جو روپ مئو ناهي، جهنگل جي روپ ۾ اڄ بہ زنده آهي..."

Gul Hayat Institute

مقالا

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

مخدوم بلال - هڪ محب وطن بزرگ

هت اسين، سنڌ جي انهيءَ محب وطن ۽ مرد مجاهد بزرگ جا حالات پيش ڪيون ٿا، جنهن سنڌ کي غيرن جي غلاميءَ کان بچائڻ لاءِ مجاهدانه جدوجهد ڪندي، شهادت جو جام نوش فرمايو. سنڌ جي هن محب وطن ديس کي ڌارين جي غلاميءَ کان بچائڻ لاءِ، سنڌ جي سورمن ۾ سائينءَ جي سِڪ جو اهو روح ڦوڪيو، جو ٽلتيءَ جي ميدان تي قومي يُڌ لڙندي ڪيئي ڪولڊر ڪُسي ويا. سنڌ جي هن سدا جيئري سالڪ ۽ سورهيه نه فقط سنڌ جي جوڌن جوانن کي سندن لشڪر سميت، هڪ پليٽ فارم تي ڪٺ ڪري، قومي لڙائيءَ لاءِ آڀاريو، پر پنهنجن مريدن ۽ خليفن کي بہ لڙائيءَ ۾ شريڪ ٿيڻ جو حڪم ڏنو. اهڙيءَ طرح انهيءَ خيال کي غلط ثابت ڪيائين تہ صوفي صرف حجرن ۾ وهندا آهن. سنڌ جي هن سورمي جي ڪوشش جي باوجود بہ قضا جو قلم وهي ويو، ڪئي ڪوپا قربان ٿي ويا، ۽ ديس ڌارين جي غلاميءَ ۾ اچي ويو. تنهن کان پوءِ هن سڀاجهيءَ سرزمين تي ڪيئي ويل وهيا ۽ ابوجهه عوام سان ڪيئي عقوبتون ٿينديون رهيون. ان کان پوءِ شاهه بيگ جي پٽ شاهه حسن جا بکر، اُچ ۽ ملتان تي حملا، تباهيون ۽ خونريزيون، همايون جو سنڌ ۾ اچڻ ۽ ارغونن سان جهڙپون، ارغونن ۽ ترخانن جي هڪٻئي سان آويزش ۽ خانه جنگي، عيسيٰ ترخان ۽ محمود بکريءَ جون لڙايون، گوا جي عيسائين جو ٺٽي ۾ اچي قتل عام ڪرڻ، ڦُر ڪرڻ، ڦُر بہ اهڙي جو سڄي ايشيا ۾ اهڙي ڦُرلُٽ ڪا ورلي ٿي هوندي (سنڌ گزيٽيئر، ص ١٠٥)، ۽ ٺٽي کي باهه ڏيڻ، مرزا عيسيٰ جي پٽن جو هڪٻئي سان تخت ۽ تاج لاءِ وڙهڻ، مرزا باقيءَ جون ٺٽي ۽ سنڌ ۾ خونريزيون، ظلم ۽ ڏاڍ، آخر ۾ جاني بيگ ۽ خانخانان جي لڙائي (٩٩٩هه)، جنهن ۾ سنڌ وڃي مغلن جي قبضي ۾ پئي، ۽ ان لڙائيءَ هارائڻ کان اڳ جاني بيگ جو ٺٽي کي باهه ڏيڻ. سنڌ جو عوام انهن لڙاين ۽ خونريزين جي ڪري ڏُڪر ۾ پاهه ٿيندو رهيو، امان امان ۽ سک سلامتيءَ لاءِ سڪندو رهيو، ڌارين جي ظلم ۽ ڏاڍ جي گهاٽي ۾ پيڙهبو رهيو ۽ ٺٽي جهڙو نفيس، متمدن ۽ اعليٰ شهر ويو ناس ٿيندو.

Gul Hayat Institute

نالو، نسب ۽ ولادت

مخدوم صاحب جو نالو بلال هو ۽ ذات جو سمون هو. سندس والد جو نالو مخدوم حسن هو. سندس ڏاڏو مخدوم ادريس سنڌ جي مشهور سمي حاڪم ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي جو پاٽ هو(۱). روايتن ۾ اچي ٿو ته مخدوم بلال جو والد بزرگوار مخدوم حسن لس ٻيلي جو حاڪم هو. هڪ روايت مان معلوم ٿئي ٿو ته مخدوم بلال جي ولادت ۷- ربيع الاول ۸۵۶هه (۱٦- جون ۱۴۵۱ع) ۾ ٿي. محترم جي- ايم. سيد صاحب ڄاڻايو آهي ته غالبا نائين صدي هجري جي پوئين اڌ ۾ ڄائو هوندو(۲).

تعليم: مخدوم صاحب کي ننڍپڻ کان ئي ديني تعليم حاصل ڪرڻ جو شوق هو. ابتدائي تعليم ٺٽي جي مدرسن مان پرايائين. وڌيڪ تعليم لاءِ سيد نورحسين شاهه بخاري ٺٽوي جو نالو ٻڌي ڳوٺ ٽلٽي لڳ سيوهڻ آيو، جتي سيد صاحب درس و تدريس جو سلسلو هلائي رهيو هو. شاهه صاحب، مخدوم صاحب جي علمي شوق ذوق ۽ ذهانت کي ڏسي ڏاڍو متاثر ٿيو، ۽ کيس محبت ۽ شفقت جي نظر سان ڏسڻ لڳو. ڳوٺ جي دوڪاندار محمد خان ميمڻ کي چٺي ڇڏيائين ته بلال جيڪي به وٺيئي، اهو کيس ڏجانءِ ۽ پئسا مون کان وٺجانءِ ۽ بلال کي به اهڙو اطلاع ڏئي ڇڏيائين. بلال ته اڳ ۾ ئي علم حاصل ڪرڻ لاءِ اميرانه زندگي ترڪ ڪري نڪتو هو، انهيءَ ڪري دنيوي ٺاهه ٺوهه ڏانهن سندس ڪوبه ڌيان ڪونه هو. اهوئي سبب آهي، جو هٽ واري کان ڪابه شيءِ وٺڻ جي کيس ضرورت درپيش نه آئي. البته استاد جي حڪم ميجڻ جي ارادي سان سڄي سال ۾ هٽ واري کان هڪ پئسي جون پڪوڙن جون ڪلون وٺي، استاد جي فرمانبرداريءَ جو حق ادا ڪيائين.

ٻارهين مهيني شاهه صاحب جڏهن دوڪاندار کان حساب گهريو، ته کيس حقيقت معلوم ٿي. اهو ڏسي هو مخدوم صاحب جي علم ۽ ذهانت سان گڏ زهد ۽ تقويٰ جو حال معلوم ڪري، بيحد متاثر ٿيو. ان کان پوءِ ته اڃا به وڌيڪ کيس عزت ۽ محبت سان پيش اچڻ لڳو(۳).

ٽلٽيءَ ۾ ئي مخدوم صاحب سيد نورحسين شاهه کان سواءِ مخدوم عمر کان به تعليم حاصل ڪئي. اهڙي طرح ديني علمن جهڙوڪ: تفسير، حديث ۽ فقه ۾ ڪمال حاصل ڪيائين. تواريخ معصومي جو صاحب مير معصوم بکري لکي ٿو: ”تفسير ۽ حديث جي علم ۾ تمام ماهر هو. بلند درجن جو مالڪ هو. سندس سمورن حالات ۽ ڪمالات جي لکڻ جي قلم کي ڪابه طاقت ڪانهي(۴)“. تحفة الڪرام جو صاحب لکي ٿو: ”وڏو عارف ۽ واصل بالله هو. ظاهري علم ۾ پڻ وڏو شان رکندو هو(۵)“. سندس علم جي هاڪ جلد ئي پکڙجي ويئي ۽ ڪيترائي علم جا اڃايل، پرانهن پنڌن تان کهي اچي، وٽانئس علم پرائڻ لڳا.

قيام: ديني ۽ روحاني تعليم حاصل ڪرڻ کان پوءِ مخدوم صاحب اتان ئي شادي ڪئي، ۽ اتي ئي رهي پيو. حلال روزي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪپڙي اڻڻ جو ڌنڌو اختيار ڪيائين، ۽ ٽلٽي لڳ ڳوٺ ”بخاري“ ۾ ڪورڪي ڪرت شروع ڪيائين (٦).

Gul Hayat Institute

انهن ڏينهن ۾ "مخدوم دانيال" نالي هڪ بزرگ "شهر تڳڙ باغبان" ۾ رهندو هو. اهو ڳوٺ هينئر "باغبان" جي نالي سان تعلقي دادو ۾ مشهور آهي. مخدوم دانيال جا ڪيترائي مريد هئا، جن مان هڪ شيخ پرڪڻ ذات ملڪ گهڻو مشهور هو. مخدوم دانيال جيتوڻيڪ وڏي روحاني مرتبي وارو بزرگ هو، تڏهن به پنهنجي روحاني طلب جي آج اُجهائڻ لاءِ ڪنهن خدا رسيده بزرگ جي ڳولها ۾ هوندو هو. انهيءَ جستجو ۽ ڳولا ۾ ٺٽيءَ جي پرسان ڳوٺ بخاري ۾ مخدوم بلال وٽ پهتو ۽ ڪانئس ڏاڍو متاثر ٿيو. آخر ڪيس ميڙمنت ڪري پنهنجي ڳوٺ "باغبان" وٺي آيو. مخدوم بلال "تڳڙ باغبان" ۾ به ساڳو ڪورڪو ڏنڊو اختيار ڪيو(٧). ان ڪان سواءِ مسجد "ٻيگو شهيد"، (جيڪا اڄ به سلامت آهي) ۾ درس و تدريس جو سلسلو به جاري ڪيائين. جيڪي روحاني فيض جا طالب هئا، انهن کي روحاني فيض به ڏيڻ شروع ڪيائين. مخدوم دانيال ۽ سندس مريد به سندس روحاني فيض مان مستفيض ٿيڻ لاءِ سندس صحبت ۾ رهڻ لڳا. ڪجهه وقت ڪان پوءِ سيد حيدر سن وارو به نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي ارشاد موجب اچي سندس مريد ٿيو. ان سان گڏ پيا به ڪيترائي حق جا طالب سندس مريد ٿيا (٨).

طريقت جو سلسلو

تصوف جي طريقن جا چار سلسلا آهن: قادري، سهروردي، نقشبندي ۽ چشتي. هرهڪ سلسلي جون ڪيتريون ئي شاخون آهن. مخدوم صاحب سهروردي طريقي جي شاخ "ڪبرويه" سان وابسته هو(٩). سندس طريقت جو سلسلو، سلسلي جي باني شيخ نجم الدين ڪبريٰ خوارزمي سان هن طرح وڃي ملي ٿو:

"مخدوم بلال مريد دوست علي سيستاني، اهو مريد سيد شمس الدين علي همداني (مقوفي سنه ٧٨٦هه) اهو مريد شيخ شمس الدين مزوقاني (وفات ٧٦٦هه) اهو مريد ابوالمڪارم علاؤالدين سمناني (متوفي ٢٢- رجب سنه ٧٣٦هه) اهو مريد نورالدين عبدالرحمان اسفرائني (متوفي ١٤- جمادي الاول سنه ٦٩٥هه) اهو مريد جمال الدين احمد جوزقاني (وفات ٦٦٩هه) اهو مريد رضي الدين علي لالا غزنوي (متوفي ٣- ربيع الاول سنه ٦٤٢هه) اهو مريد شيخ مجد الدين بغدادي (وفات ٦١٧هه) اهو مريد شيخ نجم الدين احمد بن عمر ڪبريٰ خوارزمي (ولادت ٥٤٠هه خيوا ۾، ۽ تاتارين جي جنگ ۾ شهادت ١٠- جمادي الاول ٦١٦هه)(١٠).

سيد محمد غوثي برهانپوري پنهنجي ڪتاب "گلزار ابرار" ۾ لکيو آهي:

"مخدوم صاحب حق جو عارف ۽ خلق ۾ معروف هو. هدايت سنڌي جي روايت آهي ته هڪ رات مخدوم صاحب خلوت خانه ۾ مطالعي ۽ مشاهدي ۾ مشغول هو، ته ڪيس اُڃ لڳي. جيئن ئي پاڻي پيڻ لاءِ ٻاهر آيو ته ٻاهر حضرت خواجه خضر کي موجود ڏٺائين. پوءِ ان وٽان جيڪو فيض ملڻو هوس، سو مليس؛ ۽ جيڪو ڪجهه وٺڻو هوس، سو ورتائين (١١).

Gul Hayat Institute

مٿين بيانن مان معلوم ٿئي ٿو تہ مخدوم صاحب حضرت خواجہ خضر کان روحاني فيض حاصل ڪيو، پر طريقت ۾ سندس مرشد شيخ دوست علي سيوستاني يا سيوهاڻي هو، جنهن جو طريقت جو سلسلو شيخ نجم الدين ڪبريٰ سان ملي ٿو، مٿين بيان مان اهو بہ ظاهر ٿئي ٿو تہ مخدوم صاحب کي مطالعي جو بہ شوق هو. هڪ ٻي روايت مان بہ ان ڳالهہ جي تصديق ٿئي ٿي، ۽ خبر پوي ٿي، تہ هو شيخ نجم الدين ڪبريٰ جي مرشد ابوالنجيب عبدالقاهر سهروردي جي پائٽي ۽ مريد شيخ شهاب الدين عمر سهروردي جو تصوف تي لکيل مشهور ڪتاب عوارف المعارف جو مطالعو ڪندو رهندو هو. حامد بن فضل الله جمالي "سير العارفين" ۾ لکيو آهي:

"سيوهڻ جي پرسان "بحري*" نالي ڳوٺ آهي. ان ڳوٺ ۾ هڪ درويش هو، جنهن جو نالو مولانا بلال هو. هو تمام گهڻي رياضت ڪرڻ وارو ۽ اعتقاد جو پڪو هو. جڏهن مان سندس ڳوٺ ۾ ويس، تہ سائس ملاقات ڪيم. ان جي اڳيان عوارف (عوارف المعارف) رکيو هو. هن حقير (جمالي) سان ان ڪتاب جي ڪن مقامات تي سندس خيالن جي ڏي-وٺ ٿي. هو صاحب دل انسان هو"(١٢).

جيئن تہ مخدوم صاحب جو تعلق سهروردي سلسلي ۽ ان جي شاخ ڪبرويہ سان هو، انهيءَ ڪري ان جو مختصر تعارف هيٺ ڏجي ٿو.

سهروردي سلسلو:

سهروردي سلسلي جو بنياد حضرت شيخ ضياءالدين ابونجيب عبدالقاهر سهروردي وڌو. سندس نسب جو سلسلو حضرت ابوبڪر صديق رضہ سان هن طرح ملي ٿو:

"شيخ ضياءالدين ابوالنجيب بن عبدالله بن محمد بن عبدالله بڪري المعروف بہ شيخ عمويہ بن سعد بن حسين بن قاسم بن سعد بن نصر بن عبدالرحمان بن قاسم بن محمد بن ابوبڪرصديق رضہ" (١٣).

حضرت شيخ ابوالنجيب جي ولادت سهرورد ۾ سنہ ٤٩٠هہ (١٠٩٧ع) ۾ ٿي. بغداد جي مدرسہ نظاميہ مان ديني علمن جي تحصيل ڪان پوءِ انهيءَ مدرسي ۾ ٻہ سال مدرس ٿي، درس و تدريس جو سلسلو جاري رکيائين. طريقت ۾ امام محمد غزاليءَ جي ڀاءُ شيخ احمد غزالي جو فيض يافتہ هو، جنهن جي طريقت جو سلسلو سيدالطائفہ حضرت جنيد بغداديءَ ڏانهن منسوب سمجهيو ويندو آهي. حضرت شيخ ابوالنجيب، حضرت غوث العالم سيد عبدالقادر جيلاني کان بہ فيض پرايو. ان کان سواءِ حضرت غوث العالم جي روحاني پيشوا شيخ "حماد باس" کان بہ فيض حاصل ڪيائين.

---

*ڳوٺ جو صحيح نالو "بخاري" آهي، جيئن اڳ ۾ اچي چڪو آهي. هتي ان نالي جي صورت بگڙجي "بحري" ٿي ويئي آهي.

روحاني فيض سان مالامال ٿيو، سلوڪ جي راهه جي سڪايلن کي فيض ڏيڻ شروع ڪيائين. ان مقصد لاءِ بغداد ۾ هڪ خانقاهه قائم ڪيائين، جتي سدائين وعظ ۽ هدايت جي مجلس گرم رهندي هئي. ڪجهه وقت سنه ١١٦١هه ۾ اسلامي ملڪن جي سياحت به ڪيائين.

صوفي بزرگ ۽ مصلح هجڻ سان گڏ، هو وڏو عالم ۽ فاضل به هو. اسلامي تصوف ۽ اسلامي تعليم تي ڪجهه ڪتاب به لکيائين، جن مان فقط ٻه ڪتاب: ”آداب المريدين“ ۽ ”شرح اسماءالحسنيٰ“ دنيا جي لاهن چاڙهن کان بچي سگهيا آهن. سنه ٥٦٤هه (١١٦٨ع) ۾ بغداد ۾ وفات ڪيائين، ۽ اتي ئي مدفون ٿيو(١٤). پويان ڪيترائي معرفت جا صاحب ڇڏيائين، جن سندس ڪم کي اڳتي وڌايو. سندس ڀائٽي حضرت شيخ شهاب الدين عمر سهروردي (ولادت ٥٣٩هه=١١٤٥ع ۽ وفات ٦٣٢هه=١٢٣٤ع) سندس سلسلي کي ”سهروردي“ سلسلي جي نالي سان جاري رکيو ۽ وڏي اوج تي رسايو. حضرت شيخ ابوالنجيب جي ٻين وڏن خليفن جي نالن پٺيان تصوف جا جدا جدا سلسلا شروع ٿيا، جهڙوڪ: ڪبرويه، شطاريه ۽ فردوسيه. حضرت مخدوم بلال ڪبرويه سلسلي سان وابسته هو.

ڪبرويه: هن شاخ جو باني شيخ نجم الدين ڪبريٰ ابوالجناب احمد بن محمد عمر بن محمد خوارزمي هو. هن جون وري ٻه شاخون ٿيون: هڪ شيخ سيد علي بن شهاب حسيني همداني جي آهي، جيڪا ”ڪبرويه“ سڏي ويئي؛ ٻي ”فردوسيه“ سڏي ويئي، جنهن جو باني هندوستان ۾ شيخ شرف الدين احمد بن يحيٰ منيري هو.

حضرت شيخ نجم الدين ڪبريٰ، حضرت شيخ ابوالنجيب جي وڏي خليفي عمار ياسر کان مستفيض هو. حضرت عمار، مريدن جي تربيت ۽ ڪشف ۾ وڏو استعداد رکندو هو. شيخ نجم الدين ڪبريٰ پنهنجي ڪتاب ”فوائدالحال“ ۾ لکيو آهي، ته ”جڏهن شيخ عمار جي خدمت ۾ پهتس، تڏهن منهنجي دل ۾ خيال آيو، ته مان وڏو عالم آهيان؛ جيڪڏهن فتوحات غيبي جي نعمت به حاصل ٿئي، ته ڪهڙو نه سٺو ٿئي، ته جيئن ممبر تي ويهي حق جي طالبن جي رهنمائي ڪريان.“ حضرت ڪشف جي ذريعي منهنجي مراد معلوم ڪري ورتي، ۽ فرمايائون: ”پهريائين نيت درست ڪر، پوءِ خلوت ۾ اچ.“ نادم ٿي پوئتي موٽيس. سڀئي ڪتاب طالبن ۾ ورهائي ڇڏيم. ڇڙو هڪڙو جبو ئي بچايم، جو پاتل هوم؛ باقي ٻيو ڪجهه به پاڻ وٽ نه رکيم. دل ۾ فيصلو ڪيم، ته هي خلوت خانو منهنجي قبر ۽ هي جبو منهنجو ڪفن آهي؛ هيئن ڪنهن به صورت ۾ ٻاهر نه نڪرندس. جيڪڏهن ڪڏهن ٻاهر نڪرڻ جو خيال آيو به ته ان جبي کي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيندس؛ ڇاڪاڻ جو عورت جي ستر جو ذريعو نه رهندو ۽ شرم ۽ حيا ٻاهر نڪرڻ نه ڏيندو. اها نيت وٺي شيخ جي خدمت ۾ پهتس. پريائين ڏسي فرمايائون: ”هينئر تنهنجي نيت درست آهي؛ اندر اچ، جو الهيءَ حال ۾ تنهنجو اچڻ، تنهنجي لاءِ مبارڪ آهي.“ شيخ اهڙو توجهه فرمايو، جو فتوحات باطني جا سمورا دروازا کلي پيا(١٥).

Gul Hayat Institute

حضرت شيخ عمار سنہ ۵۸۲ھ (۱۱۸۶ع) ۾ انتقال ڪيو(۱۶). شيخ نجم الدين ڪبريٰ، حضرت شيخ ابوالنجيب جي ٻي خليفي شيخ روزبهان مصري کان به فيض پرايو؛ جنهن جو وطن گازرون هو، پر رهندو مصر ۾ هو. هر وقت مٿس استغراق جو عالم طاري رهندو هو. جڏهن شيخ نجم الدين ڪبريٰ سندس خدمت ۾ پهتو، ته هو ڪانئس ايترو متاثر ٿيو، جو پنهنجو نياڻو ڪري، پنهنجو فرزند بنايائين. شيخ روزبهان سنہ ۵۸۴ھ (۱۱۸۸ع) ۾ فوت ٿيو ۽ مصر ۾ مدفون ٿيو(۱۷).

حضرت شيخ نجم الدين خلافت جو خرقو، حضرت شيخ ابوالنجيب جي ٽئين خليفي شيخ اسماعيل قصري کان به حاصل ڪيو؛ جنهن سنہ ۵۸۹ھ (۱۱۵۳ع) ۾ انتقال فرمايو(۱۸).

روحاني منزل

حضرت مخدوم بلال جي باطني ڪمال بابت تحفة الڪرام جي صاحب لکيو آهي:

”رات جو پاڻيءَ سان ڀريل هڪ ڪونار ۾ ويهندو هو، ته ذڪر جي جوش ۽ حال جي غلبي کان پاڻي جانداهه وانگيان چڪر هڻڻ لڳندو هو. سوير صبح جو ٻاهر نڪري ويندو هو، ته به پاڻي چڪر ۽ جوش ۾ هوندو هو. جيستائين درياءَ ۾ هاريندا هئس، تيستائين بس نه ڪندو هو(۱۹).“

سندس باطني ڪمال بابت ٻي به هڪ روايت آندي اٿس، جا ان کان اڳ ۾ معصومي جي صاحب به آندي آهي، لکي ٿو: ”هڪ ڀيري سلطان العارفين مخدوم لعل شهباز جي زيارت لاءِ ٺٽيءَ کان سيوهڻ وڃي رهيا هئا ۽ درياءَ ٽپڻ جي خيال کان ٻيڙيءَ ۾ چڙهي ويٺا. ميربحر عادت موجب گارگند ۽ بيهودو بڪڻ شروع ڪيو ۽ ڪنهن جي به چوڻ سان بس نه ڪيائين. مخدوم صاحب پنهنجي ٽوپي ڪڍي ميربحر جي مٿي تي رکي ۽ هو هڪدم قال الله ۽ قال رسول الله ۾ مشغول ٿي ويو. جيستائين ٽوپي مٿي تي هيس، تيستائين اهو حال هوس. ٻيڙيءَ تان لهڻ کان پوءِ ٽوپي لاٿائونس ته وري اڳي وانگر بڪواس ۾ پئجي ويو. سڀئي ٻيڙيءَ وارا عجب ۾ هئا. بيشڪ اهي ئي بزرگ آهن، جي مئل دلين کي جيئرو ڪن ٿا(۲۰).

<u>ميران محمد جونپوري سنڌ ۾:</u> سيد محمد المعروف به ميران محمد جونپوري سنہ ۸۴۷ھ (۱۴۴۳ع) ۾ تولد ٿيو. سندس والد جو نالو سيد حسن هو. سندس نسب جو سلسلو امام موسيٰ ڪاظم سان ملي ٿو. وڏو عالم، فاضل ۽ بزرگ ٿي گذريو آهي. جونپور کان نڪتو ۽ مالوه، گجرات ۽ دکن مان ٿيندو مڪه معظمه ويو، جتي سنہ ۹۰۱ھ (۱۴۹۵ع) ۾ مهدويت جي دعويٰ ڪيائين. ان کان پوءِ مديني منوره وڃڻ کان سواءِ ئي پوئتي موٽيو. واٽ تي ڪڇ. ماڻهو سندس مريد ٿيا، جن مان ڪي ساڻس گڏجي هليا. موٽي اچي احمدآباد ۾ رهيو ۽ وعظ ۽

Gul Hayat Institute

نصيحت ذريعي سائن ۾ روحانيت جي تبليغ ڪيائين. مهدويت جي دعوى سبب عالمن سندس سخت مخالفت ڪئي، جنهن ڪري گجرات جي حاڪم سلطان محمود کيس احمدآباد مان ڪڍارائي ڇڏيو.

اتان نڪري "سولہ تيج"، "نهروالہ پيران پٽن"، "ناگور"، "بولي" ۽ "جيسلمير" کان ٿيندو سنڌ ۾ داخل ٿيو. پهريائين نصرپور آيو ۽ پوءِ ٺٽي ۾ اچي ارڙهن مهينا سلطان سامتيه جي خانقاهہ ۾ رهيو. هتي به ساڳيوئي وعظ ۽ نصيحت جو سلسلو جاري رکيائين. سنڌي زبان جو شاعر قاضي قاضن، مولوي مرزا شاهين بکري، شيخ صدرالدين، مولوي شيخ الياس، پير آسات، شيخ جهنڊو پاتڻي، قاضي شيخ محمد آچي جعفري، ميان ابوبڪر بکري، سنڌ جي حاڪم ڄام نندي جو وزير درياخان ۽ ٻيا ڪيترا عالم سندس مريد ٿيا (٢١).

مخدوم بلال سندس عقيدن جي ڪري سخت مخالفت ڪئي. سنڌ جي ٻين ڪيترن عالمن به سندس مخالفت ڪئي انهيءَ ڪري حڪومت طرفان کيس سنڌ مان نڪري وڃڻ جو حڪم مليو. آخر ٽي سؤ سٺ ساٿين سان سنڌ مان نڪري قنڌار پهتو. جڏهن سنڌ مان لنگهي رهيو هو، ۽ پنهنجي مهدوي طريقي جي اشاعت به ڪندو ٿي ويو، تڏهن مخدوم بلال جي خليفي شاهہ حيدر سن واري جي طرفان سندس کلي مخالفت ٿي، جنهن ۾ چوڻ ۾ اچي ٿو، ته مخدوم صاحب (ميران محمد جونپوري) جي رسد جي هڪ ٻيڙي به ٻڏي ويئي (٢٢).

قنڌار ۾ به ميران محمد جونپوري جي مخالفت ٿي. البت شاهہ بيگ ارغون سندس معتقد ٿيو، جنهن پوءِ سنڌ تي حملو ڪيو ۽ مخدوم بلال ان جي سخت مخالفت ڪئي. آخر قنڌار مان به نڪرڻ تي مجبور ٿيو ۽ "فراهہ" شهر ۾ پهتو، جتي سن ٩١٠هہ (١٥٠٤ع) ۾ وفات ڪيائين (٢٣).

سنڌ جي سياسي حالت ۽ ان سان مخدوم صاحب جو تعلق: شروع واري زماني ۾ ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي (وفات ١٥٠٨ع) جي حڪومت هئي. ملڪ ۾ امن امان هو ۽ علم ۽ فضل جو دؤر دورو هو. سنڌ حڪومت جون حدون نهايت وسيع هيون. بلوچستان جو ڪجهہ حصو، ملتان ۽ بهاولپور جو ڪجهہ حصو، لس ٻيلو ۽ ڪڇ جو حصو سنڌ جي حڪومت ۾ شامل هئا (٢٤). سندس ڏينهن ۾ ٺٽي جي نئين سر تعمير ٿي، جتي ٿوري وقت ۾ پري پري جا ڪيترا عالم، درويش ۽ هنرن جا ماهر اچي گڏ ٿيا. انهيءَ ڪري ٺٽو تهذيب ۽ تمدن جو مرڪز ٿي ويو. بغداد ۽ قرطبہ جي ڏِک ٿي ڏنائين. ٺٽي کان سواءِ بکر، روهڙي، نصرپور، مٽياري، درٻيلو، پاٽ، باغبان، سيوهڻ ۽ سن پڻ علم، تهذيب، تمدن ۽ تجارت جا مرڪز هئا. سنڌ دهليءَ جي تسلط کان آزاد ۽ مڪمل خودمختيار هئي.

انهن ڏينهن ۾ رڳو هڪ دفعو شاهہ بيگ، قنڌار کان اچي اڪڙي، چانڊوڪيءَ ۽ سنويچيءَ ۾ ڦر ڪئي، ۽ وريس ڪجهہ به ڪونہ. ڄام هڪ وڏو لشڪر فساد بند ڪرڻ لاءِ چاڙهي موڪليو. سيويءَ وٽ سخت لڙائي لڳي، جنهن ۾ شاهہ بيگ جو ڀاءُ قتل ٿي ويو ۽ ٻيا شڪست

ڪائي قندار موٽي ويا ۽ ڄام نندي جي ڏينهن ۾ وري سنڌ ۾ نه آيا. اهڙيءَ طرح ڄام جي حڪومت جو ايڏو سارو ڏگهو عرصو، سنڌ ڌارين جي ڪاهن ۽ تباهين کان محفوظ رهي(٢٥).

ڄام نندي جي وفات کان پوءِ سندس پٽ ڄام فيروز، جو ننڍو هو، تخت تي ويٺو. ڄام صلاح الدين جي خانگي لڙاين ۾ اميرن جي حرڪتن ڪري سنڌ جي حڪومت ڪمزور ٿي ويئي. ڄام نندي جو پٽيلو دريا خان وزير به چڱو منهن ڏيو ويٺو هو. پر آخر اميرن حرڪتون ڪري ڄام فيروز ۽ درياخان جي وچ ۾ اڻبڻت پيدا ڪري وڌي، جنهنڪري هو استعفيٰ ڏيئي پنهنجي جاگير ڪاهان ۾ وڃي رهڻ لڳو. ان کان پوءِ ته حالتون وڌيڪ خراب ٿي ويون. شاهه بيگ کي انهن حالتن جو پتو ڏنو ويو ۽ خود ڄام جا امير ۽ درباري به ان سان ڳڍجي ويا. موقعي جو فائدو وٺي هو ڪاهيندو آيو ۽ ٩٢٦هه ۾ اچي ٺٽي تي حملو ڪيائين. ڪاهه جو ٻڌي، ڄام فيروز درياخان کي ٻرچائي گهرايو ۽ هو سورهيه سردار، سنڌ کي بچائڻ لاءِ وري به جهڙي تهڙي حال ڪمرڪشي اچي بيٺو. درياخان ساموئيءَ جي ميدان تي شاهه بيگ جو مقابلو ڪيو. نهايت خونخوار لڙائي لڳي، جنهن ۾ سنڌ جو سورهيه، سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندي، سنڌ تان قربان ٿي ويو. ڄام فيروز ۾ لڇڻ ڪونه هو، سو ٺٽو ڇڏي وٺي ڀڳو ۽ وڃي پير پٺي جي درگاهه ۾ لڪو. شاهه بيگ، فتح کان پوءِ ١١ محرم کان ٢٠ محرم تائين ٺٽو ڦرايو ۽ قتل عام ڪرايو. آخر اهو طوفان قاضي قاضن جي طفيل اجهاڻو. آخر ڄام فيروز پيش پيو ۽ لڪيءَ کان هيٺيون حصو سندس حوالي ڪيائين. شاهه بيگ کيس ٺٽي ۾ رهڻ ڏنو(٢٦).

شاهه بيگ ٺٽو فتح ڪرڻ کان پوءِ منزلون ڪندو سيوهڻ آيو. اتي جي (سيوهڻ) آسپاس جا جيڪي سورهيه سردار هئا، تن شاهه بيگ جي لشڪر پهچڻ کان اڳ ٺلتيءَ ۾ اچي وڏو لشڪر تيار ڪيو ۽ فيصلو ڪيائون ته مٽي مارائي نه رهنداسون. اهو هو ڄامن، سهتن ۽ سوڍن جو لشڪر. انهن سورهين ۾ مخدوم بلال ئي قومي روح ڦوڪيو هو. سندس ئي قومي تحريڪ ڪري ڄام نندي جي وزير درياخان جي پٽن، محمود ۽ مٺڻ خان، درياخان جي جاگير ڪاهان (ڳاهان) جي نزديڪ ماڻهو هٿي ڪٺ ڪيا. هن قومي يڌ لاءِ مخدوم بلال، سمن ۽ سهتن کان سواءِ راڻي رتمل، سوڍي ۽ سندس ڀاءُ جوڌاسنگهه سوڍي کي به آياري لڙائيءَ لاءِ تيار ڪيو. هو ٻئي ڀائر ٺلتيءَ جي قلعي تي قبضو ڪري ويٺا ۽ وٽن سوڍن ۽ سهتن جو وڏو لشڪر هو. سنڌي سورمن کي قومي لڙائي لاءِ آيارڻ ۾ مخدوم صاحب جو ڪيترو هٿ هو، ان لاءِ معصوميءَ جو صاحب لکي ٿو:

”جڏهن شاهه بيگ ٺلتيءَ جي سامهون اچي لٿو، تڏهن ٽن ڏينهن کان پوءِ ٺلتيءَ جي هڪڙي ماڻهوءَ کيس اطلاع ڏنو ته ميان محمود، مٺڻ خان، ڄام سارنگ ۽ رتمل سوڍو خدمت ۾ حاضر ٿيڻ لاءِ تيار هئا، پر انهن کي ملڪ جو هڪڙو عالم ۽ مشائخ مخدوم بلاول روڪي ويٺو آهي ۽ اچڻ نٿو ڏئي، پاڻ لڙائي جي ترغيب ۽ جوش ڏياري رهيو آهي“(٢٧).

Gul Hayat Institute

شاهہ بيگ قاضي قاضن کي ڏانهن نصيحت لاءِ موڪليو، پر مٿن نصيحت ڪو به اثر نہ ڪيو. سڀئي لڙائيءَ لاءِ تيار ٿي ويا.

آخر شاهہ بيگ جڏهن لاچار ٿيو، تڏهن لشڪر وٺي ٺٽيءَ جي سامهون اچي لٿو. مير فاضل ڪوڪلتاش سان گڏ صبح جو درياءَ ٽپڻ شروع ڪيائين. پهريائين ترخان، ارغون ۽ پيو لشڪر تهي تيار ٿيو. شاهہ بيگ پاڻ منجهند وقت درياءَ ٽپيو. ٺٽيءَ جي ماڻهن قلعي کان اڪري جوڏي سوڍي جي پاءُ رتمل کي محافظ دستي طور اڳيرو موڪليو. مير فاضل، جو شاهہ بيگ طرفان مقدمہ تي هو، سندس مقابلو ڪيو. شاهہ بيگ جي پهچڻ کان پوءِ مغلن ٺٽيءَ جي دروازي تي ڪاهہ ڪئي(٢٨). خونخوار لڙائي لڳي. ڄام ۽ سوڍا ڪُسجي قربان ٿيا. معصوميءَ جو صاحب لکي ٿو:

”انهيءَ جنگ جي ميدان ۾ سوڍي عجيب لڙائي لڙي ۽ مقابلي جي ميدان ۾ ڏاڍي مڙسي ڏيکاري ۽ بيهڪ ڪري انهن مان گهڻا جوڏي سوڍي جي پاءُ رتمل سان گڏ ڪُسجي ويا“(٢٩).

سڀئي جوڌا جوان محمود، منڻ خان، ڄام سارنگ ۽ رتمل سوڍو مارجي ويا ۽ شاهہ بيگ جي فتح ٿي. اهڙيءَ طرح سنڌ مڪمل طور غيرن جي غلاميءَ ۾ اچي وئي. شاهہ بيگ ٽي ڏينهن ٺٽيءَ ۾ رهي، اتي جي رهاڪن لاءِ پوري بربادي آندي(٣٠).

مخدوم صاحب جي وفات

شاهہ بيگ کي معلوم هو تہ ٺٽيءَ واريءَ لڙائيءَ ۾ مخدوم صاحب جو ڄامن ۽ سوڍن سان ساٿ هو، انهيءَ ڪري مخدوم صاحب ۽ سندس خليفن تي ڪرڙي نظر رکيائين ۽ ڳرا ڏنڊ وڌائين، جي هنن ڀري ڏنا. معصوميءَ جو صاحب لکي ٿو:

”اهوئي سبب آهي، جو فتح کان پوءِ شاهہ بيگ مخدوم بلال تي سختي ڪئي ۽ ڏنڊ وڌو“(٣١).

ايتري تائين جو ارغونن جي ڪاوڙ جي باهہ ٿڌي نہ ٿي، پر ڪنهن بهاني سان سرڪاري مولوين کان فتوي وٺي، مخدوم صاحب کي گهاڻي ۾ پيڙهائي، شهيد ڪرايو ويو*.

مخدوم صاحب جن جي خليفن مان سيد حيدر سنائيءَ تي سخت نظرداري ڪرڻ لاءِ ارغون گهراڻي وارن پنهنجي ڇانوڻي ڪئي وڃي سَنَ ۾ رکي، تان جو سيد حيدر (١٤ شعبان ٩٣٧ هہ/ ١٥٣٠ ع) تي وفات ڪئي(٣٢).

---

* تاريخ معصومي (ص ١٩٨-١٩٩) ۾ سندس وفات جو سنہ ٩٢٩ هہ-١٥٢٢ ع يا ٩٣٥ هہ-١٥٢٨ ع آيو آهي. حديقة الاولياء ص ٨١ ۾ ڄاڻايل آهي تہ ٣٠ صفر ٩٣١ هہ-١٥٢٤ ع تي وفات ڪيائين. شاهہ بيگ ارغون سنہ ٩٢٨ هہ-١٥٢١ ع ۾ وفات ڪئي، يعني مخدوم صاحب جي وفات کان اڳ ۾ وفات ڪيائين. ان مان صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ مخدوم صاحب کي شاهہ بيگ ارغون پاڻ ڪونہ مارايو. ٿي سگهي ٿو تہ سندس وفات کان پوءِ سندس پٽ شاهہ حسن ارغون يا ان جي ڪنهن امير جي حڪم سان پيڙايو ويو هجي.

مخدوم صاحب جن جي شهادت جو واقعو، حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي پوٽي ميان غلام رسول صديقيءَ جي لکيل ڪتاب ۾ پڻ ملي ٿو.

مقامي عوامي روايتُ موجب سندس شهادت جي فتويٰ هن طرح حاصل ڪئي ويئي.

حضرت مخدوم صاحب، موچيءَ کي جُتي ٺاهڻي ڏني هئي. حڪام طرفان لالچ ۽ رعب سان موچيءَ کي ان ڳالهه تي آماده ڪيو ويو ته هو قرآن شريف جي پَني تي لکيل هڪ آيت، جُتيءَ جي تَري جي وچ ۾ بند ڪري وجهي اها جُتي مخدوم صاحب کي ڏئي، ۽ قاضيءَ جي پڇڻ تي ساک سان شاهدي ڏئي ته مخدوم صاحب پاڻ اها آيت جُتيءَ جي تَري ۾ وجهڻ لاءِ چيو هو. جڏهن موچي جُتي کڻي مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيو، تڏهن مخدوم صاحب پنهنجي خادم کي چيو ته جُتي وٺي وڃي مٿي جاري تيِ رک. ان کان پوءِ ڪچهريءَ سان هڪ ماڻهو، جو سرڪاري ڪامورو هو ۽ خاص مقصد سان اچي ڪچهريءَ ۾ ويٺو هو، مخدوم صاحب کان شرعي سوال پڇيو ته: جو ماڻهو قرآن شريف جي آيت جُتيءَ جي تَري ۾ سبرائي، اُن جي شريعت موجب ڪهڙي سزا آهي؟ ان تي مخدوم صاحب وراڻيو ته ان کي گهاڻي ۾ پيڙهايو وڃي. ان کان پوءِ اُن ڪاموري چيو ته: اوهان پاڻ قرآن جي آيت جُتيءَ جي تَري ۾ سبرائي آهي. ثبوت لاءِ جُتي ۽ موچي شاهد آهن. وڏو گوڙ ٿيو. جُتي ۽ موچي قاضيءَ وٽ پيش ڪيا ويا. جُتي کولي، موچيءَ کان بيان وٺي، مخدوم صاحب کي گهاڻي ۾ پيڙهائڻ جي فتويٰ ڏني ويئي.

مخدوم صاحب جو مقبرو: مخدوم صاحب جي مقبري لڳ سنه ١٣٥٦هه (١٩٣٨ع) ۾ لاڙڪاڻي ضلعي جي محبوب خان وڳڻ هڪ لک روپين جي لاڳت سان عاليشان مسجد جوڙائي. هن وقت درگاهه جي نگهباني شيخ پرڪڻ جي اولاد جي سپرد آهي، جيڪي پاڻ کي ساَڪ سڏائين ٿا، ۽ ڳوٺ پراڻي ديري جي ويجهو ڳوٺ غلام چانڊيي ۾ رهن ٿا. درياءَ جي اولهه ۽ اوپر ۾ به شيخ پرڪڻ جي اولاد رهي ٿي، جيڪي پاڻ کي ”کيڙا“ سڏائين ٿا.

شخصيت ۽ ڪردار: مخدوم صاحب جي شخصيت ۽ ڪردار بابت عوامي روايتن مان هيٺيون حقيقتون معلوم ٿين ٿيون:

”سندس چهرو رعبدار ۽ نوراني هوندو هو، جنهن مان نور پيو بکندو هو. سندس اکين مان به نور پيو جهلڪا ڏيندو هو. آخري عمر ۾ سفيد ريش هيس؛ ۽ مٿي جا وار ڊگها ۽ ڌهاتا هيس، جن ۾ اڇن وارن جو تعداد جهجهو هو. هٿن جون آڱريون ڊگهيون ۽ سنهيون هيس. رنگ ڪڻڪ-ونو، زرديءَ مائل هوس. هميشه ٿلهو ڪپڙو اوڍيندو هو. پهرياڻ ڊگهو ۽ سلوار نيڏي پهريندو هو. مٿي تي وڏي دستار هوندي هيس، جيڪا ڪڏهن ڪاري ته ڪڏهن اڇي هوندي هئي. سرمون گهڻو پائيندو هو. گوشت گهٽ کائيندو هو، ۽ گوشت لاءِ چوندو هو: ”پنهنجي پيٽ کي ڍورن جو ڍير نه بڻايو.“ البت مڇي سندس پسنديده غذا هئي.

روزي نماز جو سختيءَ سان پابند هو. فرضي روزن کان سواءِ هر مهني جو ٽيون حصو روزا رکندو هو. چار چلا ڪيائين، ڍاڪن جو تہ ڪو شمار ئي ڪونہ هو. ڪڏهن بہ ڪنهن ساهواري کي پنهنجي هٿن سان ذبح نہ ڪيائين. آئي وئي سان ڏاڍي محبت، شفقت ۽ عزت سان ملندو هو. سندس دعا مستجاب هئي. ڪپڙي اٽڻ واري آڏائي کي اندر جي چرخي سان ڀيٽ ڏئي چوندو هو: "جهڙيءَ طرح هي ڪپڙي اٽڻ وارو آڏائو تيزي، هوشياري ۽ خبرداريءَ سان هلائيو تہ ڪپڙو بہ سٺو آڇندو ۽ نبيرو بہ ٿيندو؛ تهڙيءَ طرح اندر جو ڏانچو بہ خبرداريءَ سان هلائيو تہ هي دنيا توڙي هوءَ دنيا موچاري ٿيندي."

مخدوم صاحب جو ڪلام: مخدوم صاحب جي فارسي شعر جو نمونو مقالات‌الشعراء جي صاحب آندو آهي. اهو هن طرح آهي:

در راهِ خدا ز سر قدم بايد ساخت
سرمايهء اختيار خود ميبايد باخت
کفرست بخود نمائي بردن بجهان
از خويش برون شده سوِيش ميبايد تاخت (۳۳).

ان کان سواءِ هڪ سنڌي مدح جون ڪجهہ مصرعون بہ ڏانهس منسوب مليون آهن. اهي هن طرح آهن:

اول عشق عربي جام جو لکيو آهہ ڏريان
آڳي احمد جام لِيءَ ڪيو جلوو جمالا
ڪارڻ پيدائش پرينءَ جي هستي ڪيو هڳاءُ
منجهان آهہ عشق جي ٿيا عالم آبادا
علم عقل سين ٿيو ظاهر ظهورا
سڀ سر جهڪائيو لِيءَ مارڻ ملوڪا
سر جنين جا ست ۾ پيتي تن پڪا
سرڪ انهيءَ هيڪڙيءَ گهائي گهوٽ وڏا.

جيڪڏهن هي مصراعون واقعي مخدوم صاحب جون آهن، تہ پوءِ هي سنڌي شاعريءَ ۾ الف اشباع جو سڀ کان آڳاٽو نمونو چئي سگهجي ٿو.

ملفوظات: عوامي روايتن سان مخدوم صاحب جا ڪجهہ قول بہ ملن ٿا، جي هن ريت آهن:

۱- زماني جي سڏن کي ترڪ ڪرڻ، ڄڻ روح جي راحت خريد ڪرڻ جي برابر آهي.
۲- والدين ۽ وڏن جي عزت پنهنجي لاءِ تحفو آهي.
۳- حق جي راهہ ۾ سچ چوڻ جهاد آهي.

٤- موت اڻ ٽر آهي ۽ حياتي فاني آهي. انسان، مهمان جي حيثيت ۾ هن جهان ۾ آيو آهي. جسم، تندرستي، دولت ۽ عزت عارضي آهن. اصل نعمت عملن سان حاصل ٿي سگهي ٿي، جيڪا آخرت ۾ ڪم ايندي.
٥- خدا جي ڪلام (قرآن مجيد) جي حفاظت اسان جو ايمان آهي.

خليفا

ڪيترن ئي خدا جي ٻانهن ڪانئس فيض پرايو، ۽ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ سندس فيض مثل دليون جياري ڇڏيون. سندس عام مريدن ۽ معتقدن کان سواءِ سندس ڪيترائي نامور خليفا هئا، جن سنڌ کي سرسبز ۽ گلزار بنائي ڇڏيو. انهن مان ڪن جو تعارف هيٺ ڏجي ٿو:

١- سيد حيدر:

هي بزرگ سن جو رهاڪو هو، ۽ سن ۾ ئي ٩٣٧هه ۾ وفات ڪيائين، جتي سندس مزار تي مقبرو آهي. مير قانع جي قول موجب: سندس اولاد به بزرگيءَ سان موصوف ٿيندو آيو آهي(٣٤). سنڌ جو مشهور سياستدان محترم غلام مرتضيٰ شاهه صاحب (جي. ايم. سيد) سندس اولاد مان آهي ۽ گادي نشين آهي.

سيد صاحب مٽيارڪن سادات مان هو، جن مان سنڌ جو قومي شاعر حضرت شاهه عبداللطيف به هو. مٽياري سادات جي ڇهن شاخن مان هڪ شاخ "مئين پوٽا" سان سندس نصب جو سلسلو ملي ٿو، جنهن تي اهو نالو سيد مئينڌني شاهه ولد سيد محمد جي نالي پٺيان پيو.

سيد حيدر ٻارهن سالن جي ڄمار ۾ مولانا عمر هليه ۽ مخدوم بلاول جي صحبت ۾ رهي، سندن تربيت جي نظر هيٺ وڏي مرتبي کي پهتو. تحفة الڪرام جي صاحب سندس روحاني ڪمالات متعلق لکيو آهي:

"هڪ ڏينهن ماڻهن جي انبوهه ۾ ويٺو هو. ڪيتري ماڻهن ڏانهن ڏسي چيائين ته مون وٽ خدا ڏانهن ايترا رستا آهن جو هنن ماڻهن مان هرهڪ کي جدا جدا رستي سان اصل مقصد ڏانهن پهچائي سگهان ٿو، جيئن ڪنهن کي به ٻئي جي خبر ڪانه پوندي"(٣٥).

٢- مخدوم ساهڙ لنجار:

انڙپور جو وينل هو، جو ڄام انڙ جو آباد ڪيل هڪ ڳوٺ هو، جو پوءِ درياءَ ٻائي ويو. سدائين عبادت ۾ مشغول رهندو هو ۽ رات يا ڏينهن جي ڪا به گهڙي پروردگار جي ذڪر کان واندو نه رهندو هو. سندس مجلس ۾ دنيوي گفتگو ڪڏهن به نه هلندي هئي. جنهن تي به توجه جي نظر ڪندو هو ته ولايت جي درجي کي رسي ويندو هو. عادت موجب سوئرن جو هڪ ولر سندس پوک ۾ اچي نقصان ڪري ويندو هو. ڪڙمي وٽس دانهن کڻي آيا، خادم کي چيائون: "سوئرن کي وڃي پيغام ڏي ته اسان جي پوک جي ويجهو نه اچو." انهيءَ

پيغام تي سونهن وري نہ آيا. جڏهن بہ مٽيارن ۾ ايندو هو تہ رات جو پير ڊگها ڪري نہ سمهندو هو. چوندو هو تہ چوڌرف ساداتن جا گهر آهن، تنهنڪري ادب جي تقاضا اها آهي تہ ڪنهن بہ طرف پير ڊگها نہ ڪريان" (٣٦).

تحفة الڪرام جي صاحب سندس هڪ روايت ڏني آهي تہ چوندو هو "مون پير ڪان پڌو آهي تہ جنهن ۾ تي گڻ ڏسو تہ انهيءَ مان ضرور فائدو وٺو، جو توهان جو مرشد اهو آهي. هڪ تہ سندس اڳيان رهو تہ توهان کي خدا ياد اچي. ٻيو تہ جيڪي ڳالهائي سو توهان جي دل ۾ ويهي وڃي. ٽيون تہ سندس محبت ڇڏڻ توهان کي ڏکي لڳي" (٣٧).

مخدوم صاحب جن جو خليفو هو (٣٨). مٽياري سادات سندس معتقد هئا (٣٩). سنڌ جي مدا جيئري شاعر شاهہ لطيف پنهنجي زماني ۾ انهن مٽيارن جي سيدن جي پوين سان ملاقاتون ڪيون.

سيد حيدر سنائيءَ جي ذڪر ۾ اچي چڪو آهي تہ حضرت شاهہ لطيف جو ڏاڏ نگ، مٽيارن جي رهائش جي دوران ڇئن مکيہ قبيلن ۾ ورهائجي ويو. انهن مان هڪ قبيلو هو: "جرار پوٽہ"، جي سيد جلال عرف جرار جي اولاد مان هئا. انهيءَ خاندان مان سيد شاهہ رڪن الدين، جو پير طريقت ٿي گذريو آهي، مخدوم ساهڙ جو مريد هو (٤٠). روايت آهي تہ چيو هنائين تہ "تيرن جي ٻٽي پريو وينو آهيان ۽ پيٽ تو هٽان. ڪن جي ڪنن ڪان ۽ ڪن جي منهن ڪان نڪرلدا ٿا وڃن، پر ڪنهن کي بہ سڌو تير ڪونہ ٿو لڳي، جو ڪيري پوي. هي تير جنهن کي بہ لڳندو تہ اهڙو ڪيرندو، جو وري نہ اٿندو (٤١)". سيد رڪن الدين جي وفات جي تاريخ معلوم ڪالہ تي ٿئي. سيد غلام مرتضيٰ شاهہ صاحب جو اندازو آهي تہ ٩٥٠هہ ۽ ٩٨٠هہ جي وچ ڌاري وفات ڪئي هوندائين (٤٢).

سيد رڪن الدين جو پوٽو سخي هاشم شاهہ قلندر، نامور ولي الله ٿي گذريو آهي. هو شاهہ صاحب جي والد شاهہ حبيب جو دوست هو. شاهہ حبيب، مٽيارن مان بہ انهيءَ جي مشوري تي لڏي وڃي "ڀئي پور" وينو هو (٤٣). ان ڪري بلاولي فيض جو شاهہ تي پڻ اڻ سڌيءَ طرح اثر ٿيو هوندو. سيد هاشم (١٤- ربيع الاول ١١٠٠هہ-١٦٨٨ع) تي وفات ڪئي (٤٤).

مخدوم ساهڙ جي وفات جي تاريخ معلوم نٿي ٿئي، پانئجي ٿو تہ ڏهين صديءَ هجريءَ جي ٻيءَ چوٿائيءَ ۾ سندس وفات ٿي هوندي. سندس مقبرو اٽڙپور اسٽيشن جي پر ۾ ٽڪريءَ تي آهي.

Gul Hayat Institute

٣- مخدوم رڪن الدين:

ٺٽي جو عالم ۽ بزرگ مخدوم رڪن الدين عرف ميٺو بہ مخدوم بلاول جو خليفو هو، وڏو عالم ۽ فاضل هو. حديث جي علم ۾ وڏي دسترس هيس. "شرح اربعين"، "شرح گيلاني" ۽ ٻيا ڪيترا ڪتاب لکيائين، جي ڪافي مشهور ۽ مقبول هئا. زهد ۽ تقويٰ جو بہ صاحب هو. هميشہ عبادتن ۽ وظيفن ۾ مشغول هوندو هو. ڪيترائي حق جا طالب سندس مريد ۽ معتقد هئا. همايون جڏهن سنڌ ۾ آيو، تڏهن ٩٤٩هہ ۾ ٺٽي ۾ گذاري ويو ۽ مڪليءَ تي مدفون ٿيو (٤٥).

۴- مخدوم حسن:

درويش حسن مقري عرف بلاولي، اصل واڍو هو. نهايت پرهيزگار ۽ زهد ۽ تقويٰ جو صاحب هو. هڪ طهارتخانو هوندو هوس، جنهن ۾ جڏهن به وضو ڪرڻ ويندو هو، ته بيخود ٿي ويندو هو. روايت آهي ته هڪ ڏينهن هڪ ماڻهو ڏکڻ، سندس ملاقات لاءِ آيو. اتفاقاً هو انهيءَ وقت طهارتخاني ۾ وضوءَ لاءِ ويو هو. اندر وڃي ڏٺائين ته درويش ٽڪر ٽڪر ٿيو پيو هو. هو دهشت کان ٻاهر نڪري آيو(۴٦). سندس باري ۾ تحفة الڪرام جي صاحب ٻي هڪ روايت هن طرح ڏني آهي ته: "هڪ ڏينهن ٻپهري جي وقت کوُنرو هٿ ۾ کڻي وضو ڪرڻ ويٺو. هٿن تي پاڻي هارڻ تي گهريائين، ته هوڏانهن بانگي بانگ شروع ڪئي. درويش بيخود ٿي ويو ۽ باقي ڏينهن ۽ رات ۽ ٻي ڏينهن جي ٻپهري تائين بيهوش ٿيو پيو هو. ڪنهن کي به ڪيس هوش ۾ آڻڻ جي طاقت نه ٿي. ٻئي ڏينهن جڏهن بانگي ساڳي بانگ شروع ڪئي، تڏهن هوش ۾ اچي پڇيائين ته "شايد اڃا بانگي بانگ پوري نه ڪئي آهي؟" (۴۷)

هڪ ٻي روايت به ڏني اٿس ته: هڪ ڏينهن مخدوم مراد ولد مخدوم صدرالدين لاهوتي (جو لاهوت ۾ هڪ ڪامل عالم ٿي گذريو آهي) سندس زيارت لاءِ آيو. جيئن سواريءَ وارو ڏڳو ٻاهر ٻڌي سندس حاضريءَ ۾ آيو، تيئن خادمن ٻڌايس ته درويش ستن ڏينهن کان وضوخاني ۾ ويل آهي. اهو ٻڌي حيران ٿي ويو، ته ايتري ۾ درويش به ٻاهر نڪري آيو. مخدوم چيس ته "ست ڏينهن خدا جا فرض وڃايا اٿيئي؟" فرمايائين ته "تون وڃي پنهنجي ڏڳي جي خبر لهه، ان ڳالهه ۾ ڇو پيو آهين؟" انهيءَ وقت مخدوم کي اچي ٻڌايائون ته سندس ڏڳو گم ٿي ويو آهي. ڏاڍي ڳولها کان پوءِ ڏڳو لڌي، موٽي هليو ويو ۽ وري فقير تي اعتراض نه ڪيائين (۴۸).

مٿي بيان ڪيل بزرگن کان سواءِ مخدوم سعد عرف ساند (سڪرنڊ)، ۽ مخدوم هنگورو (نزديڪ مورو) به سندس خليفا هئا (۴۹). سندن وڌيڪ احوال ڪونه ٿو ملي.

حوالا

(1) Dr: H. I. Sadarangani: Persian Poets of Sind, Sindhi Adabi Board, 1956, P. 12.

(۲) جي- ايم- سيد: پيغام لطيف، حيدرآباد، ۱۹۵۴ع، ص ۸۲.

(۳) حافظ محمد احسن چنا: مخدوم بلاول، دادو، ۱۹۵۵ع، ص ۱-۲.

(۴) تاريخ معصومي، سنڌي ترجمو، سنڌي ادبي بورڊ، ص ۱۹۸-۱۹۹.

(۵) تحفة الڪرام، سنڌي ترجمو، سنڌي ادبي بورڊ، ص ۱۴۱.

(٦) حافظ محمد احسن چنه، مخدوم بلاول، ص ۲.

(۷) ايضاً، ص ۲-۳.

(۸) ايضا، ص ۴ کان ۸.
(۹) پيغام لطيف، ص ۸۲.
(۱۰) مولانا دين محمد وفائي: تذڪره مشاهير سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۷۴ع، ص ۶۵.
(۱۱) محمد غوثي شطاري مانڊوي: گلزار ابرار، اردو ترجمو، فضل احمد جيوري، پيو ڇاپو، اسلامڪ بوڪ فائونڊيشن لاهور، ۱۹۷۵ع، ص ۳۷۵.
(۱۲) حامد جمالي: سيرالعارفين، اردو ترجمو: ڊاڪٽر محمد ايوب قادري، مرڪزي اردو بورڊ، لاهور، ۱۹۷۶ع، ص ۱۷۴.
(۱۳) شيخ شهاب الدين سهروردي: عوارف المعارف، اردو ترجمو، مدينه پبلشنگ ڪمپني ڪراچي، مقدمه، ص ۱۰۳.
(۱۴) السبڪي: طبقات الڪبريٰ، ج ۴، ص ۲۵۶؛ ابن خلڪان: وفيات الاعيان، ج ۱، ص ۲۹۹؛ جامي: نفحات الانس، ص ۲۵۴ کان ۳۷۴؛ عزالدين محمود ڪاشاني: مصباح الهدايه، ص ۲۸.
(۱۵) مولانا نوراحمد فريدي: سيرت بهاؤالدين زڪريا، ص ۳۸-۳۹.
(۱۶) ايضا، ص ۳۹.
(۱۷) ايضا.
(۱۸) ايضا.
(۱۹) تحفة الڪرام، ص ۱۴؛ حديقة الاولياء: سيد عبدالقادر ٺٽوي، سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۶۷ع، ص ۷۹-۸۰، تحفة الطاهرين، ص ۳۰-۳۱؛
(۲۰) تحفةالڪرام ص ۱۴؛ تاريخ معصومي ص ۱۹۹؛ حديقة الاولياء ۸۰-۸۱؛ تحفة الطاهرين ۳۰-۳۱؛ مقالات الشعراء ۱۹۵۷ع، ص ۹۱.
(۲۱) مولانا نجم الغني: مذاهب اسلام، ۱۹۲۴ع، ص ۶۹۵ کان ۷۰۲؛ مير رحيمداد خان مولائي شيدائي: تاريخ تمدن سنڌ، ص ۳۹۶.
(۲۲) پيغام لطيف، ص ۷.
(۲۳) مذاهب اسلام، ص ۶۹۵ کان ۷۰۲؛ تاريخ تمدن سنڌ، ص ۳۹۶.
(۲۴) تاريخ معصومي ص ۷۳؛ تاريخ طاهري ص ۷؛ تحفة الڪرام ص ۵۳.
(۲۵) معصومي ص ۷۵ ۽ ۱۲، تحفة الڪرام ص ۵۳، طبقات اڪبري (ج ۳) ص ۵۱۷، هن احوال ڪجهه ٻي طرح ڏنو آهي، پر علامه دائود پوٽي صاحب (تعليقات معصومي ص ۳۰۲) تاريخ معصومي جي بيان کي صحيح ثابت ڪيو آهي.
(۲۶) تاريخ معصومي، ص ۱۱۲ کان ۱۱۶.
(۲۷) ايضا، ص ۱۱۶-۱۱۷.
(۲۸) ايضا، ص ۱۱۷.
(۲۹) ايضا.

Gul Hayat Institute

(٣٠) ايضا.
(٣١) ايضا.
(٣٢) پيغام لطيف، ص ٢١.
(٣٣) مقالات الشعراء، ص ٩٢.
(٣٤) تحفة الکرام، ص ٢٠٥.
(٣٥) ايضا، ص ١٤٣.
(٣٦) ايضا.
(٣٧) ايضا، ص ١٥٤.
(٣٨) ايضا.
(٣٩) پيغام لطيف، ص ٨٣.
(٤٠) ايضا.
(٤١) ايضا.
(٤٢) ايضا.
(٤٣) ايضا، ص ١٨٤.
(٤٤) ايضا، ص ٨٣، لطف اللطيف: مولانا دين محمد وفائي، ص ١١. ينهي صاحبن اهو احوال قاضي هدايت الله مشتاق متعلوي جي تحرير تان نقل کيو آهي.
(٤٥) پيغام لطيف، ص ٨٤.
(٤٦) ايضا، ص ٥٣.
(٤٧) تحفة الکرام، ص ٢١٨.
(٤٨) ايضا، ١٥٢.
(٤٩) ايضا، ص ١٥٣.

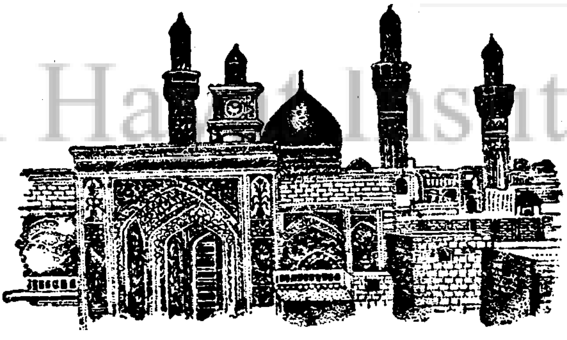

Gul Hayat Institute

قريشي حامد علي ”خانائي“

مامُوئن جي قصي جو سنڌي ادب ۾ مقام

سنڌي ادب جي تاريخ جي مطالعي مان اها ڳالهه صاف طرح سان ظاهر ٿئي ٿي ته سنڌي زبان جي اوائلي شعر جو ذخيرو اڪثر ڪري روايتي انداز ۾ ملي ٿو. ان قسم جو شعر ڪجهه قدر ”دوهن“ ۽ ”بيتن“ جي صورت ۾ مليو آهي، جنهن کي هر دؤر ۾ مختلف نمونن ۽ صورتن ۾ سنڌ جي ڪيترن گمنام شاعرن ڏانهن منسوب ٿي ڪيو ويو آهي. اهڙيءَ طرح سان سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ ”سمن“ جي دؤر ۾ ”ستن درويشن“ جا ست بيت ملن ٿا، جن کي ”ماموئي جا بيت“ ڪري سڏيو ويو آهي. اهي بيت پڻ روايتي نموني ۾ ملن ٿا، ۽ ڪابه پڪ ڪانه آهي ته اهي بيت ڪهڙن شاعرن جا آهن ۽ سندن نالا ڇا هئا؟ صرف اهي ”ماموئي يا ساموئي“ جي نامعلوم درويشن ڏانهن منسوب ڪيا ويا آهن. مامُوئن جي انهيءَ قصي کي جڏهن تاريخ جي ڪسوٽيءَ تي پرکجي ٿو، ته ان ۾ ڪافي کوٽ ۽ ميل مليل نظر اچي ٿو. ان قصي ۾ سواءِ ڏند ڪٿا جي ٻي ڪابه تاريخي صداقت نظر ڪانه ٿي اچي. اسان هت سڀ کان پهرئين انهيءَ قصي جو تاريخي لحاظ کان جائزو وٺون ٿا ۽ ان جي ڏند ڪٿا وارين روايتن جو پڻ تجزيو ڪنداسون ۽ پوءِ انهن بيتن جي ادبي پهلوءَ تي مختصر روشني وجهنداسون.

مامُوئن جي انهيءَ قصي جي نشاندهي سنڌ جي ڪنهن به آڳاٽي تاريخ يا تذڪري ۾ ڪنهن به مؤرخ نه ڪئي آهي. سڀ کان پهرين سنڌ جي انهيءَ قصي ڏانهن اشارو سنڌ جي سدا حيات شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه پنهنجي رسالي جي ”سر مومل راڻي“ ۾ ڪيو آهي. شاهه صاحب چوي ٿو:

پري ڪان پاسي ٿيا، مامُوئن (۱) مثال (۲) (۳).

شاهه صاحب جي انهيءَ بيت ۾ ”مامُوئن“ لفظ جي استعمال مان اها ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته شاهه ڀٽائي جي زماني ۾ شايد اهو قصو سنڌ جي قصي گو راوين وٽ مشهور هو. ليڪن سنڌ جي تاريخ نويسن ان کي غيراهم سمجهي، ڪنهن به تاريخ يا تذڪري ۾ ان جو ڪوبه ذڪر نه ڪيو آهي. ساڳئي وقت اهو به تعجب آهي ته شاهه ڀٽائيءَ جي دؤر جو مشهور مؤرخ ۽ تذڪره نگار مير علي شير ”قانع“ ٺٽوي پڻ ان قصي کي غيراهم ۽ ڏند ڪٿا سمجهي، پنهنجي

ڪتاب ”تحفة الڪرام“ ۾ ڪوبہ ذڪر نہ ڪيو آهي. حالانڪ مير ”قانع“ خود پنهنجي ڪتاب ”تحفة الڪرام“ ۾ ڪيترين ئي عجيب غريب ڳالهين ۽ ڏند ڪٿائن کي وڏي شد مد سان بيان ڪيو آهي. شاهہ صاحب کان پوءِ سڀ کان اول ان قصي کي سر رچرڊ برٽن پنهنجي ڪتاب ”سنڌ ۽ سنڌ ۾ وسندڙ قومون“ ۾ بيان ڪيو آهي. سر رچرڊ برٽن جي الهيءَ بيان ڪيل قصي جو اختصار هت ڏجي ٿو:

”هڪ ڀيرا ملتان جو مشهور عارف مخدوم بهاءُ الدين (٤) ٺٽي ۾ آيو. سندس جاهل مريدن ٻانيو تہ جيڪڏهن مرشد کي ڪُهي ۽ رڌي کائبو تہ هو هميشه اسان جي هردي ۾ رهندو. انهيءَ خام خيال جي خبر مخدوم صاحب جي وڏي خليفي ’شيخ جيئو‘ کي پئجي ويئي، سو مخدوم صاحب کي گوشائتو ڪري پاڻ سندس بستري تي سمهي رهيو. مريدن بہ کيس پنهنجو مرشد سمجهي، هٽي ٽڪرا ٽڪرا ڪري وڌو ۽ گوشت ڪُني ۾ وجهي رڌڻ لڳا. جڏهن اهو رَڌجي تيار ٿيو، تڏهن کائڻ تان دل نہ ڪيئون وين ۽ ڏاڍو پڇتايائون. پوءِ ڪُني کي درياءَ سرڻ ڪيائون. قضا سان اهو ڪُنو ڪن ستن مهاڻن جي ور چڙهي ويو. رڌل گوشت کائڻ کان پوءِ اهي مهاڻا اچي پيا اڳڪٿين بيان ڪرڻ ۾، ۽ آخر ڪرامتون ڏيکاريندي اچي ٺٽي ۾ جام تماچيءَ جي ڪچهريءَ ۾ نڪتا. جام کي چيائون تہ تنهنجي تخت هيٺان زمين ۾ هڪ واسينگ آهي، جنهن جي ڦڻ ٺٽي طرف ۽ پُڇ دهليءَ ڏانهن اٿس. جيسين انهيءَ نانگ (٥) جو رخ ٺٽي طرف رهندو، تيسين تنهنجي تخت بخت کي لهر لوڏو نہ ايندو. اخر فقيرن وڏو لوهي ڪير زمين ۾ ڪوڙايو، ٺٽي جا ماڻهو اچي چٽرون ڪرڻ لڳا. جام بہ هوڙهيائي ڪري ڪٽي ڪير ڪڍايو. ڇا ڏسن تہ واقعي اهو رت سان ڀرجي آيو. ماڻهن ۾ هراس پئجي ويو. فقيرن کي ڏاڍيون منٿون ڪيائون، پر هُو باز نہ آيا. جام ڪاوڙجي کين قتل ڪرايو ۽ قتل ٿيڻ کان پوءِ هرهڪ ڌڙ پنهنجي سسي هٿ ۾ کڻي، سنڌ جي آئينده حالات جي باري ۾ بيت ڏنا، جن ۾ پيشنگويون ڪيل آهن. پوءِ اهي ڌڙ آڀرندي طرف آڏاڻا ۽ ”عامري“ (٦) وٽ اچي پراڻ درياءَ جي ڪپ تي زمين ۾ لهي پيا. سندن قبرون اڄ ڏينهن تائين آتي ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. سندن پيشنگوين کي ’ماموئي‘ يا ’ساموئي‘ جا بيت ڪري چوندا آهن“ (٧).

برٽن صاحب جي انهيءَ مٿين بيان ڪيل قصي کان پوءِ سنڌ جو هڪ ٻيو عالم ديوان ڏيارام گدومل ان قصي کي وري ڪجهہ ٻيءَ طرح سان بيان ڪري ٿو. ديوان صاحب جي ان بيان ڪيل قصي جي آخرين حصي جي نوعيت ساڳي برٽن صاحب واري قصي جهڙي آهي، صرف شروعات واري احوال ۾ ٿوري ڦيرگهير ڪيل آهي. ديوان ڏيارام لکي ٿو تہ:

”ٺٽي جي پرسان سڌيي جي شهر ۾ هڪ مڙس مٽير رهندو هو. سندس مٽي ۾ مڻ مٽيا هئي. هُن مرڻ ويل پنهنجن پُٽن کي سڏ ڪري چيو تہ منهنجي مٽي ۾ مڻ مٽيا اٿو، جڏهن آئون مران تہ توهين مون کي ڪُهي مُنڍي رڌي کائجو تہ مرُ منهنجي مٽيا توهان کي نصيب ٿئي!

Gul Hayat Institute

هُو جڏهن مري ويو تہ پٽن سندس چوڻ موجب ڪيس ڪُهي، مُنڍي رڌي کائڻ ويٺا، پر سندن دل کائڻ کان تهي وئي ۽ پوءِ اُن ڀوڙ ۽ مانين کي ڳنڍ ۾ ٻڌي ڪٺي درياھ داخل ڪيائون. مَڇاڻ تہ ان رات کي ست ڄڻا چور، چوريءَ جي ارادي سان ٺٽي نگر تي آيا ۽ درياھ جو ڪنارو ڏيئي، جيئن ٺٽي طرف وڌي رهيا هئا، تہ اوچتو سندن نظر لُڙهندڙ ڳنڊ تي پئي. جڏهن ٻاهر ڪڍيائون تہ تازو ڀوڙ ۽ مانيون ڏسي اچي کائڻ ويٺا. جڏهن کائي بس ڪيائون تہ پوءِ اچي ڪرامتن بيان ڪرڻ ۾ پيا. آخر اهي ستئي ڄڻا، سمي حاڪم ”ڄام نندي“ جي دربار ۾ ٺٽي ۾ آيا... الخ.“ (٨)

انهيءَ ساڳئي قصي کي پيرومل مهرچند آڏواڻي وري هن نموني ۾ بيان ڪندي لکي ٿو تہ:

”ٺٽي ڀاسي جيڪا مڪلي (٩) ٽڪري آهي، سا مائي مڪلي جي نالي سان مشهور آهي. مائي ٻُلڙي ۽ مائي مڪلي پاڻ ۾ ڀينرون چوڻ ۾ اچن ٿيون. هن جا ست پائر هئا، جي ماموئي فقير سڏجڻ ۾ اچن ٿا. ماموئي فقيرن جون اڳڪٿيون سنڌ ۾ مشهور آهن... مائي ٻُلڙي ۽ سندس پائرن جي ڳالهہ هن طرح سان آهي: گوگهي نالي هڪ شخص ذات جو جهلڻ هو. هُو نانگ مَنڊيندو هو ۽ اڄ بہ جيڪي جوڳي نانگ ڪٺي گهمندا آهن، سي هن کي پنهنجو مرشد ڪري ليکيندا آهن. انهيءَ گوگهي کي اهو ورُ مليل هو تہ جيڪڏهن ڪنهن کي نانگ ڪکيندو هو ۽ رڳو نانگ ڏي گهور ڪري نهاريندو هو، يا چڪ واري هنڌ کي چتائي ڏسندو هو تہ اڳلي جو سور لهي ويندو هو. هڪ لڳا کا بلا ڪنهن دروازي جي طاق تي ويٺي هئي ۽ گوگهي کي ڪنڌ وٽ ڪکي پڇي ويئي. گوگهو، بلا ڏسي نہ سگهيو ۽ نہ چڪ وارو هنڌ ڏسي سگهيو، تنهن ڪري اچي مرڻينگ ٿيو. مرڻ کان اڳي هن پنهنجن پٽن کي چيو تہ آءٌ جڏهن دم ڏيان، تڏهن مون کي دفن نہ ڪجو، پر منهنجو گوشت رڌي کائجو تہ توهان کي غيب جي خبر پوندي. گوگهي پوءِ ساهہ ڇڏيو. سندس پٽن گوشت رڌي جڏهن کائڻ ويٺا تہ سندن غيرت آئي تہ پٽ، پيءُ جو گوشت ڪيئن کائين. پوءِ اهو ديڳڙو درياھ ۾ ڦٽو ڪيائون. ڪنهن وقت ست مهاڻا سريوال پنهنجن ٻن ڀينرن مائي مڪلي ۽ مائي ٻلڙي سان گڏ ڪاٺيون ڪٽيو پئي آيا. هنن اهو ديڳڙو درياھ سان لڙهندو ڏسي، ڪولي ويٺي کاڌائون، تہ وٺي اڳڪٿيون بيان ڪرڻ لڳا. مائي ٻُلڙي جي دل دنيا کان تهي ويئي ۽ مرشد جي ڳولا ۾ اچي شاهہ ڪريم (عبدالڪريم) وٽ پهتي ۽ شاهہ جي مريديائي ٿي... الخ.“ (١٠)

اهي مٿيان چند بيان ڪيل ماخذ ماموين جي قصي جي باري ۾ الڳ الڳ نمونن ۾ سنڌ جي عالمن جا بيان ڪيل ملن ٿا، جن جي چوگرد انهيءَ سموري قصي جو پلاٽ ڦرندو رهي ٿو. ليڪن انهن بيانن ۾ پلاٽ جي ستاءَ ۽ وقت ۾ ڪافي تضاد نظر اچي ٿو. سمورو قصو ڏند ڪٿا جي صورت ۾ پنهنجي اصليت ڏانهن اشارو ڪري ٿو ۽ منجهس ڪا بہ تاريخي سچائي ۽

صداقت کانه ٿي ڏسڻ ۾ اچي. خبر نه آهي ته انهن عالمن وٽ پنهنجن انهن بيانن لاءِ سَند طور ڪهڙا تاريخي مول ۽ مدار هئا، جن جي آڌار تي انهيءَ قصي کي ان نموني ۾ سٽن "ماموئي" يا "ساموئي" (١١) فقيرن ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي.

سڀ کان پهرئين اسان انهن مٿين ٽنهي بيان ڪيل قصن جي بيان جو تاريخي لحاظ کان جائزو وٺنداسون. انهيءَ سلسلي ۾ سر رچرڊ برٽن، ديوان ڏيارام گدومل ۽ پيرومل جي بيان ڪيل قصن جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪافي اختلاف نظر اچي ٿو. خاص طرح سان برٽن صاحب پنهنجي قصي اندر جن ڳالهين، ماڻهن ۽ واقعن جو ذڪر ڪيو آهي، سي تاريخي اعتبار کان صحيح ثابت نٿا ٿين. ان ڪري سنڌ س قصي جي تاريخي حيثيت تي پردو چاڙهجي وڃي ٿو. ساڳئي وقت برٽن صاحب ۽ ديوان ڏيارام جي ڪهاڻيءَ جو خاتمو پڻ لڳ ڀڳ هڪ جهڙو ٿئي ٿو، حاڪمن جي نالن ۽ وقت جي تعين جو اختلاف آهي. برٽن صاحب انهيءَ قصي کي "ڄام تماچي" سمي ثاني (٧٦٨هه-١٣٦٦ع کان ٧٧٧هه-١٣٧٥ع) جي دربار ۾ انهن فقيرن جي اچڻ جو ذڪر ڪري ٿو ۽ ديوان ڏيارام وري سنڌ جي هاڪاري حاڪم ڄام نظام (ننڍي) ٨٦٤هه- ٩١٤هه جي دربار ۾ انهن درويشن جي اچڻ جو احوال بيان ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح سان انهيءَ قصي کي هر ويرو سمن حاڪمن جي نالن ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي.

برٽن صاحب جيئن ته هيءُ قصو ڄام تماچي ڏانهن منسوب ڪيو آهي، ان لحاظ کان اهو به صحيح ثابت ڪونه ٿو ٿئي. ساڳئي وقت قصي جي سنڌ ۾ شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جو نالو ڄاڻايو ويو آهي، سو پڻ سمن جي دؤر کان گهڻو اڳ ۾ سومرن جي صاحبيءَ ۾ ٿي گذريو آهي. غالباً اهو دور عمر سومري پهرئين جو هو. ازانسواءِ برٽن صاحب پنهنجي قصي ۾ "شيخ جيئي" جو ذڪر ڪندي هُن کي شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جو خليفو ڪري ڄاڻايو آهي. حالانڪ شيخ جيئو، شيخ بهاءُالدين ملتانيءَ جو خليفو نه، بلڪ هُن جي اولاد مان هو.(١٢) مير علي شير "قانع" ٺٽوي لکي ٿو ته، "شيخ جيئو، شيخ نعمت الله جو پٽ هو.(١٣) وڏو ولي ڪامل، عارف ۽ ڪرامت جو صاحب هو. سنڌ س خطاب "مڪليءَ جو ڏيو" آهي."(١٤) مير "قانع" جي انهيءَ بيان مان اهو صاف ظاهر ٿئي ٿو ته شيخ جيئو، شيخ بهاءُالدين زڪريا ملتانيءَ جي پيڙهيءَ مان هو ۽ ساڳئي وقت سنڌ س وفات جو جيڪو قصي ۾ واقعو بيان ڪيو ويو آهي، سو پڻ غلط ثابت ٿئي ٿو.(١٥) انهن ڳالهين جي مدنظر اسان جو گمان غالب آهي ته انهيءَ قصي ۾ برٽن صاحب جي بيان ڪيل واقعي جو شيخ جيئي سان ڪو به تعلق نه آهي ۽ ساڳئي وقت ڄام تماچي ٧٦٨هه-٧٧٧هه سان پڻ ڪو تعلق نه آهي.

هاڻي سوال اهو پيدا ٿئي ٿو ته "ماموئي" جو لفظ ڪيئن انهن درويشن سان ملايو ويو آهي ۽ ساڳئي وقت ان لفظ سان گڏ "ساموئي" جو لفظ پڻ شامل ڪيو ويو آهي. انهيءَ سلسلي ۾ ائين ڇئي سگهجي ٿو ته "ماموئي" جو لفظ "معمائي" جي بگڙيل صورت هجي ۽ پوءِ

غلط العام تي ”ماموئي“ مروج ٿي ويو هجي! قصي کي وڌيڪ تاريخي بنائڻ لاءِ ”ماموئي“ لفظ جو اضافو ان خيال سان ڪيو ويو هجي ته اهي ست ئي فقير سمن جي گاديءَ جي هنڌ ”ماموئي“ جا رهندڙ هئا! ليڪن اهي سڀ ڳالهيون پوءِ جي ماڻهن جون ملايل آهن ته جيئن انهيءَ ڏند ڪٿا کي وڌيڪ تاريخي اهميت حاصل ٿئي.

ديوان پيرومل مهرچند آڏوانيءَ پنهنجي بيان ڪيل قصي لاءِ ڪابه تاريخي سند پيش ڪانه ڪئي آهي. ديوان صاحب سن ١٩١١ع ۾ سنڌ جو سير ڪندي بلڙي شاهه ڪريم ڏي ويو هو ۽ اُن قصي جي باري ۾ اُتان جون مقامي مروج روايتون ٻڌي سُڌي ڪئي پنهنجي ڪتاب ۾ گڏ ڪيائين. ديوان صاحب سنڌ جي انهيءَ قصي کي شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ جي دَوُر ڏانهن منسوب ڪيو آهي. حالانڪ شاهه عبدالڪريم جو زمانو ٩٤٤هه - ١٥٣٧ع کان ١٠٣٢هه - ١٦٢١ع جو آهي. شاهه عبدالڪريم سنڌ جي سمي حاڪم ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي (٨٦٤هه - ٩١٤ع) ڪان گهڻو پوءِ ٿي گذريو آهي. ساڳئي وقت بلڙيءَ جي قديم بستي، جنهن جي نسبت ديوان صاحب مائي بلڙي، ستن فقيرن جي فرضي پيڙ ڏانهن ڏيکاري ٿو، سا پڻ تاريخي لحاظ کان غلط آهي. ديوان صاحب انهن ستين بيانن لاءِ ڪوبه مستند تاريخي حوالو ڪونه ڏنو آهي. ممڪن آهي ته اها به ڪا ڏند ڪٿا هجي! باقي سنڌ جي تاريخ مان اهو معلوم ٿئي ٿو ته بلڙي سنڌ جي هڪ قديم بستي آهي، جنهن جي نشاندهي ابن حوقل جي نقشي ”سنڌ ۽ گجرات“ ۾ ڪيل آهي(١٦). مائي بلڙي يا مائي مڪلي ستن فقيرن جون پيئرون هجن ها ته ضرور سنڌ جا مؤرخ ۽ تاريخدان ان جو ذڪر پنهنجن تاريخن ۽ تذڪرن ۾ ڪن ها! ان ڪري اسان ان راءِ جا آهيون ته هي ”ماموين“ جو قصو جڙتو ۽ من گهڙت آهي ۽ پوئين دَوُر جي دماغن ۽ ذهنن جي پيداوار آهي.

ان کان پوءِ هت سنڌ جي عالمن ۽ محققن جا مختلف رايا، انهيءَ قصي جي باري ۾ پيش ڪيون ٿا. علامه ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم جو قول آهي ته اهو قصو سنڌ جي سمي حاڪم ڄام تماچي ٻئي جي دور ۾ ٿي گذريو آهي(١٧). مرحوم لطف الله بدوي وري ان قصي کي ڄام نظام الدين جي دور جو قصو ڪري ڄاڻائي ٿو(١٨). سيد حسام الدين راشدي صاحب ”سنڌي ادب“ (اردو) ۾ لکي ٿو ته، ”ماموئي جا ست بيت معما آهن ۽ اهي ست درويش ماموئي (ٺٽي) جي قريب ٿي گذريا آهن ۽ انهن جي زماني جو ڪوبه تعين ٿي نه سگهيو آهي. ڄام نظام الدين (٨٦٤هه - ٩١٤هه) کان اڳ ٿي گذريا آهن“(١٩).

انهن عالمن جا رايا پڻ رچرڊ برٽن جي بيان ڪيل قصي تي مدار رکن ٿا، جنهن جي بنياد تي انهن عالمن پنهنجا مختلف شڪ سان ڀريل رايا بيان ڪيا آهن. خود سر رچرڊ برٽن ان باري ۾ پنهنجو رايو هن طرح سان ڏئي ٿو ته، ”تعجب آهي ته جڏهن انهن پيشنگوين جو ڄام تماچي يا سندس زماني سان ڪوبه تعلق نه آهي، تڏهن انهن تي هرويرو ويساهه ڪرڻ ضرور ڪينهي. پر ان ۾ شڪ نه آهي ته بيت پراڻا آهن“(٢٠) (٢١).

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو رايو وري هن طرح آهي ته هي بيت سنڌ جي سومرن جي دور جي آخرين زماني جا آهن ۽ سمن جي اوائلي دور ۾ "ماموئي" يا "ساموئي" جي نالي سان مشهور ٿيا. ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو ته، "ماموئي جا ست بيت سومرا حاڪمن جي آخرين دور ۽ سمن جي شروعاتي دور جا آهن." (٢٢) ڊاڪٽر صاحب پنهنجي انهيءَ راءِ جي دليل ۾ مامُوين جي ٻن درويشن جا ٻه بيت پيش ڪري ٿو:

(١) هاڪ وهندو هاڪڙو، پيڇي پنڌ اروڙ،
سمي وجن سوڪڙي، ٻهن، مڇي ۽ لوڙ.

--

(٢) جيم ويجها ماڙهئا، ننگر جي آڌار،
نوان اڏجا نجهرا، ٻرانڌا پرار. (٢٣)

ڊاڪٽر بلوچ صاحب انهن ٻنهي بيتن جي وضاحت ڪندي لکي ٿو ته، "هاڪڙي درياهه جو وري وهڻ ۽ تنهن جي طرف سمي حاڪم ڏانهن ٻهن، مڇي ۽ لوڙهن جو ڍونڍو ٿي وڃڻ وغيره جو ذڪر انهن بيتن ۾ ڪيو ويو آهي ۽ عام ماڻهن کي چيو ويو آهي ته، "اي ماڻهؤ! توهين سمن جي نئين آباد ڪيل شهر جي پرسان اچي ويهجو، مگر پراڻ جي پريان وڃي گهر اڏجو." (٢٤) انهيءَ بنياد تي ڊاڪٽر صاحب جو خيال آهي ته اهي بيت سمن کان اڳ جي دور جا آهن. حالانڪ اهي بيت ڪنهن به طرح سومرن يا سمن حاڪمن جي دور جا ٿي نٿا سگهن. خود ڊاڪٽر صاحب پاڻ اهو تسليم ڪري ٿو ته هڪ بيت ۾ "پيڇي" لفظ استعمال ٿيل آهي، جو نئين لهجي موجب مروج نه آهي. (٢٥)

ٻهرئين ماموئيءَ جي فقير جي بيت ۾ ڪيل اڳڪٿيءَ جي باري ۾ سر رچرڊ برٽن لکي ٿو ته هن بيت ۾ ڪيل پيشنگوئي اڃا پوري نه ٿي آهي. (٢٦) مگر ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو چوڻ آهي ته انهيءَ بيت ۾ ڪيل پيشنگوئي ڪنهن حد تائين پوري ٿي آهي، جاڪاڻ جو پاڻ لکي ٿو ته ٻهرئين ۽ ٻئي نمبر جي بيتن ۾ ڏنل واقعا ٻڌائين ٿا ته اهي ڳالهيون سمن جي اوائلي دور ۾ ٿيون آهن. (٢٧)

ازانسواءِ محترم ڊاڪٽر بلوچ صاحب "هفت تن" واري قصي ۾ نانگ واري حڪايت جي باري ۾ پڻ انڪاري آهي. پاڻ لکي ٿو ته، "انهيءَ عام روايت کي جنهن نموني ۾ بيتن سان ملايو ويو آهي، مگر مٿين بيتن جي مضمونن جي اندروني شهادت جي بناء تي چئي سگهجي ٿو ته اهي بيت 'مامُوين جي اڳڪٿي' نه آهن، بلڪ سمن جي عروج وقت، سمن جي خيرخواهن طرفان اڳين حالتن جي موٽڻ جون تقاضائون آهن." (٢٨)

رچرڊ برٽن جو خود قول آهي ته ڪنهن به ملڪ جي زرخيز علائقي لاءِ اهڙي قسم جون اڳڪٿيون بيان ڪرڻ آسان ڳالهه آهي.

ماموين جي قصي جي ٻي ڪڙيءَ جي باري ۾ محترم "معمور" يوسفاڻي لکي ٿو تہ، "آرٽيءَ جو پڙو، جيڪو موجوده ڪلوئي شهر جي ويجهو آهي، سو هڪ تاريخي کنڊر آهي، جتي سمي قوم جي ڪنهن حاڪم جي راڄڌاني هئي ۽ ارٽيءَ نالي مهاڻي سندس محبوبہ هئي. هيءُ قصو نوري ۽ ڄام تماچي جي عشقيہ داستان وانگر آهي." (٢٩) "معمور" يوسفاڻي صاحب اُن سمي حاڪم جو نالو ڪونہ ڄاڻايو آهي، جنهن مان هوند اسان جي ڇنڊ ڇاڻ لاءِ ڪا رهنمائي ٿئي ها. اڳتي هلي ساڳي مضمون نگار هن طرح سان لکيو آهي تہ، "هيءُ شهر ڄام ننگر يا سما ننگر جي نالي سان مشهور ٿيو، جنهن سمن جي حاڪم جي باري ۾ مامُوئي فقيرن پراڻ درياهہ ۾ پريي گاروڙي جي رڌل گوشت جو ديڳڙو ليي، گوشت کائي، پيشنگوين جا بيت ڏنا هئا." (٣٠)

انهيءَ بيان مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ قصو نہ ته يا مامُوئي جي پرسان نہ، بلڪ پراڻ درياهہ جي ويجهو، سمن جي ٻئي آباد ڪرايل شهر "سما ننگر" ۾ ٿي گذريو هوندو. ان لاءِ اسان جو رايو آهي تہ اها روايت پڻ پهرئين ڏند ڪٿا جي ٻي ڪڙي آهي. خود "معمور" يوسفاڻي صاحب انهيءَ ڳالهہ جو اقرار ڪري ٿو تہ، "هن قصي جو نہ ته سان ڪو بہ واسطو ڪونہ آهي." (٣١)

رچرڊ برٽن کان پوءِ مامُوئي جا بيت سنڌ ۾ ڪجهہ ٻئي لموني ۾ بہ ملن ٿا. پروفيسر لطف الله بدويءَ "تذڪره لطفي" ۾ "تعليم" اخبار جي حوالي سان اهي مروج بيت، جي پڻ مامُوين ڏانهن منسوب آهن، ڏنا آهن. انهن ستن بيتن مان ٻئي، ٽئين، چوٿين ۽ پنجين نمبر وارن فقيرن جي بيتن جو نفس مضمون ظاهر ڪري ٿو تہ اهي بيت بلڪل پوئين دور جي شاعرن جا چيل آهن. اهي بيت هي آهن: (٣٢)

درويش (٢): زالن مٿي ٻہ چوٿيون، مڙسن مٿي وار،
ٻارو ڇاڻا ٻار، نکي تي وڪامندا.

درويش (٣): ستانوي ست چوڙسي، اٺانوي هٽ ٿاڙ،
نوانوي نر ڄاڪسي، سَوَ ۾ ٿيس جنڪار.

درويش (٤): الله حسبي، ڪلهوڙي ڪان ڪسبي،
ٽالپرن کي ڏسبي، تهان پوءِ پسبي.

درويش (٥): نيلو گهوڙو نقرو، اوپارون ايندو،
نيلو ٽالپرن جو، نهوڙي ليندو،
تهان پوءِ ٿيندو، طبل تاجائين جو.

Gul Hayat Institute

انهن مٿين بيتن مان ٽئين نمبر درويش وارو بيت اڪثر سنڌ جي هندو طبقي ۾ گهڻو مروج هو ۽ اهو هندو ڏندڪٿا جي نشاندهي ڪري ٿو. ساڳئي طرح چوٿين درويش جو بيت صاف طرح سنڌ جي ڪلهوڙا خاندان جي پوئين زماني جي باهمي خانه جنگيءَ واري دور جي عڪاسي ڪري ٿو ۽ سنڌ ۾ ٽالپرن جي اُسرندڙ طاقت ڏانهن اشارو ڪري ٿو. پنجين درويش وارو بيت رچرڊ برٽن واري بيت جي، سواءِ وچين مصرع، باقي هوبهو ساڳيو آهي.(٣٣) هن بيت ۾ "آٽرون" لفظ جي بدران "اوپارون" لفظ استعمال ڪيو ويو آهي. هن بيت ۾ صاف طرح سان ٽالپرن جي راڄ جي ڇانئجي ۽ انگريزن جي سنڌ ۾ اچڻ جو ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ ساڳئي وقت بيت جي آخري مصرع ۾ سنڌ جي ٽالپرن ۽ پٺاڻن جي سياسي ڇڪتاڻ ڏانهن اشارو ڪيو ويو آهي.

اهڙيءَ طرح انهن متضاد رائن ۽ نظرين جي مدنظر اسان انهيءَ راءِ جا آهيون ته اهي ساموين يا ساموئي جا بيت تاريخي لحاظ کان سومرن ۽ سمن جي دور سان ڪوبه تعلق ڪونه ٿا رکن، مگر اهي بيت پوئين دور جي پيداوار آهن. اهي بيت غالباً ڪلهوڙن جي آخري دور يا ٽالپرن ۽ انگريزن جي ڇڪتاڻ واري دور جي پيداوار آهن، مگر وقت جي سڄاڻ شاعرن وقتي مصلحت سببان انهن بيتن کي سنڌ جي سمن حاڪمن جي زماني سان منسوب ڪيو آهي. بهرحال انهن بيتن جي پيشنگوئين سنڌ جي ماڻهن جي نفسيات تي گهرو اثر وڌو. اهڙي قسم جون خيالي ڏندڪٿائون دنيا جي هر ڪنهن ملڪ ۾ مروج هونديون آهن، جن جي پوئتان ڪو سياسي مقصد لڪل هوندو آهي.

بيتن جو ادبي مقام:

جيئن ته شروع ۾ اسان اهو بيان ڪري آيا آهيون ته سمن جي دور وارو جيڪو به سنڌي ادب جو سرمايو مليو آهي، اهو گهڻي قدر روايتي انداز ۾ ملي ٿو. ان دور جي ادبي سرمايي جو نفس مضمون پڻ گهڻو ڪري وقت جي سورهيه ۽ بهادر حاڪمن جي بهادري، سخاوت ۽ محبت جي قصن ۽ داستانن تي ٻڌل آهي. انهيءَ قسم جي شاعريءَ کي ان دور ۾ سنڌ جي ڀٽن، ڀانن، ميراثين ۽ مڱڻهارن عام ٿائين ڳائي وڄائي ٻڌايو ۽ اهي ئي اهڙي قسم جي ادب کي عام ڪرڻ جا مکيه ذريعا هئا. تاريخي لحاظ کان اها ڳالهه ڪانه ٿي پوي ته اهڙي قسم جو ادب ڪهڙي سمي حاڪم جي دور ۾ پيدا ٿيو ۽ ترقي ڪئي. باقي ايترو سو معلوم ٿئي ٿو ته اهڙي نموني وارو ادب قديم دور جي شاعرن "ڳاهن" ۽ "بيتن" جي صورت ۾ ساهي ان ۾ پختگي ۽ نغمگي پيدا ڪئي. ان ريت سنڌي زبان ۾ پهريائين "قصي گوئي" جي فن عروج حاصل ڪيو. سنڌ ۾ انهيءَ مٿين قصي "ساموين" ڏانهن منسوب ڪيل بيتن کي مروج ڪيو.

"ساموين" يا "ساموئن" جا بيت سنڌي ادب ۾ صرف روايتي ادب واري حيثيت رکن ٿا. دنيا جي اڪثر سڌريل ۽ متمدن ٻولين جي ادب جي شروعات سادي شعر يعني قصي گوئي جي

نموني ۾ ٿي آهي، جنهن کي جهنگلي شعر (Ballad) ڪري چوندا آهن. سنڌي ادب جي ابتدا واري شعر جي پڻ ساڳي حالت رهي آهي. انهيءَ قديم دور جو جيڪو ادبي سرمايو مليو ٿو، سو صرف روايتي آهي ۽ اهو گهڻي قدر ڏندڪٿائن، قصن ۽ ڪهاڻين جي دامن ۾ ملي ٿو.

ازانسواءِ اهو به مڃيو ويو آهي ته سنڌي بيت باقاعدي سمن جي دور کان شروع ٿيو. اهو سنڌي بيت ”هندي دوهڙن“ جي سانچي ۾ آيريو ۽ ترقي ڪندي بيت واري صورت تائين پهتو. هندي دوهي جو اثر سنڌ ۾ گجرات جي رستي پهتو. گجرات، سنڌ جو ڏنگئي ملڪ هو ۽ سنڌ جي سمن جا گجرات جي حاڪمن سان مٽي مائٽيءَ وارا ناتا هئا. ”ڪبير پنٿي“ تحريڪ جا پوئلڳ گجرات رستي سنڌ ۾ ايندا رهندا هئا، جن جي ذريعي ”هندي دوهو“ سنڌ ۾ پهتو.

ڀيرومل لکي ٿو ته سما گهراڻي جي حاڪم ڄام تماچي جي دور ۾ ڦتن فقيرن کي اڳڪٿيون شعر ۾ ڪيون هيون. سندن چيل بيت اڄ تائين موجود آهن. (٣٤) ساڳيو مصنف ”ماموين“ جي قصي کي ماڻي ٻنلڙي ۽ ماڻي مکلي جي قصي سان ڳنڍي شاهه عبدالڪريم جي دؤر ڏانهن ڪڍي ويو آهي. ساڳئي وقت وري سندس اهو به خيال آهي ته ان دور جو بيت هندي دوهڙن جي صورت ۾ آهي. ”دوهڙو“ معنيٰ ٻن سٽن وارو بيت. ”ماموئي“ فقيرن جا بيت ”هندي دوهڙن“ واريءَ صورت ۾ اهن، مگر ڇهين نمبر واري فقير جي بيت ۾ ٽي مصراعون آهن، جنهنڪري ماترائن ۾ ڦيرو اچي ويو آهي. دراصل دوهڙي جي هرهڪ مصرع ۾ چوويهه ماترائون هونديون آهن. ڀرڻ اڌ ۾ تيرهن ۽ پوئين اڌ ۾ يارهن هئڻ گهرجن.

ڇهين فقير جي ٽن مصراعن واري بيت کي ڏسي اهو گمان ڪيدي سگهجي ٿو ته اهو بيت سمن جي دور جو ٿي نٿو سگهي. ڇاڪاڻ ته سمن واري دور ۾ سنڌي بيت اڃا انهيءَ دوهي واري سٽاءَ ۾ هو ۽ آهستي آهستي ان ۾ ادبي پختگي ۽ لچڪ پيدا ٿيندي رهي. شاهه ڪريم جي ڪلام ۾ پڻ اهڙا ٽن سٽن وارا ڪي بيت آهن، جن لاءِ پڻ علامه ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم جو رايو آهي ته آهي بيت شاهه ڪريم جا نه آهن. قاضي قادن، شاهه ڪريم کان اڳ سنڌي زبان جو ڀريون شاعر ٿي گذريو آهي. هن جو ڪلام تازو هندستان جي هڪ اديب ”هيري ٺڪر“ دهليءَ مان شايع ڪرايو آهي. انهيءَ ڪتاب ۾ ١١٢ بيت ڏنل آهن. سنڌ جي ڪن عالمن، محققن ۽ اديبن انهيءَ ڪتاب تي پنهنجا ڪافي رايا ۽ تبصرا لکيا آهن. ليڪن اسان انهيءَ راءِ جا آهيون ته قاضي قادن جا جيڪي ست بيت، جيڪي انهيءَ کان اڳ ۾ سنڌ ۾ مليا هئا، آهي هر لحاظ کان پڪا ۽ پختا آهن. باقي هيري ٺڪر جي ميڙ چونڊ قاضي قادن جهڙي جيّد عالم جي شان وٽان نه آهي. اسان جو انهيءَ نڪتي بيان ڪرڻ جو مقصد صرف اهو آهي ته قاضي قادن جا ست بيت پڻ هندي دوهن واري سانچي ۾ آهن ۽ اهي سنڌي ادب جو بنياد آهن.

Gul Hayat Institute

ساڳئي وقت جڏهن ماموئي جي بيتن جو تاريخي ۽ ادبي تجزيو ڪجي ٿو، ته اهو معلوم ٿئي ٿو ته انهن بيتن جي صحت، ٻولي ۽ پڙهڻي قديم دور جي ڏسڻ ۾ نٿي اچي، پر انهن مان پوئين دُور جي جهلڪ پئي معلوم ٿئي. محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو پڻ خيال آهي ته اهي بيت نئين يا ماموئي جي آسپاس ڳايا ويا هوندا. اسان ڊاڪٽر صاحب جي انهيءَ راءِ ڪي بنيادي نڪتو ٺهرائيندي ان راءِ جا آهيون، ته واقعي نئين قديم زماني کان وٺي مرڪزي شهر ۽ سنڌ جو تختگاهه پئي رهيو آهي. ضرور ان طرف جي ڪنهن شاعر انهيءَ قسم جا بيت ٺاهي ”ساموئي“ يا ”ماموئي“ ڏانهن منسوب ڪيا هجن: سنڌ ۾ جهڙيءَ طرح هڪ پيشنگوئي شهيد عبدالرحيم گرهوڙيءَ جي نالي سان منسوب ڪئي ويندي آهي، حالانڪ ان پيشنگوئيءَ جو ڪوبه تعلق ميون عبدالرحيم گرهوڙيءَ سان نه آهي.

سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ انهن ستن بيتن جون جيڪي مختلف پڙهڻيون ملن ٿيون، سي هيٺ ڏجن ٿيون:

اخبار تعليم (نومبر ۱۹۰۴ع)

پيڪي ٻنڌ اروڙ، هاڪ وهندو هاڪڙو،
ٻهه، مڇي ۽ لوڙهه، سمي ويندا سوڪڙي.

زالن مٿي ٻـه چوٽيون، مڙسن مٿي وار،
ٻاروچاڻا ٻـار، تڪي تـي وڪاميندا.

ستانوي ست چوڙسي، اٺانوي هٽ تاڙ،
اوانوي نر جاڳسي، سوَ ۾ ٽيس جنڪار.

الـلـه حسبي، ڪلهوڙن کان کسبي،
ٽالپرن کي ڏسبي، تـهان پـوءِ پسبي.

ليلو گهوڙو نقرو، اوڀـارون ايندو،
ٽيلو ٽـالپرن جو، لـهـوڙي نيندو،
تهان پـوءِ ٽيندو، طبـل تاجائين جو.

لڳندي لڙائي، سونچو سري کان ٽيندو،
جڏهن ڪڏهن سنڌڙي، توکي قنڌارون جوکو.

نـنگـر جـي آڌار، جـم ويجها ماڙهئا،
پـراڻـا ٻـرار، نـوان اڏجـو نجهرا.

Gul Hayat Institute

شاهه جو رسالو - گربخشاڻي - جلد ۳، ص ۲۷۴

پهريون درويش: هاڪِ وَهندو هاڪڙو، پَڇنديِ پَنڌِ آروڙَ،
بِهـَ مـَڇِي ۽ لوڙهه، سَمِي وِيندي سُوڪڙي.

ٻيو درويش: وَسِي وَسِي آرُ، جَنڌِهين وَڇِي ڦَٽندو،
تَنڌِهين ٻاروچاڻو ٻارُ، پَنجين دَرِسَنِ وِڪَبو.

ٽيون درويش: ڪارِي ڪاٻارِي، جهيڙو لڳندو ڇهـَ پَهـَرَ،
ميرميڇي مارِي، سُڪ وَسَندِي سِنڌڙي.

چوٿون درويش: ميرميڇي سارِي، ميرميڇيءَ ڪهڙا ٻارَ؟
هيٺِ ڪاريُون پوتيُون، مَٿِنِ ڪارا وارَ.

پنجون درويش: لڳنديِ لاڙان، سُونڪو ٿيندو سِرِي ۾،
جَنڌِهين ڪنڌِهين سِنڌڙي، اوڳُو ٽوٽان وِٽاهُ.

ڇهون درويش: نيرا ڪهوڙا ڏهرا، آتر ڪَشُون ايندا،
ڪَها ڪهيريُون ڪَسَنِ تِهي وراهي ويندا،
تِهان ٻوءِ ٿيندا، طَبَلَ تاجاڻيُنِ جا.

ستون درويش: اچي ويهجا، ساڙُهشا! لَنگرَ جي آڏار،
پُرانا پَرارِ، نَوان ۾ اَڏِجا نيجُهرا. (۳۵)

حوالا ۽ واڌارا

(۱) ڊاڪٽر گربخشاڻي صاحب ”مامُوين“ جي معنيٰ هن ريت سمجهائي آهي: مامُوين - واحد مامُوئي <ـف ـ موميا ـ ميڻ جو پتلو - قديم زماني ۾ مصري مُردن کي مصالحو ڏئي، ڪفن ۾ قابو ڪري رکندا هئا. هتي مامُوين مان مراد آهي مُردا يا لاش. (شاهه جو رسالو جلد ۳، ص ۲۷۲ معنيٰ ۽ شرح، پراڻو ڇاپو).

(۲) ڊاڪٽر گربخشاڻي: شاهه جو رسالو، جلد ۳، سُر مومل راڻو، داستان ۳، بيت نمبر ۵.

(۳) حقيقتون صحيح اُچار ”معمائي“ آهي. ”معما“ معنيٰ ڳجهارت. انهن فقيرن ڳجهارتن ۾ ڳالهايو هو، تنهنڪري اهو نالو پيُن. (ڀيرومل مهرچند آڏواڻي: سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ص ۲۱۳).

(۴) شيخ بهاءُالدين زڪريا جو ڏاڏو ڪمال الدين علي شاهه، قريشي قبيلي مان هو. ڪمال الدين علي شاهه مڪي شريف مان لڏي خوارزم ۾ آيو ۽ اتان پوءِ ملتان ۾ اچي رهيو. هتي سندس پٽ مولانا وجيهه الدين محمد ڄائو. هن جي شادي مولانا حسام الدين ترمذي جي ڌيءُ سان ٿي. مولانا حسام الدين تاتارين جي حملي سببان اچي ملتان جي پرسان ڪوٽ ڪروڙ لعل عيسن ۾ اچي رهيو ۽ اتي ئي شيخ بهاءُالدين زڪريا ۲۷ - رمضان ۵۶۶ هه ۾ ڄائو. بخارا ۾ تعليم حاصل ڪيائين. حرمين شريفين، بيت المقدس ۽ بغداد جو پڻ سير ڪيائين؛ مولانا ڪمال الدين محمد کان حديث جو درس ورتو هئائين. مولانا ڪمال الدين حرمِ نبويءَ ۾

Gul Hayat Institute

٥٣ ورهيه مجاور ٿي رهيو هو. مخدوم صاحب بغداد ۾ شيخ شهاب الدين کان سهروردي سلسلي ۾ بيعت ڪري خلافت جو خرقو حاصل ڪيائين. شيخ بهاءُ الدين جڏهن جائو هو، تڏهن ان وقت سنڌ ۾ عمر سومرو پهريون حاڪم هو. پاڻ ملتان ۾ رهيو، جتان سندس روحاني فيض سموري برصغير هندو پاڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ ڦهليو. سندس وصال ٦٥٦هه ۾ ٿيو. سندس سن وفات ۾ اختلاف آهي. "اخبار الاخيار" ۾ سنه ٦٦١هه، "راحت القلوب" ۾ سنه ٦٥٦هه ۽ "سفينة الاولياء" ۾ سنه ٦٦٦هه ڄاڻايو ويو آهي. شيخ صاحب کي سلطان التمش "شيخ الاسلام" جو عهدو ڏنو هو. (الف- سيرالعارفين ص ١٤٣-١٧٩، ب- بزم صوفيه ص ٨٩-١٠٥، ج- تمدن سنڌ، ص ٢٥١).

(٥) مير علي شير "قانع" ٺٽوي "تحفة الڪرام" ۾ نانگ واري ڏند ڪٿا جي باري ۾ لکي ٿو ته ٺٽي جي پرسان مڪلي ٽڪريءَ تي هڪ قديم قلعو "ڪلان ڪوٽ" نالي جوڙايل هو. انهيءَ قلعي ۾ هڪ نانگ رهندو هو، جنهن جو سِرُ ڪلان ڪوٽ ۾ ۽ پُڇڙي هندستان منجهه هئي. جيسين اُن جو سِرُ ڪلان ڪوٽ ۾ رهيو، تيسين هندوستان سنڌ جي تابع رهيو. جڏهن نانگ جو سِرُ ڦري هندوستان ڏانهن ۽ پُڇڙي ڦري ڪلان ڪوٽ ڏانهن ٿي، انهيءَ ڏينهن کان پوءِ سنڌ هندوستان جي تابع رهڻ لڳي. (تحفة الڪرام، جلد ٣، ص ٤٥٦).

(٦) پراڻ سنڌ جي پراڻي درياهه جو نالو آهي، اتي شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتانيءَ جو وهاريل هڪ وڻ آهي، جو "آسري" جي نالي سان مشهور آهي. انهيءَ لاءِ به ڪيتريون ئي عجيب و غريب روايتون آهن. عامري، جو پوءِ ڳوٺ ٿي ويو، هتي ڪيترائي خدا جا نيڪ بزرگ ٿي گذريا آهن. (تحفة الڪرام، جلد ٣، ص ٤٠٢-٤٢٠).

(٧) (الف) سر رچرڊ برٽن: "سنڌ ۽ سنڌ ۾ وسندڙ قومون"- سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سنڌ، ص ٨١ کان ٨٤- (ب) ڊاڪٽر گربخشاڻي: "شاهه جو رسالو"، جلد ٣، سال ١٩٣٣، ص ٧٣-٢٧٢.

(٨) ديوان ڏيارام گدومل: "سنڌي چونڊ نثر و نظم"، ڀاڱو ٣، ١٩٥١ع، مضمون "هفت تن".

(٩) قريشي حامد علي "خانائي": "مڪلي ٽڪري" (مضمون)، روزانه "هلال پاڪستان" ڪراچي.

(١٠) پيرومل مهرچند آڏواڻي: "سنڌ جو سيلاني"، ڀاڱو پهريون، ص ١٦٢ کان ١٦٤.

(١١) سومرن جو شهر محمد طور سن ٧٧٥هه ۾ اڏيل هو. ليڪن انهيءَ شهر جي تباهيءَ کان پوءِ سومرن "ڪلان ڪوٽ" کي عارضي گاديءَ جو هنڌ بڻايو، پر جڏهن سمن جي صاحبي آئي، تڏهن مڪليءَ جي اتر ۾ جيڪو نشيبي علائقو هو، ان کي آباد ڪيو ويو ۽ ان شهر کي "ساموئي" جو نالو ڏنائون. "ساموئي" معنيٰ سمن جي رهڻ جو شهر. ساموئي اڻ دور ۾ تختگاهه پڻ هو. چون ٿا ته ڄام بابيني اهو شهر بڻايو هو. ڪن جو خيال آهي ته بانيه (يحييٰ) بن انڙ جو بڻايل هو. انهيءَ لحاظ کان ساموئي جو شهر فيروزشاهه تغلق جي دور ۾ آباد هو. (ڏسو الف- تحفة الڪرام جلد ٣، ص ٤٥٦، ب- مڪلي نامه "تعليقات" ص ٧٨-٧٩).

(١٢) شيخ بهاءالدين زڪريا ملتانيءَ جو اولاد سنڌ ۾ ديني تبليغ ۽ اشاعت لاءِ هن طرح سان اچي آباد ٿيو:

(الف) شاهه اسماعيل: هيءُ بزرگ مخدوم شهرالله ملتان جي سجاده نشين جو پٽ هو. هيءُ بزرگ سنڌ ۾ روحانيت جي تبليغ لاءِ ڳوٺ "نوتيار" تعلقي بدين ۾ اچي رهيو. سندس مقبرو نئن بارن جي ڪپ تي آهي.

(ب) شيخ صوبدار شاهه مست: هيءُ بزرگ ملتان وارن بزرگن مان وڏو درويش ۽ مست ٿي گذريو آهي. بدين تعلقي جي ڳوٺ "غوث پور" ۾ اچي رهيو. ان دور ۾ انهيءَ طرف سومرن جو ڏاڍو زور هو. ڪيترائي ماڻهو سندس فيض ڪان فيضياب ٿيا. سندس مقبرو به اتي ئي آهي. "ناڙاڻي" ڪچ طرف سندس اولاد وڃي آباد ٿيو.

(ج) شاهه عبدالله: شاهه عبدالله عرف ابن شاهه ڳوڻي تعلقي ۾ درياهه جي ڪپ تي آهي. وڏو روحاليت جو صاحب ٿي گذريو آهي. ابن شاهه جا ذڪر مشهور آهن.

(د) شاهه عبدالصمد ملتاني: هن بزرگ جو مقبرو ڳوٺ "باول" تعلقي ٽنڊي الهيار ۾ آهي.

(هه) شاهه جلال الدين ابن شاهه علاءالدين ملتاني: هن بزرگ جو قبو مخدوم محمد حافظ شاهه جي نالي سان "ٽوڙائي" تعلقي حيدرآباد ۾ آهي.

(و) مخدوم فاضل شاهه ڪلان ملتاني: مخدوم عمادالدين ملتاني سجاده نشين جو پٽ هو. "ٻڪيرا" ۾ اچي رهيو. سنڌ وارن ڪي روحاني فيض سان مالامال ڪيائين. (الف- عبدالغني عبدالله: "تاريخ سنڌ" ڀاڱو ٽيون، سنڌ مسلم ادبي سوسائٽي حيدرآباد سنڌ، ١٩٣٩ع، ص ١٩٥ ڪان ١٩٧، ب- مولائي شيدائي: جنت السنڌ، ص ٣٣٩-٣٣٨).

(١٣) شيخ نعمت الله، مير "قانع" جي قول موجب شيخ بهاءالدين ملتانيءَ جي اولاد مان هو. هڪ وڏو بزرگ ۽ ولي ڪامل ٿي گذريو آهي (تحفة الڪرام، جلد ٣، ص ٦١١-٦١٠).

(١٤) ايضاً.

(١٥) سنڌ ۾ مخدوم شيخ بهاءالدين زڪريا ملتانيءَ جا هينيان خليفا ٿي گذريا آهن:

(الف) مخدوم عبدالله: جيسلمير جو هندو راجڪمار هو. غوث بهاءالدين زڪريا ملتانيءَ جي هٿ تي بيعت ڪري مسلمان ٿيو هو. وڏو روحانيت جو صاحب هو. ڪيس پنهنجي شيخ ڪان "خلافت" مليل هئي. پاڻ پراڻن هالن ۾ اچي رهيو هو. هالن وارا پيٽي مخدوم سندس اولاد آهن.

(ب) مخدوم اسحاق پيٽي: پراڻن هالن جو رهاڪو هو. مخدوم عبدالله جي اولاد مان هو. مخدوم ميان احمد ۽ ميان محمد ناليرا بزرگ ۽ ولي ڪامل سندس فرزند هئا.

(ج) مخدوم محمد: مخدوم اسحاق جو فرزند هو ۽ ناليرو درويش ۽ بزرگ ٿي گذريو آهي. (عبدالغني عبدالله: "تاريخ سنڌ" ڀاڱو ٽيون، ص ١٩٩-١٩٨)

Gul Hayat Institute

(د) شيخ عيسيٰ: هيءُ بزرگ پڻ ملتاني پيرن جو خليفو هو. ڳوٺ "شيخ پور" لنواريءَ جي ويجهو سنڌس مقبرو آهي. لاڙي زيارتي ملتان ويندي هن بزرگ جي زيارت ضرور ڪندا آهن.

(هه) مخدوم عبدالرحمان: هيءُ بزرگ شروع ۾ هندو هو. ملتان وارن بزرگن جي صحبت ۽ تبليغ ڪري مسلمان ٿيو هو. خلافت مليس. هن بزرگ کي "رام جاڳو" به ڪري چوندا آهن. سنڌس ميلو ساماري شهر ۾ لڳندو آهي. (جنت‌السنڌ، ص ٣٩-٣٣٨).

(١٦) مولائي شيدائي: "جنت‌السنڌ"، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سنڌ، ١٩٥٨ع، مٿيون وارا ورق.

(١٧) لطف‌الله بدوي: (الف) "تذڪره لطفي"، جلد پهريون، ص ٥٢- (ب) جنت‌السنڌ، ص ٣٤٤.

(١٨) (الف) ايضاً. (ب) الوحيد سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع، ص ٨٩.

(١٩) سيد حسام‌الدين راشدي: "سنڌي ادب"، پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي.

(٢٠) رچرڊ برٽن: "سنڌ ۽ سنڌو ماٿر ۾ وسندڙ قومون"، ص ٨٢.

(٢١) تاريخي لحاظ کان ڄام تماچي بن خيرالدين سمن جو نائون نمبر حاڪم ٿي گذريو آهي ۽ اهوئي ڄام تماچي (ثاني) هو، جو نوري مهاڻيءَ تي عاشق ٿي ساڻس شادي ڪئي هئائين. ڄام نظام‌الدين پنهنجي سما خاندان جو سترهون حاڪم هو ۽ ڄام تماچيءَ کان گهڻو پوءِ ٿيو آهي. "ساموئي" يا "ساموئي" جي فقيرن جي قصي ناهيندڙ هرويرو سمن حاڪمن ڏانهن ان قصي کي منسوب ڪيو آهي.

(٢٢) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: "سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ"، ص ٩٧.

(٢٣) انهن بيتن جي پڙهڻي ڊاڪٽر بلوچ صاحب پنهنجي خيال سان قائم رکي آهي، ۽ اسان جي خيال ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واري پڙهڻي اهڙان به وڌيڪ درست ذهن ۾ اچي ٿي.

(٢٤) ايضاً، ص ٩٨-٩٧.

(٢٥) ايضاً، ص ٩٦.

(٢٦) رچرڊ برٽن: "سنڌ ۽ سنڌو ماٿر ۾ وسندڙ قومون"، ص ٨٥.

(٢٧) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: "سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ" ص، ٩٩، ١٠٠.

(٢٨) ايضاً، ص ١٠٠.

(٢٩) ناشاد: "آئا مينهن ملير"، ١٩٧٥ع، (مضمون) "ٿرپارڪر ضلعي ۾ سنڌ جا پراڻا وهڪرا، پٽڙا ۽ ڪنڊر"، ليکڪ: "معمور" يوسفاڻي، ص ١٣٥.

(٣٠) ايضاً، ص ١٣٦.

(٣١) ايضاً.

(٣٢) لطف‌الله بدوي: "تذڪره لطفي"، جلد پهريون، ص ٥٤.

Gul Hayat Institute

(٣٣) رچرڊ برٽن: ”سنڌ ۽ سنڌو ماٿر ۾ وسندڙ قومون“، ص ٨٧.

(٣٤) ڀيرو مل آڏواڻي: ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ص٢١٢.

(٣٥) علامہ دائود پوٽي مرحوم انهن بيتن کي سڀ ڀهريائين سر رچرڊ برٽن ۽ هيگ صاحب جي ڪتابن تان نقل ڪيا هئا. انهن بيتن کي ڊاڪٽر گربخشاڻي صاحب ”شاهہ جي رسالي“ جلد ٣ ۾ هوبهو ڏنا آهن. تعليم اخبار وارا بيت خبر نہ آهي تہ ڪٿان ڏنا ويا آهن. (تذڪره لطفي، جلد ٻيو، ص ٥٣ ۽ ٥٤).

Gul Hayat Institute

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

سنڌ ۾ عيسائيت جي تبليغ ۽ سنڌي علم ادب

(قسط — ١)

[١٤- اپريل، ١٩٨٠ع بروز سومر سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئشن، گوئٽي انسٽيٽيوٽ جي سهڪار سان آنجهاني ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ جو ڏينهن ملهايو. نامور پرڏيهي آنجهاني اديب ۽ عالم جي هن ورسي جي صدارت جڳ مشهور سنڌي سپوت جناب جي. الانا ڪئي. سندن فصيح ۽ معلوماتي صدارتي تقرير کان اڳ ترتيبوار منير چانڊيو، عنايت بلوچ ۽ راقم مقالا پڙهيا.

مون ڊاڪٽر ٽرمپ جي اوٽ وٺي ۽ خود ڊاڪٽر ٽرمپ کي خيال ۾ رکندي، هڪ اهم موضوع کي هٿ ۾ کڻڻ جي ڪوشش ڪئي. منهنجي خيال ۾ اهو موضوع بنهه نئون ۽ الڳ آهي، جنهن تي هن کان اڳ سنڌي زبان ۾ اتي ۾ لوڻ برابر لکيو ويو آهي.

مجلسن ۽ مذاڪرن، ورسين ۽ ڪانفرنسن جي موقعن تي مقالي نويسن کي پنهنجي محنت کان وڌيڪ حاضرين جي موڊ کي به ذهن ۾ رکڻو پوي ٿو. اسان جي روايتن مطابق جيئن مقالي نويس کي موقعي کان اڳ مقالي لکڻ لاءِ مناسب وقت يا مهلت نه ڏني ويندي آهي، تيئن موقعي تي وري ڪيس تفصيل ۾ وڃڻ جي به اجازت نه ڏني ويندي آهي. مون انهن مجبورين کي ذهن ۾ رکي پنهنجو مقالو تيار ڪيو هو.

منهنجو مقالو ٽن حصن ۾ ورهايل آهي. پهرين حصي ۾ سڌو سنئون موضوع کي هٿ ۾ کنيو ويو [جو هتي قسط ۱ طور شايد ٿي رهيو آهي] ۽ جوئي رڳو ڊاڪٽر ٽرمپ جي ورسيءَ جي موقعي تي پڙهيو ويو. ٻيو حصو "حوالن ۽ وضاحتن" تي ٻڌل آهي. حقيقت ۾ هن ٻي حصي جون وضاحتون منهنجي نيت کان سواءِ تاريخ جي ڪن ڊگهن ورقن تان پردو هٽائين ٿيون. انهيءَ ڪري وضاحتن کي ذهن ۾ رکڻ کان سواءِ هن مقالي مان ڪو به لاڀ پرائي نٿو سگهجي. مقالي جو ٽيون حصو "ضميمن" تي مشتمل آهي، ۽ اهي ضميما هن موضوع تي اضافي معلومات ڏين ٿا.

مقالو جيتوڻيڪ هن موضوع تي حرف آخر جي حيثيت نٿو رکي، ان هوندي به هن ڏس ۾ بنيادي معلومات ضرور پهچائي ٿو. موضوع کي مڪمل ڪرڻ لاءِ هنن پهلوئن تي اڃا وڌيڪ لکي سگهجي ٿو:

(۱) سنڌ ۾ آيل مسيحي مبلغن جي سوانح، (۲) سنڌ ۾ مسيحي مرڪزن جو تفصيلي احوال. (۳) سنڌ ۾ مسيحي ادارن جو تفصيلي احوال. (۴) سنڌ جي غيرمبلغ عيسائين جو احوال. (۵) سنڌ جي مکيه ديولن جو ذڪر. (٦) مسيحي ادب ۽ تحريڪ جو اسان جو علم ادب تي فڪري اثر. (۷) سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جو مسيحي تبليغ تي فڪري اثر.

بهرحال چند ڏينهن جي محنت هڪ بنيادي خاڪي جي صورت ۾ پڙهندڙن اڳيان حاضر آهي. - د. م. پ]

جيئن اڄ جي ڪيترن انسانن جا چپ سنڌواسين جي لياقتن ۽ صلاحيتن ڳائڻ يا ٻڌائڻ کان خاموش آهن، تيئن وري تاريخ جا ورق سنڌن ساضيءَ تان پردي هٽائڻ کان چپ آهن(۱). انهيءَ ڪري ڪنهن به موضوع تي قلم کڻڻ آسمان مان تارا لاهي اچڻ جي برابر ٿئي ٿو. سنڌ ۾ عيسائيت جو آغاز ڪڏهن ٿيو؟ ۽ انهيءَ مذهب اسان جي علم ادب کي ڪيترو متاثر ڪيو؟ اهو موضوع ته پنهنجي مٿ نهايت دلچسپ آهي، ليڪن تاريخ جي تتل تار مان ڪنهن چٽي خاڪي جو يڪتارو نهي نٿو سگهي، جنهن کي هٿ ۾ ڪٺي ساضيءَ جو ڪو سندر گيت ڇيڙجي.

جيتريقدر مغربي قومن جو لاڳاپو آهي، انهن لاءِ ائين چئي سگهجي ٿو ته سڪندراعظم اهو پهريون ڏورانهين ملڪ جو ماڻهو هو، جنهن عيسوي سن کان سوا ٽي سئو ورهيه ڪن اڳ سنڌ تي ڪاهه ڪئي ۽ جنهن جي نتيجي ۾ ڪجهه وقت لاءِ سنڌ يوناني گورنرن جي حڪومت هيٺ رهي ڪري سڌو سنئون مغرب جي اثر هيٺ آئي. سڪندراعظم لاءِ چيو وڃي ٿو ته هو لس ٻيلي جي رستي کان واپس ويو هو ۽ هن جي بحري فوج ڪراچيءَ جي لڳ ڀڳ ڪجهه وقت لاءِ ترسي هئي(۲). ڪيترن مورخن جو چوڻ آهي ته سڪندراعظم جي فوج جو اڳواڻ نيرڪس (Nearchus) پندرهن ڏينهن منهوڙي جي ويجهو ترسيو هو، ۽ ۸- آڪٽوبر ۳۲۵ ق.م اتان روانو ٿي ويو هو(۳).

انهيءَ تاريخي واقعي کان وٺي ويندي عيسوي سن ٦۸ تائين تاريخ جا ورق بلڪل خاموش آهن، ۽ پوءِ انهن ئي ورقن ۾ اوچتو ئي اوچتو سينٽ ٿامس (St. Thomas) جو نالو ايري اچي ٿو. اهو عيسائي پهريون حواري هو، جنهن جي تبليغ تي ٽڪسشلا (۴) (TaxiLa) جي راجا گونڊيفيرس (Gondephares) عيسائي مذهب اختيار ڪيو(۵). جيئن ته انهيءَ زماني ۾ ٽڪسشلا به سنڌ سان مليل هئي، ان ڪري هن واقعي کي به سنڌ جو واقعو قرار ڏيئي سگهجي ٿو.

تاريخ جي ٽٽل تار هتي ٻه هڪ آواز چيڙي وري خاموش ٿي وڃي ٿي، تان جو وري اسان کي ماضي قريب جي دور ۾ محمد بن قاسم جي فتح (٧١٢ع) وقت، سنڌ ۾ ڪليسائن جي هئڻ جا اهڃاڻ ملن ٿا. هن دور جون ڪليسائون ايتريون ته ڪمزور هيون، جو سنڌ جي معاشري تي ڪو مستقل اثر وجهي نه سگهيون(٦). انهيءَ ڪان پوءِ سلطان محمود غزنوي جي زماني ۾ فردوسيءَ جي هڪڙي شعر مان سنڌ ۾ هن مذهب وارن جو اهڃاڻ ملي ٿو(٧). اهو شعر آهي:

"چُون در ملک سلطان، ڪه چَرِ خَشَن' ميشُود
بَسي هَسـت تـرسـا و گـبـر و يـهـود".

تاريخ جي ورقن جا اهي ڻانڊاڻا ١٥٥٥ع جي سنڌ کي پهچندي ڀاڻ روشنيءَ جا مينار بنجي وڃن ٿا، جن جي سهائيءَ ۾ اسان کي ڀاهران ايندڙن جو چهرو صاف صاف نظر اچي ٿو. انهيءَ سال بکر ۽ ٺٽي جي ترخان حڪمرانن جي وچ ۾ اچي تخت تان جهيڙو لڳو. "وڙهن سانهه لتاڙجن ٻوڙا" واري ڪار ٿي ها ته ٻه سنڌواسين جو ڀلو ٿئي ها، ڀر هتي ته ڳالهه ئي ٻي ٿي پئي. ٻه ڀليون جو حلوي تي اچي وڙهيون، سو امين بنايائون ڀولڙي کي! ڀولڙو الصاف ڪندي نه رڳو حلوو کائي ويو، پر پوءِ ڀلين کي ٻه تارا ڏيکارڻ لڳو! ٽيوائين جو ٺٽي جي حاڪم عيسيٰ ترخان پنهنجي مدد لاءِ پورچگيزن کي ڀڪاريو. هو آيا ضرور پر مدد رهي پنهنجي ماڳ، ان جي برعڪس اڻ مئي مال ملڪيت ڪان سواءِ هو آئن هزارن پرامن سنڌواسين جي رت سان پنهنجي تاريخ لکي ويا(٨)، ۽ انهيءَ خونچڪان ٻاب سان گڏ سنڌ ۾ عيسائين جي آمد جو نئون سلسلو جاري ٿيو. انهيءَ ڪان پوءِ ڪن اسان جي ساموندي علائقي تي قبضو ڪري ساموندي ڏاڙيلن جو روپ ورتو(٩)، ته ڪن اسان جي واپار ۽ تجارت ۾ اکيون وڌيون(١٠). ڪي سياح بنجي آيا(١١) ته ڪي سفير بنجي پنهنجا سياسي مفاد حاصل ڪرڻ لڳا(١٢). ليڪن اسان انهن سمورن صاحبلوڪن کي نظرانداز ڪندي رڳو انهن عيسائين کي ڪٿون ٿا، جيڪي هتي پنهنجي مذهب جي پرچار لاءِ آيا.

ٺٽي جي تباهيءَ ۽ بربادي‌ءَ ڪان پوءِ پورچگيز نه رڳو سنڌ جي ايراني نار ۽ گجرات سان ٿيندڙ واپار ۽ واپاري رستن تي قابض ٿي ويا، بلڪ اهي مذهبي مبلغ ٻه بنجي هن خطي ۾ عيسائيت جو پرچار ڪرڻ لڳا. انهيءَ ڪان پوءِ بصري ڪان ڊسيلسڊ ڪارملائيٽس Discelced Carmelitas)(١٣) ۽ گوا ڪان آگسٽنين (Augustinian)(١٤) جي اچڻ جو سلسلو شروع ٿيو(١٥).

ڊسيلسڊ ڪارملائيٽس يعني پيرن اگهاڙن مبلغن (Discalced Carmelites) جي ڏڙي سان فادر ليوڊوويڪس (Ludovicus Franciscus a Matre Die) ۽ برادر ريڊمپٽس (Redemptus) سنڌ ۾ آيا(١٦). ڪارملائيٽس بابت ٻي معلومات منوڪي (Munucci) ڏني آهي(١٧)، جنهن بکر ۽ لاهري بندر ۾ سندن موجودگيءَ جي تصديق ڪئي آهي. هن جيئوٽيڪ لاهري بندر واري پيرين اگهاڙي فادر جو نالو نه ٻڌايو آهي، پر بکر واري پيرين

Gul Hayat Institute

اگهاڙي پادري (Carmelite monk) جو ٿالو ضرور ٺاهيو آهي. اهو آهي فري پيڊرو ڊي سنٽا ٽيرزا (Frey Pedro de Santa Terza)(١٨). انهيءَ کان پوءِ اسان کي ١٦٧٢ع تائين ٽن پادرين جا نالا ملن ٿا، جن ٺٽي ۾ وفات ڪئي. اهي آهن: فادر لوئي فرانسس (Father Louis Francis) جنهن آڪٽوبر ١٦٢٢ع ۾ وفات ڪئي، جيڪو اصل ۾ اسپيني باشندو هو. ٻيو فادر پيٽرڪ آف سينٽ لوئي (Fr. Patrick of St. Louis) جيڪو فرينچ هو، ۽ آگسٽ ١٦٤٣ع ۾ وفات ڪيائين. فادر مچل آف سينٽ سائمن (Fr. Michael of St. Simon)، جيڪو پورچوگيزي هو، ۽ جولاءِ ١٦٥٧ع ۾ وفات ڪيائين ۽ فادر پيٽر (Fr Peter) جنهن ١٦٧٢ع ۾ وفات ڪئي(١٩). انهيءَ کان پوءِ انگريز بدر هيملٽن (Alexander Hamilton) به ١٦٩٩ع ۾ ٺٽي ۾ سندن هڪ چرچ جو ذڪر ڪيو آهي(٢٠).

١٦٢٣ع ۾ ڊائيگو ڊي سانٽ آنا (Diogo de Sant Anna) پنهنجي مڙهي (Monastery) قائم ڪري سينٽ آگسٽن جي پوئلڳن جي سلسلي کي سنڌ ۾ پهچايو(٢١). هن سلسلي (Augustinan Friars) وري لاهري بندر کي پنهنجي مذهب جي تبليغ جو مرڪز بڻايو(٢٢). هنن لاهري بندر ۾ هڪڙي ديول به تعمير ڪرائي، جنهن جي ديوارن تي تثليث جون تصويرون چٽيل هيون(٢٣). وقت جي مغل حڪمران شاهجهان جي ذمي ۽ ڪاوڙ سندن تبليغي ڪم کي متاثر ڪيو ۽ انهيءَ ذمي هيٺ سندن لاهري بندر واريون مذهبي جايون ڊاهيون ويون، ۽ سندن هڪ ماڻهو انتونيو ڊي ڪرائيٽيو (Antonio de critoe) کي جيل اماڻيو ويو. ليڪن سباسشن مانريڪو (Sebastion Manrique) انهن جاين کي وري ١٦٤١ع ۾ ٻيهر تعمير ڪرايو(٢٤).

جيئن ته سنڌ ۾ عيسائيت کي مانوس ڪرائڻ ۾ پورچگيزي سڀ کان اڳوا هئا، ان ڪري انهن جا هندستان مان جڏهن پير ٽڙڻ لڳا ته اهو اثر سندن تبليغي ڪم تي به پيو. سندن جاءِ والاريندڙ انگريز ننڍي کنڊ جي ماڻهن کي عيسائي بنائڻ کان وڌيڪ سندن استحصال ڪرڻ تي توجهه ڏنو. انهيءَ ڪري سندن ارادا مذهب کان وڌيڪ سياسي رنگ ۾ رتل هئا. اهڙين حالتن ڪري انهيءَ دور ۾ سنڌ تبليغ بدران جاسوسيءَ جو نشانو بڻجڻ لڳي. انهيءَ کان سواءِ هن ڳالهه کي به نظرانداز ڪري نٿو سگهجي ته پورچگيزي اثر هيٺ سنڌ ۾ تبليغ ڪندڙ عيسائي سرڪاري سرپرستيءَ کان محروم هئا، ليڪن انگريزن هڪ منظم طريقي سان ڪن اصولن مطابق پنهنجي مذهب جي مبلغن جي حفاظت ۽ سرپرستي ڪئي. جيئن ته انهيءَ زماني ۾ سنڌ هڪ الڳ ۽ آزاد ملڪ هو، ان ڪري انگريزي عيسائين هتي بي سهاري تبليغ ڪرڻ بدران پنهنجي سرڪار جي حفاظت هيٺ هندستان جي حدن اندر ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. ان ڪري سنڌ جو خطو ڪجهه وقت لاءِ عيسائيت جي پرچار کان پري رهيو. ليڪن عيسائيت جي اها ڏوري ١٨٤٣ع ۾ سياست ۽ مذهب جو روپ وٺي سنڌ تي حاوي ٿي ويئي. جنهن نه رڳو هڪ الڳ ۽ آزاد ملڪ کي غلام بنائي ڇڏيو، پر ان جي تهذيب ۽ تمدن جي توازن کي

Gul Hayat Institute

ٻہ هيٺ مٿي ڪري ڇڏيو. سنڌ جي سماج جو ڪو ٻہ پهلو نہ رهيو جنهن ۾ ڪايا پلٽ جهڙي حالت نہ ٿي هجي.

يورپي ماڻهو ۽ عيسائي مبلغ جيڪي گهڻو وقت اڳ رت جيان اسان جي سماج جي جسم ۾ داخل ٿي چڪا هئا(٢٥)، تن کي ١٨٤٣ع جي تبديلي سنڌ جي سماج جو تنها وارث بڻائي ڇڏيو. جيئن تہ هن موقعي تي عيسائيت جي سڀڪي جا هڪ ئي وقت تي ٻئي پاسا ڏيکاري نٿا سگهجن، ان ڪري اسان ٻين ڳالهين کي نظرانداز ڪندي پاڻ کي رڳو سنڌ ۾ مذهب جي ميدان تائين محدود رکون ٿا.

سنڌ تي قبضي ٿيڻ کان پوءِ عيسائي، فوجين لاءِ گرجا جا پادري ٻنجي هتي آيا. انهن ۾ اڪثريت ڪئٿولڪ پادرين جي هئي. پوءِ ان مان ڪن کي ڪارملائيٽس (Carmelites) بڻايو ويو، جن ٻهريون حيدرآباد ۽ پوءِ ڪراچيءَ کي پنهنجو مرڪز بڻائي عيسائيت جي تبليغ ڪئي. اهي سرڪاري پادري ١٨٥٢ تائين سرگرمِ عمل رهيا، جن کان پوءِ سنڌ جاءِ اچي جيسيئيٽس (Jesuits) والاري(٢٦). رومن ڪئٿولڪ عيسائين جي هن پراڻي فرقي ۾ ڪيترا جرمن ٻہ هئا تہ ڪيترا آمريڪي ۽ اسپينش ٻہ.

١٩٣٥ع تائين ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ ٻہ فوجي پادري، ڪوٽڙي ۽ سکر ۾ ٻہ ريلوي پادري ۽ ڪياماڙيءَ ۾ هڪ پادري هوندو هو. هن وقت تائين سنڌ جون سموريون عيسائي جماعتون ۽ تنظيمون بمبئي جي عيسائي آفيس (Archdiocese) جي ماتحت ڪم ڪنديون هيون. جڏهن سنڌ جي بمبئيءَ کان علحدگيءَ واري تحريڪ حقيقت جو روپ ورتو ٿي هئي، تہ سنڌ ۽ بلوچستان کي ملائي عيسائيت جي تبليغ جو الڳ مرڪز (Ecclesiastical unit) بڻايو ويو. انهيءَ سلسلي ۾ ٢٢-جون ١٩٣٥ع تي پوپ پال جي حڪم تي ڊچ پادرين (Dutch Franciscans) اچي رومن ڪئٿولڪ وارن کان چارج ورتي، ۽ فادر ويلينس وائينڪ (Fr. Valens wienk) کي هن نئين يونٽ جو ٻهريون مذهبي سربراهہ مقرر ڪيو ويو(٢٧).

١٨٤٣ع کان وٺي ١٩٤٧ع تائين سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار جي ڪهاڻي سرڪاري سرپرستيءَ(٢٨) ۾ مذهبي جنون ۽ جدوجهد جو هڪ طويل داستان آهي. هن دور ۾ عيسائيت جي تبليغ لاءِ ڪيتريون ئي مذهبي جماعتون قائم ڪيون ويون(٢٩). سنڌ جي عيسائين پنهنجي تبليغ لاءِ ڏينهن رات هڪ ڪري ڇڏيو. ڪن وڃي اسڪول کولي نئين نسل کي پنهنجي عقيدي جي تعليم ڏيڻ شروع ڪئي(٣٠)، تہ ڪن وڃي فوجي ڇانوڻيون سنڀاليون، ڪن ڊسپنسريون ۽ گرجائون کوليون(٣١)، تہ ڪن اسپتالون ۽ سماجي خدمتن جا ادارا قائم ڪيا(٣٢). ڪن وڃي جيلن ۾ قيدين تي قرب ڪيا تہ ڪن وڃي ريل گاڏين ۾ چڙهي عوام کي "هندو پاڻي" ۽ "مسلمان پاڻي" کان نجات ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي. مطلب تہ هنن زندگيءَ جي هرهڪ شعبي تي حاوي پوڻ جي ڪوشش ڪئي. ١٨٤٣ع کان وٺي ١٩٤٧ع تائين ڪراچي، ڪوٽڙي، حيدرآباد، نوابشاهہ، ماتلي، سانگهڙ، ميرپورخاص، شاهپور، سامارو، نبيسر روڊ،

Gul Hayat Institute

تاراچند جو ڳوٺ، ڪاڇيلو ۽ سکر عيسائيت جي تبليغ جا مکيه مرڪز رهيا(٣٣). سنڌ ۾ عيسائي مبلغن کي پنجابي ڀنگين، ڀيلن ۽ ڪولين ۾ چڱي مقبوليت نصيب ٿي. ١٩٤٧ع جي انگن اکرن مطابق سنڌ ۾ رهندڙ ڪرستانن جي آبادي ويهه هزار هئي، جن ۾ گهڻائي انگريزن، مدراسين، گوانن ۽ پنجابين جي هئي(٣٤).

سنڌ ۾ عيسائي تبليغ جي انهيءَ پس منظر کي ذهن ۾ رکي آسانيءَ سان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ اسان جي ٻولي ۽ علم ادب انهيءَ جو ڪيترو نہ اثر قبول ڪيو هوندو. اسان جيڪڏهن عيسائي تبليغ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي پاڙ ۾ لاڳاپي جو خاڪو چٽينداسين تہ اهو اسان اڳيان ٻہ روپ وٺي بيهندو. پهرين روپ ۾ اسان جي ٻولي ان کان متاثر ٿيل نظر ايندي، ۽ ٻئي روپ ۾ خود عيسائي مبلغ ۽ سنڌن تبليغ اسان جي علم ادب جي اثر هيٺ آيل نظر ايندا.

١٨٨٥ع ۾ جڏهن سنڌ ۾ پهرين ميڪس ڊينسو هال لٽريري سوسائٽي (Max Denso Hall literary society) قائم ٿي ٿي تہ ان جو پهريون صدر بمبرج (Bambridge) نالي هڪ پادري ٿيو هو(٣٥)، ۽ انهن اسان جو سنڌي ادب پادرين جو اثر قبول ڪري ٿو.

سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار صحافت جي دنيا کي بہ بيحد متاثر ڪيو. ١٨٩٦ع کان شايع ٿيندڙ سنڌن "جوت" اخبار سنڌي ٻولي ۽ علم ادب کي حد کان وڌيڪ متاثر ڪيو. "گل قل" ۽ "دلبهار" جهڙا ڪتاب اڳ "جوت" ۾ شايع ٿيل مضمونن ۽ ڪهاڻين تي مشتمل آهن.

سنڌ ۾ عيسائيت جي پرچار سنڌي ٻوليءَ ۾ "فرقي پرست" ادب جو بہ اضافو ڪيو. حقيقت ۾ مطالعي هيٺ آيل دور ۾ اسلام، عيسائيت ۽ هندو ڌرم جي وچ ۾ مذهبي ڇڪتاڻ انگريزي راڄ جي "ويڙهايو ۽ حڪومت ڪريو" واري حڪمت عمليءَ جو نتيجو هئي. ليڪن سنڌ ۾ هن وبا کي پکيڙڻ ۾ عيسائيت جو وڏو عمل دخل رهيو آهي. سنڌ جي مسلمانن تي پهريون مذهبي وار "قرآن جو بنياد" نالي هڪ ڪتاب هو، جنهن جي جواب ۾ حڪيم فتح محمد سيوهاڻيءَ ١٩١١ع ۾ "فتح محمدي" ڪتاب لکيو.

عيسائيت جي تبليغ سنڌي ٻولي ۽ علم ادب کي ڪيترائي ليکڪ ۽ اديب ڏنا. انهن ۾ سنڌين مان پرمانند ميوارام(٣٧)، فادر ڪوٽواني(٣٨)، ۽ ٽي- ڪيمچند(٣٩) جا نالا قابل ذڪر آهن. انهن سنڌي عيسائين سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جي جا خدمت ڪئي آهي، انهيءَ کي ڪڏهن بہ نظرانداز ڪري نٿو سگهجي. ساڳي نموني سان هن پرچار اسان کي اي- آر- ڪارسن (A. R. Carson)(٤٠)، پادري شرٽ، ۽ هسڪل (C. W. Haskell)(٤١) جهڙا غير سنڌي ليڪن سنڌي ٻوليءَ جا اديب بہ ڏنا.

سنڌي ٻولي ۽ علم ادب کي متاثر ڪندڙ عيسائي مبلغن جي "سنڌ ڪرسچن لٽريري سوسائٽي" (Sind christan literary society) کي بہ ڪڏهن نظرانداز ڪري نٿو سگهجي. اهو بي محل نہ ٿيندو، جيڪڏهن هن سوسائٽيءَ جو مختصر تعارف پيش ڪيو وڃي.

سند ۾ اڳ ئي "چرچ مشن سوسائٽي" (Church mission society) ۽ زنانه مشن سوسائٽي (Zanan missionary society) پنهنجو تبليغي ڪم ڪنديون هيون. انهن ٻنهي سوسائٽين ۱۹۰۶ع ۾ "سنڌ ڪرسچن لٽرري سوسائٽي" قائم ڪئي، جنهن جي ٻهرين ورڪنگ ڪميٽي ڊبليو. جي. آبيگئل (W. J. Abigail)، آءِ. اي. ريڊمين (A. E. Redmen)، مس برينٽن ڪيري (Miss Brenton carey) ۽ مسٽر تلسيداس منسکاڻي (Tulsidas Manskhani) تي مشتمل هئي (۴۱)

انهيءَ سوسائٽي ۱۹۱۰ع ۾ پنجاب جي رليجس سوسائٽي (Religious Society) سان الحاق ڪري، ان جي ذيلي جماعت جي حيثيت سان عيسائيت جي اشاعت جو ڪم جاري ڪيو. ۱۹۲۵ع ۾ هن سوسائٽيءَ کي الڳ ۽ خود مختيار بنايو ويو. ان کان پوءِ ڪراچي هن سوسائٽيءَ جي مرڪز جي حيثيت رکندي هئي، ۽ ان جون شاخون سنڌ جي ٻين هنڌن تي به هيون(۴۲).

هونءَ ته سنڌي ٻوليءَ ۾ هن کان اڳ "چرچ مشنري سوسائٽي" به ڪجهه ڪتاب شايع ڪرايا، پر هيءَ سوسائٽي ته محض انهيءَ مقصد خاطر قائم ڪئي ويئي هئي. غير عيسائي سنڌي ليکڪن سان مرزا قليچ بيگ هن سوسائٽيءَ سان ڪافي قلمي تعاون ڪيو. هن صاحب ۱۹۲۳ع ۾ انجيل جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو، ۽ ان کان پوءِ وقت بوقت سوسائٽيءَ لاءِ ڪتاب ترجمو ڪندو رهيو. عيسائي سنڌي ليکڪن سان يڳتاڻي ۽ چندوراءِ انهيءَ جا ليکڪ ۽ مترجم رهيا. اي. آر. ڪارسن ۽ هسڪل به هن سوسائٽيءَ لاءِ ڪتاب لکيا.

هن سوسائٽيءَ سنڌي ۾ اڻ ڳڻيا ڪتاب شايع ڪرايا. ڪتابن جي اشاعت جو اندازو ان مان لڳائي سگهجي ٿو ته ۱۹۲۴ع ۾ هن سوسائٽيءَ سنڌي ۽ گرمکي زبانن ۱۶۹ ڪتاب شايع ڪرايا.

ائين نه آهي ته رڳو عيسائيت جي تبليغ ئي اسان جي سنڌي ٻوليءَ کي متاثر ڪيو آهي، ليڪن حقيقت هيءَ آهي ته خود اسان جو علم ادب به عيسائيت جي تبليغ ۽ انهيءَ جي مبلغن تي اثرانداز ٿيو آهي. اسان مثال طور ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ (Dr. Ernest Trumpp)(۴۳) جو نالو "هڪ رانجهو لکان دي مت" مصداق پيش ڪري سگهون ٿا، جنهن کي پنهنجي مذهب جي تبليغ کان به وڌيڪ اسان جي علم ادب ايترو ته متاثر ڪيو جو هن لاکيڻي لطيف جي ڪلام کي ۱۸۶۶ع ۾ پنهنجي محنت ۽ محبت سان سهڻي سينگاري شايع ڪرايو.

ڊاڪٽر ٽرمپ عيسائيت جي تبليغ ۽ "چرچ مشن سوسائٽي" (Church Mission society) جو اهو گل هو، جنهن سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جي تاريخ واري چمن ۾ نه رڳو هڪ موزون جاءِ والاري، پر انهيءَ کي پنهنجو هڳاءُ به ڏنو. ڊاڪٽر ٽرمپ رشتي جي هڪ اهڙي ڪڙي بنيو جنهن سنڌ ۽ جرمنيءَ کي علمي ۽ ادبي نقطه نگاهه کان هڪٻئي جي ويجهو آڻي ڇڏيو. جيتوڻيڪ ڪائنس اڳ ۱۸۴۲ع ۾ ڪئپٽن ليوپولڊ (Leopold von orleige) سنڌ ۾ آيو(۴۳). ليڪن ڊاڪٽر ٽرمپ جي آمد انهيءَ دور جي ماضي، حال ۽ مستقبل ۾ ربط پيدا ڪري ڇڏيو.

سندس سنڌي ٻولي ۽ علم ادب سان عشق هڪ افساني کي حقيقت بنائي ڇڏيو. هن نہ رڳو سنڌي ٻولي ۽ شاهہ کان متاثر ٿي کين مغرب ۾ مانوس ڪرايو، پر هو پنهنجي ملڪ جرمنيءَ کي بہ سنڌواسين سان مانوس ڪرائڻ جو باعث بنيو. سنڌواسين ڊاڪٽر ٽرمپ جي سنڌي علم دوستيءَ جو اثر بہ علم دوستي ۽ ادب پروريءَ جي صورت ۾ ڏنو، ۽ جرمنيءَ جي مکيہ ليکڪن توڙي اديبن جا شاهڪار ۽ شهپارا سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪرڻ شروع ڪيا. ١٩١١ع ۾ مرزا قليچ بيگ جرمنيءَ جي مشهور اديب ڪرستاف وان شمت (٤٤)، جي هڪ ناول جو ترجمو ”گلن جي ٽوڪري“ جي نالي سان ڪيو. ١٩٢٣ع ۾ وري ڄيٺمل پرسرام جڳ مشهور عالم ۽ اديب گوئٽي (٤٥) جي فائوسٽ (Foust) کي سنڌي ناٽڪ جو روپ ڀرايو. انهيءَ کان پوءِ ١٩٣١ع ۾ احمد غلام علي چاڳلا وري ڊرامو ”خوني“ ترجمو ڪيو، جيڪو اصل ۾ جرمنيءَ جي هڪ اديب رچرڊ ووس (Richard voss)(٤٦) جو لکيل هو. ورهاڱي کان پوءِ سنڌي ادبي بورڊ (Sindhi Adabi Board) طرفان ”گِرم جون آکاڻيون“ ڪتاب شايع ٿيو آهي، جيڪو جرمنيءَ جي ٻن نامور اديبن جيڪب (Jacob) ۽ وليم (William)(٤٧) جي محنت جو نتيجو آهي. انهيءَ کانسواءِ سنڌ توڙي هند ۾ سنڌي ٻوليءَ جا عالم ۽ اديب، شاعر ۽ محقق جرمنيءَ جي معياري ادب جو اڄ بہ ترجمو ڪري رهيا آهن. مثال طور ١٩٦٨ع ۾، نامور جرمن شاعر پروفيسر ڊاڪٽر گرڊ ليوبڪي ۽ سندس اهليہ مسٽر ارمگارڊ ليوبڪي گريف جا چند نظم، مسٽر ناشاد سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيا، جي مهراڻ، روح رهاڻ ۽ نئين زندگيءَ ۾ شايع ٿيا هئا. ۽ ويجهڙائيءَ ۾ ڊاڪٽر غلام حيدر ٻُرڙي، جڳ مشهور جرمن مستشرق ڊاڪٽر انيميري شمل جي ڪن تحريرن جا سنڌي ترجما ڪيا اهن. جيئن تہ هي موضوع اسان جي بحث کان ٻاهر آهي، ان ڪري ان کي اوسٽي نظرانداز ڪرڻو پوي ٿو.

آخر ۾ مختصر طور تي ائين چئي سگهجي ٿو تہ سنڌ ۾ جيئن ڪرستاني مذهب جي تبليغ ٿي آهي، تيئن هتي سنڌي زبان ۾ ڪرستاني ادب جي اوسر بہ ٿي آهي. عيسائيت جتي اسان جي ٻولي ۽ علم ادب تي اثرانداز ٿي آهي، اتي انهيءَ کان پاڻ بہ متاثر ٿي آهي.

[باقي آئينده]

Gul Hayat Institute

حبيب الله رحيم بخش مرزا

حيدرآباد جو اڳيون اوج

(قسط — ٢)

هندن جا ڏڻ وار ۽ خاص مهينا

سنڌي زبان ۾ هڪ پهاڪو آهي، حالانڪ ان کي حيدرآباد جا هندو ئي استعمال ڪندا هئا ته ”هندن جا ڏڻ هفتي ۾ ڏهه.“ ٻين لفظن ۾ ته هندن جي حساب موجب، سال جي ٽي سؤ سٺ ڏينهن مان، اهڙو ڪو ڏينهن آهيئي ڪونه، جنهن جو ڪونه ڪو قدر يا فائدو يا نقصان نه هجي. ڇاڪاڻ ته هندو ماڻهن لاءِ ٽپڻو يا جنتري، سندن روزمره جي ڪمن ڪارين ڪرڻ لاءِ آشد ضروري هوندو آهي. تنهنڪري ان جي روءِ ڪان هر ڏينهن کنهن خاص ڳالهه لاءِ اهميت رکي ٿو، ۽ هر سنڌي تاريخ ڪانه ڪا نسبت رکي ٿي.

عام هندن ۾ سواءِ عاملن جي ٽپڻو رکڻ هڪ ضروري ڳالهه هوندي آهي. هندن ۾ عموما اها پراڻي پرت اڄا هلندي ٿي اچي ته هو جڏهن ٻه ڪو ڪم ڪرڻ لاءِ، مثلاً ٻاجي وغيره جي خريد ڪرڻ لاءِ يا ڪو وڏو واپار ڪرڻ لاءِ گهر مان نڪرندا آهن ته پڇي ٻڪ ڪري پوءِ ٻاهر قدم رکندا آهن، مبادا اهو ڏينهن نحس نه هجي يا ٻاجي وغيره جي صورت ۾ اهڙو ڏينهن نه هجي جو هو ان ڏينهن فقط ويشنو کاڌو کائين. يعني اُن ڏينهن ماس يا مڇي نه کائين. گيارس، ست نارائڻ يا اهڙي کنهن ٻئي ڏينهن تي هندو فقط ٻاجي يا ٻيو ويشنو کاڌو واپرائيندا آهن. اهڙا ڏينهن ته هر مهيني ۾ هوندا آهن. پر انهن ڏينهن تي ٻيو ڪاروبار جاري هوندو آهي. البت اهي ٻه انهن لاءِ متبرڪ ڏينهن هوندا آهن.

ٻيا ڏينهن جي هندو خصوصاً حيدرآباد جا پائيبند وارينداآهن، انهن ۾ آماس اهميت رکي ٿي. هن ڏينهن تي ڪاروبار بند هوندو آهي. هر دڪاندار آماس جي ڏينهن پنهنجي دڪان يا ڪوٺيءَ جي چنبڙ ڦوڪ ۽ صفائي ڪندو آهي. آماس هر سنڌي مهني جي ڇاڙيءَ وارو ڏينهن هوندو آهي، خصوصاً ٣٠ تاريخ، جنهن ڏينهن چنڊ بلڪل ڏسڻ ۾ نه ايندو آهي.

چنڊ يا سج گرهڻ جي وقت ٻه هندو ماڻهو ٻيو ڪم ڪين ڪندا آهن. هڪ دفعي چنڊ گرهڻ ٿيو هو. هندو دوستن چيو ته: ”جڏهن گرهڻ لهندو، تڏهن سنان ڪرڻ لاءِ ڦليلي واهه

۾ وينداسين.* مون کي چيائون "تون ضرور هلجانءِ." پوءِ رات جو تقريباً ۱۲ بجي مهل گرهڻ لٿو. آن مهل منهنجا دوست رشي گهاٽ تي ويا ۽ وڃي ٽُٻيون ڏنائون.

جنهن ڏينهن تي سج گرهڻ يا جيئن هندو چوندا آهن "سورج گرهڻ" ٿيندو آهي، آن ڏينهن تي هندو ماڻهو پنهنجي بت جا ڪپڙا به لاهي ڦٽا ڪندا آهن. اهي سندن گهر ۾ ڪم ڪندڙ صفائيءَ وارا ڀنگي کڻي ويندا آهن. سج گرهڻ ورلي ٿيندو آهي. هڪ ڀيرو شايد سال ۱۹۳۴ع ۾، ڏينهن جو ساڍي ٻارهين بجي جي، اهڙو گهاٽو سج گرهڻ ٿيو هو، جو شهر ۾ اونداهي ٿي وئي هئي. امان جي ننڍي هوندي شايد سنه ۱۹۲۷ع ۾ به سج گرهڻ ٿيو هو، ان ڏينهن تي امان کي اسڪول مان موڪل ملي هئي.

هندن جي ليکي موجب، نه فقط ڏينهن يا تاريخن کي، پر ڪن ڪن مهينن کي به خاص اهميت حاصل هوندي آهي. مثال طور ساوڻ جو مهنو، جنهن ۾ سندن سڄا سارا ٿي ڏڻ؛ ٿڌڙي، وڏي ٿڌڙي يا ستهه ۽ گوگرو اچي ويندا آهن. ستهه جي ڏينهن پائيبند هندو جوئا کيڏندا آهن. عام طرح سان هندن جي عقيدي موجب هر مهيني جي ڪانه ڪا خاصيت يا اهميت هوندي آهي. اهڙن مهنن سان منسوب، انهن کيترائي پهاڪا ۽ چوٽيون به ٺاهيون آهن: مثال طور (۱) بدو بد رنگو (۲) چيٽ پيٽ (۳) مهنو آيو پوهه، هڪڙو ڪاٺُ ٻيو ڳوهه (۴) ڦڳڻ ڦلهيارو، راتيان سيارو، ڏينهان پکهاريو وغيره. سنڌي پهرين ڪتاب ۾ هڪ نظم هوندو هو: "اجهو اسوءَ جو مهنو آيو، لاباري جو آهي سعيو."

انهن چوڻين جي پويان وڏي معنيٰ رکيل آهي. بدي جو مهنو سيپٽمبر ۾ ايندو آهي، جنهن مهني ۾ سرءُ جي مند شروع ٿئي ٿي. تنهن ڪري ان کي بدرنگو سڏيو ويو آهي. چيٽ مهني ۾ وري ڪڻڪ ٿي لهي، جا زميندار سڄي سال لاءِ ذخيرو ڪري رکندا آهن. پاڻ به کائين ۽ ٻين کي به ڏين. پوهه جو مهنو عموماً جنوريءَ ۾ ايندو آهي، جڏهن ڏينهن بلڪل ننڍا ٿي ويندا آهن، جو هڪڙي ماني کائي بس ڪبي آهي ته ٻيءَ جو ٽائيم اچي ويندو آهي. ڦڳڻ جو مهنو مارچ ۾ واقع ٿيندو آهي، جنهن ۾ بهار ايندي آهي ۽ گل ڦل ٿيندا آهن.

ائين ته هندن جا کيترائي وڏا ڏينهن ٿيندا آهن، پر هتي اسين سندن خاص وڏن ۽ متبرڪ ڏينهن تي ڪجهه لکنداسين. سڀ کان پهرين مان هوليءَ جي "وڏي ڏينهن" جو بيان ڪندس:

هي ٻ وڏو ڏينهن، ڦڳڻ مهيني جي ٻارهين يا تيرهين تاريخ تي ٿيندو آهي. جيئن ته ڦڳڻ جو مهنو ئي بهار جي موسم جو پيش رو آهي، تنهن ڪري هن مهيني ۾ ڏاڍيون خوشيون ٿي ونديون آهن. نوجوان مرد هڪٻئي کي گلال هڻندا آهن. گلال جنهن کي چون ٿا، سو هڪ قسم جو رنگ ٿئي ٿو، پائوڊر وانگيان هوندو آهي. ان کان سواءِ ڳاڙهو يا زرد رنگ به

پاڻيءَ ۾ ملائي، هڪ ٻئي تي اڇليو ويندو آهي. اُهين عموماً نوعمر جوان ڪندا آهن. بعضي وڏي عمر وارا به موج ۾ اچي هڪ ٻئي ڏي رنگ اڇلائيندا آهن. خوشيءَ جا گيت به ڳايا ويندا آهن.

هيءَ رسم هندن ۾ تمام پراڻي آهي. هن جو شروعات شري ڪرشن مهراج جو، پنهنجن همعمر گوپ ڇوڪرن ۽ گوپين سان گڏ "راس" جي راند ڪيڏڻ سان شروع ٿئي ٿو. ٻڌون ٿا ته هندستان ۾ ڇوڪر ۽ ڇوڪريون گڏجي هولي ڪيڏيندا آهن، پر هتي يعني حيدرآباد ۾ فقط ڇوڪرا پاڻ ۾ گڏجي هولي ڪن يا رنگ وغيره هڻن. اها هتي جي ماڻهن جي خاص خوبي هئي.

جنهن کي راس چئجي، اهو عموماً نوعمر ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جو ڪورس جي انداز ۾ گڏ ٿي راڳ ۽ رقص جو مظاهرو هوندو آهي، جو هندستان ۾ ٿي ٿيندو آهي. سنڌ ۾ عموماً ڇوڪرا هولي ڪيڏيندا آهن. پيو منايون وغيره ڪانه، ڏينهن کي ملهائين.

هوليءَ جي ملهائڻ ۾ گيهر ۽ گلاب جي گل جي مٺائي خاص اهميت رکي ٿي. جيئن ته هولي بهار جي منڊ ۾ ايندي آهي، تنهن ڪري موسم جي گلاب جي گل کي جليبيءَ جهڙي سيدي ۾ تر ڪري، گيهه جي ڪڙهائيءَ ۾ تري، بعد ۾ اهو گلاب ڪنڊ جي پت ۾ وجهندا آهن. گيهر به جليبين جهڙا هوندا آهن، مگر اهي وڏا ٿين ٿا، ازانسواءِ ڪائڻ ۾ به ڪڙڪ ۽ سوادي هوندا آهن.

هوليءَ جي ٻئي ڏينهن کي ڊوڙيو چوندا آهن. هن ڏينهن به ساڳيو شغل جاري هوندو آهي. ڊوڙيءَ جي ڏينهن عموماً مٽيءَ جا طوفان لڳندا آهن. بعضي هن ڏينهن شام جي مهل باهه جو مچ به ٻاريو ويندو آهي. حيدرآباد جا هندو "هوليءَ جو سانگ" نالي هڪ راند به ڪندا آهن. هن راند ۾ ڇوڪرا منهن تي نقاب لائي نچندا ٽپندا آهن. بعضي وري اُهين ڪندا آهن جو ڪپڙي جو هڪ ماڻهو ٺاهي، ان جي اندر ڪک ڪانا ۽ پيون اهڙيون شيون ڀري، گڏهه تي ويهاري، ٻڌي سوگهو ڪندا آهن، پوءِ ان کي بازار مان گهمائيندا آهن. ٻار ٻئيان "ايئو، ايئو" ڪندا، ٽپ ڏيندا نچندا ويندا آهن. هوليءَ جي موقعي تي ٻه يا ٽي ڏينهن موڪل هوندي هئي. سچ ته هن موقعي تي مسلمانن جا ٻار به اوتروئي خوش ٿيندا هئا، جيترو هندن جا ٻار.

جهڙي جڏبي ۽ پوترتا سان، حيدرآباد ۾ هولي ملهائي ويندي هئي، اهڙي ئي جذبي سان هڪ ٻيو ڏڻ "ٽڏڙي" به ملهائي ويندي هئي. ٽڏڙي يا ستهه (ستهن)، عام طرح سان آگسٽ مهيني ۾ ايندي آهي. آگسٽ سان برابر سنڌي مهينو ساوڻ هوندو آهي، جڏهن ٽڏڙي ٿئي ٿي. ٽڏڙيءَ جي معنيٰ آهي: ٽڏو ڏينهن. سو ان ڏينهن ڪوسو ڪاڌو اصل نه کائبو آهي. منهنجي مراد اها آهي ته ان ڏينهن هندو ماڻهو ديگڙو نه چاڙهيندا آهن. لولا يا ٻي ڪا مٺائي يا مني ماني، جا انهن هڪ رات اڳ ۾ پچائي رکي هوندي، سا کائين. هڪ ٻئي کي ۽ پنهنجن دوستن کي به لولا يا مناپون ڏين يا وٺن. اسان جا هندو دوست هن ڏينهن تي منانين جا ڪُنا موڪليندا هئا. ٽڏڙيءَ جي ڪري اسڪول، گهٽ ۾ گهٽ به ڏينهن ضرور بند ٿيندا هئا.

ٽِڙيءَ جي ڏينهن هندو ماڻهو- پائيند ۽ دڪاندار، سواءِ عاملن ۽ برهمڻن جي، جوئا کيڏندا هئا. هن وڏي ڏينهن تي جوئا کرڻ نه فقط جائز سمجهي ويندي هئي، پر ائين کرڻ هڪ پراڻي پَر کي پورو کرڻ سمجهيو ويندو هو. چون ٿا ته پانڊون هن مهيني ۾ پنهنجن سؤٽن ڪورون سان جوئا کيڏي هئي. جنهن ۾ هنن پنهنجي سڄي ملڪيت، بلڪ سلطنت به داءُ رکي هئي. ان بعد سندن ماتا ڪنتيءَ کين منا لولا پچائي ڏنا هئا، جي هو پاڻ سان کڻي ملڪ بدر ٿيا هئا، جو جو هنن جوئا هارائي هئي. بهرحال اها پراڻي پَر اڃا هندن ۾ هلندي اچي ۽ هن ڏڻ جي ملهائڻ ۾ هو ڏاڍي عقيدت ۽ جذبي جو مظاهرو ڪندا آهن.

هولي ۽ ٽِڙي وغيره نه فقط سنڌ ۾، پر سنڌ کان ٻاهر هندستان ۽ ٻين صوبن ۾ به ملهائيون وڃن ٿيون. پر حيدرآباد جي هندن جو هڪڙو ڏينهن اهڙو به آهي، جو فقط هتي ملهايو ٿو وڃي، ان کي "لال لوئي" چون ٿا. هيءَ نج سنڌي ڏڻ آهي، جو حيدرآباد جا هندو ڏاڍي عقيدت سان ملهائيندا آهن. لال لوئي، سياري جي منڍ جي پڇاڙيءَ ڌاري، مانگهه مهيني جي شروعات ۾ (يا پوهه مهيني جي آخر ۾) ٿيندي آهي. لال لوئي رات جي وقت ٻاري ويندي آهي. ان لاءِ ٻاڙي جا نينگر، گهر گهر سان ڪاٺيون هٿ ڪري اچي گڏ ڪندا آهن، پوءِ "لال لوئيءَ جي رات" جو گهٽيءَ ۾، عموماً ڪنهن چوراهي تي، هڪ ننڍي ڪَڏ کوٽي، ان ۾ اهي ڪاٺيون وجهي، ٻاريندا آهن. بعد ۾ سيسا، يعني مٺائي ورهائي ويندي آهي. سيسا ۾ عموماً ريوڙيون، ڪنڊ پڪڙا، ناريل جي ڪتر وغيره ڏنا ويندا آهن. سڙي جي ڳالهه اها آهي، جو هن ڏڻ جي اچڻ کان گهڻو اڳ ٻار سُر سان گهٽين ۾ "لال لوئيءَ جي ڪاٺي ڏيو" چوندا، ڪلندا ڳائيندا ويندا آهن. ائين لال لوئيءَ جي ڏڻ جي اچڻ جي خوشيءَ جو مظاهرو ڪندا آهن.

دسهڙو ۽ ڏياري

هندن جي پوتر ڏينهن يا ڏڻن مان دسهڙو ۽ ڏياري، ٻه اهڙا ڏڻ آهن، جن جو هڪٻئي سان گهاٽو سنبنڌ آهي. سمجهاڻيءَ طور ٿورن لفظن ۾ ائين چئجي ته دسهڙو جنگنامو آهي ۽ ڏياري هڪ طربيه ڊرامو آهي ته صحيح آهي. هي ٻئي ڏينهن هندن جي مشهور ڌرمي ڪتاب رامائڻ جي سچتا ۾ ملهايا ويندا آهن.

Gul Hayat Institute

رامائڻ جي مطابق، جڏهن سري رام چندر کي پنهنجي پتا جو چيو مڃڻ ڪري، چوڏهن ورهين لاءِ بنواس پوگهڻو پيو ۽ پاڻ ۽ سندس ڀاءُ لڇمڻ ۽ ماتا سيتا (رامچندر جي پتني) جهنگل ۾ رهڻ تي مجبور ڪيا ويا هئا، تڏهن هڪ پيرو وجهه ونيو، لنڪا جو راجا راوڻ، بن ۾ آيو هو ۽ ڪنهن حيلي سان، سري رامچندر جي غير حاضريءَ ۾ سندس ڌرم پتنيءَ کي زوري کڻي ويو هو.

ان بعد سري رامچندر جي هن راجا راوڻ سان لڙائي لڳي هئي، جنهن ۾ راوڻ مارجي ٿو. اها مشهور لڙائي ۽ راوڻ جو موت، دسهڙي جي تقريب ۾ ملهايو وڃي ٿو. سوڙي

جڏهن سري رامچند ر پنهنجي ڏرم پتنيءَ سان واپس پنهنجيءَ راڄڌانيءَ (اجوڌيہ يا ايوڌيہ) ۾ اچي تو، تڏهن سڄي شهر جا ماڻهو خوشيون ڪن ٿا، مٺايون ورهائين ٿا ۽ گهرن کي چراغان ڪن ٿا. اهو ڏينهن ڏياري يا دوالي سڏجي ٿو. دسهڙو سنڌي مهيني اسوءَ جي اٺين تاريخ ۽ ڏياري ساڳئي مهيني اسوءَ جي اٺاويهين تي ٿيندا آهن.

اڳي، حيدرآباد ۾ جڏهن بہ دسهڙو ايندو هو، تڏهن ٻرندي ٻي ٻار ڦٽاڪا، سوسڙيون ۽ ٻي آتشبازي خريد ڪندا هئا ۽ دسهڙي اچڻ کان اڳيئي پيا آتشبازي ساڙيندا ٻاريندا هئا. ٺيڪ اُن ڏينهن تي هڪ وڏو ميلو ٿيندو هو. عموماً شهر جي ٻاهر، جتي هينئر ٻڪرا منڊي آهي. راوڻ جو وڏو شاهي بوتو، انچين ۽ ڪاٺين جو ٺاهي بيهاريو ويندو هو، پوءِ هڪ نوجوان کي رامچندر ڪري پيش ڪندا هئا ۽ ٻئي کي سندس ڀاءُ لڇمڻ ڪري ڏاهيندا هئا. هنن ٻنهي جي هٿن ۾ تيرڪمان هونديون هيون. ٿوري دير لڙائي ڪرڻ کان پوءِ راوڻ کي رامچندر جو تير لڳندو هو (اهو ٻرندڙ تير هوندو آهي)، جنهن جي لڳڻ شرط راوڻ جي بوتي جو پيٽ ڦاٽي پوندو هو ۽ ان مان اندران ڦٽاڪا، هوايون، جرقل ۽ ٻيون آتشبازيءَ جون شيون ٻري نڪرنديون هيون. ٻار توڙي وڏا خوش ٿي تاڙيون وڄائيندا هئا. راوڻ سڙندو هو ۽ دسهڙو ملهايو ويندو هو.

حيدرآباد جي هندن ۾ هن ڏينهن تي ”ڪنڊيءَ جي پوڄا“ بہ ٿيندي آهي. جنهن هنڌ راوڻ جو بت سڙندو آهي، ان هنڌ ڪنڊيءَ جا وڻ بہ پوکي ڇڏيندا آهن يا تہ ڪنڊيءَ جي هڪ ٽاري اتي کوڙي ڇڏيندا اهن. پوءِ ڇوڪرا، ڇوڪريون بلڪ مرد ۽ زالون، ان ڪنڊيءَ جي گرد ڦيريون پائيندا آهن ۽ ڪنڊيءَ جي طرف ريوڙيون، ڪنڊ پڳڙا ۽ ٻيون اهڙيون شيون اڇلائيندا آهن. ان کان پوءِ جڏهن راوڻ سڙي رک ٿي، ختم ٿي ويندو آهي، تڏهن ماڻهو واپس گهرن ۾ ڦٽاڪا ٻاريندا ۽ خوشيون ڪندا ايندا اهن. دسهڙو عموماً آڪٽوبر مهيني ۾ ٿيندو آهي، جڏهن حيدرآباد جي موسم خوشگوار ٿيندي آهي ۽ نہ گهڻي گرمي، نہ گهڻي سردي هوندي آهي.

دسهڙي کان پوءِ تقريبا ويهن ڏينهن بعد، اٺاويهين يا اٺيهين اسوءَ جي مهيني تي ڏياري ملهائي ويندي آهي. حيدرآباد جي شهر ۾ ڏياريءَ جي رات جو، مشهور شاهي بازار کي جنهن انداز سان سينگاريو ويندو هو، اهو بيان ٿي ٻي پايان آهي. ڏاڍو دلڪش نظارو هوندو هو. سڄي بازار ٻٽي ڀڪندي هئي. جهرمر لڳي پئي هوندي هئي.

هندو ماڻهو، ڏياري اچڻ کان مهينو اڳ، تياريون شروع ڪري ڇڏيندا هئا. مثلا دڪانن، گهرن ۽ اوطاقن کي رنگ روپ ڏيئي، ٺاهيو ويندو هو. جيڪو بہ هندو، اڳر ٻارهين مهيني ۾ ڏياريءَ تي پنهنجي گهر کي، ڪم از ڪم پوڄي نہ ڏياريندو، تہ ان کي منحوس سمجهيو ويندو.

جڏهن گهرن کي پوچي ۽ رنگ وغيره اچي ويندا، تڏهن پيو سامان ورتو ويندو آهي. مثلا هنڙيون يا اٽالهڙيون خريد ڪيون وينديون آهن ۽ پي هر قسم جي تياري ڪئي ويندي آهي. غريب عوام، ڪولهين ۽ مينگهواڙن جي تہ جڻ عيد تي ويندي آهي. اهي هنڙيون ٺاهيندا هئا. مٽيءَ جا ننڍا ننڍا رانديڪڙا، سهڻا رنگ ڏيئي وڪڻندا هئا. اهو ڪم سندن مايون ڪنديون هيون. ڪولهين جون زالون عموما هنڙيون ۽ ڪرڳلن جون زالون رانديڪڙا ٺاهينديون هيون. ڏياريءَ لاءِ هندو جيڪڏهن هنڙي يا رانديڪا نہ وٺي، تہ پاڻ لڄائي ۽ هرڪو ڪيس طعنا هڻي.

ڏياريءَ جي ٻي ڳالهہ اها هئي جو اڄا آن ۾ وقت پيو هوندو هو تہ مٺائيءَ جا دڪان سينگاريا ويندا هئا. جيئن هاڻي عيد جي موقعي تي ٿيندو آهي: بازار ۾، ۽ چوراهن تي وڏا صندل وڇائي مٺان بجليءَ جا وڏا گولا روشن ڪري، انهن تي مٺايون رکيون وينديون هيون. بعضي دڪانن کي ڪاڳر (ڪاغذ) جي رنگين سهڻن گلن سان بہ آراستا ڪيو ويندو هو. بعضي پيٽروميڪس جا گولا ۽ شمعدان ٻاريا ويندا هئا. گهرن ۾ ۽ دڪانن تي وري سنهي ڪاغذ جا خوبصورت فانوس ٺاهي، انهن ۾ موم بتيون يا ننڍا بلب ٻاري ٽنگيندا هئا.

ڏياريءَ جي موقعي تي جيڪي مٺايون ٺاهيون وينديون آهن، انهن ۾ ٽولڙا، ڪرس، پيرون وغيره اچي وڃن ٿا. ٽولڙا هن ريت ٺاهيا آهن: کنڊ جي پت ٺاهي آن کي پتاشي جي چاش جهڙو پچائي، ڪاٺ جي مختلف سانچن ۾ پريو ويندو آهي. اهي سانچا بہ مختلف نمونن جا هوندا آهن. مثلاً هاٿي، گهوڙو، موٽر، جهاز وغيره جي صورت جا سانچا ٺهرائي انهن ۾ ٽولڙا ٺاهيندا آهن. ڏياريءَ جي ٻي مشهور مٺائي ڪرس آهي. ڪرس ٺاهڻ لاءِ لقطي يا بونديءَ کي کنڊ جي پت ۾ ملائي هڪ وڏي ٿالهہ ۾ لاهي، ويلڻ ويلي سڌو ڪندا آهن. جڏهن ٺرندو آهي تہ ڇُريءَ سان چورس ٽڪر ڪپي ٺاهي رکندا آهن. جنهن کي پار "پيرون" چوندا آهن، سي هن طرح ٺاهيندا آهن: بيسڻ کي پاڻيءَ ۾ پتڙو ڳوهي، وڏن سوراخن واري ڇاڻيءَ سان لنگهائي گيهہ ۾ تريندا آهن. جڏهن پچي ويندو آهي، تڏهن وري کنڊ جي چاش ۾ وجهندا آهن. پوءِ ڇاڻيءَ سان چاش سان ڪيڍي ٿالهہ ۾ رکندا آهن.

هڪ ٻي مٺائي بہ عام طرح سان هندن جي دڪانن تي پڻ ڏسڻ ۾ ايندي هئي. آن کي شتربيني ڪري چوندا هئا. هيءَ مٺائي هن طرح ٺاهي ويندي آهي: ميدو ڳوهي، خوب مَلي ان سان سڻين والڪي سنهيون سنهيون تندون ٺاهي، انهن کي سينهوڙي وانگر ويڙهي، ٿورو سڪائي، پوءِ گيهہ ۾ تريندا آهن. بعد ۾ وري کنڊ جي چاش ۾ وجهندا آهن. جڏهن ڪافي دير تائين چاش ۾ پئي هوندي، تڏهن پئي ٿانوَ ۾ رکندا آهن. اڄڪلهہ رمضان جي مهيني ۾ بازار ۾ ڦيڻي نالي سان هڪ مٺائي ڏسبي آهي، هيءَ اهڙي ساڳي هوندي آهي، فقط چاش ۾ تر هوندي آهي، ۽ ڪائڻ ۽ سٺي، سوادي ۽ ڪُڙڪ هوندي آهي.

ڏياريءَ جون مٺايون، هندو نہ فقط پاڻ کائيندا هئا، پر پين کي بہ موڪليندا هئا. مٽ سائٽ، يار دوست کي ضرور کارائيندا. گهرن ۾ موڪلي ڏيندا. دُور جي دوست کي بہ

Gul Hayat Institute

آن ڏينهن نہ وساريندا. هندن ۾ اها پر آهي تہ منائي عموماً ٺڪر جي ڪُني يا ٿس ۾ وجهي موڪليندا هئا. اڄڪلهہ ٿس ڪي طس ڪري لڪندا آهن. بهرحال ٿس ۾ منائي ڏاڍي پئي سهڻي لڳندي آهي.

ڏياريءَ جو مزو آهي تہ رات جو، ڇاڪاڻ جو اڃا سچ لهندوئي مس تہ هر دڪان يا مڪان جهرمر ٿي ويندو. هندو زالون پنهنجن گهرن جي ديوارن تي قطارن ۾ ڏيئا ۽ موم بتيون ٻاري رکنديون. چوراهن ۽ چوسولن تي سنبل مچي ويندا، رستا جهرمر ٿي ويندا آهن. ڏياريءَ رات اگر ڪو ڏسڻ چاهي تہ حيدرآباد جي شاهي بازار ڏسي، واهہ واهہ لڳي پئي هوندي هئي. هرهڪ دڪان کي سهڻي ڪان سهڻي نموني ۾ سينگاريو ويندو هو. بعضي تصويرون يا ٻيون ڏسڻ جون شيون ڪافور جا ڳُڏا، گڏيون، رانديڪا رکيا ويندا هئا. مون کي ياد آهي تہ ننڍي هوندي مائٽن سان گڏ بازار ڏسڻ لاءِ آيو هئس. ڏياريءَ جي رات هئي، هڪ دڪان تي ٻن ڪِڪن جون ٻہ مورتيون هيون، هڪ ڪِڪو ڪِليو ٿئي ۽ ٻيو رُنو پئي. مان آهي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو هئس. پنهنجي والد بزرگوار کي چوڻ لڳس تہ مون کي ٻہ اهي ڪِڪا وٺي ڏئي.

انهن ڏينهن ۾، حيدرآباد ۾ اڃا ريڊيا يا ٽي-وي ڪين آيا هئا، سو گراموفون ڏاڍو گهڻو مقبول هوندو هو. تڏهن هيءَ شئي بهترين تفريح سمجهي ويندي هئي. هوٽلن ۾ فونا رکيل هوندا هئا تہ گهرن ۾ بہ فونا وڄايا ويندا هئا. ڏياريءَ جي رات، شاهي بازار جي هر دڪان تي هڪ فونو ضرور ڏسڻ ۾ ايندو هو.

انهن ڳالهين کي ڇڏي، جيڪڏهن مذهبي نظريہ کان ڏسجي تہ هن رات هندو ماڻهو پوڄا بہ ڏاڍي ڪندا هئا. آن کي هو "لڇمي ديويءَ جي پوڄا" ڪري چوندا هئا. هندو، لڇميءَ کي دولت جي ديوي ڪري سمجهندا آهن. ان جي پوڄا ڪري خود کي دولت سان مالا مال ڪندا آهن. ڏياريءَ جي رات چانديءَ جي رپين کي سينڌور هڻي، لڇمي ديويءَ جي مورتيءَ جي اڳيان رکندا هئا، ۽ "جئي لڇمي ماتا، جئي لڇمي ماتا" چوندا ويندا هئا. اسان بازار ۾ ۽ گهر ۾ اهڙا ڪيترا رپيا ڏٺا هئا، جن تي سينڌور جو ڳاڙهو رنگ لڳل هوندو هو. چوندا هئا تہ هنن رپين کي ڪنهن پوڄيو آهي.

رپين پئسن جي پوڄا جو ذڪر نڪتو تہ مون کي هڪ برهمڻ جي ڳالهہ ياد آئي آهي، جو حيدرآباد ۾ جوهارين جي گهٽيءَ ۾ رهندو هو. روز صبح جو ننڊ مان اٿي، وڏي واڪي سان هن طرح چوندو هو: "اوم جئي لڇمي ماتا، مئيا جي ڪو آنند هو، مئيا جي ڪو آنند هو" وغيره. هندن جي هيءَ دعا يا ڀڳتي جا فقط پرماتما جي ساراهہ ۾ چيل آهي، ان کي مٿي ذڪر ڪيل برهمڻ، مروڙي سروڙي پنهنجي مفاد جي مطابق بنائي چوندو هو. --[هاڻنڊڙ]

Gul Hayat Institute

نفيس احمد شيخ **(رپورٽ خصوصي)**

نئشنل بوڪ سيمينار- حيدرآباد

گذريل ٢٦-٢٧ مئي ١٩٨١ع تي، حيدرآباد ۾ ”قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ڪتابن ۽ ادب جي مسئلن“ تي هڪ قومي سيمينار ٿي گذريو، جنهن جو اهتمام نئشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان، سنڌي ادبي بورڊ جي تعاون سان ڪيو هو.

علاقائي ٻولين ۾ ڪتابن، مصنفن، ڪتب فروشن ۽ ناشرن جي مسئلن متعلق مذڪور سيمينار ڪوٺائڻ جي تجويز گذريل ٻن سالن کان نيشنل بوڪ ڪائونسل جي ويچار هيٺ هئي. پر ڪائونسل جي متعدد ميٽنگن ۾ هر ڀيري ان کي ملتوي ڪيو ويندو هو. جناب غلام رباني سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ڪائونسل جي ان پاليسيءَ تي احتجاج ڪيو ۽ ڪائونسل جي تڏهوڪي چيئرمن جناب عبدالعلي خان، سيڪريٽري وزارت تعليم، حڪومت پاڪستان کي گذارش ڪئي ته سيمينار فوراً ڪرايو وڃي ۽ حيدرآباد ۾ منعقد ڪيو وڃي. جناب غلام رباني ڪائونسل کي يقين ڏياريو ته حيدرآباد ۾ سيمينار ڪوٺائڻ ۾ ڪائونسل کي ڪابه تڪليف ڪانه ٿيندي، ۽ سنڌي ادبي بورڊ ان ڪم ۾ ڪائونسل سان مڪمل تعاون ڪندو.

ڪائونسل مسئلي جو مفصل جائزو وٺڻ بعد حيدرآباد ۾ سيمينار ڪوٺائڻ جي تجويز قبول ڪئي ۽ فيصلو ڪيو ته سيمينار ۾ علاقائي زبانن سان گڏ قومي زبان ۾ ڪتابن جي مسئلن جو پڻ جائزو ورتو ويندو ۽ ڪانفرنس کي فقط زبان ۽ ادب جي چوند ماهرن تائين محدود رکيو ويندو، ۽ ان جي اجلاسن کي پبلڪ ميٽنگن يا عام جلسن جي شڪل نه ڏني ويندي. ڪائونسل وضاحت ڪئي ته هر زبان سان ٻه يا ٽي ماهر سيمينار ۾ مدعو ڪيا ويندا، پر درسي ڪتابن ۽ ٻين اهڙن فني عنوانن لاءِ ڪي خاص ماهر پڻ ڪائونسل جي اجازت سان مدعو ڪري سگهبا.

Gul Hayat Institute

سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمن علامه غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب سيمينار جو جنرل پريزيڊنٽ، نئشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان جو قائم مقام ڊائريڪٽر جنرل جناب ابراهيم سعد سيمينار جو ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر، ۽ سنڌي ادبي بورڊ جو سيڪريٽري جناب غلام رباني آگرو سيمينار جو سيڪريٽري جنرل مقرر ڪيا ويا.

ڪائونسل جي انهن فيصلن جي روشنيءَ ۾، مئي جي آخر ۾ حيدرآباد ۾ سيمينار ڪوٺايو ويو. ان جي انتظام ۾ جناب غلام ربانيءَ جي گذارش تي حيدرآباد جي ڊويزنل

ائڊمنسٽريشن، خصوصاً محترم عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ۽ محترم منظوراحمد پنهور ايڊيشنل ڪمشنر حيدرآباد وڏي مدد ڪئي.

٢٥ تاريخ شام تائين ڪراچي، لاهور، حيدرآباد، پشاور، ڪوئيٽا، گلگت، بلتستان ۽ آزاد ڪشمير مان زبان ۽ ادب جا ٿيهه ماهر، عالم، اديب، دانشور، ڪتب فروش ۽ ناشر حيدرآباد پهچي ويا. پاڪستان ۾ يونيسڪو جي نمائنده مئڊم شيويليٽ پڻ سيمينار جي اهميت کي خيال ۾ رکي، ان ۾ شريڪ ٿيڻ جو فيصلو ڪيو. باهمي صلاح و مشوري بعد فيصلو ٿيو ته سيمينار جي افتتاح کان اڳ ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيل ممتاز اديب ۽ دانشور، سنڌي زبان جي عظيم ترين شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي مزار مبارڪ تي گلن جي چادر وجهندا.

رٿيل پروگرام موجب ٢٦ تاريخ صبح جو سوير سيمينار جا مندوبين ڀٽ شاهه روانا ٿيا، جتي اوقاف کاتي جي چيف ائڊمنسٽريٽر جناب حاجي عبدالرحمان سندن استقبال ڪيو. مندوبين، لاکيڻي لطيف جي مزار تي گلن جي چادر چاڙهي ۽ دعا گهري. موقعي جي اهميت جي نسبت سان اوقاف کاتي مئڊم مينمس شيويليٽ کي شاعر جي مزار تي سمورن مندوبين طرفان سوني نيل چاڙهڻ لاءِ گذارش ڪئي. مئڊم شيوليٽ وڏي عقيدت سان سنڌ جي عظيم شاعر جي مزار تي سوني نيل چاڙهي. مندوبين روضي سان ملحق تاريخي مسجد، بزرگن ۽ مشاهيرن جي تربتن ۽ قديم آثارن جو پڻ معائنو ڪيو. ڀٽ شاهه ريسٽ هائوس ۾ سنڌ جي ڪلچر کاتي طرفان مهمانن جي تواضع ڪئي ويئي. ان کان پوءِ هو سنڌي ثقافت جي مرڪز هالا نوان هليا، جتي جنڊي ۽ ڪاشيءَ جي ڪم کي ڏسي بيحد متاثر ٿيا. منجهند جو هو واپس حيدرآباد پهتا.

افتتاحي اجلاس

جسٽس سيد غوث علي شاهه، وزير تعليم ۽ ثقافت ۽ قانون سنڌ، ٢٦- مئي ١٩٨١ع تي منجهند جو ٣ وڳي، سنڌ پراونشل لئبرري ۽ ميوزم ۾ رٿيل پروگرام موجب سيمينار جو افتتاح ڪيو.

محترم شاهه صاحب پنهنجي افتتاحي خطاب ۾ قومي ترقيءَ ۾ ڪتابن جي اهميت جو جائزو ورتو ۽ عالمانه انداز ۾ سيمينار کي خطاب ڪيو. موصوف نئشنل بوڪ ڪائونسل ۽ سنڌي ادبي بورڊ کي سيمينار منعقد ڪرڻ لاءِ مبارڪباد ڏيندي ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيل اديبن ۽ شاعرن جي آجيان ڪندي چيو ته:

”اسين پاڪستاني هڪ نوجوان قوم آهيون. ٻيءَ جنگ عظيم کان پوءِ جن ڏکين حالتن هيٺ پاڪستان قائم ٿيو، آنهن کي منهن ڏيڻ سولي ڳالهه نه هئي. پاڪستان متعدد مسئلن کي منهن ڏيندو رهيو آهي، جن ۾ تعليم، ڪتاب ۽ ادب پڻ هڪ مکيه مسئلو آهي.

Gul Hayat Institute

”برصغير ۾ مسلمانن جو تعليمي سرشتو هڪ ڪنڊ کان ٻيءَ ڪنڊ تائين ساڳيو هو. اسان جا وڏا اول قرآن ڪريم پڙهندا هئا ۽ پوءِ گلستان، بوستان ۽ سڪندرنامه سکندا هئا. ان قسم جي تعليمي نظام برصغير اندر علم، ادب ۽ ثقافت جي هڪجهڙائي پيدا ڪئي هئي؛ پر اها ڳالهه مقامي تهذيب، ڪلچر، فڪر ۽ فلسفي جي فروغ ۾ ڪنهن به طرح رڪاوٽ ثابت نه ٿي. آن جو ثبوت سنڌ ۾ اسان کي حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام ۾ واضح طور نظر اچي ٿو. انهيءَ ڳالهه کي خيال ۾ رکبو ته قبول ڪرڻو پوندو ته تعليمي سرشتي جي هڪجهڙائي ڪنهن به طرح ڪنهن زبان يا ادب جي خلاف ڪونه آهي. ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته ڪنهن به زبان ۾ جيڪو ادب تخليق ڪيو وڃي، آهو اعليٰ ۽ دائمي قدرن جو حامل هجي. ساڳئي وقت عوامالناس، توڙي نئين نسل لاءِ جيڪي ڪتاب لکيا وڃن، سي حقائق تي مبني هجن ۽ انهن ۾ گهٽي کان گهٽي معلومات ڏني وڃي ته جيئن اسان جا ٻار وڏا ٿي، موجوده چٽاڀيٽين واري ماحول ۾ دنيا سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي اڳتي وڌي سگهن. مان سمجهان ٿو ته اسان جي اديبن ۽ عالمن تي تمام وڏي جوابداري عائد ٿئي ٿي ته هو اسان جي عوام جي رهبريءَ لاءِ سچ، سونهن ۽ نيڪيءَ جي معيارن تي سٺا لکيل ڪتاب پڙهندڙن کي پيش ڪن ۽ ان ڳالهه جي خاطري ڪن ته اسان جو ادب، اسان جي قومي نظريي يعني اسلامي تعليم ۽ اسلامي ضابطهء اخلاق جو آئينه دار آهي.

”مسٽر غلام رباني، مسٽر ابراهيم سعد ۽ مس شيوليٽ پنهنجين تقريرن ۾ سٺن ڪتابن جي فروغ لاءِ قابل قدر تجويزون ڏنيون آهن، جيڪي تعليم، علم ۽ ادب جي دائرن ۾ قومي پاليسيون وضع ڪرڻ جي ڏس ۾ حڪومت لاءِ ڪارائتيون ثابت ٿينديون. مون کي اميد آهي ۽ مان دعا ٿو ڪريان ته عالمن، اديبن ۽ ڪتابن جي ماهرن جو هي سيمينار هرطرح سان ڪامياب ثابت ٿيندو.“

ڪراچيءَ ۾ يونيسڪو جي ريجنل آفيس جي ڊئريڪٽر مسز مينمس شيوليٽ (Maenmas Chavalit) پنهنجي تقرير ۾ چيو ته نئشنل بوڪ ڪائونسل لاءِ اهو بيحد ضروري هو، جو هھڙو اهم سيمينار ڪوٺائي. محترمه خوشيءَ جو اظهار ڪيو ته پاڪستان ۾ ڪتابي ترقيءَ لاءِ حقيقت پسندانه ۽ جامع پاليسي ۽ قابل عمل عملي رٿا موجود آهي. هن مسرت سان بيان ڪيو ته ڪتابي ترويج لاءِ سيمينار ۾ پيش ٿيندڙ موضوعات قومي زبان سان گڏوگڏ علائقائي زبانن تي به مشتمل آهن.

مس شيوليٽ نئشنل بڪ ڪائونسل ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي علمي ۽ ادبي خدمتن کي ساراهيو ۽ چيو ته هي ٻئي ادارا پاڪستان ۾ علم ۽ ادب جي ميدان ۾ قابل تعريف خدمت سرانجام ڏيئي رهيا آهن.

Gul Hayat Institute

سيمينار جي ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر جناب ابراهيم سعد، پنهنجي گفتگو ۾ سيمينار جي مقصدن تي روشني وجهندي ڪتابي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو سرسري جائزو بيان ڪيو. هن قدري تفصيل سان سُٺن ڪتابن جي اوسر جي راهه ۾ رڪاوٽن ڪي بيان ڪيو. هن ٻڌايو ته ملڪ ۾ عام ناخواندگي ۽ مفلوڪ الحاليءَ جي سبب سُٺن مصنفن جي ڪمي، اشاعتي ادارن جي پيشه ورانه ڪمي بيشي، تقسيم ڪتب جي وسيلن جي ڪمي، مشنري ۽ خام مال جي اڻهوند، ڪتبخانن جي ڪمي، پڙهڻ جي باقاعده عادت جي ڪمي ۽ گرين قيمتن جا مسئلا موجود آهن. هن ٻڌايو ته اهي مسئلا اسان جي فوري ۽ گهري توجهه جا منتظر آهن.

جناب ابراهيم چيو ته پاڪستان ۾ هن وقت تائين جيڪي به سيمينار منعقد ٿيا آهن، تن ۾ هيءُ سيمينار خصوصي اهميت وارو آهي، جو ان ۾ پهريون دفعو قومي زبان سان گڏ علائقائي زبانن جا مسئلا زير بحث ايندا.

سيمينار جي سيڪريٽري جنرل جناب غلام رباني آگرو، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، مندوبين کي گرمجوشيءَ سان خوش آمديد چيو، جيڪي سنڌي ثقافت جي مرڪز ۽ تاريخي شهر حيدرآباد ۾ پهريون دفعو منعقد ٿيندڙ اهڙي سيمينار ۾ شرڪت لاءِ پهتا آهن. هن ڪائونسل جي شڪرادائي ڪئي، جنهن سنڌس گذارش تي حيدرآباد ۾ قومي سيمينار منعقد ڪرڻ جو فيصلو ڪيو.

سيمينار جي جنرل پريزيڊنٽ ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي فاضل چيئرمن علامه غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب پنهنجي مختصر پر مايه دار ۽ عالمانه تقرير ۾ سيمينار بابت قيمتي گفتگو ڪئي. هن سنڌ جي علمي خدمتن ۽ سنڌي زبان جي علمي سرمايي جو خصوصاً ذڪر ڪيو.

افتتاحي اجلاس کان پوءِ مهمان خصوصي جناب جسٽس غوث علي شاهه مندوبين ۽ مقامي اديبن سان گڏ هوٽل فاران ۾ لنچ ۾ شريڪ ٿيڻ بعد، ڪراچي روانا ٿي ويا. سيمينار جي جنرل پريزيڊنٽ جناب قاسمي صاحب، ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن جناب عبدالله ميمڻ، ڊائريڪٽر ايجوڪيشن جناب بقا محمد قريشي، جناب غلام رباني، جناب ابراهيم سعد ۽ مندوبين، محترم شاهه صاحب کي گرمجوشيءَ سان رخصت ڪيو.

Gul Hayat Institute

سيمينار جون ڪارروائيون

ٻئي ڏينهن، ٢٧- مئي ١٩٨١ع صبح جو ٩ وڳي سنڌ ميوزم ۾ سيمينار جا باقاعده اجلاس شروع ٿيا، جي ورندڙ ڏينهن ٢٨- مئي تي شام تائين جاري رهيا. جناب مظهر يوسف کي سيمينار جو چيف رپورٽر چونڊيو ويو، جنهن سڄي ڪارروائيءَ کي قلمبند ڪيو.

شروعات ۾ تلاوت ڪلام پاڪ کان پوءِ جناب ابراهيم سعد، ڪارروائي جو طريقڪار وضع ڪري، مقصدن تي روشني وڌي. ان کان پوءِ محترمه ڪشور ناهيد پنهنجو پيپر پڙهيو، جنهن جو عنوان هو: ”پاڪستان ۾ ادب ۽ اديب“ محترمه سماج ۾ ادب جي

ڪردار کي بيان ڪري، پاڪستان ۾ لکندڙن جي مقام جو تذڪرو ڪيو. هن ٻڌايو ته اسان جي ملڪ ۾ لکندڙن کي نه صرف پنهنجي ذهني پورهئي جو خاطرخواهه اجورو ميسر نه آهي، پر ان سان گڏ هُنن کي اشاعتي مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پوي ٿو. محترمه، ان ڏس ۾ ڪي ڪارگر تجويزون پيش ڪيون. سندس پيپر جي ڪيترن ئي نقطن تي سرگرميءَ سان بحث ٿيو ۽ متعدد سفارشون مرتب ڪيون ويون.

ان کان پوءِ جناب شيخ نيازاحمد، چيئرمن پاڪستان پبلشرس اينڊ بوڪ سيلرس ائسوسئيشن لاهور، "پاڪستان ۾ اشاعتي ڪم ڪار" جي موضوع تي پنهنجو پيپر پڙهيو. شيخ صاحب، ناشرن جي ڪردار کي بيان ڪري ٻڌايو ته اسان جي ملڪ ۾ اڃا تائين اشاعتي ۽ طباعتي ڪم ڪار جي پسماندگيءَ جا سبب ڪهڙا آهن؟ هُن صاحب، ان ڏس ۾ سرڪار جي سرپرستيءَ جي ضرورت تي زور ڏنو، جيئن ڪتب سازيءَ لاءِ گهربل خام مال جي آسانيءَ سان فراهميءَ وسيلي گهٽ قيمت وارا ڪتاب تيار ڪري سگهجن. هن حڪومت کي گذارش ڪئي ته ڪاغذ، طباعتي مشنري ۽ پرزه جات تان درآمدي محصول معاف ڪيو وڃي.

ٽيون پيپر "پاڪستان ۾ تقسيم ڪتب" جي موضوع تي جناب شمس قريشيءَ پڙهيو. هن صاحب ٻڌايو ته نامناسب حالات جي باوجود اسان وٽ جامع رٿائن ۽ بهتر طريقڪار وسيلي ڪتابي وڪري ۾ واڌاري جا امڪان موجود آهن. هن صاحب تقسيم ڪتب جي سلسلي ۾ هڪ "مرڪزي جامع هول سيل رٿا" ۽ اشاعتي ڪم ڪار جي باضابطه اطلاعاتي سروس جي ضرورت تي زور ڏنو.

ان کان پوءِ "علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جي مسئلن" تي ڏهه پيپر پڙهيا ويا. جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا، جناب پُردل خان خٽڪ، جناب سبط الحسن ضيغم ۽ جناب عزيز بُگٽي، ترتيب وار سنڌي، پشتو، پنجابي ۽ بلوچي زبانن ۾ ڪتابي مسئلن تي وضاحت سان روشني وڌي. اهو پهريون موقعو هو، جو علائقائي زبانن ۾ ڪتابي دنيا جي مشڪلاتن جو تفصيلي تذڪرو ٿيو ۽ انهن بابت پوري سنجيدگيءَ ۽ جامعيت سان خيالن جي ڏي وٺ کان پوءِ بنيادي ۽ مکيه سفارشون مرتب ڪيون ويون. جناب صابر آفاقي ۽ جناب عثمان علي، ڪشمير ۽ گلگت جي زبانن جي حوالي سان ادب، ٻولي ۽ ڪتابي مسئلن جي آڇار ڪئي.

جناب غلام رباني آگرو، جناب محمد نواز طائر، جناب حفيظ تائب ۽ جناب عزيز بُگٽي، سنڌي، پشتو، پنجابي ۽ بلوچي زبانن جي ترقي ۽ ترويج جي سلسلي ۾ تمام ٺوس ۽ مثبت اپائن بابت جامع گفتگو ڪئي. پيپرس پڙهندي خيالن جي ڏي وٺ دوران، بعض اوقات تمام دلچسپ ۽ گرما گرم بحث مباحثا رهيا. ڪيتريون ئي مفيد سفارشون تيار ڪيون ويون، جن مان هڪ اهم سفارش اها به هئي ته "پرائمري سطح تي تعليم ڏيڻ جو ذريعو مادري زبان ۾ هئڻ گهرجي." جناب پروفيسر ابوالخير ڪشفي جي پيپر جو عنوان هو: "اردو — هڪ مشترڪ ثقافتي ورثو ۽ زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ آن جو تعارف." جناب خاطر غزنوي، قومي زبان

سان علائقائي زبانن ۾ ترجمن جي دقت جي مسئلي تي گفتگو ڪئي. انهن کان سواءِ جن پين موضوعن تي پيپر پڙهيا ويا، تن جا عنوان هي آهن: جناب انور عنايت الله-- "پاراڻي ادب جي ترقي"؛ مخدوم ماهتاب اڪبر راشدي-- "خواتين جي ادب جا مسئلا"؛ جناب ڊاڪٽر محمد صالح شاهه بخاري-- "نصابي ڪتابن جا مسئلا"؛ جناب اشفاق احمد-- "علمي ادارن جا مسئلا"؛ جناب ڊاڪٽر انيس خورشيد-- "ڪتبخانن جا مسئلا". جناب اشفاق احمد سيمينار ۾ شريڪ ٿي نه سگهيو هو، ان ڪري سندس موڪليل پيپر جناب ذوالفقار احمد تابش پڙهيو.

سيمينار جي پڇاڙي

اختتامي اجلاس ۾ چيف رپورٽر جناب مظهر يوسف حاضرين آڏو سفارشن جو مسودو پيش ڪيو، جيڪي هر پيپر کان پوءِ بحث مباحثي دوران مرتب ڪيون ويون هيون. سيمينار جي ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر جناب ابراهيم سعد، پريزيڊنٽ جناب علامه قاسمي صاحب، سيڪريٽري جنرل جناب غلام رباني آگري، سڀني مندوبين، سنڌي ادبي بورڊ ۽ سنڌ ميوزيم جي ڪارڪنن جو شڪريو ادا ڪيو، جن جي توجهه ۽ تعاون سان سيمينار هر طرح ڪامياب رهيو.

سفارشون

سيمينار ۾ مرتب ٿيل سفارشن مان چند اهم سفارشون هي آهن:

۱- اجلاس نيشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان کي مبارڪباد ڏئي ٿو، جنهن قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جي مسئلن جهڙي اهم موضوع تي هن سيمينار ڪوٺائڻ جو اهتمام ڪيو آهي. اجلاس سفارش ڪري ٿو ته نيشنل بوڪ ڪائونسل آف پاڪستان جو دائره ڪار وسيع ڪري، ان کي گهربل مالي وسيلا فراهم ڪري ڏنا وڃن، جيئن هي ادارو پنهنجي مقصدن ۾ اڃا به وڌيڪ ڪم ڪري سگهي.

۲- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته پاڪستان جي سمورن علمي ۽ ادبي ادارن، جهڙوڪ سنڌي ادبي بورڊ، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، شاهه ولي الله اڪيڊمي، پنجابي اردو بورڊ، پشتو اڪيڊمي، بلوچي اڪيڊمي، براهوي اڪيڊمي، مرڪزي اردو بورڊ، ترقيءِ اردو بورڊ، مجلس ترقيءِ ادب، انجمن ترقيءِ اردو وغيره جي گرانٽن ۾ خاطرخواهه اضافو ڪيو وڃي.

۳- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته پرائمري سطح کان وٺي تعليم ڏيڻ جو ذريعو مادري زبان ۾ ڪيو وڃي ۽ اڳتي هلي ان کي ثانوي سطح تائين وسيع ڪيو وڃي.

۴- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ڪائونسل طرفان ملڪ ۾ توڙي ٻاهرين ملڪن ۾ منعقد ٿيندڙ نمائشن ۾ علائقائي زبانن ۾ ڇپيل ڪتابن کي پڻ نمائندگي ڏني وڃي.

۵- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته علائقائي زبانن کي ريڊيو ۽ ٽيليويزن تي مناسب وقت ڏنو وڃي.

۶- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ماضيءَ ۾ وفاقي حڪومت ۽ صوبائي حڪومتن طرفان قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ اشاعت پذير رسالن جي تعطل کي ختم ڪري، دوباره اجراء لاءِ اجازت ڏني وڃي.

۷- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ شايع ٿيندڙ رسالن کي سرڪاري اشتهار ڏنا وڃن.

۸- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ شايع ٿيندڙ بهترين ڪتابن تي انعامن ڏيڻ جو بندوبست ڪيو وڃي.

۹- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ملڪ ۾ ۽ خاص طرح سان سرحد ۽ بلوچستان ۾، جتي ان ڳالهه جي وڏي ضرورت آهي، نين جديد پرنٽنگ پريسن جي قيام جي حوصلا افزائي ڪئي وڃي.

۱۰- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته هر صوبي ۾ ڪاغذ جا وڏيڪ ڪارخانا لڳايا وڃن، جيئن هنن جي مقامي ضرورت جو خاطرخواه پورائو ٿي سگهي.

۱۱- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته سڀني صوبن ۾ لکندڙن، ايڊيٽرن ۽ نصابي ڪتابن جي چترڪارن لاءِ اسپيشل ڪورس ۽ ورڪشاپ قائم ڪيا وڃن.

۱۲- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته قومي استحڪام ۾ اضافي خاطر قومي ۽ علائقائي زبانن درميان ترجمن جي ڪم جي حوصلا افزائي ڪئي وڃي.

۱۳- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته هر سال، واري سان، مختلف گاديءَ وارن شهرن ۾، مقامي طرح سان، انگريزي، اردو ۽ علائقائي زبانن ۾ ڇپيل ڪتابن جو هڪ "قومي ڪتاب ميلو" منعقد ڪيو وڃي.

۱۴- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته "قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جا مسئلا" جي موضوع تي قومي سيمينار کي دائمي حيثيت ڏني وڃي، جيڪو واري سان، هر سال صوبائي گاديءَ وارن شهرن ۽ اترين علائقن ۾ منعقد ڪيو وڃي.

۱۵- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ماهنامه "ڪتاب" ۾، هر مهيني، ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ ڇپجندڙ سمورن ڪتابن جي لسٽ، انگريزيءَ سان گڏوگڏ قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ پڻ باقاعده شايع ڪئي وڃي. ان سلسلي ۾ سفارش ڪجي ٿي ته ڪائونسل طرفان صوبائي گاديءَ وارن شهرن ۾ پنهنجا رپورٽر مقرر ڪيا وڃن، جيئن ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ ڇپجندڙ نون ڪتابن جي ڄاڻ ڪان هيڊآفيس واقف ٿي سگهي.

۱۶- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته ماهنامه "ڪتاب" جي جنوري ۸۲ع واري پرچي ۾، هلندڙ سال [۱۹۸۱ع] دوران ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ شايع ٿيل سمورن ڪتابن جي مڪمل لسٽ شايع ڪئي وڃي.

۱۷- اجلاس سفارش ٿو ڪري ته اديبن ۽ شاعرن جي بين‌الصوبائي دورن جو اهتمام ڪيو وڃي.

۱۸- اجلاس شدت سان محسوس ڪري ٿو ته قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ڇپجندڙ ٻاراڻي ادب جي ڪتابن جو معيار تمام افسوسناڪ آهي، تنهنڪري پرزور سفارش ڪجي ٿي ته ان

Gul Hayat Institute

موضوع وارن ڪتابن جي تصنيف ۽ اشاعت طرف خاطرخواه توجهه ڏني، انهن ڪتابن جو معيار وڌايو وڃي.

وڌيڪ سفارش ڪجي ٿي تہ ٻارن لاءِ معياري ڪتابن جي اشاعت جي سلسلي ۾، وفاقي ۽ صوبائي، ٻنهي سطحن تي ڀرپور ڪوشش ورتي وڃي.

۽ مزيد سفارش ڪجي ٿي تہ قومي سطح تي، سيني لئبررين ۾ ٻارن جي مطالع لاءِ اسپيشل لئبررين جي قيام جو اهتمام ڪيو وڃي.

١٩- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ ڪلاس ڇهين کان اٺين تائين تڪڙي اضافي مطالعي جو انتظام ڪيو وڃي.

مزيد سفارش ڪجي ٿي تہ اهڙا ڪتاب خانگي ناشرن جا ڇاپيل هجن ۽ صوبائي تعليمي ارباب بست و ڪشاد طرفان منظور ٿيل هجن.

٢٠- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ بنگلا ديش، سري لنڪا ۽ ڀارت ۾ موجود ادارن جي طرز تي، اسان وٽ پاڪستان ۾، وفاقي ۽ صوبائي سطحن تي، گهربل فنڊن سان، هڪ "بوڪ پروموشن بيورو" قائم ڪيو وڃي، جيڪو ادب، سائنس ۽ فني موضوعن تي ڪتاب شايع ڪرڻ جو بندوبست ڪري.

٢١- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ وفاقي حڪومت جي فيصلي مطابق ملڪ ۾ پنجاهہ هزار لئبررين جي قيام لاءِ عملي اُپاءَ ورتا وڃن، جيئن قومي ۽ علائقائي زبانن ۾ ادب ۽ ڪتابن جي مسئلن جي حل ڪرڻ جي ڏس ۾ بنيادي طرح موثر قدم کڻي سگهجي.

اهي لئبرريون ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ اسڪولن، ڪاليجن، يونيورسٽين، يونين ۽ ڊسٽرڪٽ ڪائونسلن، صوبائي گاديءَ وارن شهرن، اترين علائقن جي مکيہ شهرن، گرل گائيڊس ۽ بواءِ اسڪائوٽ هيڊڪوارٽرن، يوٿ هاسٽلن، مکيہ اسپتالن، ديني مدرسن ۽ نامور مسجدن ۾ قائم ڪيون وڃن.

اها پڻ سفارش ڪجي ٿي تہ انهن لئبررين کي گهربل فنڊ ڏنا وڃن، جيئن اهي ماهرن جي ڪميٽين جي توسط سان ڪتابن جي خريداريءَ جو بندوبست ڪن.

٢٢- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ يونيورسٽين ۽ ڪاليجن جي لئبررين ۾ سائنسي ۽ فني موضوعن تي ڪتابن جو خاطرخواه اضافو ڪيو وڃي.

٢٣- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ سيڙپ جي مالياتي ادارن کي چيو وڃي تہ ناشرن کي مشنري، ڪيميڪلس، پليٽن ۽ ڪتابي صنعت لاءِ درڪار ٻئي سازسامان جي درآمد لاءِ نفعي جي رعايتي نرخن تي ائڊوانس قرض جي سهوليت ڏني وڃي.

اها پڻ سفارش ڪئي وڃي تہ ان قسم جي درآمد ڊيوٽيءَ کان مستثنيٰ قرار ڏني وڃي.

۲۴- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ پاڪستان جي قومي ببلوگرافي، بلاناغہ شايع ڪرڻ جو بندوبست ڪيو وڃي.

۲۵- اجلاس سفارش ڪري ٿو تہ ڪاپي رائيٽ آرڊيننس جي اطلاق جو عمل باضابطہ بڻايو وڃي، ۽ ناشرن کي گذارش ڪئي وڃي تہ آن تي مڪمل عمل ڪن.

۲۶- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ نيشنل بوڪ ڪائونسل، پاڪستان ۾ اديبن ۽ ناشرن جي هڪ ڊائريڪٽري تيار ڪرائي شايع ڪري ۽ آن ۾ هر سال گهربل اضافي جو اهتمام ڪري.

۲۷- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ آترين علائقن جي سمورن لهجن ۾ ڪتابن جي اشاعت ۽ تحقيق جي ترقيءَ لاءِ هڪ ريسرچ اڪيڊمي قائم ڪئي وڃي.

۲۸- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ نصاب ۾ تڪڙين تبديلين آڻڻ جي رجحان کي ختم ڪيو وڃي.

ان ڏس ۾ مزيد سفارش ڪئي ويئي تہ ڪنهن بہ تبديليءَ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ ہڪ سال اڳ چاڻ ڏني وڃي، جيئن مسودن جي تياري ۽ ڇپائيءَ جي ڪم ۾ آساني رهي.

۲۹- اجلاس سفارش ٿو ڪري تہ پرائمري تعليم جي ڪتابن جو موجوده سائز تمام وڏو آهي، جنهن کي گهٽ ڪيو وڃي.

مزيد سفارش ڪجي ٿي تہ پرائمري اسڪولن جي ڪتابن جا گرد پوش ٿلهي پني جا ڪيا وڃن.

۳۰- اجلاس سفارش ڪري ٿو تہ مختلف موضوعن تي ڪتابن جي اشاعت ۾ نيوز پرنٽ جي استعمال تان بندش لاٿي وڃي ۽ ناشرن کي اجازت ڏني وڃي تہ پنهنجي نيوز پرنٽ ضرورت ڪي آزاديءَ سان حاصل ڪري سگهن ۽ اهڙي حاصلات 'امپورٽ پاليسيءَ' کان مستثنيٰ قرار ڏني وڃي.

۳۱- اجلاس جي خيال ۾ ڪائونسل جي موجوده نالي سان ڪجهہ مونجهارو محسوس ٿو ٿئي. جيئن تہ ڪائونسل ڪتابي ترقيءَ لاءِ قائم ڪيل ادارو آهي، پر ائين ٿو لڳي ڄڻ ان جو مفهوم اشاعتي ڪم ڪار سان وابستہ آهي. اجلاس جي راءِ آهي تہ ڪائونسل جو موجوده نالو "نيشنل بوڪ ڊيولپمينٽ ڪائونسل" يا "پاڪستان بوڪ ڊيولپمينٽ ڪائونسل" ۾ تبديل ڪيو وڃي.

نمائش

۲۷- مئي شام جو ٦ وڳي سنڌ ميوزيم جي پرفضا سبزه زار تي نمائش جي افتتاحي تقريب منعقد ٿي، جنهن جو مهمان خصوصي جناب عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن هو.

تقريب ۾ جناب غلام رباني، جناب ابراهيم سعد، جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا، جناب شمس قريشيءَ ۽ جناب حفيظ تائب جي گفتگو کان پوءِ جناب عبدالله ميمڻ خطاب ڪيو.

ميمڻ صاحب، حيدرآباد ۾ اهڙي اهم سيمينار ۽ نمائش جي انعقاد تي خوشيءَ جو اظهار ڪندي، ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ مان پهتل مندوبين کي خوش آمديد چيو ۽ نهايت موثر نموني ۾ معاشري جي اصلاح ۾ اديب ۽ دانشور جي ڪردار جي اهميت تي ڳالهايو. سندس دولايز شخصيت جي شگفته مزاجي، آدرڀاءُ ۽ خلوص مندوبين کي نهايت متاثر ڪيو.

ان کان پوءِ ڪمشنر صاحب نمائش جو افتتاح ڪري، ڪتابن جو معائنو ڪيو. سنڌ ميوزيم جي طويل ورانڊن ۾ حد نظر تائين سجايل اسٽالن تي مختلف موضوعن تي تمام قيمتي ڪتابن جو ذخيرو موجود هو، انهيءَ نمائش ۾ ملڪ جي نامور ادارن حصو ورتو هو ۽ خاص ڪري علائقائي ٻولين جي علمي ادارن، سنڌي ادبي بورڊ، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، شاهه ولي الله اڪيڊمي، پشتو اڪيڊمي، بلوچي اڪيڊمي، پنجابي اڪيڊمي جا شايع ڪيل ڪتاب پڻ ناظرين جي دلچسپي ۽ توجهه جو مرڪز هئا.

سير و تفريح

٢٨- مئي تي، صبح جو انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجيءَ جي دعوت تي جڏهن مندوبين سنڌ يونيورسٽي نيوڪئمپس پهتا، ته سنڌالاجيءَ جي پروفيسر انچارج، جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب مهمانن جي آجيان ڪئي. ان موقعي تي الانا صاحب مهمانن کي اداري جا مختلف شعبا ڏيکاريا ۽ ڪم ڪار کان واقف ڪيو. مندوبين سنڌالاجيءَ جي ڪم کي ڏسي بيحد متاثر ٿيا ۽ سنڌي ثقافت بابت قيمتي ڄاڻ حاصل ڪيائون.

سيمينار جي پڄاڻيءَ کان پوءِ جمع ٢٩- مئي، خاص طرح سير تفريح (Sight - Seeing) لاءِ مڪلي ۽ ٺٽي جو پروگرام رکيل هو. مندوبين حيدرآباد مان رواني ٿيڻ کان پوءِ ڪينجهر ڍنڍ تي ڪجهه دير تفريح لاءِ ترسيا، جتي ٺٽي جي اسسٽنٽ ڪمشنر پير ضياءالحق سهروردي ۽ محڪمه آثارقديمه جي مسٽر شرافت علي خان آجيان ڪئي. ڪينجهر جي تاريخي پس منظر ۾ هنن ڪجهه دير لاءِ ريسٽ هائوس ۾ هڪ مختصر پر مني علمي ۽ ادبي مجلس ڪئي، جنهن جو اختتام سنڌ جي ثنا ۽ سنڌ کي دعائن سان ٿيو.

ٺٽي جي تاريخي شهر ۾ اول شاهجهاني مسجد ۽ ملحقه آثار ڏٺائون ۽ ان کان پوءِ مڪليءَ تي دولهه درياخان ۽ ڄام نظام الدين جي آخري آرامگاهن کان وٺي مغليه مقبرن جو معائنو ڪيائون.

منجهند جي ماني‌ءَ جو بندوبست ڊسٽرڪٽ ڪائونسل ٺٽي طرفان رکيل هو. سرڪٽ هائوس ۾ ڪائونسل جي چيئرمن رئيس محمد موسيٰ خان چانڊيي، مندوبين جي آجيان ڪئي. لنچ کان پوءِ موڪلائڻ مهل چانڊيه صاحب، سنڌ جي روايت موجب، سيني مندوبين کي سنڌي ڪلچر جي نشان اجرڪ جا تحفا پيش ڪيا، جنهن جو مهمانن دل جي گهراين مان شڪريو ادا ڪيو. ان کان پوءِ مندوبين پنهنجن ماڳن تي پهچڻ لاءِ ڪراچي روانا ٿي ويا.

*　　　*　　　*

Gul Hayat Institute

سيمينار دوران حيدرآباد ۾ مندوبين جي اعزاز ۾ نهايت پُروقار دعوتن جو سلسلو جاري رهيو. حيدرآباد ڊويزن جي علمدوست ڪمشنر جناب عبدالله ميمڻ صاحب پاهران آيل مهمانن جي مانَ ۾ جمخاني ۾ هڪ پُرتڪلف دعوت ڏني. ان طرح سنڌي ادبي بورڊ جي دعوت ڪان پوءِ سائنجيز هوٽل جي سبزه زار تي رات جو منعقد ٿيل شعر و شاعريءَ جي محفل نهايت خوشگوار ۽ دلچسپ رهي.

وقت جي ڪميءَ جي باوجود، ٿوري وقت لاءِ مندوبين جي اعزاز ۾ هڪ مختصر محفل موسيقيءَ جو اهتمام پڻ ڪيو ويو هو. ان موقعي تي راڳ راڻي عابده پروين شاهه عبداللطيف، سچل سرمست، غلام فريد، بُلا شاهه جو سنڌي-سرائڪي عارفانه ڪلام ٻڌائي مندوبين کي جهُومائي ڇڏيو.

ان طرح حيدرآباد ۾ ٻن ڏينهن جي رهائش دوران، مقامي اديبن، شاعرن، تعليمدانن، سان مندوبين جون ملاقاتيون رهيون، جن جي خوشگوار يادگيري کڻي هو پنهنجن شهرن ڏانهن واپس روانا ٿيا ۽ اتان سيمينار جي منتظمين: جناب عبدالله ميمڻ ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن، جناب ابراهيم سعد ڊائريڪٽر جنرل نشنل بوڪ ڪائونسل، جناب غلام مصطفيٰ قاسمي چيئرمن سنڌي ادبي بورڊ، جناب غلام رباني سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، جناب منظور حسين پُنهي ائڊيشنل ڪمشنر حيدرآباد، جناب عبدالحميد آخوند، جناب ظفر ڪاظمي، جناب جوهر حسين، محترمه مهتاب اڪبر راشدي، جناب علي محمد چنا، جناب عبدالغفار صديقي، جناب سليم قريشي، بنده راقم ۽ ٻين رفيقن لاءِ مبارڪباد جا پيغام موڪليائون.

جناب ابراهيم سعد، ڊائريڪٽر جنرل نشنل بوڪ ڪائونسل، سيمينار جي مندوبين کي اطلاع موڪليو ته سفارشون حڪومت پاڪستان جي وزارت تعليم ڏانهن ضروري حڪمن جاري ڪرڻ لاءِ موڪليون ويون آهن.

Gul Hayat Institute

نفيس احمد شيخ (تفصيلي جائزو)

پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس

۲۸—۲۹ ڊسمبر ۱۹۸۱ع تي اسلام آباد ۾ پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس جي ڪوشش سان، گذريل سال وانگر، هڪ عظيم الشان ”پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس“ منعقد ٿي، جنهن جو افتتاح صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق ڪرڻ فرمايو.

ڪانفرنس ۾ ملڪ جي چئني صوبن کان علاوه آزاد ڪشمير ۽ اترين علائقن جي لکندڙن به شرڪت ڪئي، جن جو مجموعي تعداد پنج سؤ کان به مٿي هو.

سنڌي زبان جي ليکڪن مان علامه غلام مصطفيٰ قاسمي، جناب غلام رباني، جناب ڊاڪٽر غلام علي الانا، جناب تنوير عباسي، جناب علي احمد بروهي، جناب محمد حسين پنهور، جناب پروفيسر محمد اسحاق ابڙو، جناب نياز همايوني، جناب ڊاڪٽر عطا محمد حامي، جناب اياز حسين قادري، جناب ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، جناب مرزا اسد بيگ، جناب قاضي خادم، جناب قربان علي بگٽي، جناب بشير احمد شاد، جناب اسدالله ڀٽو، جناب ڪئپٽن محمد يوسف، جناب عبدالخالق بلوچ، محترمه خيرالنساء جعفري ۽ بنده راقم کي ان ڪانفرنس ۾ شرڪت لاءِ ڪوٺ ڏني وئي هئي. قاسمي صاحب، رباني صاحب، الانا صاحب ۽ جعفري صاحبه کان سواءِ سڀ ڪري شريڪ ٿي نه سگهيا هئا. مقامي مندوبين مان جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، جناب امر جليل ۽ ڊاڪٽر غلام حيدر ٻرڙو شريڪ ٿيا.

اسلام آباد پهچڻ تي، جناب مسيح الدين احمد صديقي ڊائريڪٽر جنرل پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس ۽ سندس رفيقن مهمانن جو گرمجوشيءَ سان استقبال ڪيو ۽ کين اسلام آباد هوٽل ۽ هاليڊي - اِن هوٽل ۾ پهچايو، جتي سندن قيام جو انتظام هو.

۲۸- ڊسمبر ۱۹۸۱ع صبح جو ۱۱ بجي، قومي اسيمبليءَ جي تاريخي هال ۾ صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق ڪانفرنس جي افتتاح لاءِ تشريف فرما ٿيو. وفاقي وزير تعليم جناب محمد علي خان آف هوتي، اڪيڊمي آف ليٽرس جو چيئرمن ميجر جنرل (رٽائرڊ) شفيق الرحمان ۽ اڪيڊميءَ جو ڊائريڪٽر جنرل جناب مسيح الدين احمد صديقي ساڻس گڏ هئا.

اول قاري عبيدالرحمان ڪلام مجيد مان ان آيت جي تلاوت ڪئي، جا سڀ کان پهرين نازل ٿي هئي: ”اقرا باسم ربک ...“ ان کان پوءِ سيد ناصر جهان روح پرور آواز ۾ نعت خواني ڪئي.

وفاقي وزير تعليم، جناب محمد علي خان آف هوتي خطبه استقبالي ۾ جناب صدر ۽ مندوبين کي خوش آمديد چوندي، ڪانفرنس جو مقصد بيان ڪندي ٻڌايو ته:

"...ملڪي سطح تي، هر سال، پاڪستاني لکندڙن جي اجتماع جو اهتمام ڪنهن روايت جي خانه پُري ناهي، پر لکندڙن جي وچ ۾ وقت جي اهم ادبي ۽ فڪري مسئلن تي بحث و تمحيص، افهام و تفهيم ۽ باهمي مفاهمت جي ضرورت کي پورو ڪرڻ جي هڪ مخلصانه ڪوشش آهي. اڄ تائين اڪيڊمي پاران منعقد ڪيل ڪانفرنسن ۾ فرسوده موضوعن بجاءِ اهڙن مسئلن بابت لکندڙن جو توجهه ڇڪايو ويو آهي ۽ خيالن جي اظهار جو موقعو ڏنو ويو آهي، جن جي مقصديت ۽ افاديت کان انڪار ڪري نٿو سگهجي. ان قسم جا اجتماع پاڪستاني تشخص جي خدوخال کي نمايان ڪرڻ ۾ معاون ثابت ٿي رهيا آهن..."

وزير موصوف انهن سفارشن جي منظوريءَ جو پڻ تفصيلي تذڪرو ڪيو، جيڪي گذريل سال ڪانفرنس جي موقعي تي صدر مملڪت طرفان جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي سربراهيءَ ۾ قائم ڪيل اديبن جي بهبود ۽ ادبي مسئلن کي حل ڪرڻ واري ڪميٽيءَ مرتب ڪيون هيون.

وزير موصوف صدر صاحب کي اهو پڻ ٻڌايو ته سندن هدايت موجب، اڪيڊميءَ جو ترقياتي منصوبو پڻ تيار ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ انتظامي عمارت ۽ آڊيٽوريم کان علاوه اديبن لاءِ هڪ هاسٽل جي تعمير پڻ شامل آهي. وزير صاحب، هجري انعامن جي اجراءَ جو پڻ ذڪر ڪيو.

اڪيڊميءَ جي ڪارڪردگيءَ جا تفصيل ٻڌائيندي وزير موصوف، صدر صاحب کان تقاضا ڪئي ته قابل قدر ڪتابن ۽ ادبي رسالن جي خريداري، ملڪ جي هر مکيه لئبرريءَ لاءِ لازمي قرار ڏني وڃي، جيئن علمي ۽ ادبي سرگرمين کي فروغ حاصل ٿئي.

ان کان پوءِ صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق ڪانفرنس کي خطاب ڪيو. پنهنجي افتتاحي خطبي ۾ موصوف فرمايو ته:

"... توهان کي معلوم آهي ته مان اديب ناهيان، شاعر ناهيان، نقاد ناهيان، حتاڪ 'دانشور' به ناهيان. مان ته هن ملڪ جو هڪ شهري آهيان، ان جو هڪ سپاهي آهيان ۽ ادب جو هڪ پڙهندڙ آهيان. پوءِ به توهان ۽ مون ۾ ڪيتريون ڳالهيون مشترڪ نظر اچن ٿيون. اوهان مان جيڪي افسانه نگار، ناول نويس يا ڊرامه نويس آهن، آهي "ڪردار" پيدا ڪن ٿا، ۽ ڪردارن جي وسيلي ئي پنهنجي پلاٽ کي اڳتي وڌائين ٿا ۽ پنهنجي تخليق کي ڪامياب بنائين ٿا. مان به قوم ۾ "ڪردار" جي ضرورت تي زور ڏيندو رهيو آهيان ۽ ڪردار جي وسيلي ئي تعمير پاڪستان جي مهم کي ڪامياب بنائڻ چاهيان ٿو..."

Gul Hayat Institute

صدر موصوف، ان موقعي تي هڪ برجسته حقيقت جو اظهار ڪندي اديبن کي فرمايو:
”... قيام پاڪستان جي حمايت ۾ اسان جو موثر ترين دليل هي هو ته مسلمان پنهنجي دين، پنهنجي ثقافت ۽ پنهنجي ادب جي حوالي سان هڪ الڳ قوم آهن ۽ بحيثيت هڪ قوم، هڪ الڳ خطهءِ زمين تي پنهنجي الڳ مملڪت ناهڻ چاهين ٿا. اسان انٿڪ ڪوشش ۽ بيشمار قربانين کان پوءِ هن دليل کي مڃايو ۽ پنهنجي لاءِ هڪ الڳ وطن حاصل ڪيو. اسان جي جداگانه حيثيت اسان جي الڳ وجود جو جواز ۽ اسان جي قومي تشخص جي ضمانت آهي. مون کي اميد آهي ته اسان پنهنجي تاريخ کي ياد رکندي، تحريڪ آزاديءَ جي شهيدن جي قربانين کي داد ڏيندي، پاڪستان کي هر لحاظ کان مستحڪم بنائڻ لاءِ ڀرپور ڪوشش ڪنداسين. مون کي خبر آهي ته بعض اديب ۽ دانشور اسان جي هن قومي موقف تي ايمان نٿا رکن، بلڪ انهن جون وفاداريون ڪٿي ٻئي هنڌ آهن. توهان کي ياد هوندو ته اهڙن ئي لکندڙن جي باري ۾ مون هڪ دفعي چيو هو ته ’جيڪي ماڻهو پاڪستان کي پنهنجي سڃاڻ جو حوالو بنائڻ کان ڪترائين ٿا، يا شرمائين ٿا، انهن تي هن ملڪ جو رزق، ان جو پاڻي، ان جي چانڊوڪي ۽ ان جي چانڊوڪي حرام آهي.‘“
صدر موصوف، هڪ نهايت اهم نقطي جو تذڪرو ڪندي فرمايو ته:
”... مان سمجهان ٿو ته وطن عزيز ۾ انتظامي، اقتصادي ۽ سماجي لحاظ کان بيشڪ حالتون ضابطي ۾ آهن، ليڪن فڪري ۽ نظرياتي سطح تي آويزش وڌندي پئي وڃي. ٻن گروهن جون سرگرميون خاص طور تي توجهه طلب آهن. هڪ آهي، جيڪي اسان جي قومي وجود ۾ غيرملڪي نظرين جون بارودي سرنگون وڇائي رهيا آهن ۽ ان تاڪ ۾ آهن ته جيئن ئي حالتون انهن لاءِ سازگار ٿين، ته آهي ڏماڪو ڪري پنهنجي آقائن جو حق نمڪ ادا ڪن. ۽ ٻيا آهي، جيڪي اسلام جي نالي تي تنگ نظري، تعصب ۽ غير رواداري ڦهلائي رهيا آهن. جيڪي ماڻهو انهن جي حوالي سان اسلام کي سمجهن ۽ سڃاڻن ٿا، سي اسلام کان بددل ٿيندا پيا وڃن.
”منهنجي توهان کي درخواست آهي ته اسلام جو نالو وٺندڙ ڪو به فرد، گروهه يا جماعت اوهان کي تنگ نظر، متعصب يا تاريڪ انديش نظر اچي ته اسلام کي هرگز تنگ نظر ۽ متعصب نه سمجهو، بلڪ اوهان پاڻ مسلمان آهيو. اوهان خود اسلام جي روح ۾ لهي ڏسو ته توهان کي هڪ اهڙو بحر بيڪران نظر ايندو، جنهن ۾ فراخ ئي فراخ آهي، فلاح ئي فلاح آهي، نجات ئي نجات آهي.
”اسان تهذيبي ۽ ادبي لحاظ کان هڪ عظيم ورثي جا مالڪ آهيون. ان ورثي جي اساس رواداري، وسيع المشربي ۽ علمي ۽ سائنسي تجسس تي آهي. ان عظيم روايت

Gul Hayat Institute

۾ سعدي و رومي ڪان وٺي علامه اقبال تائين ڪيترائي روشنيءَ جا مينار اسان جي رهبريءَ لاءِ موجود آهن. انهن عظيم صاحب قلم بزرگن هميشه پنهنجي قلم ڪي جهل ۽ تعصب، جمود ۽ تنگ نظري جي بُتن کي پاش پاش ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو آهي. بلڪ جيڪڏهن آءٌ ائين چوان ته بيجا نه ٿيندو ته اسان جي اديبن انهن منفي سوچن خلاف جهاد ڪري اسلام جي سچي خدمت ڪئي آهي. لهٰذا، اگر ڪوئي اسلام پسند فرد يا گروهه انهن شڪسته بُتن کي وري ڪَڙي ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ته هُو اسلام جي خدمت ڪرڻ جي بجاءِ اُلٽو ان کي نقصان پهچائي ٿو......"

صدر مملڪت پنهنجي خطبي ۾ اهو پڻ اعاده ڪندي اديبن کي چيو ته:

"توهان کي لکڻ جي مڪمل آزادي آهي: توهان جو چاهيو، لکو: جيئن چاهيو، لکو: البت اهو خيال ضرور رکو ته جنهن زمين تي توهان هلو ٿا، جنهن گهر ۾ توهان رهو ٿا، ۽ جنهن آزاديءَ ۾ توهان ساهه کڻو ٿا، انهن جو پڻ توهان تي قرض آهي. انهن جو پڻ هڪ نظريو آهي، ان نظريه جون پڻ ڪي تقاضائون آهن، جنهن کي توهان کان وڌيڪ بهتر ٻيو ڪير ٿو سمجهي سگهي." جناب صدر تقاضا ڪئي ته "منهنجي ته فقط ايتري گذارش آهي ته ٻيو جيئن چاهيو تيئن ڪيو، صرف ان زمين جي حقن ۽ ان جي اساسي نظرين جي تقاضائن جو خيال رکجو."

جناب صدر لکندڙن کي مشورو ڏيندي فرمايو ته:

"الله تعاليٰ اسان جي هن ملڪ کي جنت نظير بڻايو آهي. اسان کي هيءَ جنت وڏين مشڪلان ۽ وڏين قربانين کان پوءِ حاصل ٿي آهي. اچو ته سڀئي گڏجي هن باغ کي سنجايون. ان ۾ سهڻا گل لڳايون ۽ انهن کي هر ڪوسي واءُ کان بچايون. منهنجي دعا آهي ۽ جستجو پڻ ته پاڪستان جي بهار آفرين باغ مان گهُلندڙ فرحت بخش هوائون محبت ۽ رفاقت جو پيغام کڻي اُبرن ۽ وطن عزيز ۾ ئي نه، پر اسان جي پروارن پاڙيسري ملڪن کي پڻ ان محبت ۽ دوستيءَ جي خوشبوءِ سان معطّر ڪن."

اديبن جي مسئلن کي حل ڪرڻ وارين ڪوششن جو ذڪر ڪندي صدر موصوف فرمايو ته هاڻي مان پاڻ وزارت تعليم سميت متعلق سڀني وزارتن سان رابطو قائم ڪندس، جيئن گهربل مقصدن جي حاصلات جلد ٿي سگهي. ان موقعي تي صدر صاحب ٻڌايو ته روايتي بجيٽ کان سواءِ تقريباً ويهه لک رپيا سالانه علم ادب جي فروغ ۽ لکندڙن جي بهبود تي خرچ ڪري رهيا آهيون، انهن پئسن ۾ آهي گرانٽون شامل ناهن، جي وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن جي ذريعي علمي ادارن کي ڏنيون وڃن ٿيون.

صدر صاحب ان موقعي تي ادبي ڪتابن ۽ ادبي رسالن جي اشاعت ۽ وڪري جي مسئلن جو جائزو وٺڻ لاءِ پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس جي چيئرمن جناب شفيق الرحمان جي سربراهيءَ ۾ هڪ پنج-رڪني ڪميٽيءَ جي قيام جو اعلان ڪيو.

Gul Hayat Institute

ان کان پوءِ، صدر صاحب جي تحرڪ تي، اڪيڊميءَ جي اسامي رڪن ۽ نامور دانشور مرحوم ڊاڪٽر اشتياق حسين قريشي ۽ ٻين فوت ٿي ويل اديبن ۽ شاعرن جي مغفرت لاءِ دعا گهڙي ويئي.

اڪيڊميءَ جي چيئرمن جناب شفيق الرحمان، صدر مملڪت ۽ مندوبين جي شڪريه ادائي ڪئي ۽ گذريل سال ڪانفرنس ۾ پڙهيل مضمونن تي مشتمل ڪتاب "مقالات" صدر صاحب کي پيش ڪيو.

ان سموري ڪاروائيءَ جي اختتام وقت ايليٽ پبلشرس جي مسٽر احمد جميل مرزا اديبن جي بهبود فنڊ لاءِ صدر صاحب کي هڪ لک رپين جي رقم جو چيڪ پيش ڪيو.

بعد ۾ ڪيفي ٽيريا ۾ صدر صاحب مندوبين سان گڏ چانهه پيتي. ان موقعي تي صدر صاحب سائن ملاقات ڪئي ۽ نهايت شگفته مزاجيءَ سان ڳالهيون ٻولهيون ڪيون. ان دوران اسلام آباد جي هڪ صنعت ڪار سيٺ الله دته اديب، اديبن جي بهبود فنڊ لاءِ صدر صاحب کي هڪ چيڪ عطيي طور ڏنو.

"وٽنس ٽو سرينڊر" (ميں نے ڈھاکہ ڈوبتے ہوئے دیکھا) ۽ "ہم یاران دوزخ" جهڙن مقبول ۽ نامور ڪتابن جو مصنف ڪرنل صديق سالڪ ـــ جيڪو صدر جو پريس سيڪريٽري آهي ـــ موصوف سان گڏ هو. اهل قلم هُجڻ جي ناتي سان هُن صاحب جي شخصيت مندوبين لاءِ نهايت پرڪشش هئي.

شام جو ٣ بجي، ساڳئي هال ۾ ڪانفرنس جو ٻيو اجلاس منعقد ٿيو، جنهن جي صدارت جناب محمد علي خان اف هوتي، وزير تعليم پاڪستان، ڪئي. "اسان جي ادب جا آفاقي رشتا" عنوان سان، هن نشست ۾ جناب وزير آغا، جناب ڊاڪٽر ابوالخير ڪشفي، جناب سراج منير، جناب صلاح الدين، جناب ڊاڪٽر وحيد قريشي، جناب خاطر غزنوي ۽ جناب اسدالله يُتي پنهنجا مقالا پڙهيا ۽ آخر ۾ صدر مجلس جي ڪلمات سان نشست پوري ٿي.

ٻئي ڏينهن، ٢٩- ڊسمبر، صبح جو ١١ بجي ڪانفرنس جي ٽين نشست جو عنوان هو: "اردو ادب ۾ جديد رجحانات". ان جي صدارت ڊاڪٽر سيد عبدالله ڪئي ۽ جناب ڊاڪٽر عبادت بريلوي، جناب مجتبيٰ حسين، جناب نظير صديقي، جناب ڊاڪٽر جميل جالبي، جناب احسان اڪبر، جناب سيد اشرف بخاري، جناب فرمان فتحپوري ۽ جناب جيلاني ڪامران پنهنجا مقالا پڙهيا.

شام جو آخري نشست ۾ "معاشري جي تشڪيل نو ۾ ادب جو حصو" جي عنوان سان جناب پريشان خٽڪ، جناب شريف ڪنجاهي، جناب ميرزا اديب، جناب عاصي ڪرنالي، جناب ممتاز حسين ۽ جناب سليم احمد پنهنجا پيپر پڙهيا ۽ ان جي صدارت پروفيسر احمد علي خان ڪئي.

ڪانفرنس دوران ڪجهه ٺهراءَ پڻ پاس ڪيا ويا. پهريون ٺهراءُ جسارت جي ايڊيٽر جناب محمد صلاح الدين پيش ڪيو، جنهن ۾ دنيا جي سمورن لکندڙن کي اپيل ڪئي ويئي ته

آهي دنيا ۾ جارح قوتن کي ناڪام بنائڻ ۽ دنيا کي اسلح خاني کان محفوظ رکڻ لاءِ قلم جي قوتن کي سرگرم رکن. ان ٺهراءُ ۾ ٻن وڏين طاقتن جي آويزش جي نتيجي ۾ مختلف ملڪن ۾ پيدا ٿيل حالتن تي تشويش جو اظهار ڪيو ويو. ان ڏس ۾ مشرق وسطيٰ، افغانستان ۽ پولنڊ ۾ نمايان جارحيت جو ذڪر ڪري چيو ويو ته امن عالم ۽ انساني حقن جي تحفظ لاءِ قدم کڻڻ ضروري آهن.

هڪ ٻئي ٺهراءُ ۾ پاڪستان ۾ اسلامي تعليم کي لازمي مضمون جي حيثيت ڏيڻ واري فيصلي کي ساراهيو ويو ۽ حڪومت کي اپيل ڪئي ويئي ته عربي ۽ فارسي تعليم تي پڻ خصوصي توجهه ڏنو وڃي ۽ ان کي ثانوي سطح تائين لازمي قرار ڏنو وڃي.

جناب اسدالله ڀٽي جي پيش ڪيل ٺهراءُ ۾ افغانستان ۾ غير ملڪي جارحيت تي پاڪستان جي موقف کي ساراهيو ويو ۽ حڪومت کي يقين ڏياريو ويو ته سامراجيت ۽ لاديني قوتن کي ننگي ڪرڻ لاءِ ۽ عالمي راءِ عامه کي بيدار ڪرڻ جي ڏس ۾ لکندڙن جا قلم وقف رهندا.

هڪ ٻئي ٺهراءُ وسيلي حڪومت کان تقاضا ڪئي ويئي ته لکندڙن جي جائز مفادن جي سنڀال لاءِ قدم کنيا وڃن ۽ گڏيل اهل قلم ڪانفرنس جي سفارشن کي عملي شڪل ڏني وڃي.

هڪ ٻئي ٺهراءُ ذريعي مخرب الاخلاق ۽ لاديني لٽريچر جي اشاعت تي تشويش جو اظهار ڪندي حڪومت کان گهُر ڪئي ويئي ته اهڙي ادب تي بندش وڌي وڃي.

ڪانفرنس ختم ٿيڻ کان پوءِ، گڏيل سال وانگر، صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق، مهمانن جي مان ۾ دعوت ڏني، جا نئين تعمير شده پريزيڊنٽ هائوس جي ”ايوان ضيافت“ ۾ هئي. ان موقعي تي استقباليه هال ۾ صدر صاحب اديبن ۽ شاعرن سان ملاقات ڪئي. اڪيڊمي آف ليٽرس جي ڊائريڪٽر جنرل جناب مسيح الدين احمد، فرداً فرداً، لکندڙن کي صدر صاحب سان متعارف ڪرايو، جن ۾ خواتين لکندڙن جو پڻ وڏو تعداد هو. مندوبين صدر صاحب کي ڪي نجي نوعيت جا مسئلا پڻ ٻڌايا ۽ ڪيترن ئي اديبن ڪتاب تحفاً پيش ڪيا. صدر صاحب هر مهمان کي پنهنجي خنده پيشاني ۽ خوش خلقيءَ سان موهيو.

ڪانفرنس جي هيءَ سڄي ڪاروائي ان اپيل سان پڄاڻي تي پهتي ته معاشري کي اسلامي قالب سان همڪنار ڪرڻ لاءِ لکندڙ پنهنجو ڀرپور ڪردار ادا ڪن ۽ ان ڏس ۾ حڪومت جي ڪوشش ۾ هٿ ونڊائين. لکندڙن جو توجهه ڇڪايو ويو ته هو اسلام جي سربلندي ۽ عظمت جي لاءِ ڪم ڪن، ۽ پنهنجين ڪاوشن ۾ اسلامي قدرن کي اجاگر ڪن، جيئن معاشري کي اسلامي نظرين سان همرنگ ڪرڻ واري نيڪ مقصد ۾ مدد ملي سگهي ۽ ان طرح سان تحريڪ پاڪستان جي مقصدن جي حاصلات ٿي سگهي. ساڳئي وقت ملڪ ۾ اسلامي نظام رائج ڪرڻ جي سلسلي ۾ حڪومت جي ڪوشش کي ساراهيو ويو.

سنڌي ادبي بورڊ جا نوان ڪتاب

سنڌ ـ هڪ عام جائزو

سنڌي ادبي بورڊ سنڌ جي هڪ مستند سياسي، سماجي ۽ اقتصادي تاريخ شايع ڪرڻ جو پروگرام رٿيو آهي. انهيءَ پروگرام هيٺ موهن جي دڙي واري اوائلي دؤر کان وٺي ١٩٤٧ع ۾ پاڪستان جي ٺهڻ تائين سنڌ جي تاريخ نَون جِلدن ۾ شايع ڪئي ويندي. اهي نَوئي جِلد سنڌي، اردو ۽ انگريزي، ٽنهي ٻولين ۾ شايع ٿيندا.

بورڊ فيصلو ڪيو ته تاريخ جي هرهڪ جِلد لکڻ جو ڪم اهڙي عالم کي ڏنو وڃي، جيڪو انهيءَ مخصوص دؤر تي وڌ ۾ وڌ معلومات رکندو هجي. انهيءَ اصول تحت تاريخ جي انهن جِلدن لکڻ جو ڪم سنڌ، پاڪستان ۽ ڪن ٻاهرين ملڪن جي عالمن کي سونپيو ويو. مسٽر لئمبرڪ نالي هڪ صاحب انگريزن جي حڪومت ۾، سنڌ ۾ اعليٰ عملدار هو. سن ٣-١٩٤٢ع واري مارشل لا ۾ پڻ هو وڏن وڏن عهدن تي فائز رهيو. مسٽر لئمبرڪ سنڌ سان گهري گهاٽي لاڳاپي هئڻ ڪري سنڌ تي متعدد عالمانه ڪتاب لکيا آهن، جن کي وڏي قدر جي نگاهه سان ڏٺو وڃي ٿو.

مسٽر لئمبرڪ سنڌ جي تاريخ جا پهريان ٻه جِلد لکڻ جو ڪم قبول ڪيو ۽ رٿيل ميعاد اندر ڪم پورو ڪري ڏنو. اهي ڪتاب انگريزيءَ ۾ شايع ڪيا ويا. هينئر بورڊ پنهنجي پروگرام موجب سنڌيءَ ۾ شايع ڪري رهيو آهي.

هي ڪتاب مسٽر لئمبرڪ جي لکيل پهرئين جِلد جو سنڌي ترجمو آهي.

ڊيمي سائيز، بهترين سفيد ڪاغذ، عمده ڇپائي، دلڪش سرورق، جاذب گيٽ اپ، ١٥ فوٽو ۽ ١٥ نقشا، صفحا ٤٨٦، قيمت پنجاهه رپيا.

ڪيمياءِ سعادت

اسلامي دنيا ۾ غزالي، عالمن جي پهرينءَ صف ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو. سندس علم، فڪر، تصنيف، تاليف ۽ پرهيزگاري سڀان عام طرح ڪيس امام غزالي ڪوٺيو ويندو آهي.

امام غزالي جون بي شمار تصنيفون آهن. انهن ۾ ”ڪيمياءِ سعادت“ گهڻو مشهور آهي.

سنڌي ادبي بورڊ، گهڻو اڳي ”ڪيمياءِ سعادت“ جي تلخيص سنڌي زبان ۾ شايع ڪئي هئي. سنڌي ترجمي جو ڪم پروفيسر غلام حسين جلباڻي سرانجام ڏنو هو.

سنڌي زبان جي ممتاز عالم ۽ اديب شمس العلماءَ مرزا قليچ بيگ ”ڪيمياءِ سعادت“ جو مڪمل ترجمو ڪيو آهي، جو بورڊ طرفان مختلف حصن ۾ شايع ٿي رهيو آهي.

هي ڪتاب، ان سلسلي جو پهريون حصو آهي.

ڊيمي سائيز، سفيد ڪاغذ، عمده ڇپائي، دلڪش سرورق، جاذب گيٽ اپ، صفحا سوا ٻه سؤ. قيمت سفيد ڪاغذ ويهه رپيا ۽ عام ايڊيشن پندرهن رپيا.

ملڻ جو هنڌ

سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال، سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو
(پوسٽ باڪس نمبر ١٢، حيدرآباد سنڌ.)

صدر مملڪت جنرل محمد ضياءالحق، ٢٨- ڊسمبر ١٩٨١ع تي قومي اسيمبلي هال اسلام آباد ۾، پاڪستان اهل قلم ڪانفرنس جي افتتاحي اجلاس کي خطاب ڪري رهيو آهي.

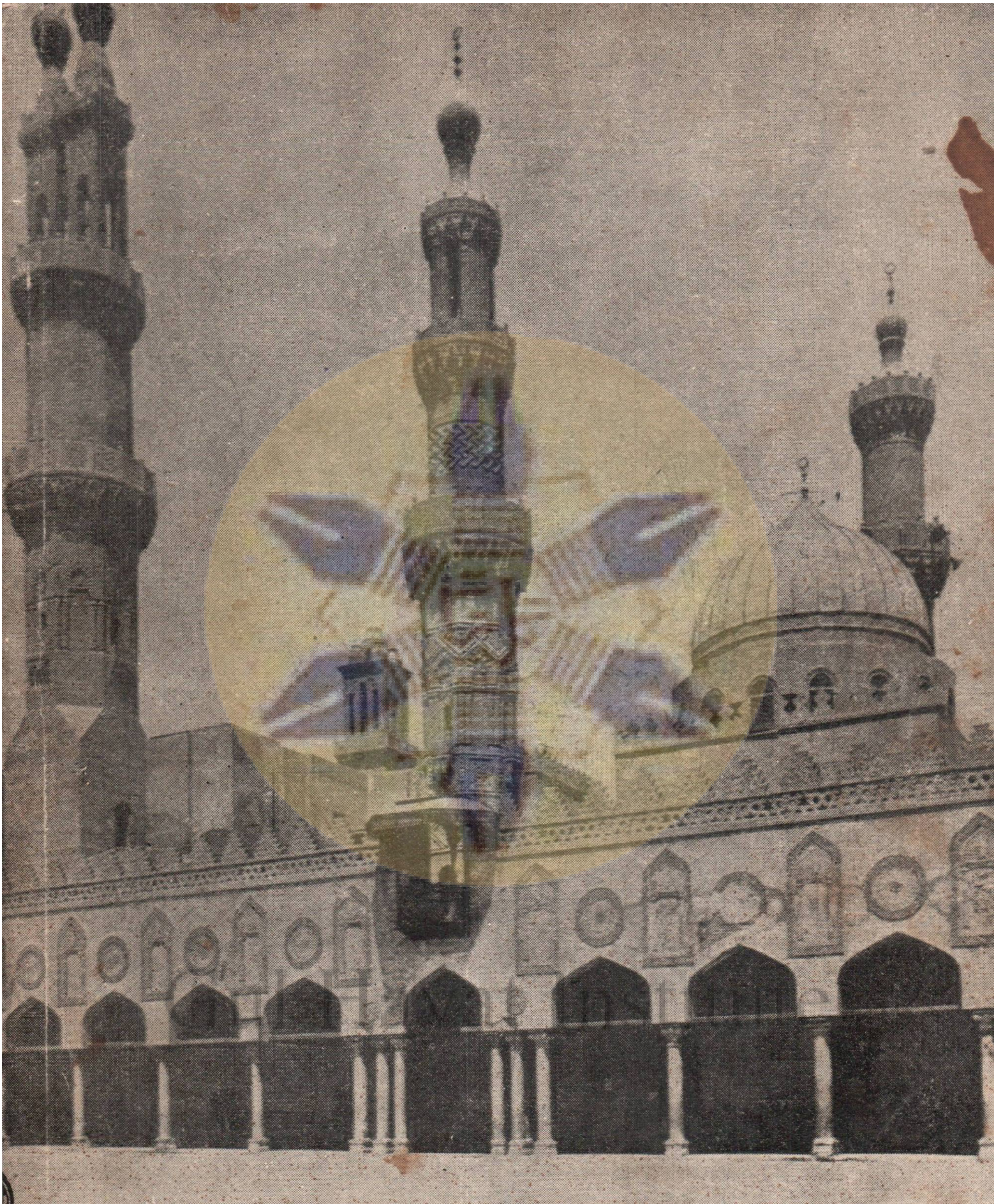

الازهر ۽ اسلام جي عظيم نظام ۾ علم هڪ محترڪ قوت آهي ۽ مسلم معاشري ۾ تعليم کي هميشه مرڪزي اهميت حاصل رهي آهي. هيءَ آهي دنيا جي مشهور اسلامي يونيورسٽي الازهر. صدين کان وٺي 'الازهر' مان اسلامي علمن: دينيات، عربي زبان، طب، سائنسي علم ۽ فن. تعمير ۾ سوين هزارين ڊگريون ڏنيون وڃن ٿيون.